

ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ JOQARÍ BILIMLENDIRIW,
ILIM HÁM INNOVACIYALAR MINISTRIGI
ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ MÁDENIYAT MINISTRIGI
ÓZBEKSTAN MÁMLEKETLIK KONSERVATORIYASÍ NÓKIS FILIALÍ

QARAQALPAQ XALÍQ MUZIKA KÓRKEM ÓNERIN
RAWAJLANDÍRÍWDA DIRIJYOR-KOMPOZITOR
ABDIREYIM SULTANOV DÓRETIWSHILIGINIŇ
ORNÍ HÁM ÁHMIYETI

atamasındaǵı respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

MATERIALLAR TOPLAMÍ

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ JOQARÍ BILIMLENDIRIW, ILIM HÁM
INNOVACIYALAR MINISTRILIGI
ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ MÁDENIYAT MINISTRILIGI
ÓZBEKSTAN MÁMLEKETLIK KONSERVATORIYASÍ
NÓKIS FILIALÍ**

**“QARAQALPAQ XALÍQ MUZÍKA KÓRKEM ÓNERIN
RAWAJLANDÍRÍWDA DIRIJYOR-KOMPOZITOR ABDIREYIM
SULTANOV DÓRETIWSHILIGINIŇ ORNÍ HÁM ÁHMIYETI”**

**Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya materialları toplamı
23-aprel 2024-jıl**

**“QORAQALPOQ XALQ MUSIQA SAN’ATINI RIVOJLANTIRISHDA
DIRIJYOR-KOMPOZITOR ABDIREYIM SULTANOV IJODINING O’RNI
VA AHAMIYATI”**

**Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami
23-aprel 2024-yil**

**«РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ТВОРЧЕСТВА ДИРИЖЕРА-
КОМПОЗИТОРА АБДЫРЕЙИМА СУЛТАНОВА В РАЗВИТИИ
КАРАКАЛПАКСКОГО НАРОДНОГО МУЗЫКАЛЬНОГО
ИСКУССТВА»**

**Сборник материалов республиканской научно-
практической конференции
16 апрель 2024 года**

NÓKIS-2024

Bas redaktor	ALLANBAEV RUDAKIY ORINBAEVICH Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filiali direktorı, professor.
Juwaplı redaktor	KAMALOVA DILFUZA ENUAROVNA Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filiali İlimiy isler hám innovaciyalar boyınsha direktor orınbasarı, PhD.
Pikir bildiriwshiler	RAJABOV HIKMAT JUMAEVICH Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filiali “Saz atqarıwshılıǵı” kafedrası professorı w.w.a.

TURDIMURATOV JOLDAS

№22 sanlı balalar muzıka hám kórkem óner mektebi “Oyın óneri” bólimi oqıtıwshısı,
Xalıqaralıq ilimler akademiyası laureatı,
Akademik.

Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń “Administrativlik reformalar sheńberinde Joqarı bilimlendiriw, ilim hám innovaciyalar salasında mámleketlik basqarıwdı nátiyjeli shólkemlestiriw ilajları tuwrısında” 2023-jıl 4-iyuldaǵı PQ-200-san Qararınıń 9-banti hám Ózbekstan Respublikası Joqarı bilimlendiriw, ilim hám innovaciyalar ministrliginiń 2024-jıl 18-yanvardaǵı 16-san buyırǵı menen tastıyqlanǵan rejege muwapıq **2024-jıldıń 23-aprel** kúni Ózbekstan Mámleketlik Konservatoriyası Nókis filialında **“Qaraqalpaq xalıq muzıka kórkem ónerin rawajlandırıwda dirijyor-kompozitor Abdireyim Sultanov dóretiwshiliginiń ornı hám áhmiyeti”** atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya da professor-oqıtıwshılar, qánigeler, ilimiy xızmetker hám izleniwshiler, magistrantlar hám talantlı studentler maqala hám tezislari orın alǵan.

KIRIS SÓZ

ABDIREYIM SULTANOV BELGILI DIRIJYOR-KOMPOZITOR

RUDAKIY ALLANBAEV

Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası
Nókis filialı direktorı, Qaraqalpaqstan
Respublikasında xızmet kórsetken
artist, professor.

Húrmetli Konferenciya qatnasıwshıları!

Qádirli mádeniyat hám kórkem óner tarawınıń pıdayıları!

Ózbekstan Respublikası Joqarı bilimlendiriw, ilim hám innovaciyalar ministrliginiń 2024-jıl 18-yanvardaǵı 16-san buyırǵı menen tastıyqlanǵan rejege muwapıq **2024-jıldıń 23-aprel** kúni bolıp atırǵan Ózbekstan Mámleketlik Konservatoriyası Nókis filialında **“Qaraqalpaq xalıq muzıka kórkem ónerin rawajlandırıwda dirijyor-kompozitor Abdireyim Sultanov dóretiwshiliginiń ornı hám áhmiyeti”** atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya menen, bársheńizdi usınday zárúrli ushırısw, mádeniy ilaj ótkeriliwi menen qızǵın qutlıqlayman.

Mámleketimiz ǵárezsizlikke erisken dáslepki kúnlerinen baslap, kórkem óner tarawın asırıp-abaylawǵa, mádeniy miyraslarımızdı qayta tiklewge, hám jáne de rawajlandırıwǵa birqansha imkaniyatlar jaratıldı. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Ózbekstannıń dóretiwshi zıyalıları menen ushırasıwında aytqan sózinde **“2017-2021-jıllarda Ózbekstan Respublikasınıń rawajlandırıwdıń bes tiykarǵı baǵdarı boyınsha háreketler strategiyasını islep shıqtıq. Mine usı strategiyaǵa muwapıq, barlıq taraw hám tarmaqlar qatarında kórkem óner hám mádeniyat, ádebiyat, ǵalaba xabar quralları rawajlanıwın jańa basqıshqa kóteriliwin biz óz aldımızǵa maqset etip qoyǵanbız”** - dep aytıp ótken edi. Prezidentimizdiń sol aytqan maqsetleri ámelge asırılıp, búgingi kúnde basqa da kórkem óner tarawları qatarında eń keń qollanıwshı óner túri esabında – qosıqshılıq tarawı rawajlanıwı ushın jańasha shárt-sharayatlar jaratıldı.

Ózbekstan hám Qaraqalpaqstanda xızmet kórsetken kórkem óner ġayratkeri, Berdaq atındaǵı mámleketlik sıylıǵı laureatı, sázende, dirijyor hám kompozitor Abdireyim Sultanov qatar jaratqan shıǵarmalarında Qaraqalpaq xalıq muzıkasınıń bay muzıka miyrasın tiklew jolındaǵı xızmetleriniń miywesi bolıp esaplanıp Ózbekstan Kompozitorlar awqamı qatarına 1989-jılǵa qabıl qılınǵan.

A.Sultanovtıń Qaraqalpaq xalıq muzıkası ġáziynesine qosqan úlesi qanshelli úlken ekenligi, onıń Qaraqalpaq milliy muzıka usılına zamanlas shayırlardıń qosıqları tiykarında bastalaǵan ráńbáreń qosıqları jáne de ayaq oyın namaları hám basqada bir qatar janrlarda jaratqan shıǵarmaları arqalı sáwlelenedi. Onıń jaǵımlı qosıqları, muzıkalı drama hám komediyaları, xalıq sazları orkestrı ushın ushın jaratqan birqansha shıǵarmaları joqarı maqtawlarǵa iye bolǵan.

Áne sonday muzıkalıq miyrastı, dóretiwshiniń úlgili turmısı hám nátiyjeli iskerligin úyreniw hám háreket etiw, keleshek áwladlarǵa túwel jetkiziw dóretiwshi insanlardıń ullı wazıypası esaplanadı.

A.Sultanov respublikanıń mádeniy jámiyetlik ilajlarına, dekadalarına, mádeniy kúnlerine, kórkem óner festivallarına, kompozitorlar awqamınıń syezd hám plenumlarına, kórik-tańlaw hám ushırasıwlarına belsene qatnasqan. A.Sultanov miyraslar kópshilikke keńnen tanılıp onıń 300 ge jaqın shıǵarmaları qánigeli ham háweskerler jámáátlerinde, kórkem óner jámáátleriniń repertuarlarınan salmaqılı orınǵa iye bolıp, oqıw orınlarınıń baǵdarlamalarına kirgizilgen. Onıń kópshilik muzıkaları «Qaraqalpaq xalıq namaları», «Qaraqalpaq muzıkalı dramalarınan úzindiler», «Sáwdigim», «Ayt sen Ájiniyazdıń qosıqlarınan» atlı toplamlarında gramplastinkalarda hám tele-radio kompaniyasınıń fonodeykasında saqlanǵan. A.Sultanov dóretiwshi hám kadrlar tayarlaw tarawlarındaǵı salmaqılı úlesleri húkimet tárepinen joqarı bahalandı. Respublikanıń muzıka mádeniyatın rawajlandırıwǵa qosqan úlken xızmetleri ushın A.Sultanov Ózbekstan hám Qaraqalpaqstanga miyneti sińgen kórkem óner ġayratkeri, Berdaq atındaǵı sıylıqlarınıń laureatı ataqları menen sıylıqlandı.

Kompozitor dóretken namalar xalqımız júreginen keńnen orın aldı hám elege shekem xalqımızda úlken bayram hám tádbirlerinde atqarılıp kelinbekte.

**1-BÓLIM: QARAQALPAQ XALÍQ SAZ ATQARIWSHILÍĞÍN
RAWAJLANDIRIWDA ABDIREYIM SULTANOV DÓRETIWSHILIGINÍN
ORNÍ**

**ABDIREYIM SULTANOV QARAQALPAQSTAN XALÍQ SAZLARÍ
ORKESTRINIŇ TIYKARSHÍSÍ**

Rajabov Hikmat Jumaevich,
Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası
Nókis filialı, “Xalıq sazları” kafedrası
professor w.w.a

***Annotaciya:** Bul maqalada Ózbekstan hám Qaraqalpaqstanğa xızmet kórsetken kórkem óner ğayratkeri, Berdaq atındaǵı Mámleketlik sıylıǵınıń iyesi, sazende, dirijyor hám kompozitor Abdireyim Sultanovtıń qaraqalpaq xalıq muzıka kórkem óneriniń rawajlanıwına qosqan úlken úlesi bayan etiledi. Sonıń menen birge, bul kórkem óner xızmetkeriniń dóretiwshilik iskerligi, bizge shekem jetip kelgen dóretpeleri, qaraqalpaq xalıq muzıkasınıń bay ğáziynesi ekenligi talqılanadı.*

Gilt sózler: muzıka, kórkem óner, drama, kompozitor, dirijyor, pyesa, komediya.

ABDIREYIM SULTANOV

**Ózbekstan hám Qaraqalpaqstanda xızmet kórsetken kórkem óner ğayratkeri,
Berdaq atındaǵı mámleketlik sıylıǵı laureatı, sazende, dirijyor hám
kompozitor.**

Ózbekstan hám Qaraqalpaqstanda xızmet kórsetken kórkem óner ğayratkeri, Berdaq atındaǵı Mámleketlik sıylıǵı laureatı, sazende, dirijyor hám kompozitor Abdireyim Sultanov qatar jaratqan shıǵarmalarında Qaraqalpaq xalıq muzıkasınıń bay muzıka miyrasın tiklew jolındaǵı xızmetleriniń miywesi bolıp esaplanıp

Ózbekstan Kompozitorlar awqamı qatarına (Házirgi waqıtta “O’zbekiston kompozitorlari va bastakorlari uyushmasi” dep júritiledi) 1989-jılda qabıl qılınğan [2. 338].

A.Sultanovtıń Qaraqalpaq xalıq muzıkası gáziynesine qosqan úlesi qanshelli júdá úlken ekenligi, onıń Qaraqalpaq milliy muzıka usılına zamanlas shayırlardıń qosıqları tiykarında islegen ránbáreń qosıqları jáne de ayaq oyın namaları hám basqada bir qatar janrlarda jaratqan shıǵarmaları arqalı sáwlelenedi. Onıń jaǵımlı qosıqları, muzıkalı drama hám komediyaları, xalıq sazları orkestrı ushın ushın jaratqan birqansha shıǵarmaları joqarı maqtawlarǵa iye bolǵan.

Áne sonday muzıkalıq miyrastı, dóretiwshiniń úlgili turmısı hám nátiyjeli iskerligin úyreniw hám háreket etiw, keleshek áwladlarǵa túwel jetkiziw dóretiwshi insanlardıń ullı wazıypası esaplanadı.

Abdireyim Sultanov 1930-jıldıń 15-avgustında Qaraqalpaqstannıń Shımbay qalasında, diyqan shańaraǵında dúnyaǵa kelgen. 1937-jıldan qaladaǵı ulıwma bilim beriw mektebinde oqıydı. Bul jerdegi muzıka dógeresinde garmon, mandalina hám skripka shertiwdi qunt penen úyrenedi.

Ekinshi jáhán urısı baslanǵanında jas Abdireyim Sultanov Shımbay rayonlar aralıq kolhoz-sovxoız teatrındaǵı saz ansamblinde skripka shertiwge usınıs etiledi [2. 339]. Bul jerde ol óziniń shıraylı atqarıwları hám úlgili tártibi menen jas talant iyesi keleshekte sheber muzıkashı bolıp jetilisiwin sáwlelendiredi. Sonıń menen birge, Abdireyim Nókis muzıka bilim jurtında oqıp júrgen waqıtlarında óziniń atqarıwshılıq sheberligi menen hár tárepleme joqarı texnika iyesi, qaraqalpaq muzıkasınıń ájayıp úgitshisi ekenligi menen ajıralıp turadı. Ol 1950-jılda bilim jurtın tabıslı tamamlaydı. Qaraqalpaq Respublikası Administraciyasınıń usınısı menen Tashkent mámleketlik konservatoriyasına oqıwǵa jiberedi. Ol konservatoriyada professor B.Reyson klasında skripkadan 3-basqıshqa shekem tálim alıp, keyin girjek klasın tamamlaydı. Ol bir waqıttıń ózinde kompozitorlıq fakultetinde de tálim aladı. 1955-jılda Tashkent mámleketlik konservatoriyasını tamamlaydı [3. 112].

Sol jılı Qaraqalpaq muzıkalı teatrınıń simfoniyalıq orkestrına bas dirijyor sıptında óz iskerligin baslaydı. Ol bul dárgayda eki jıl dawamında túrli muzıkalı spektakllarǵa dirijyorlıq qılıp, óziniń uqıbın jáne de asıradı. Onıń simfoniyalıq orkestr ushın Boris Giyenko menen birgelikte “Qaraqalpaqsha syuita” poeması (1956) hám kompozitor Fattoh Nazarov penen birgelikte “Rawshan” (J.Aymurzaev pyesası tiykarında) muzıkalı komediyası (1956) muzıka ıqlasbentleriniń názerine usınıladı.

Kompozitor 1957-jılda O.Halimov penen birgelikte “Baxıt” muzıkalı dramasını, 1961-jılı “Qırlı soqpaqlar” (S.Xojaniyazov, Seytniyazov hám Kalibetov pyesaları tiykarında) muzıkalı drama hám komediyasını, X.Turdiqulov penen birgelikte “Arıwlar” (S.Xojaniyazov pyesası tiykarında) muzıkalı komediyların jaratadı.

Abdireyim Sultanov 1957-1963-jıllarda Berdaq atındaǵı filarmoniya qasındaǵı xalıq sazları orkestrı kórkemlik jaqtan basshısı hám bas dirijyori lawazımında, 1963-1965-jıllarda Nókis mámleketlik muzıka hám xoreografiya bilim jurtında oqıtıwshı hám basqarıwshı wazıypasında, 1965-1968-jıllarda filarmoniyanıń qosıq hám oyın ansamblına kórkemlik jaqtan basshısı, 1968-1972-jıllarda Stanislavskiy atındaǵı muzıkalı teatrınıń simfoniyalıq orkestrı bas dirijyori, 1972-1977-jıllarda qaraqalpaq teleradiosı qasındaǵı xalıq sazları orkestrı kórkemlik jaqtan basshısı hám bas dirijyori lawazımında islep, óziniń pedagogikalıq iskerligin dawam ettiredi.

Onıń kompozitorlıq iskerligi tómendegi shıǵarmalarında ayqın sáwlelene baslaydı. Ásirese, 1968-jılı “Aktrisanıń ıǵbalı” (I.Yusupov pyesası) muzıkalı draması, xalıq sazları orkestrı ushın “Qazaqsha rapsodiya”, “Oramal oyın”, “Harmanıız oyın”, “1-syuita”, “Qaraqalpaqsha xor-oyın” syuitası, “2-syuita”, “3-syuita”, “Altın kadlı jaslar qosıǵı” valsı, “Ballada”, “Xorezimshe syuita”sı, “Girjek hám orkestr ushın syuita”sı, “Qaraqalpaq jasları syuita”sı kompozitorǵa úlken dańq hám húrmet keltiredi.

Kompozitordıń dóretiwshiliginde qosıq janrı ayırıqsha áhmiyetke iye. Atap aytqanda, “Baǵban qız”, “Belarus doslar”. “Gúlzarxan”, “Doslarım”, “Baǵban

qız”, “Ózbekstanım”, “Qızlar”, “Türkmenstan gózzalı”, “Salikesh qızğa” (J.Aymurzaev sózi), “Amangúl”. “Gúljan”, “Jaslıq saltı” (T.Saytjanov sózi), “Sawdigim”, “Bir pariy”, “Barsañba”, “Sadağa”, “Keshe kelmedi”, “Ber kel”, “Shıqtı jan”, “Kerek”, “Dilbarım”, “Biybigúl”, “Gúl” (Ajinyaz sózi), “Muhabbatım salam”, “Ózbek qızı Lalaxan”, “Qızdın kewli qızıl gúl” (I.Yusupov sózi menen) kibi hám basqa [2. 340] kóplesh qosıq janrında dóretiwshilik etken shıǵarmaları xalıq muzıkası shaydalarınnıń kewlinen orın alıp úlgeredi.

Abdireyim Sultanovtıń “Baxıt”, “Dilbarlar”, “Qırılı soqpaqlar”, “Artist taǵdiri”, “Aral dawısı” kibi dramatikalıq spektakllarǵa jazılǵan muzıkaları joqarı maqtawlarǵa iye bolǵan. 1956-jıldın aqırında Tashkentte bolıp ótken qaraqalpaq kórkem óneri hám ádebiyatı on kúnliginde A.Sultanov bassılıǵındaǵı qaraqalpaq xalıq sazları orkestrı birinshi márte óziniń atqarıwshılıq kórkem ónerin ıqlasbentler názerine usınadı. Bunda orkestr Fattoh Nazarovtıń “Qaraqalpaq rapsodiyası” hám A.Sultanovtıń “Baǵban qız” qosıǵın atqarǵan. A.Sultanov sol jıllar dawamında orkestrdı rawajlanǵan xalıq sazları menen támiyinleydi, orkestr quramın professional sazandeler menen kúsheytiredi, orkestr repertuarın bayıttı [1. 166].

1957-jılı “Qaraqalpaqstanda xızmet kórsetken kórkem óner ǵayratkeri”, 1969-jılı “Ózbekstanda xızmet kórsetken kórkem óner ǵayratkeri” ataǵın, 1974-jılı “Berdaq atındaǵı Mámleketlik sıylıǵı laureatı” ataqlarına múnásip kóriledi.

Ásirese onıń Qaraqalpaqstan xalıq sazları orkestrındaǵı iskerligi usı orkestr repertuarındaǵı bay muzıka shıǵaralarınnıń jańlawına iye boldı. Sol orında Qaraqalpaqstan xalıq sazları orkestriniń jaqın tariyxı hám házirgi dáwirdegi iskerligi jóninde toqtalıp ótemiz.

Orkestrda dúnya xalıqlarınıń muzıkaları atqarılıwı, orkestr óz repertuarına kóplesh milletler nama hám qosıqları kiriwi ushın háreket qıladı. Bunıń nátiyjesinde orkestrda ránbáreń repertuarlar qalıplesip baradı.

A.Sultanov “orkestr menen kóp dóretiwshilik saparlarında bolıp, tıńlawshılardı qaraqalpaq xalıq namaları hám qosıqları, kompozitor shıǵarmaları, kóp dawıslıq klassik muzıkalar menen tanıstırıp bardı. Sol jılları A.Sultanov

basshılıǵındaǵı qaraqalpaq xalıq sazları orkestrı respublikada bir ǵana jámaát bolıp, saz muzıkasınıń úgitshisi bolıp qaldı” [1. 166].

Abdireyim Sultanov 1982-jıldan ómiriniń aqırına shekem J.Shamuratov atındaǵı muzıka bilim jurtında oqıtıwshı bolıp isledi.

Házirgi kúnde orkestr repertuarınan orın alǵan birqansha shıǵarmalar, sonıń menen birge, Qaraqalpaqstan filarmoniyası koncert dástúrlerinde atqarılǵan jámi júzden artıq shıǵarmalar filarmoniya fonotekasında saqlanıp kelinbekte.

2021-jıldıń 5-16-aprel kúnleri jaslardı kásip sheberligin asırıw olardı muzıka kórkem ónerine bolǵan qosıqların jáne de asırıw maqsetinde Qaraqalpaqstan mámleketlik filarmoniyası xalıq sazları orkestrı hám jaslar xalıq sazları orkestrı menen sheriklikte Qaraqalpaqstan Respublikasınıń bir qatar aymaqlarına koncertler, dóretiwshilik ushırıwlar hám sheberlik sabaqları shólkemlestirildi. Atap aytqanda, Qońırat hám Moynaq rayonları balalar muzıka hám kórkem óner mektepleri hám Ózbekstan Mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialında bolǵan sheberlik sabaqları júdá nátiyjeli boldı.

Qaraqalpaqstan Respublikası Mádeniyat Ministirliginiń ekinshi márte usınısına qaray 2021-jıldıń 1-5-noyabr kúnleri de jańa dóretiwshilik saparında boldım. Bunda Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filialı hám Ózbekstan Mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filiallarında sheberlik sabaqları hám koncertler shólkemlestirildi.

Qaraqalpaqstan Respublikası muzıka atqarıwshılıq mádeniyatın qanshelli jedel rawajlanıp atırǵanlıǵın, ustazlar dástúrin dawam etip kiyatırǵanlıǵınıń gúwası boldıq. Jetik qánige professorlar xalıq sazları atqarıwshılıǵı kórkem ónerin xalqımızǵa usınıp, Qaraqalpaq muzıka mádeniyatı jáne de gúlleniwi ushın jigerli túrde háreket qılmaqta.

Házirgi waqıtta Ózbekstan Respublikası Mádeniyat Ministirliginiń 2022 jıl 5-sentyabr №02-11-08-1763 xatı tiykarında meni Ózbekstan Mámleketlik Konservatoriyası Nókis filialına professor lawazımında óz dóretiwshilik jumısların dawam ettiriw ushın jiberdi. Xat tiykarında házirgi waqıtta óz dóretiwshiligimdi

sol jerde alıp barıp atırman hám bul A.Sultanovtıń baslağan dóretiwshilik islerin jas áwladlarǵa úyretip miyras qaldırıwǵa tırısıp atırman.

Usı bilim dárgayına kelip “Saz atqarıwshılıǵı” kafedrası “Xalıq sazları orkestri” menen 2022-jıl 16-noyabr sánesinde Tashkent qalasında ótkerilgen “Conservatory SMART – Fest” xalıqaralıq muzıka hám tálim festivalına qatnastıq hám laureatlıq diplomlarına eristik.

Bul filial konservatoriyasındaǵı miynetler nátiyjesin inabatqa alıp, konservatoriya basshılıǵı hám Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarı Keńesi tárepinen xızmetlerimdi bahalap, 2023-jıl 1-oktyabr “Oqıtıwshılar hám ustazlar” bayramı múnásibeti menen meni “Qaraqalpaqstanǵa xızmet kórsetken Jaslar ustazı” ataǵı berildi. Sol menen bir qatarda Qaraqalpaqstan Respublikası Ministirler Keńesiniń “Húrmet jarlıǵı” menen sıylıqlandım.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Azimov K. O'zbekiston dirijyorlari. – T.: 2001-jıl
2. Jabborov A. O'zbekiston bastakorlari va musiqahunoslari. – T.: “Yangi asr avlodı” baspası. 2004-jıl
3. Odilov A. O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik tarixi. – T.: “O'qituvchi” baspası, 1996.

ABDIREYIM SULTANOV SHIGARMALARININ KORKEMLIK OZGESHELIKLERI

Allaniyazov Baxadir Qutlimuratovich,
O'zbekstan mamleketlik konservatoriyasi
Nokis filiali "Uluwma kasiplik ham social-
gumanitar panler kafedrası" docent w.w.a.

Annotaciya: *Bul maqala O'zbekstan ham Qaraqalpaqstan Respublikalarına xızmet kórsetken kórkem óneri ġayratkeri, Berdaq atındaġı mamleketlik sıylıqtın laureatı, sazende, oqıtıwshı, dirijyor, tanıqlı kompozitor Abidireyim Sultanovtın shıġarmaların kórkemlik ózgesheligi haqqında sóz baradı.*

Gilt sózler: *nama, janr, klassikalıq, Evropa, shıġıs, teatr, saxna, dóretiwshilik, komediya, shıġarma, qosıq, kompozitor, kórkem óner, mádeniyat, dirijyor, pedagog, iskerlik.*

Ótken ásirde 50-jıllarda milliy ruwxta zamanlas shayırlar qosıqlarına jazılğan ráńbáren qosıqları ham oyın namaları menen tanılğan, ózine tartıwshı qosıqları, muzıkalı dramaları, komediya ham xalıq sazları orkestrı ushın jaratılğan shıġarmaları menen el húrmetine iye bolğan kompozitor O'zbekstan ham Qaraqalpaqstan Respublikalarına miyneti sińgen kórkem óner ġayratkeri, Berdaq atındaġı mamleketlik sıylıqtın laureatı, sazende, pedagog, dirijyor, tanıqlı kompozitor Abdireyim Sultanovtın dóretiwshiligine baġıshlap O'zbekstan mamleketlik konservatoriyası Nokis filialında keń kólemde Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya ótkerilmekte.

Abdireyim Sultanov shıġarmalarının kórkemlik ózgeshelikleri ózinin milliyligi ham xalıqshılıġı menen áhmiyetli bolıp tabıladı. Sebebi Abdireyim Sultanov kompozitor, dirijyor ham jámiyetlik isker sıpatında búgingi tálim alıp atırğan jaslardın milliy kórkem ónerimizge ham olardıń muzıkaġa bolğan ıqlasın kóteriwde áhmiyetli orınġa iye ekenligi kópshiligimizge sır emes. Abdireyim Sultanov konservatoriyanı pitkerip kelgen dáwirden baslap-aq qaraqalpaq muzıka kórkem ónerin professional dárejede rawajlandırıwda tınımsız miynet etti. Xalqımızdın milliy úrp-ádetlerin, turmısın, kewil quwanışın teren sezingen halda

Qaraqalpaq xalıq sazlar orkestrın shólkemlestiriwde belsene qatnastı, jańadan jańa namalar dóretiw menen bir qatarda xalıq namaların qayta isledi hám óz dóretiwshiliginde ólmes namalar dóretti.

Muzıka dóretiwshiligine tán janlardıń barlıǵında Abdiyeyim Sultanov qálem terbetken, desek asıra aytqan bolmaymız. Ol qaysı janrda dóretiwshilik etpesin, shıǵarmanıń úlken-kishiligine qaramastan, tiykarǵı itibarın onıń formasına emes, bálki mazmunına tartadı. Sol sebepli de onıń shıǵarmaların tıńlaǵanda, tezlik penen milliylik sezimi sezilip turadı. A.Sultanov óz kompozitorlıq sheberligi menen Evropa formaldı Shıǵıs mazmunı menen ajıralmas baylanıstıradı, yaǵnıy Evropa mádeniyattı Shıǵıs mádeniyatı menen bekkem bólew nátiyjesinde ájayıp shıǵarmalar jaratılıwı múmkinligin óz dóretiwshiligi arqalı tastıyıqlaydı. Watan, tariyxıy waqıyalar, tariyxıy qaharmanlar, ullı shaxslar hám tariyxıy qaharmanlardı xalıqtıń tiline jaqın nama hám ırǵaqlarında zamanagóy Evropa hám shıǵıstı mádeniyatı tiykarında maqtawshı qatar shıǵarmalardıń jaratılıwı usılar qatarınan bolıp tabıladı.

A.Sultanov 1957-1963 jılları Berdaq atındaǵı filarmoniya qasındaǵı xalıq sazlar orkestrın shólkemlestiriwshi, kórkemlik jaqtan basshısı hám bas dirijyori lawazımında jumıs basladı. Onnan sońǵı jıllarda 1965-1968 filarmoniyanıń qosıq hám oyın ansamblıne kórkem basshı, 1968-1972 jıllarda Stanislavskiy házirgi Berdaq atındaǵı akademiyalıq muzıkalı drama teatrı xalıq sazlar orkestrınıń bas dirijyori, 1972-1977 jıllarda teleradio qasındaǵı xalıq sazları orkestrınıń kórkemlik basshısı hám bas dirijyori lawazımlarında jumıs isledi.

A.Sultanov orkestrdı qosıqshı, sazende hám maman qánigeler menen támiyinlew maqsetinde jańadan dúzilgen milliy saz ásbapların iske qosıp hám olarǵa jańa kásiplik janrlarda muzıkalar dóretiw islerin jolǵa qoydı hám basshılıq etip bardı. Abdiyeyim Sultanov kóp jıllar dawamında Respublikanıń belgili bir qatar namager, sazendeshiler hám qosıqshıları bolǵan T.Raxmanova, A.Alimuratova, I.Bórieewa, I.Gafikova, S.Allamuratov, R.Primbetov, Ó.Qurbanbaev, Q.Palwanıyazov, K.Ayımbetov, M.Raxmanov, K.Asqarov, R.Sultanov, D.Qayıpov, N.Dilimbetova, S.Aymuratov, A.Ótepbergenov,

K.Eshanov, Q.Aekeev, D.Sultanova, B.Ótepbergenova, B.Karimovalar sıyaqlı qánigelerdi tayarlap shıǵardı.

A.Sultanov sheberlik penen túrli janrlarda zamanlas hám klassikalıq shayırlardıń qosıq qatarlarına namalar dóretiw menen bir qatarda iri kólemdegi shıǵarmalardı jaratıwda zamanlas dramaturg jazıwshı hám kompozitorlar menen birge islesip saxnalıq shıǵarmalargá namalar dóretti. Solardan: 1956-jılı (J.Aymurzaev pyesası) F.Nazarov penen birge “Rawshan” muzıkalı komediyasın, 1957-jılı A.Xalimov penen birge “Baxıt” hám 1961-jılı “Qırılı soqpaqlar” (S.Xojaniyazov, Seytniyazov hám Qálimbetovlar pyesası) muzıkalı draması hám komediyasın, X.Turdıqulov penen “Arıwlar” (S.Xojaniyazov pyesası) muzıkalı komediyasın, B.F.Gienko penen xalıq sazları orkestrı ushın tanıqlı “Qaraqalpaq syuitası” sıyaqlı shıǵarmaları júzege keldi.

A.Sultanov 1968-jılı “Aktrisanıń ıǵbalı” (I.Yusupov pyesası) muzıkalı draması, xalıq sazları orkestrı ushın: “Qaraqalpaqsha rapsodiya”, “Oramal oyın”, “Harmanız oyın”, “Syuita №1”, “Qaraqalpaqsha xor-oyın” syuitası, “Syuita №2”, “Syuita №3”, “Altın qallı jaslar qosıǵı” vals, “Ballada”, “Xorezimshe syuita”, girjek hám orkestr ushın “Syuita”, “Qaraqalpaq jaslar Syuitası”, Túrli xalıq saz ansambli, fortepiano, xalıq sazları orkestrı hám simfoniyalıq orkestrı atqarıwında klassikalıq hám zamanlas shayırlardıń sózlerine úsh júzden artıq qosıq hám romanslar jarattı. A.Sultanovtıń dóretiwshiliginde qosıq janrı joqarı orında turadı. Solardan: “Baǵman qız”, “Belarus doslar”, “Gúlzarxan”, “Qurdaslarım”, “Ózbekstanım”, “Qızlar”, “Türkmenstan gózzalı”, “Salıkesh qızǵa”, (J.Aymurzaev sózi), “Amangúl”, “Gúljan”, “Jaslıq saltı” (T.Seytjanov sózi), “Sáwdigim”, “Ámiwdiń solında doslıq”, “Bir janan”, “Keldim”, “Bolmaǵansha”, “Bir páriy”, “Barsańba”, “Sadaǵa”, “Keshe kelmedi”, “Bar sen be”, “Beri kel”, “Shıqtı jan”, “Kerek”, “Dildarım”, “Biybigúl”, “Gúl” (Ajiniyaz sózi), “Muhabbatım salam”, “Ózbek qızı Lolaxan”, “Altın daryalıq tıń”, “Ámiwdi atlaǵan jollarıń seniń”, “Qızdıń kewli qızıl gúl” (I.Yusupov sózi) hám t.b. Kompozitordıń kópshilik muzıkaları “Qaraqalpaq xalıq namaları”, “Qaraqalpaq muzıkalı dramalarınan

úzindiler”, “Sáwdigim”, “Ayt sen Ájiniyazdın qosıqlarınan” atlı shıǵarmaları teleradiokompaniyasınıń fonodeykasında saqlanbaqta.

Abdireyim Sultanov shıǵarmalarınń kórkemlik ózgesheligi qaraqalpaq milliy koloritin saqlaǵan halda, ózine tán ladı, ritimi, usılı menen tıńlawshılardıń kewil sezimlerin, nama ırǵaqlarına jaqın namalar tiykarında rawajlandırıwda, dúnya kompozitorlarınń muzıkası dárejesindegi professional shıǵarmalar qaldırdı.

Abdireyim Sultanov 40 jılǵa jaqın dáwir ishinde jarqın dóretiwshiligi, talapshańlıǵı menen dirijyorlıq, pedagogikalıq, basshılıq hám jámáátlik iskerligi menen Qaraqalpaqstan muzıka mádeniyatınıń rawajlanıwına úlken úles qostı. 1957-jılı Qaraqalpaqstanda xızmet kórsetken kórkem óneri ǵayratkeri, 1969-Ózbekstanda xızmet kórsetken kórkem óner ǵayratkeri, 1974-jılı bolsa Berdaq atındaǵı mámleketlik sıylıqqa iye boldı.

Juwmaqlap aytqanda, Abdireyim Sultanovtıń dóretken shıǵarmaların izertlew hám talıqlaw jumısların alıp barıw, keleshek áwladqa tariyxıy dereklerdiń biri bolıp xızmet qıladı. Bunday islerge búgingi kúnde jaslarımızdıń milliy professional muzıkaǵa bolǵan qızıǵıwshılıǵınıń artıp barıwına hám dúnya kompozitorlarınń dóretpeleri dárejesindegi shıǵarmalardıń júzege keliwine sebep bolıwı menen áhmiyetli bolıp tabıladı.

Paydalanǵan ádebiyatlar:

1. Tashmatova A. Atqarıwshılıq kórkem óneri tariyxı. – Nókis: “Ilimpaz”, 2023.
2. Алланиязов, Б. (2018). ЛЮДИ ИСКУССТВА (КОМПОЗИТОР, ДИРИЖЁР И ПЕДАГОГ). *Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи*, 72.
3. Allaniyazov B. THE WAYS OF INCREASING THE EFFECTIVENESS OF LEARNING THROUGH INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN MUSIC LESSONS //Евразийский журнал академических исследований. – 2024. – Т. 4. – №. 2. – С. 41-45.
4. Allaniyazov B. MUSIQA FANINI O’QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH //Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры. – 2024. – Т. 4. – №. 2. – С. 21-24.

5. Kutlimuratovich A. B. THE USE OF KODALY METHOD IN TEACHING MUSIC //International Journal of Pedagogics. – 2024. – Т. 4. – №. 02. – С. 63-67.
6. Charshemov J. PROCESSES OF REALIZATION OF KARAKALPAK FOLKLORE IN SYMPHONIC MUSIC OF 30-80 YEARS OF XX-CENTURY //Web of Teachers: Inderscience Research. – 2024. – Т. 2. – №. 1. – С. 33-36.
7. Charshemov J. PROCESSES OF REALIZATION OF KARAKALPAK FOLKLORE IN SYMPHONIC MUSIC OF 1990-2010 OF XX-XXI CENTURY //Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods. – 2024. – Т. 2. – №. 1. – С. 37-41.
8. Charshemov J., Muratbaeva R. JAŃA RUXTAĖI XALIQ QOSIQLARI //Вестник музыки и искусства. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 16-21.

ABDIKEYIM SULTANOV DÓRETIWSHILIGINIŇ QARAQALPAQ KOMPOZITORLAR MEKTEBINIŇ QÁLIPLESIWINDEGI HÁM RAWAJLANIWINDAĖI ORNI

Kulchigaeva Moxida Maxsetovna,
Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası
Nókis filialı, “Ulıwma kásiplik hám social-
gumanitar pánler” kafedrası aĖa oqıtıwshısı

Annotaciya: *Bul maqalada Abdireyim Sultanov dóretiwshiliginiŇ qaraqalpaq kompozitorları mektebiniŇ qáliplesiwindegi orni, sonday-aq Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan RespublikalarınıŇ kórkem óner ġayratkeri, kompozitor Najimatdin MuxammeddinovtıŇ hám Qaraqalpaqstan Respublikasına miyneti siŇgen kórkem óner ġayratkeri, kompozitor Marqabay JiemuratovlardıŇ dóretiwshiligi hám ilimiy miyrasları tiykarında Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filialı tárepinen ámelge asırıp atırġan jumıslar hám mádeniy ilajlardıŇ jaslar tárbiyasında tutqan orni haqqında sóz etiledi.*

Gilt sózler: konservatoriya, koncert, orkestr, kompozitor, kórkem óner, muzıka.

Ózbekstan Respublikasında demokratiyalıq mámleket qurıw hám puqaralıq jámiyetin rawajlandırıw boyınsha alıp barılıp atırġan jumıslarda milliy kórkem ónerimiz, atap aytqanda muzıka kórkem óneri rawajlanıwı hám ondağı dóretiwshilik procesleri nátiyjesinde jaratılġan jetik saxnalıq dóretpeler arqalı tamashagóylerdi ruwxıy-estetikalıq tárbiyalaw zárúrli wazıypalardan biri bolıp tabıladı.

Tariyxtan belgili, ózbek hám qaraqalpaq xalıqları áyyemgi zamanlardan berli bir-biri menen biradarlıqta qatnasıp, jasap kiyatırġanınıŇ gúwası bolamız. Bul xalıqlar ótken zamanda ulıwmalıq dushpanĖa qarsı birgelikte gúres alıp bargan, azatlıq ushın bolĖan sawashlarda qatnasqan, biri ushın ekinshisi kókiregin qalqan etken biradarlar bolıp tabıladı. OlardıŇ turmısı, árman-umtılwları birdey. Olar búgingi kúnde de bir dáryadan suw ishıp diyqanshılıq qılıp atırġan aĖa-ini xalıqlar bolıp tabıladı. Usı mánisten alıp qarağanda ózbek hám qaraqalpaq muzıka kórkem óneri de bir-birin tolıqlawshı hám óz ara bekkem baylanıslı.

Sonı ayrıqsha atap ótiw zárúr, Ózbekstan Respublikası Prezidenti Shavkat Mirziyoyevtiń 2022-jıl 26-avgust kúngi Qaraqalpaqstanǵa bolǵan saparı - Ǵárezsizligimizdiń 31 jıllıq bayramı qarsańında boldı hám Qaraqalpaqstanǵa jańa ómir nápesi, baxıt hám ıǵbal húrmeti, párawanlıq qurıwshılıq ruwxın alıp keledi. Prezidentimiz Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarǵı Keńesiniń náwbetten tısqarı otız tórtinshi sessiyasında qatnasıp, óz sózinde “Insan qádiri ushın” iygilikli principi tiykarındaǵı túpkilikli reformalar Qaraqalpaqstannıń hárbir qala, rayon hám awıllarda, hárbir shańaraqqa kirip barıwın támiyinlew tiykarǵı maqsetlerden biri ekenin aytıp ótti.

Prezident Shavkat Mirziyoyev aymaqlardıń rawajlanıwı hám xalıqtıń turmısı menen tanısıw maqsetinde 2023-jıl 30-mart kúngi Qaraqalpaqstan Respublikasına bolǵan saparı qaraqalpaq kórkem óner hám mádeniyat tarawı wákilleri ushın tariyxıy kún bolıp qaldı.

Sapar dawamında Prezidentimiz derlik júz jıllıq tariyxqa iye usı dárgay kórkem óner rawajlanıwında, jaslar tárbiyası hám xalıqtıń mádeniy turmısında múnásip orınǵa iye bolǵan Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik akademiyalıq muzıkalı teatrında milletler aralıq tatıwlıqqa arnalǵan mádeniy ilajǵa qatnasıp, bul jerde nuranıylar, kórkem óner tarawı wákilleri menen birge mádeniy baǵdarlamanı tamashaladı. Baǵdarlamada xalıq dástanlarınan úzindiler, “Shaǵala”, “Dembermes”, “Nigarim” sıyaqlı qosıqlar hám namalar atqarıldı. Alisher Nawayı, Berdaq, Maqtumqulı hám Abay dóretiwshiliginen úlgerler oqıldı. Ózbekstan Qaharmanı Ibrayım Yusupov qálemine tiyisli “Tuwısqanlıq” qosıǵı hám “Ózbekstan” qosıǵında milletler aralıq tatıwlıq, awızbirshilik, tınıshlıq qádiri bayan etildi. Prezidentimiz bul jerde qaraqalpaqstanlı dóretiwshiler, mádeniyat tarawı wákilleri menen pikirlesti. Kórkem ádebiy baǵdarlamanı joqarı bahalap, Ájiniyaz hám Berdaq babalarımızdıń 200 jıllıq yubiley keshelerin belgilew hám bul qádiriyatlardı ullılawshı dóretpelerdi kóbirek qoyıw, gastrollarǵa shıǵıp, jaslardı teatrǵa qaytarıw, mádeniyatın bayıtıw zárúrligin atap ótiwi hám eń áhmiyetlisi qaraqalpaq kórkem óneri hám mádeniyatın rawajlandırıw hám de qollap-quwatlaw maqsetinde arnawlı fond shólkemlestiriw boyınsha aytqan

pikirleri, ásiyese “Mádeniyat-Qaraqalpaqstannan baslanadı” hám Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filialı jańa imaratınıń qurılısınıń baslanıwına ayrıqsha toqtalıp, “Eń jaqsı zamanagóy Konservatoriya Qaraqalpaqstanda boladı”, - degen sózleri barlıq taraw wákillerin quwanışqa bóledi.

“Ózbek hám qaraqalpaq eki tilli bir el. Ásirler dawamında birge jasap, dos, tuwısqan bolıp, bir xalıqqa aylanıp ketken. Olar búgin mámleketimiz tınıshlıǵı hám rawajlanıwı jolında birge. Bul tek ǵana saxnada emes, turmısımızda da óz sáwleleniwın tawıp atır” [1]. 2021-jıl Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filialınıń ashılıwı qaraqalpaq muzıka mádeniyatı tarawında úlken tariyxıy waqıya boldı. Bul joqarı oqıw ornı biziń ata-babalarımız hám búgingi kún jaslarınıń ármanı edi. Filial ashılǵan kúnnen baslap ullı kompozitorlar, xalıq súygen namalar, belgili qosıqshı hám Kórkem ónertanıw ilimleri boyınsha izleniwshi alımlar tárepinen islengen shıǵarmalar student jaslarǵa tanıtırılıp, olar ómiri hám dóretiwshiligine baǵıshlangan mádeniy ilajlar turaqlı túrde ótkerilip kelinbekte. Atap aytqanda, Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan Respublikalarınıń kórkem óner ǵayratkeri, “Mehnat shuhrati” hám “El-yurt hurmati” ordenleriniń iyesi, Mámleketlik sıyıqlardıń laureatı, kompozitor Nájimaddin Muhammeddinovtıń 85 jılıǵına baǵıshlangan yubiley keshesi, “Qaraqalpaqstan Respublikasına miyneti sińgen kórkem óner ǵayratkeri”, kompozitor Marqabay Jiemuratovtıń 80 jılıǵına baǵıshlangan eslew keshesi bolıp ótti. “Ámelge asırıp atırǵan jumıslarımız kóp, xalqımızdıń ózi bul ózgerislerge ádil bahasın beredi” degen Húrmetli Prezidentimiz tárepinen bildirilgen pikirler barlıq taraw xızmetkerleri ushın kúsh-jiger baǵıshlaydı. Jaratılıp atırǵan imkaniyatlar sheksiz, Sebebi, búgin jaslarımız qanday tarawda óz miynetin alıp barmasın berilgen imkaniyatlardan paydalanǵan halda óz ornına iye bolmaqta.

Filial kóleminde jumıs hám oqıw procesleri joqarı dárejede alıp barılmaqta. Usı jıldıń 5-may kúni Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik akademiyalıq muzıkalı teatrında Ózbekstan Qaharmanı, Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan xalıq shayıwı Ibrayım Yusupovtıń tuwılǵan kúni múnásibeti menen, kompozitor Nájimaddin Muhammeddinovtıń “Ayt sen Ayazıydıń qosıqlarınan” atamasındaǵı

koncert baǵdarlaması ótkerildi. Onda Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarǵı Keńesiniń Baslıǵı Amanbay Orınbaev shıǵıp sóylep, Ózbekstan Qaharmanı, Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan xalıq shayıırı Ibrayım Yusupovtıń tuwılǵanına 94 jıl tolıwı múnásibeti menen jıynalǵanlardı qutlıqladı. Hámmemizge belgili, “Húrmetli Prezidentimiz qaraqalpaq ádebiyatı menen mádeniyatına hámıyshe joqarı húrmet penen qarap, onı jáne de rawajlandırıw máselesine ayrıqsha itibar qaratıp kelmekte” [2].

Ótkerilgen koncert baǵdarlamasında Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filialı “Simfoniyalıq orkestri”, “Xalıq sazları orkestri” hám “Xor” jámaáti tárepinen I.Yusupov hám N.Muhammeddinovlardıń qosıq hám namalarından dóretilgen “Jáne jayhun bolıp aqtında keldiń”, “Kewil kewilden suw isher”, “Súymegenge sálem joqdur”, “Ájiniyaz” operasınan “Nawrız keldi, nurjawǵay!”, Ájiniyazdıń ariyası, Xanzadanıń ariyası, “Mustaqıllıq gúlleri” shıǵarmaları janlı hawazda atqarıldı.

Usı jıldıń 26-fevral kúni Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filialı “Xalıq sazları” ansamblı menen birgelikte Qaraqalpaqstan telekanalı “Saz-sáwbet keshesi” kórsetiwinde tikkeley efir, janlı hawazda, Ózbekstan hám Qaraqalpaqstanda xızmet kórsetken artistlar, Ustaz qosıqshılar qatnasıwında, sheber kompozitor Marqabay Jiemuratovtıń 80 jılıǵına baǵışlangan, kompozitordıń shıǵarmalarından dúzilgen muzıkalıq dóretpeler tiykarında xalıq súygan qosıqlar atqarıldı. Olardan “Saǵınısh”, “Altın kól”, “Umıtpa”, “Kegeylide bir nazálim bar dese”, “Awılıńa kelsem asıǵa”, “Aydınlar” h.t.b. qosıqlar tamashagóyler itibarına usınıs etildi. Sonday-aq, 2023-jıl 25-mart kúni Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik akademiyalıq muzıkalı teatrında belgili kompozitor, marhum Marqabay Jiemuratovtıń 80 jılıǵına baǵışlangan eslew keshesi hám onıń ómirlik joldası, Qaraqalpaqstan xalıq shayıırı Nabiyra Tóreshovanıń 70 jılıǵına baǵışlangan yubiley keshesi bolıp ótti. Ilajda Húrmetli Prezidentimiz, sonday-aq, Joqarǵı Keńes Baslıǵı tárepinen ádebiyat, mádeniyat hám kórkem óner tarawlarına hámde dóretiwshi insanlardı qollap-quwatlawǵa qaratılıp atırǵan joqarı itibar haqqında atap ótildi hám marhum kompozitor,

pedagog M.Jiemuratovqa “Qaraqalpaqstan Respublikasına miyneti sińgen kórkem óner ǵayratkeri” húrmetli ataǵı berildi hám bul sıylıq onıń ómirlik joldası, Qaraqalpaqstan xalıq shayı N.Tóreshovaǵa tapsırıldı. Ilajda jıynalǵanlardıń itibarına M.Jiemuratov namasın jazǵan hám N.Tóreshova tekstin jazǵan qosıqlar inam etildi hámde búgingi Marqabay Jiemuratovtıń 80 jılıǵına baǵışlangan “Zamanagóy muzıka kórkem óneriniń áhmiyetli máseleleri” atamasındaǵı respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciyasınıń ótkeriliwi de óz ataması menen filialda jańa ilim sırların ashıw ushın xızmet etedi. Jáne de usınday ilajlar, Ustazlardı qádirlew, olardı eslew hám olardıń ómiri hám dóretiwshilik jolların úlgi sıpatında kórsetiw jaslardıń talantın hám ruwxıy intellektuallıq potencialın júzege shıǵarıw hám durıs baǵdarlawǵa qaratılǵan desek qátelespeymiz. Sebebi, kórkem óner insannıń ruwxıy dúnyaǵa kózqarasın keńeytiriwshi, onı shaxs retinde tárbiyalaytuǵın qurallardan biri, kórkem ónerdiń tárbiyalıq roli júdá úlken bolıp, hárbir túri óz tárbiyalıq funkciyalarına iye esaplanadı. Bir tárepten kórkem ónerdiń insan kewilin páklewshi ózgesheligi de bar. Ekinshi tárepten, eger insan kórkem óner shıǵarmasın túsiniwdi qálese, áwele, óz talǵamın, soń oyda sáwlelendiriw hám aqılın tárbiyalawı talap etiledi. İnsan tek denesin oylaw menen sheklenbesligi, bálki ruwxıy ishki dúnyasın da turaqlı túrde azıqlantırıp barıwı kerek. Tariyxımızda iz qaldırǵan barlıq tariyxıy shaxslar, áwele, psixologiyalıq-ruwxıy tárepten qúdiretli bolǵanı menen basqalardan ajralıp turǵanlar. Sonıń ushında kórkem óner xalıq ruwxıy-psixologiyalıq kórinisiniń aynası esaplanadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Prezident Shavkat Mirziyoyevtıń 2023-jıl 30-mart kúńgi Qaraqalpaqstan Respublikasına bolǵan saparı. <https://president.uz/uz/lists/view/6103>
2. “Ayt sen Ayaziydiń qosıqlarınan” atamasındaǵı saltanatlı keshe, <https://joqargikenes.uz/qr/17800.html>
3. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2022-jıl 2-fevral kúńgi “Mádeniyat hám kórkem óner tarawın bunnan bılay da rawajlandırıwǵa baylanıslı

qosımsha ilajlar haqqında”ğı PQ-112-sanlı qararı.

<https://lex.uz/docs/5849580>

4. Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabinetiniń 2021-jıl 5-apreldegi “Ózbekstan Mámleketlik Konservatoriyasınıń Nókis filialın shólkemlestiriw haqqında»ğı 186-sanlı qararı. <https://lex.uz/docs/5355586>

QARAQALPAQ MUZÍKA KÓRKEM ÓNERINIŇ RAWAJLANÍWÍNDÁ KOMPOZITOR A.SULTANOV TÍN TUTQAN ORNÍ

Zuxurov Maxmud,
Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası
Nókis filialı docent w.w.a.

***Annotaciya:** Bul maqalada qaraqalpaq muzikasına milliy sezimlerden kiritken, túrli janr hám usıllarda muzika jaratqan ullı qaraqalpaq professional kompozitorı A.Sultanov dóretiwshiligi haqqında sóz etiledi. Máselen, orkestr, vokal, pianino hám t.b. Kompozitor A.Sultanov óz shıǵarmalarında kórkemlik talǵamın keń ashıp beredi, shıǵarmaların analiz qıladı.*

***Gilt sózler:** milliy kolorit, kórkemlik talǵam, kompozitor, shıǵarma, muzika, orkestr.*

Mámleketimizde alıp barılıp atırǵan ekonomikalıq, siyasiy jumıslar menen bir qatarda, mádeniy aǵartıw, huquqıy hám tárbiyalıq tarawlarda kóplegen reformalar ámelge asırılmaqta.

Usı baǵdarda mádeniyat hám kórkem ónerge baylanıslı bolǵan tarawlarda jurt tınıshlıǵı, Watanımızdın rawajlanıwı, kámil insan sıyaqlı túsiniklerdin áhmiyetli jemisi bizlerge ózligimizdi ańlaw, ata-babalarımızdan miyras bolǵan qádiriyatlarımızdı qayta tiklew, qádirlew, milliyligimizdin dúrdanaların áwladtan-áwladqa jetkerip beriwde, mádeniyat hám kórkem óner taraw wákillerine juwapkerli wazıypalardı júkledi.

Xalqımızdın mánawiyatın joqarılátıwda, olardı pák hám hadal jasawǵa shaqırıw, óz pikirine iye bolıw, jaslar arasında salamat immunitetti qalıplestiriw, kitap oqıw mádeniyatın asırıw, shańaraqlıq, máhálle, oqıw orınları menen birge islesiw, jaslar tárbiyasına dıqqatı qaratıw jumısların janlandırıw barısında, mádeniy ilajlardı hám áhmiyetli mazmunǵa iye bolǵan ilajlar hám bayramlardı shólkemlestiriw ushın bilim hám kónlikpe, sheberlik penen miynet etiw talap etiledi [1. 89].

Kórkem óner hám mádeniyat hárbir milletti dúnyağa tanítatúğın zárúrli faktor ekenligin húrmetli Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev mudamı itibar etip kelgen. Búğan baylanıslı húkimetimiz tárepinen jetkinshekti hár tárepleme aldınıǵı hám jetik etip tárbiyalaw boyınsha kóplegen nátiyjeli jumıslar alıp barılmaqta. Atap aytqanda, keleshek áwladqa muzıka sırların úyretiwı boyınsha ustazlar járdemi astında bilimlerin asırıwı, óziniń atqarıwshılıq sheberligin olardıń kórinisleri ushın barlıq shárt-shárayatlar jaratıp berilip atır.

Babalarımızdan bizge bay hám úlken miyras qalǵan, onı nasiyat etiw, muzıka kórkem óneri dástúrlerinen dawam ettiriw, jáhán úlğilerine juwap bergen halda jetkinshekti tárbiyalaw hám jetik qánige kadrlar etip jetistiriw búgingi kún dáwir talabı bolıp tabıladı.

Húrmetli Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tárepinen búginde Ózbekstan jasları kompozitor hám dóretiwshileri atqarıwshıları hám kórkem óner wákilleri ushın uqıpların kórsetiwge keń jol ashıp berip atır [2. 2]

Xalıqaralıq maydanda ótkerilip atırǵan konferenciya tańlawlar, festival hám túrli olimpiadalar, sırt elden dúnyanıń tańıqlı kórkem óner ğayratkerleriniń mámleketimizge saparı, Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası respublika boylap muzıka mákanlarında ótkerilip atırǵan koncertler, mádeniy kesheleri, milliy kompozitorlıq mektep ornın bekkemlewde hám jurtımızda professional atqarıwshılıq kórkem óneri, ilimiy rawajlanıwına óz úlesin qosıp atır .

Uqıplı jaslarımız Ózbekstan poziciyasın joqarıǵa kóterip jeńimpazlıq platformaǵa kóterilip atır. Joqarı sıylıqlardı qolǵa kiritip Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan muzıkasın jáhán saxnalarında atqarǵan dóretiwshilerimiz bar ekenligi álbette quwanışlı jaǵday.

Haqıyqattan da, milliy hám zamanagóy muzıka kórkem óneriniń tań qalarlıq hám ránbáreń usıl hám kórinislerine iye bolǵan úlğileri tiykarında eń jaqsı ğáziyne úlğilerin úyrenip nasiyat etiw, hárbir mámlekettiń materiallıq ornı hám dárejesin belgilewde bas faktor bolıp qaladı.

Jas awladtın muzikalıq uqıbın hám mádeniyatın kóteri w maqsetinde, mámleketimizdiń hár bir qala-rayonında muzıka hám kórkem óner mektepleriniń iskerlik kórsetiwi názerde tutılǵan.

Ózbekstanda professional muzıka kórkem óneri rawajlanıwı procesinde kompozitorlıq dóretiwshiligi bólek áhmiyetke iye boladı. Tuwrısında, kompozitorlıq dóretiwshiligi kóp dawıslı muzikalıq janrlarǵa shaqırıq etiwı, jáhán muzıka mádeniyatın tereń úyreniw gezinde óz milliy progressiv jolın belgilewin talap etedi [3. 89].

Milliy kompozitorlıq mekteplerdiń qalıplesiwi hám rawajlanıwı sol tariyxıy basqışlar tiykarında ámelge astı. Tikkeley usı mekteplerdi ayrıqshalıǵı, milliy túsın belgilewde sol mekteplerdiń quramına kirgen dóretiwshilerdiń nátiyjeli dóretiwshilik jetiskenlikleri belgilep berdi.

Kompozitor hám melodist-kompozitor - muzıka dóretiwshi muzıkant, muzikalı shıǵarmalardıń avtorı. Kompozitor bul muzikalıq dóretiwshilik qábiletin hám arnawlı kompoziciya qánigelik bilimin talap etiwshi kásip. Kompozitor ásirler dawamında tiklenip kiyatırǵan jáhán klassik muzıkasınıń dóretiw usılları tiykarında payda bolǵan qaǵıydalarǵa sáykes, kishi (qosıq, pyesalar) hám úlken (opera, balet, simfoniya, uvertyura, oratoriya, kontata h.t.b.) kólemdegi túrli janrda shıǵarmalar dóretiwshi insan. Melodist-kompozitor dep kishi formadaǵı nama dóretiwshilerine aytamız [4. 81].

Hár bir kompozitor uqıbınıń jaqtı qırları ol jaratqan muzikalıq shıǵarmalarında gewdelenip, milliy hám ulıwma insanıylıq ideya hám temalardı, ayrıqsha dóretiwshilik talqını hám kórkem kórinisinde tınlawshılardı kórinetuǵın etedi. Búǵan baylanıslı hár bir avtordı málim janrǵa hám dóretiwshilik usılına óz jumısına

bolǵan jantasıwı hám biyimligi tikkeley dóretiwshiniń sanasın, milliy oylawı, mádeniyatı, alǵan bilimi hám kórkem sezimin qalıplesiwi sıyaqlı kriteriyalarǵa barıp taqaladı.

Abdireyim Sultanov – Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan Respublikasına xızmet kórsetken kórkem óner ǵayratkeri, ataqlı

kompozitor, dirijyor, ustaz, Ózbekstan kompozitorlar awqamınıń aǵzası, jámiyetlik ǵayratker sıpatında keńnen tanılǵan. A.Sultanov 1930-jılı 15-mayda Shımbay rayonında dúnyaǵa keledi. Onıń saz-sáwbetke uqıplılıǵı jaslayınan baslanǵan. Mektepte oqıp júrip kórkem háweskerler dógeresine qatnasqan hám duwtar, mondalina, skripka sazların shertip úyrenen. 1943-1949-jılları A.Sultanov Berdaq atındaǵı mámleketlik filarmoniyada skripkashı sazende bolıp isledi. Jas talant iyesi usı jılları dáslepki namaların dórete basladı hám oqıp bilim alıwǵa talpındı. 1949-1955-jılları ol Tashkent mámleketlik konservatoriyanıń xalıq sazları fakultetinde oqıydı. Sonıń menen qatar, A.Sultanov konservatoriyanıń ataqlı kompozitorları hám professorları B.Nadejdin, B.F.Gienko, G.Mushelden kompoziciyadan qosımsha sabaqlar aladı. Ol oqıp júrgen jılları óziniń ustazı professor B.F.Gienko menen birlikte qaraqalpaq sazları orkestri ushın «Qaraqalpaq syuitasın», kóplegen lirikalıq qosıqlar, skripka, fortepiano ásbapları ushın variaciylar, pyesa, polonez, prelyudiya h.t.b. kóplegen shıǵarmalar dóretken.

A.Sultanov konservatoriyanı pitkergennen soń F.Nazarov penen birgelikte «Baxıt», «Rawshan», Á.Xalimov penen birge «Qırlı soqpaqlar» muzıkalı dramalarına muzıkalar, «Jaslıq syuitası», «Bozataw» simfoniyalıq poeması shıǵarmaların jazadı. Joqarıda atı atalǵan dóretpeleri menen birge Ájiniyaz sózine 32 qosıqlar dúrkinin, solardan «Sáwdigim», «Gózzallar», «Barmeken», «Bir janan», «Jol bolsın», «Quba qus» h.t.b jazdı [5. 15-16].

Ol 1956-jılı qaraqalpaq xalıq sazları orkestrin shólkemlestiredi. Bunday iygilikli miynetinde oǵan professor A.I.Petrosyanc, F.Nazarov, M.Nasimov, I.Akbarovlar járdem qolın sozadı. Orkestr xızmetkerleriniń sheberligin asırıw ushın kóplep miynet etedi hám sonıń menen bir qatarda qaraqalpaq xalıq namaları bolǵan «Yasha páriy», «Musa naması», «Yaǵlı báhár», «Qara jorǵa», «Ilme sultan» h.t.b., J.Shamuratov, A.Xalimov, F.Nazarov, sonday-aq, Evropa klassik shıǵarmaların xalıq sazlar orkestri ushın qayta islep, repertuarın keńeytedi.

1958-jıldan baslap xalıq sazları orkestrine pútkilley ótip respublika boylap orkestr repertuarın hám orkestrdi propagandalaw xızmetin atqaradı. A.Sultanov №3 Nókis balalar mektebiniń direktorı (1957-1967), muzıka hám xoreografiya

uchilishesinde múǵallım hám onıń basqarıwshılarınıń biri, Qaraqalpaqstan kompozitorlar awqamınıń basshısı (1991-1992) lawazımları sıpatında jumıs islep tariyxta iz qaldırǵan [6].

A.Sultanov respublikanıń mádeniy jámiyetlik ilajlarına, dekadalarına, mádeniy kúnlerine, kórkem óner festivallarına, kompozitorlar awqamınıń syezd hám plenumlarına, kórik-tańlaw hám ushırasıwlarına belsene qatnasqan. A.Sultanov miyrasları kópshilikke keńnen tanılıp, onıń 300 ge jaqın shıǵarmaları qánigeli hám háweskerler jámaátlerinde, kórkem óner jámaátleriniń repertuarlarınan salmaqlı orıńǵa iye bolıp, oqıw orınlarınıń baǵdarlamalarına kirgizilgen. Onıń kópshilik muzıkaları «Qaraqalpaq xalıq namaları», «Qaraqalpaq muzıkalı dramalarınan úzindiler», «Sáwdigim», «Ayt sen Ájiniyazdıń qosıqlarınan» atlı toplamlarında gramplastinkalarda hám teleradio kompaniyasınıń fonetikasında saqlanǵan. A.Sultanov dóretiwshi hám kadrlar tayarlaw tarawlarındaǵı salmaqlı úlesleri húkimet tárepinen joqarı bahalandı. Respublikanıń muzıka mádeniyatın rawajlandırıwǵa qosqan úlken xızmetleri ushın Á.Sultanov Ózbekstan hám Qaraqalpaqstanǵa miyneti sińgen kórkem óner ǵayratkeri, Berdaq atındaǵı sıylıqtıń laureatı ataqları menen sıylıqlandı. Oǵan medallar hám Húrmet jarlıqları berilgen. Á.Sultanov 1992-jılı 15-sentyabrde qaytıw boldı [7. 32].

Kompozitor ómiriniń aqırına shekemgi 40 jılǵa jaqın dáwirde óziniń talantın hám jigerin Qaraqalpaqstan muzıka mádeniyatınıń rawajlanıwına baǵıshladı. A.Sultanov dóretpeleriniń muzıkalıq tili, óziniń ápiwayılıǵı, anıqlıǵı, túsiniqligi, qaraqalpaq milliy ırǵaqları tıǵız baylanıslılıǵı hám de muzıkalı tásir etiwdiń jańa quralların sheber qollanıwı menen ajıraladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Sh. Mirziyoyev. «Еркин Қарақалпақстан» gazetasi 2018-jıl. 29-dekabr № 156.
2. Inson manfaatlari hamma narsadan ustun. Tavsiyalar. Toshkent 2017-y.
3. Вызго Т.С. Развитие музыкального искусства Узбекистана и его связи с русской музыкой. Москва: Музыка, 1970. 190 с.

4. O'zbek xalqining milliy folklor san'ati va etnomadaniy qadriyatlari (ilimiy to'plam) Toshkent. Navróz nashriyoti. 2013.
5. Джаббаров А., Соломонова Т. Композиторы и музыковеды Узбекистана. Биографические очерки. Ташкент: Искусство, 1975. 290 с.
6. Палуаниязов П.К., Ходжаметова Г.И. Музыкальный мир Каракалпакстана второй половины 50-х годов XX века. //Вестник ККО АН РУз, 2002. № 4. С.81-82.
7. История музыки Средней Азии и Казахстана.- Москва: Музыка, 1995. 390 с.

ULLÍ KOMPOZITOR ABDIREYIM SULTANOV TÍN ÓMIRI HÁM DÓRETIW SHILIGINE BIR NÁZER

Aliyev Nursultan,
Ózbekstan mámleketlik
konservatoriyası Nókis filialı,
“Saz atqarıwshılıǵı” kafedrası

Annotaciya: *Bul maqalada ullı kompozitor Abdireyim Sultanov tın ómir jolı, dóretken shıǵarmaları islegen salmaqlı miynetleri haqqında aytıp ótilgen. Jáne de kompozitor shıǵarmalarınń milliy mádeniyatımızdaǵı búgingi kúndegi áhmiyetli ornı hám kompozitor dóretpeleriniń mádeniyat mektebi hám joqarı oqıw orınlarınıń oqıw dástúrlerinde kiritiliwi hám tálimde qollanılıwı haqqında sóz etiledi. Ullı kompozitor dıń atın ele de kótermelep onıń yadına arnalıp ótkerilip atırǵan keshe hám tádbirler, koncertler ótkeriliwleri haqqında ayıladı.*

Gilt sózler: Kórkem óner, kompozitor, vals, dóretiwshilik, talant, ónermentlik.

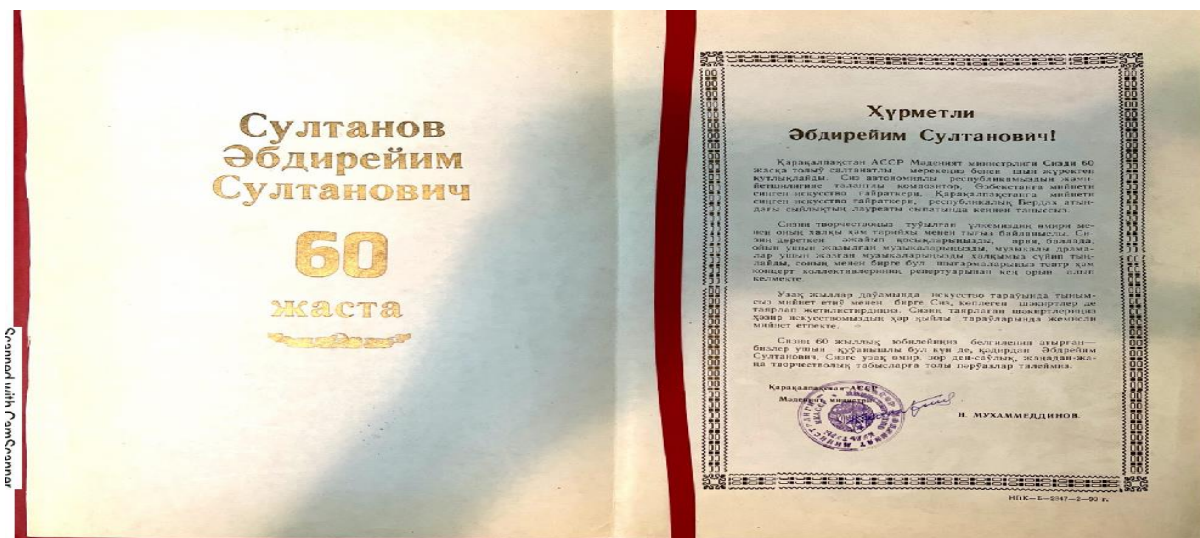
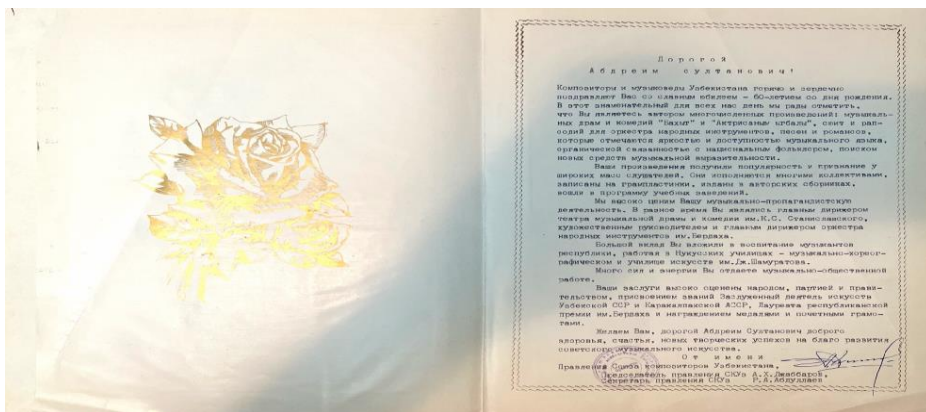
Abdireyim Sultanov - Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan respublikalarına xızmet kórsetken kórkem óner ǵayratkeri, ataqlı kompozitor, dirijyor, muǵallım, Ózbekstan kompozitorlar awqamınıń aǵzası, jámiyetlik ǵayratker sıpatında keńnen tanılǵan. A.Sultanov 1930-jılı Shımbay qalasında puqara shańaraǵında tuwılǵan. Onıń saz-sáwbetke uqıplılıǵı jaslayınan baslangan. Mektepte oqıp júrip kórkem háweskerler dógeresine qatnasqan hám duwtar, mandolina, skripka sazların shertip úyrengen. 1943-1949-jıllan A.Sultanov Berdaq atındaǵı mámleketlik filarmoniyada skripkashı sazende bolıp isledi. Jas talant iyesi usı jılları dáslepki namaların dórete basladı hám oqıp bilim alıwǵa talpındı. 1949-1955-jıllar ol Tashkent mámleketlik konservatoriyasınıń xalıq sazları fakultetinde oqıydı. Sonıń menen qatar A.Sultanov konservatoriyanıń ataqlı kompozitorları hám professorları B.Nadejdin, B.F.Gienko, G.Mushelden kompoziciyadan qosımsha sabaqlar aladı. Ol oqıp júrgen jıllar óziniń ustazı professor B.F.Gienko menen birgelikte qaraqalpaq sazlar orkestri ushın «Qaraqalpaq syuitasın», kóplegen lirikaliq qosıqlar, skripka, fortepiano ásbapları ushın variaciyalar, pyesa, polonez,

prelyudiya h.t.b. kóplegen shıǵarmalar dóretken. A.Sultanov konservatoriyanı pitkergennen soń F.Nazarov penen birgelikte «Baxıt», «Ráwshan», Á.Xalimov penen birge «Qırılı soqpaqlar» muzıkalı dramalarına muzıkalar, «Jaslıq syuitası», «Bozataw» simfoniyalıq poeması shıǵarmaların jazadı. Joqarıda atı atalǵan dóretpeleri menen birge Ájiniyaz sózine 32 qosıqlar dúrkinin, solardan «Sáwdigim», «Gózzallar». «Barmeken», «Bir janan», «Jol bolsın», «Quba qus» h.t.b jazdı.

Ol 1956-jıl qaraqalpaq xalıq sazlar orkestrin shólkemlestiredi. Bunday iygilikli miynetinde oǵan professor A.J.Petrosyanc, F.Nazarov, M.Nasimov, L.Akbarovlar járdem qolın sozadı. Orkestr xızmetkerleriniń sheberligin asırıw ushın kólep miynet etedi hám sonıń menen bir qatarda qaraqalpaq xalıq namaları bolǵan «Yasha páriy», «Musa naması», «Yaǵlı báhár», «Qara jorga», «Ilme sultan» h.t.b., J.Shamuratov, A.Xalimov, F.Nazarov, sonday-aq, Evropa klassik shıǵarmaların xalıq sazlar orkestri ushın qayta islep, repertuarın keńeytedi. 1958-jıldan baslap xalq sazları orkestrine pútkilley ótip respublika boylap orkestr repertuarın hám orkestrdi propagandalaw xızmetin atqaradı. A.Sultanov №3-sanlı Nókis balalar mektebiniń direktor (1957-1967), muzıka hám xoreografiya uchilishesinde muǵallım hám onıń basqarıwshılarınıń biri, Qaraqalpaqstan kompozitorlar awqamınıń basshısı (1991-1992) lawazımlar sıpatında jumıs islep tarıyxta iz qaldırǵan.

A.Sultanov respublikanıń mádeniy jámiyetlik ilajlarına, dekadalarına, mádeniy kúnlerine, kórkem óner festivallarına, kompozitorlar awqamınıń syezd hám plenumlarına, kórik tańlaw hám ushırasıwlarına belsene qatnasqan. A.Sultanov miyraslar kópshilikke keńnen tanılıp onıń 300 ge jaqın shıǵarmaları qánigeli ham háweskerler jámaátlerinde, kórkem óner jámaátleriniń repertuarlarınan salmaqlı orıńǵa iye bolıp, oqıw orınlarınıń baǵdarlamalarına kirgizilgen. Onıń kópshilik muzıkaları «Qaraqalpaq xalıq namaları», «Qaraqalpaq muzıkalı dramalarınan úzindiler», «Sáwdigim», «Ayt sen Ájiniyazdıń qosıqlarınan» atlı toplamlarında gramplastinkalarda hám tele-radio kompaniyasınıń fonetikasında saqlanǵan. A.Sultanov dóretiwshi hám kadrlar tayarlaw

tarawlarındığı salmaqlı úlesleri húkimet tárepinen joqarı bahalandı. Respublikanın muzıka mádeniyatın rawajlandırıwǵa qosqan úlken xızmetleri ushın A.Sultanov Ózbekstan hám Qaraqalpaqstanǵa miyneti sińgen kórkem óner ǵayratkeri, Berdaq atındaǵı sıylıqlarınıń laureatı atqları menen sıylıqlandı. Oǵan medallar hám húrmet jarlıqları berilgen.

Xalqımızda bir jigitke qırıq óner az - degen gápti esitsem Abdireyim Sultanovta kóz aldım eleseydi. Sebebi onıń aǵashqa oyıp islegen hár qıylı ónermentlik islerin kórip bul kisiniń haqıyqıy talant iyesi ekenine isenimimiz ele de kámil boladı. Abdireyim Sultanovtıń aǵashqa oyıp islegen “Búrkit”i:

A.Sultanov 1992-jıl 15-sentyabrde qaytı boldı. Kompozitor ómiriniń aqırına shekemgi 40 jılǵa jaqın dáwirde óziniń talantın hám jigerin Qaraqalapqstan muzıka mádeniyatın rawajlanıwına baǵıshladı. A.Sultanov dóretpeleriniń muzikalıq tili, óziniń pıdayılıǵı, anıqlıǵı, túsiniqligi, qaraqalpaq milliy ırǵaqları tıǵız baylanıslılıǵı hám de muzikalı tásir etiwdiń jańa quralların sheber qollanıwı menen ajıraladı.

Abdireyim Sultanov ómirlik zayıbı Sultanova Dármanjan Yusuf qızı (1939 (1941) – jıl) menen birge birneshe ul hám qızlardı ósirip, tárbiyalap kámalǵa keltiredi, olar házirgi kúnde kimisi medicina tarawına, kimisi huqıq qorgaw uyımlarında, kimisi oqıtıwshı bolıp elimizde ózleriniń jemisli miynet etip kelmekte. Abdireyim Sultanovtıń perzentleri:

Qızı Sultanova Bagdagul (1958-1986)

Qızı Sultanova Gulnara (1960)

Ulı Sultanov Abdiraxman (1961)

Qızı Sultanova Feruza (1963-2022)

Qızı Sultanova Gulayim (1967)

Ulı Sultanov Ajiyniyaz (1969)

Qızı Sultanova Nurzada (1974)

Uli Abdireymov Madreyim (1975-2023)

Qızı Sultanova Arzayim (1985)

Abdireymov Sultanovtiń qızlarınan tek ǵana Sultanova Feruza óziniń ákesiniń izinen barıwdı maqset qıladı hám fortepiano jónelisi boyınsha birneshe shákirtlerdi jetistiredi. Tilekke qarsı olda 2022-jılı dúnyadan ótedi. Abdireymov Sultanovtiń dawamshıları retinde onıń birneshe aqlıqları házirde muzıka salasında xızmet etip bazıları oqıp tálim alıp kelmekte.

Abdireymov Álisher Madreymovich Abdireymov Sultanovtiń úshinshi ul perzenti Abdireymov Mádreymniń tuńǵış perzenti bolıp, ol 2000-jıl 3-fevral Nókis qalasında tuwıladı. Álisherdiń kempir apasınıń aytıwınsha, ol kishkeneliginen aq túr túsi, júris turısı, is-háreketleri menen atasına júdá uqsas bolǵan eken. Atası kiygen bas kiyimin (Shapka) Álisher kiyip alsa, oǵan shańaraq aǵzaları, eki tamshı suwday uqsas ekenin aytatuǵın edi. Álisherdiń kempir apası Dármenjan apa onıń atasınıń izinen barıwın qálep onı jaslayınan aq muzıka mektebine eritip aparadı. Sol gezleri Álisher qosıqshılıq tarawına qızıǵıwshılıǵınıń júdá joqarı ekenin apasına bildiredi hám mekteptegi Vokal atqarıwshılıǵı qánigelerine jolıǵadı. Ol jerde ustazlar Álisherdiń ele mutaciya dáwirinde bolǵanlıǵı sebepli bunday waqıtta azmaz irkilip turıwı kerekligi yamasa basqa da saz ásbapların shertip úyreniwdi máslahat etedi. Solay etip, Álisher xalıq sazları bóliminde akkordeon ásbabın shertip úyrene baslaydı. 2015-2018-jıllar aralıǵında Nókis mádeniyat hám kórkem óner mektebinde Xalıq sazları tálim baǵdarı boyınsha akkordeon klasında tálim aladı. 2019-2023-jıllarda Ózbekstan mámleketlik Konservatoriyası xalıq sazları bólimi: bayan, akkordeon jónelisi boyınsha oqıtıwshı A.S.Tixonov klasında oqıydı.

Abdireymova Gulbanu Madreymovna Abdireymov Sultanovtiń eń genje perzenti Ábdireymov Mádreymniń qızı bolıp ol 2001-jılı 26-mart kúni Nókis qalasında tuwılǵan. Shańaraq aǵzaları Gulbanudı jaslayınan aq muzıkaǵa bolǵan qızıǵıwına qaray 12-sanlı “Ámet baqsi” atındaǵı balalar muzıka hám kórkem óner mektebine jeteklep alıp baradı. Ol jerde Gulbanu Abdireymov Sultanovtiń qızı Sultanova Feruzanıń fortepiano klasında fortepianodan dáslepki tálimin alıp

baslaydi. Soʻnin ala 2016-2019-jillar araligʻinda Nókis mádeniyat hám kórkem óner mektebinde Fortepiano tálim baǵdarı boyınsha Xazieva Guzel Raisovna klasında tálim aladı hám ayrıqsha bahalar menen ol jerdi tabıslı tamamladı. 2019-2023-jılları Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutınıń pedagogika fakulteti Muzıka tálimi baǵdarı boyınsha tálim aladı hám pitkerip shıǵadı. Institutta oqıp júrgen dáwirde ol ozi tálim alǵan “Ámet baqsı” atındaǵı balalar muzıka hám kórkem óner mektebine jumısqa kiredi hám házirgi kúnge deyin ol jerde fortepianodan balalarǵa muzıka sırların úyrete baslaydı. Gulbanu Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filialı “Ulıwma kásiplik hám social-gumanitar pánler” kafedrası Akademiyalıq qosıqshılıq tálim baǵdarı oqıtıwshısı Jaqsımuratova Baǵdagúl klasında koncertmeyster bolıp ta isleydi.

Ózbekstan mámleketlik Konservatoriyası Nókis filialında Abdireyim Sultanovqa 94-jıl tolıwı múnásibeti menen “Eslew keshesi” shólkemlestiriliwi barısında filialdın “Saz atqarıwshılıǵı” kafedrası Xalıq sazları bólimi professorı Hikmat Rajabovtıń usınısı hám iltimasına bola Gulbanudı Abdireyim Sultanovtıń shıǵarmaların fortepianoda atqarıp shıǵıwın soraydı. Aradan biraz waqıtlar ótkennen soń Gulbanu atası Abdireyim Sultanov jazǵan shıǵarmaların aqtara otırıp olardıń arasınan prelyudiya hám ele tolıq jazıp úlgermegen “Vals”tıń qaysı birin atqarıp shıqsam eken? degen oy menen olardı Professor Hikmat Rajabovqa pikirlesiw ushın alıp keledi. Sonda professor Hikmat Rajabov “Vals”ti izin tolıqlatıp jazıwdı hám onı atqarıp shıǵıwdı usınadı. Gulbanudıń aytıwınsha, ol usı iske kirisiw paytında túnleri kózinen uyqısı ketip qulaǵı astında hár túrli namalar jańlay baslaǵanı hám bul namalar uyqısınıń ketiwine sebep bolǵanın aytıp ótti. Jáne bir kúni ol jumıs ornında “Vals”ti atqara otırıp túnleri uyqı bermegen sol namalardı nota betine túsiriwge bel baylaydı.

“Vals”

Abdireyim Sultanov

Vals óz ishine kirisiv bólimi obraz tema hám reprizanı óz ishine aladı. Vals a-moll tonlıǵında II-basqısha jazılǵan. Obraz tema ishinde alterciya belgileri xarakter obrazlar ózgeriwleri bar. Repriza bólimi ekinshi qaytalawında shıǵarma óz juwmaǵına jetedi. Shıǵarmanıń birinshi reprizasına shekemgi bólegin Abdireyim Sultanov jazǵan bolsa al reprizanıń ekinshi bólim qaytalawın Gulbanu Abdireymova tárepinen juwmaqlanǵan.

Milliy mádeniyatımızdıń rawajlanıw barısında kompozitordıń islegen bir qansha miynetleri islegen iygilikli isleri muzıka hám kórkem óner mektepleri hám Ózbekstan mámleketlik Konservatoriyası Nókis filialınıń sabaqlıqlarınan orın alǵan hám oqıw dástúrinen orın alǵan. Elimizde A.Sultanov esteligine arnalǵan bir qansha koncertler, máresimler hám eslew kesheleri ótkerilip kelinbekte. Jaqında ǵana Ózbekstan mámleketlik Konservatoriyası Nókis filialında da ullı kompozitordıń 94-jıllıǵına arnalǵan eslew keshesi joqarı dárejede bolıp ótti. Bul keshege xalqımızǵa belgili mádeniyat tarawınıń iri wákilleri, mádeniyat xızmetkerleri, kompozitordıń shańaraq aǵzaları hám birneshe oqıwshı jaslar

belsene qatnasti. Bul keshede “Shuhrat” medalı iyesi, Ózbekstan mámleketlik Konservatoriyası Nókis filialı professorı, dirijyor H.Rajabov hám filialdın xalıq sazları orkestr jámaáti menen birge Abdireyim Sultanov dóretken namalardan h.t.b shıǵarmalardan ibarat koncert baǵdarlaması bolıp ótti. Koncertte Abdireyim Sultanovtın aqlıǵı Álisher Ábdireymov atasına arnap “Hátire (Hotira)” shıǵarmasın Fortepianoda jeke atqarıp shıqtı. Sol kúngi tádbirde jáne bir aqlıq qızı Gulbanu da atasınıń ele tolıq tamamlanbaǵan “Vals”in tolıqtırıp qayta islep onı atqarıp shıǵıwǵa muyassar boldı.

Kompozitor dóretken namalar xalqımız júreginen keńnen orın aldı hám elege shekem xalqımızda úlken bayram hám tádbirlerinde atqarılıp kelinbekte.

*Bul maqala internet materialları hám
Abdireyim Sultanovtın aqlıqları Alisher
Abdireymov hám Gulbanu Abdireymova
menen bolǵan jeke sáwbetlesiwler
nátıyjesinde jazıp alındı. (28.03.2024)*

ҚОРАҚАЛПОҚ ОРКЕСТРНИНГ ТАШКИЛ ЭТИЛИШИДА КОМПОЗИТОР АБДИРЕЙИМ СУЛТАНОВНИНГ ЎРНИ

Сабурова Умида

Ўзбекистон давлат консерваторияси

Нукус филиали ўқитувчиси

Жалғасбаева Шийрин

Ўзбекистон давлат консерваторияси

Нукус филиали 2-курс талабаси

***Аннотация:** Ушбу мақолада композитор А.Султановнинг қорақалпоқ оркестрни ташкил этганлиги ва давлат филармониясида, маданият уйларида ишлаб келаётган ва ҳаваскор созандаalar, musiқа мактабининг ўқитувчи ва ўқувчилари оркестр таркибига киритилганлиги ҳақида айтилган. Оркестрни ташкил қилиш учун қорақалпоқ халқ чолғуларининг температураcини ишлаш керак бўлганлиги айтилди.*

***Калит сўзлар:** композитор, созанда, musiқа, оркестр, ҳаваскор, ўзувчилар, асарлар.*

Қорақалпоқ халқ чолғулари оркестрини тузиш масаласини олиб чиққан инсон, Тошкент давлат консерваторияcини ғижжак чолғуси бўйича тугатган ҳамда композиторлик дарсларидан таҳсил олган қорақалпоқ композитори Абдирейим Султанов эди. 1957 йили Тошкент шаҳрида «Қорақалпоқ адабиёти ва маданияти» ўн кунлиги ўтказилиши керак бўлади. Шу ўн кунликка қорақалпоқ халқ чолғулари оркестрини олиб бориш кераклилиги масаласи илгари сурилади.

Оркестрни ташкил қилиш учун қорақалпоқ халқ чолғуларининг температураcини ишлаш керак бўлади. Температура (*лот. temperatio – тўғри нисбат, мутаносиблик*) – musiқа товуш қатори поғоналари орасидаги интерваллар нисбатларини текислаш. Товушларнинг баланд-пастлик муносабатларининг қисман ўзгартириш билан температурага эришилади. 1956 йили шу масала бўйича яъни дутор чолғу асбобларини қайтадан таъмирлаш учун Ўзбекистон давлат консерваторияси қошидаги экспериментал

лабораториянинг тажрибали раҳбари, профессор Ашот И.Петросянц лаборанти С.Дидэнко билан Нукус шахрига келди. Жапақ бахши Шамуратовдан дутор асбобини олдириб, унинг пардаларини текширувдан ўтказди [1. 32].

Унинг ёнларида Абдирейим Султанов ва Қалли Айимбетовлар бўлишади. Жапақ бахшининг дутор пардаларини тебраниш частоталарини ўлчаб, дутор ҳақидаги маълумотларни А.И.Петросянц Тошкентга олиб кетади ва тез орада қайтадан ишланган дутор асбобини олиб келади. Қайта ишланган дуторнинг овоз баландлиги ортди. Дутор асбобини халқ чолғулари каторига қўшишади ва уни кичик оркестр таркибига қўшиб икки, уч асарни ҳокимият раҳбарлари, ёзувчилар ва бастакорларга чалиб кўрсатишади. Шу йили куз ойларидан бошлаб Тошкент шаҳрида ўтказиладиган «Қорақалпоқ адабиёт ва маданияти» ўн кунлига тайёргарлик бошланади. Ушбу ўн кунликка халқ чолғулари оркестри ҳам борадиган бўлди. Оркестрни ташкил қилиш композитор Абдирейим Султоновга топширилди. Давлат филармониясида, маданият уйларида ишлаб келаётган ва ҳаваскор созандалар, мусиқа мактабининг ўқитувчи ва ўқувчилари оркестр таркибига киритилди.

Шу пайтлари оркестрда ғижжакчи Н.Карашаев, бахши К.Эсжанов, Т.Қўчқаров, мусиқа мактабининг директори П.М.Антон устози М.Айтимов, ўқувчилардан К.Айимбетов, ҳаваскорлардан, Валерий ва Евгений созандалар бўлишади. Ўн кунликка «Қорақалпоқ рапсодияси» ва «Боғмон қиз» асарлари тайёрлана бошланади.

1957 йили Ҳукумат қарори билан Бердақ номидаги филармония ёнидан 24 кишидан иборат «Халқ чолғулари оркестри» ташкил этилди. Оркестрни ташкил қилиш Абдирейим Султановга топширилди. Тез орада жамоага созандалар, ўқувчилар ва истеъдодли ёшлар қабул қилинди. 1957 йили 25 октябрдан бошлаб оркестр ўз фаолиятини бошлади. Унинг бош дирижёр Абдирейим Султанов бўлди. Унинг раҳбарлиги остида оркестр репертуари ишлаб чиқилди. Оркестр таркибида нота саводини билмайдиган ёшлар ҳам

бор эди. Уларга нота саводини ўргатиш Қ.Аимбетов, Ж.Нуржанов, А.Н.Когайлар ёрдам беришди. А.Султанов оркестр дастурига кулоққа сингиб қолган қорақалпоқ халқ куйлари «Чимбой», «Яша пари» ва бошқа осон куйларни дастурга киритди [2. 143].

Оркестрда солистлардан: А.Отамурадова, Р.Бўриева, И.Рафиқова, Н.Дилимбетова, П.Пиримбетов, О.Қурбанбаев, Соня Хайрулин, С.Алламуратова, К.Альжанов, К.Ниетуллаев, Д.Кайыпов, И.Ибрагимова, Б.Өтепбергеновалар хизмат қилишди. Тошкент шаҳридан оркестрга ёрдам бериш учун Тошкент давлат консерваториясини битирган К.Мустафо, К.Сапарбоев, М.Исаковичларни юборишади.

Шундан кейин Ашот Петросянц қорақалпоқ кўбизларини қайтадан ишлаб олиб келди. Бироқ, улар ҳам оркестрда фойдаланилмай қолди, фақат кўбиз бас ва кўбиз контрабаслар қўлланилди. Буларга қўшимча қилиб Петросянц иккита (кичик ва катта) литавраларни олиб келди. А.Петросянцга қорақалпоқ раҳбарияти томонидан «Қорақалпоғистонда хизмат кўрсатган маданият ходими» унвони берилди. Олти ойлик тайёргарликдан сўнг оркестр гастроль сафарларига чиқади. У вақтлари “Зил-130” юк машинасига мусиқа чолғуларини юклаб, қаттиқ ўриндиқларда оркестр созандалари Тўрткўл шаҳридан бошлаб, Тахтакўпир, Мўйноқ, Урганч шаҳарларига бориб концертлар қўйиб, кўп овозли мусиқа билан тингловчиларни таништириб чиқишади [3. 54].

Оркестр дастуридан қорақалпоқ, ўзбек, рус халқлари кўшиқлари ва кўплаб композиторларнинг асарлари ўрин олди. 1963 йили филармония раҳбарлари, оркестрнинг моддий томонидан фойдаси кам бўлганлиги учун оркестр созандаларини сонини қисқартиришади. Оркестрда ишлаган созандалар Нукус билим юрти, Тошкент театр институтига, Тошкент Давлат консерваториясига ўқишга киришади. Шу билан бирга маданият ва касб—хунар билим ютрларига ишга жойлашадилар.

Оркестр 1968 йили май ойида радиокомитет ёнида қайта очилади. Оркестрда К.Асқаров, Н.Муҳамеддинов, А.Султанов, С.Палўанов,

Ғ.Деменисов, М.Камалов, З.Абдуллаев, К.Эсжонов, К.Алимовлар дирижёрлик қилишади. Солистлардан С.Мамбетова, Т.Қурбонов, А.Атамуратов, Д.Кайыпов, О.Қурбонбоев, Т.Палимбетов, Б.Утепбергенова, К.Ниетуллоев, Б.Каримовалар ўзининг иш фаолиятини олиб боришган.

Оркестр Хоразмда «Зехн», «Мархабо талантлар» танловларида, 1969 йили Тошкентдаги, 1981 йили Татаристонда бўлиб ўтган маданият кунларида катнашади. Ҳозирги вақтда оркестр 32 кишидан иборат. Ҳозирги кунда оркестрнинг бадий раҳбари Жақсылық Сайтов, дирижёрлар Султанмурод Реймов ва Ҳабилов Мийрас фаолият олиб келмоқда. Шу билан бирга оркестрнинг овоз бериш сифати қорақалпоқ миллий муסיқасининг миллийлигини бера олмайди. Сабаби, унинг таркибида қорақалпоқ муסיкий асбоблари кам. Оркестр таркибига қўбиз чолғусини киритиш, дуторлар сонини кўпайтириш керак. Сабаби, дутор чолғуси қорақалпоқ миллий муסיқасининг калоритини беради. Оркестр созандаларини кўпайтириш эса янада оркестр ижросини мукаммаллаштиради [4. 72-73].

Ўзбекистон ва Қорақалпоғистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, Бердақ номидаги Давлат мукофоти совриндори, созанда, дирижёр ва бастакор Абдирейим Султанов Ўзбекистон Бастакорлар уюшмаси сафига 1989 йили қабул қилинган. У 50-йилларда анъанавий услубда замондош шоирлар билан басталаган ранг-баранг қўшиқлари ва рақс куйлари билан танилди. Жозибали қўшиқлари, муסיқали драма, комедия, халқ чолғулари оркестри учун яратган асарлари билан эл-юрт ҳурматига сазовор бўлди.

Абдирейим Султанов 1930 йилнинг 15 августида Қорақалпоғистоннинг Чимбой туманида, деҳқон оиласида дунёга келди. 1937 йилдан шаҳардаги умумтаълим мактабида ўқийди. Бу ердаги муסיқа тўғарагида гармон, мандолина ва скрипка чалишни ўрганади.

Иккинчи жаҳон уруши бошланганда Чимбой туманлараро колхоз-совхоз театридаги чолғу ансамблида скрипкачиликка таклиф қилинади. 1944-йили Нукус давлат педагогика билим юртининг сиртки бўлимида ўқиди ва уни 1949 йилда битирди. Ўша йили республика раҳбарияти уни Тошкент давлат

консерваториясига ўқишга юборди. У профессор Б.М.Рейсон синфида скрипкадан III курсгача сабоқ олди, сўнгра ғижжак синфининг IV курсига ўтказилди. 1950 йилдан бошлаб композиторлик факультетида аввал профессор Б.Б.Надеждинда, кейин Б.Гиенкодан сабоқ олди. 1955 йили консерваторияни муваффақиятли битирди. А.Султоновнинг 1955 йилдан бошлаб мустақил ижодий, ўқитувчилик дирижёрлик ва жамоатчилик фаолияти бошланди. Ўша йили у Станиславский номидаги мусикали драма ва комедия театрининг симфоник оркестрига бош дирижёр этиб тайинланди. 1957–63 йиллари Бердақ номидаги филармония қошидаги “Халқ чолғулари” оркестри бадий раҳбари ва бош дирижёри лавозимида, 1963–65 йилларда Нукус давлат мусиқа ва хореография билим юртида ўқитувчи ва мудир вазифасида, 1965–1968 йилларда филармониянинг ашула ва рақс ансамблига бадий раҳбар, 1968–72 йилларда Станиславский номидаги мусикали театрнинг симфоник оркестри бош дирижёри, 1972–1977 йилларда телерадио қошидаги “Халқ чолғулари” оркестри бадий раҳбари ва бош дирижёри лавозимида ишлади. 1977–1982- йилларда Нукус шаҳридаги болалар мусиқа мактаби директори ва 1982-йилдан умрининг охиригача Ж.Шомуратов номидаги санъат билим юртида ўқитувчилик қилди [5. 87].

А.Султонов 1968 йили «Актрисанинг иқболи» (И.Юсупов пьесаси) мусикали драмаси, халқ чолғулари оркестри учун: «Қозоқча рапсодия», «Орамал» рақс, «Ҳармаңыз» рақс, «Сюита №1», «Қорақалпоқча хор-рақс» сюитаси, «Сюита №2», «Сюита №3», «Алтын қоллы жаслар косығы» вальс, «Баллада», «Хоразмча сюита», ғижжак ва оркестр учун «Сюита», «Қорақалпоқ ёшлар сюитаси», турли халқ чолғу ансамбли, фортепиано, халқ чолғулари оркестри ва симфоник оркестр жўрлигида классик ва замондош шоирларнинг шеърларига уч юздан ортиқ қўшиқ ва романслар яратди. Умуман унинг ижодида қўшиқ жанри устувор туради. Абдирейим Султанов ёрқин ижоди дирижёрлик, педагогик, раҳбарлик ва жамоатчилик фаолияти билан она Ватанининг мусиқа маданияти ривожига катта ҳисса қўшди. 1957 йили «Қорақалпоғистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби», 1969 йили

«Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби» фахрий унвонларига, 1974 йили Бердақ номидаги Давлат мукофотига сазовор бўлди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. «Дони Зокиров номидаги давлат халқ чолғулари оркестри» О.Тошматова. Т., 2006.
2. «Қорақалпоқ халқ чолғулари тузилганига 60-йил». К.Айимбетов.
3. «Қорақалпоқ халқ чолғулари оркестри репертуари» тузумидан.
4. «Халқаро илмий амалий конференция» 2021-йил 7-8 апрель. Ражабов Ҳ.Ж. «Баркамол авлод тарбиясида мусиқа маданиятининг ўрни» мақоласидан.
5. Жабборов А.Ҳ. Ўзбекистон бастакорлари ва мусиқашунослари. «Маълумотнома». Тошкент янги аср авлоди». 2004.

QARAQALPAQ SYUITASI

Rajabova Nadira Fattaevna,
Ózbekstan Mámleketlik Konservatoriyası
Nókis Filialı, “Ulıwma kásiplik hám social-
gumanitar pánler” kafedrası oqıtıwshısı
Abdikarimova Indira Toxtarbay qızı,
Muzıkatanıw qánigeligi 1-kurs studentı

Annotaciya: *Bul maqalada syuitanıń kelip shıǵıwı rawajlanıwı hám de Ózbekstanǵa xızmet kórsetken kórkem óner ǵayratkeri, Qaraqalpaq kompozitorı hám dirijyorı bolǵan Abdreyim Sultanovich Sultanovtıń Qaraqalpaq syuitası haqqında maǵlıwmat berilgen.*

Gilt sózler: *kompozitor, dirijyor, syuita, muzıka, kórkem óner, qaraqalpaq.*

Syuita (fransuzsha suite — qatar, izbe-izlik) — ásbap muzıkanıń tiykargı gruppalı formalarınan biri hám muzıkalıq janr. Bólimler tártibi, sanı, xarakteriniń málim nızam qaǵıyda menen turaqlı shegaralanbaǵanlıǵı, kóbinese qosıq hám oyın menen tıǵız baylanıslılıǵı syuitanı sonata hám simfoniyaǵan ajratıp turadı. Birneshe ǵárezsiz (ádetde, kontrast) bólimlerden dúzilgen bolıp, olar ulıwma maqsette birlestiriledi.

Syuitanıń dáslepki kórinislerinde XVI ásirge tán áste hám tez pátli oyınlar salıstırılǵan. XVII ásirde I.Ya.Froberger dóretiwshiliginde áyyemgi oyın syuitanıń eski úlǵısı júzege kelgen. Ol 4 oyın — ortasha pátli allemanda, tez — kuranta, áste — sarabanda hám jedel — jigadan dúziledi, lyutnya, klavesin, orkestr hám basqalar ushın mólsherlengen. Klassik syuitanıń joqarı úlǵilerin I.S.Bax hám G.F.Gendeller jaratqan (XVIII ásir).

Barokko dáwiriniń áyyemgi tipik syuitası tiykarın súwreti hám xarakterine kóre kontrast bolǵan, anıq izbe-izlikte jaylastırılǵan, tórt oyın shólkemlestirilgen:

1. Alemanda (nemis oyını.) – ortasha súwrette, tórt úlesli, kóbirek polifonik dúzilistegi oyın-júriw. Bul ullı oyın xakteri muzıkada jeńil súwrette, arnawlı takt artı menen, tınısh hám ınıldı intonaciyalardı sáwlelenediredi.

2. Kuranta (ital. " Corrente" - "oquvchan" mánisti ańlatadı) - salıstırǵanda janlı, úsh úlesli solo oyını, saraylardaǵı ballar dawamında ayaq oyınshı er adamlar juplıǵı tárepinen atqarılǵan. Kuranta fakturası kóbinese polifonik, muzıka xarakteri ózgeshe. Ol salıstırǵanda jıldam, muzıkalıq sóz dizbekleri salıstırǵanda qısqa hám stakkato shtrixları menen aytıp ótken.
3. Sarabanda - kelip shıǵıwı ispansha oyun bolıp, XVI ásirde berli belgili. Bul matam-kómiw júrisi. Sarabanda kóbirek solo atqarılıp, nama hám akkompanement (duet) penen bolǵan. Onıń ushın kóbinese gomofon fakturaǵa ótetuǵın akkord fakturasına tán.
4. Jiga - kelip shıǵıwı irlansha júdá tez, jámaátlik, bir waqıtı komik, teńizshiler oyını. Bul oyun ushın triolli ritm hám (kópshilik jaǵdaylarda) fugalı (geyde bolsa basso-astinatoǵa variaciya hám fuga) xarakterli bolıp keledi.

Hámme oyunlar bir tonallıqta áyyemgi eki bólekli formada jazılǵan. Tiykargı oyunlardan tısqarı, syuitaǵa derlik hámme waqıt qosımsha (kiritpe) nomerler: gavot, menuet, burre, paspe, lur hám basqalar qosılǵan. Bul oyunlar kóbirek sarabanda hám jiga arasında jaylastırılǵan. Bunnan tısqarı, syuitaǵa bazıda oyun xarakterinde bolmaǵan nomerler mısalı: ariya, rondo, skerco, sonıń menen birge alemanda aldından kirisiw pyesas (prelyudiya, uvertyura) kiritilgen.

Áyyemgi syuita usılar menen qızıqlı, sol jaǵdayda qatar strukturalardıń kompozicion qırları qalıplesken, olar keyin gárezsiz muzıkalıq sırtqı kórinislerge rawajlanıp ótken.

Kiritpe oyunlar izbe-izliginde bolǵan quramalı úsh bólekli forma belgilengen. Syuitalardaǵı dubler variaciyalı formaǵa tiykar bolǵan. Qatar nomerlerde reje hám temalıq materialdıń rawajlanıw xarakteri keyingi sonata formasına tiykar salǵan. Syuitada oyunlardıń jaylasıwı ádewir, ayqın tárizde sonata-simfonik gruppa bólimleri jaylasıwın názerde tutadı. Áyyemgi syuita ámelde XVIII hám XIX ásirler kesilisiwinde áste-aqırınlıq penen joytılıp ketti. XIX ásirde ekinshi yarım syuitası sap kórinistegi oyunlardan bas keshiw, sonata-simfonik

türkimge jaqınlasıw, sonatalı allegrodan paydalanıw, bólimlerdiń anıq sanı joqlıǵı menen xarakterlenedi.

Dramatik spektakllerge jazılǵan muzıkalıq taxtalardan dúzilgen syuitalar (E.Grigtiń "Per Gyunt", J.Bizeniń "Arlezianka"), sonıń menen birge, balet syuitaları (P.Chaykovskiy, D.Shostakovich, I.Stravinskiy hám basqalar), kinofilmge jazılǵan muzıkalıq taxtalardan saylangan syuitalar (S.Prokofyev, G.Sviridov) da keń orın alǵan.

“Syuita” termini birqansha oynlardan ibarat muzıkalı xoreografikalıq kompoziciyanı da ańlatadı. (R.Shuman, “Karnaval”, A.Shyonberg, Fortepiano ushın syuitalar hám basqalar), geyde programmalı (N.Rimskiy Korsakov, “Shaxrizoda”, M.Musorgskiy “Kóргеzbeden súwretler”), vokal ushın (D.Shostakovich, “M.Svetayevanıń 6 qosıǵı”) syuitaları jaratıldı. Ózbekstan kompozitorlarınan V.Uspenskiy, A.Kozlovskiy, M.Burhonov, M.Ashrafiy, S.Yudakov, D.Saatqulov, D.Zokirov, B.Giyenko, S.Babayev, Sayfi Jalil sıyaqlılar simfoniyalıq hám ózbek xalıq ásbapları ushın orkestr, sonıń menen birge, fortepiano hám basqa sazlar ushın túrli syuitalar jaratqan. Sol menen bir qatarda qaraqalpaq syuitasınıń rawajlanıwına óz úlesin qosqan kompozitor hám dirijyor Abdreyim Sultanovtıń qısqasha ómir mazmunı hám Qaraqalpaq syuitasınıń talıqlanıwı haqqında sóz etiledi.

Abdreyim Sultanov Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan Respublikalarına xızmet kórsetken kórkem óner ğayratkeri, Berdaq atındaǵı mámleketlik sıylıqtıń laureatı, sazende, oqıtıwshı, dirijyor, tanıqlı kompozitor. A.Sultanov 1989-jılı Ózbekstan kompozitorları awqamı aǵzalıǵına qabıl qılınadı. Ol ótken ásirdiń 50-jılında milliy ruwxta zamanlas shayırlar tárepinen jazılǵan ráńbáreń qosıqları hám hám oyun namaları menen tanıladı.

A.Sultanov 1930-jılı 15-martta Shımbay rayonında diyqan shańaraǵında dúnyaǵa kelgen. 1937-jılı qaladaǵı orta arnawlı mektepte oqıydı. Bul jerdegi muzıka dóğereginde garmon, mandolin, hám skripka shertiwdi úyrenedi. Ekinshi jáhán urısı baslanǵanda Shımbayda rayonlar ara kolxoz-sovxoz teatrındaǵı saz

ansamblinde skripka sazandeligine shaqırıladi. 1944-jılı Nókis mámleketlik bilim yurtınıń sırtqı bóliminde oqıydı hám 1949-jılı oqıwın tabıslı juwmaqlaydı. Sol jılları dáslepki namaların dórete baslaydı hám oqıp bilim alıwǵa ele de talpınadı.

1955-jıldan baslap, A.Sultanovtıń ǵárezsiz dóretiwshilik, oqıtıwshılıq, dirijyorlıq jámáátlik iskerligi baslanadı, keyin onı Stanislavskiy atındaǵı muzıkalı drama hám komediya teatrınıń simfoniyalıq orkestrına bas dirijyor etip tayınlaydı.

A.Sultanovtıń orkestrdı qosıqshı sazende hám mamán qánigeler menen támiyinlew maqsetinde qaytadan islep shıǵarılǵan milliy ásbapların iske qosıp hám olarǵa jańa kásiplik janrlarda muzıkala dóretiw islerin dúzdi hám alıp bardı. A.Sultanov konservatoriyanı pitkerip kelgennen soń, dóretiwshilikti baslaǵan jılları ayırım iri shıǵarmalardı ataqlı kompozitorlar menen birgelikte jarattı. Mısalı: F.Nazarov penen birge 1959-jılı “Ráwshan” (J.Aymurzaev pyesası) muzıkalı komediyasın, 1957-jılı A.Xalimov penen birge “Baxıt” hám 1961-jılı “Qırılı soqpaqlar” (S.Xojaniyazov, Seytniyazov hám Qalıbetovlar pyesası) muzıkalı draması hám komediyasın, B.F.Gienko menen Xalıq sazları orkestrı ushın tanıqlı “Qaraqalpaq syuitası” sıyaqlı shıǵarmaları júzege kelgen.

A.Sultanovtıń Qaraqalpaq syuitası ápiwayı 3 bólimnen ibarat bolıp, birinshi bólim Allegro tempinde baslanadı, xarakteri quwanışlı, adamlardı ózine tarta alatın dárejede sulıw etip sáwlelengen. Bul shıǵarma 2/4 ólshemde atqarılıp, 4 taktli kirisiw bóliminen baslanadı, kirisiw bólimi oyın xarakterine mas ráwishte baslanadı, keyin tema dáwir kóleminde jazılıp hám ol tákirarlanadı. Syuita xalıq ladı bolǵan lya miksolidiy ladında jazılǵan. Tiykargı bólimniń 26 taktı baylanıstırıwshı bólim bolıp, rawajlanıp 1-bólim tamamlanadı. 2-bólim 1-bólimge kontrast yaǵnıy qarama-qarsı etip jazılıp, xarakteri qaraqalpaq xalqınıń basınan keshirgen keshirmelerin qayǵılı etip kórsetip bergen. Syuitanıń 2-bólimi orta registrdi iyeleydi. Syuitanıń dawamında dáwirdiń 2-gápi keńeyip rawajlanadı. 3-bólim Allegro tempine ótedi hám bastaǵı kirisiw bólimi menen baslanadı, soń dáwirdegi tema tákirarlanadı. Juwmaqlawshı bólim tiykargı temaǵa tiykarlanadı hám keńeyedi. Orkestrdiń tutti jónelisinde lya miksolidiy ladında tamamlanadı. Orkestrda qaraqalpaq, ózbek hám basqa xalıq ásbapları qatnasqan. Kompozitor bul

Qaraqalpaq syuitasın syuita formasında jazbağan, ol qaraqalpaq namaların jıynağan halda nama dóretip, oyın ushın mas bolğanlıǵı sebepli onı Qaraqalpaq syuitası dep atağan.

$$A + B + A1$$

$$k/s \ a \ a \ a^1 \quad b \ b^1 \ b^2 \quad a \ a \ a^2$$

$$4/10 \ 10 \ 26 \ 8 \ 12 \ 20 \quad 4/10 \ 10 \ 36$$

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. <https://www.commus.uz>
2. <https://uz.m.wikipedia.org>
3. <https://znanio.ru>
4. <https://kaa.m.wikipedia.org>
5. Allaniyazov B.Q. Qaraqalpaq kompozitorlarınıń orkestr ushın shıǵarmaları.
– Nókis: 2023.

KOMPOZITOR A.SULTANOVTIŇ “KÓZLERIM” ATLI SHÍĜARMASINIŇ KÓRKEMLIK ÓZGESHELIGI

Jaksilikova Xurliman Muratbaevna,
Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası
Nókis filialı 1-kurs studenti

***Annotaciya:** Bul maqalada Abdireyim SultanovtiŇ “Kózlerim” atlı qosıǵınıŇ klavir ushın Jamil Charshemov tárepinen qayta islengen variantı ustazım Nodira Rajabova menen birgelikte talıqlanadı.*

***Gilt sózler:** romans, forma, shıǵarma, Ispan, shayır, latin, qosıq, kompozitor.*

Romans tariyxı orta ásirlerge barıp taqaladı. Shama menen XIII asirde hám XIV asirde shayırlar quyashlı Ispaniya jolları boylap sayaxat etip, latin tilinde nama terbepe shayırlardıń qosıqların aytar edi. Bul qosıqlar shirkew qosıqlarınan júdá parıq qıladı. Tiykarınan qaysı qasıyetleri menen bul qosıqlar shirkew qosıqlarınan ajıralıp turadı? Birinshiden, ispan trubadurları muhabbat hám lirik mazmunga tolı temalarda ózleri jaratqan halda, namalarında gózzal xanımlarǵa bolǵan sezimleri ushın batır ricarlardıń mártlikleri haqqında sóylep berer edi.

Ekinshiden, bul qosıqlar sol waqıtta ispan tili " romans" tilinde atqarılǵan.

Úshinshiden, olar ayırıqsha melodiyları menen ajıralıp turadı.

Romans dáslep kameralı dóretpe, yaǵnıy sheklengen muǵdardaǵı qatnasıwshılar tárepinen atqarılıwı kerek bolǵan kompozitsiya bolıp, ol instrument penen birgelikte bir vokalshı menen atqarıladı. Qosıqta bunday shártler joq, onı sheklenbegen atqarıwshılar tárepinen jırlawı múmkin.

Romans - bul jeke ishki sezimlerge bay bolıp, onı kishi sheńberi tınlawshılar ushın jaratqan hám ádette bir insańǵa (muhabbat) qaratılǵan. Qosıq keń tınlawshılar ushın jaratılǵan hám kemnen-kem jaǵdaylarda hár qanday anıq shaxsqa qarata ayıladı. Romans forması tap qosıq sıyaqlı kupletli kóriniste jazıladı, lekin romanslarda ádette naqarat bolmaydı.

Kompozitorlar kóp jaǵdaylarda bir shayırdı jaǵdaylarǵa juzlengen halda óz shıǵarmaların dóretken. Mısal retinde F. Shubert óziniń romanslarına Gyote hám

shiller qosıqlarınan paydalangan, M. Glinka – A. Pushkinniń, A. Dargomijskiy – A. delviktinń sózlerinen kóbirek paydalan. Biziń eldin tanıqlı kompozitorlarınin biri bolgan Abdireyim Sultanov Qaraqalpaq xalqınıń maqtanıshı bolgan Ájiniyaz shayırdınń sózlerine jigirmadan aslam qosıqlar dóretken. Mısalı “Baǵman qız”, “Belarus doslar”, “Gúlzarxan”, “Bir janan”, “Barsanba”, “Dildarım”, “Gúl”, “Kozlerim” hám taǵı basqalar.

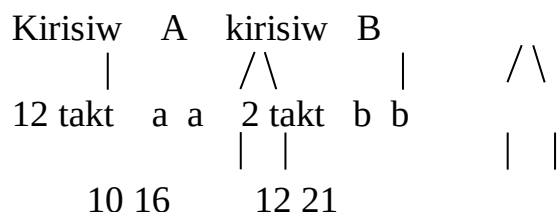
Abdireyim Sultanov Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan Respublikalarına xızmet kórsetken kórkem óner ǵayratkeri, Berdaq atındaǵı mámleketlik sıylıqtın laureate, sazende, oqıtıwshı, dirijyor, tanıqlı kompozitor. Bul insan Ózbekstan kompozitorları awqamı aǵzalığına 1989-jılı qabıl qılındı.

Abdireyim Sultanov 15-mart 1930-jılı Shımbay rayonında dunyaǵa kelgen A. Sultanov 1943-1949 jılları Berdaq atındaǵı mamleketlik filarmoniyada skripka atqarıwshısı bolıp jums islegen. Al 1943-1955 jıllar aralıǵında Tashkent mamleketlik konservatoriyasını oqıp tamamladı. 1950-jılı professor B.B. Nadejdin, B.F. Gienko, G.A.Mushel hám A.A.Berlin sıyaqlı oqıtıwshılardan qosımsha kompoziciya sabaqlıǵın ala baslaydı. Kompozitor 40 jılǵa jaqın dáwir ishinde jarqın dóretiwshiligi, talapshanlıǵı menen Dirijyorlıq, pedagogikalıq, basshılıq hám jáámatlik iskerligi menen Qaraqalpaqstan muzıka mádeniyatınıń rawajlanıwına úlken úles qosqan insan bolıp tabıladı. Endi sizlerdin itıbarınızdı A. Sultanov “Kozlerim” qosıǵına qaratsam. “Kózlerim” Á.Sultanov tárepinen 1968-jılı jazılǵan. Bul waqıtta kompozitor Stanislavskiy atındaǵı muzıkalq drama hám komediya teatr orkestriniń bas Dirijyori bolıp jumıs islep atırǵan edi. Sol jılları A.Sultanov qosıq janrına itibar qaratadı. Onıń qosıqları lirikalıq, ishki sezimlerge júdá bay, sonıń menen bir qatarda óziniń ana Watanı Qaraqalpaq xalıq intonaciyasını sheberlik penen Evropa formasında kórsete alǵan. Qosıǵı jas kompozitor Jamil Charshemov tarepinen klavir kórinisi qayta islengen.

“Kózlerim” romansı Ájiniyaz sózine jazılǵan. Kompozitor namalarına shayırlar qosıqların tańlawda júdá itibarlı, qosıqtaǵı hár-bir sóz tereń mánili, ishki keshirmelerin tolıq jetkerip bere alatuǵınday mánige iye bolıwı tiyis.

Allegro Moderato tempinde, al ólshemi bolsa qaraqalpaq xalqına tán bolǵan 7/8. Bul romans e-moll tonallıǵında jazılǵan.

Romanstıń sxeması:

Nama kirisiw (1-12 takt aralıǵı) menen baslanadı. Kóbinese xalıq qosıqların kvarta hám kvinta intervallarına sekiriwlerdi gúzetemiz, usı qatarda bul romanstıń biriniń taktinde 4 intervalına sekiriwlerge iye.

Birinshi bólim (13-38 takt aralıǵı) tiykarǵı motiv penen baslanadı. Tiykarǵı temada sekiriwler bolmaǵanın kóriwimizge boladı.

Екинshi bólimniń (37-71 takt aralıǵı) teması birinshi bólimge qaraǵanda júdá uqsas bolıp, onıń ayırmashılıǵı Hár bir tema bası kvarta hám kvinta intervallarına sekiriwler menen baslanadı.

I-dáwir:

II-dáwir:

Paydalanılğan ádebiyatlar:

1. Abdullaev R. Vokal. TAMADDUD, Toshkent-2023.
2. Allanazarov B. Qaraqalpaq kompozitorlarınıń orkestr ushın shıǵarmaları. Nókis “Ilimpaz” 2023j.
3. Rasbergenova, X. (2024). MUSIQANING INSON SALOMATLIGIDAGI O‘RNI VA AHAMIYATI. Вестник музыки и искусства, 1(3), 38–42.
извлечено от <https://science.uzdknf.uz/index.php/science/article/view/142>
4. https://dzen.ru/a/ZBqfS_NDu23KeSIL
5. <https://uchi.ru/otvety/questions/stihi-kakih-poetov-pisal-romansy-glinka>
6. <https://studfile.net/preview/3800409/>
7. <https://otvet.mail.ru/question/236121104>

QORAQALPOQ XALQ CHOLG'ULARI ORKESTRINING IJODIY FAOLIYATIDAN...

Yo'ldashev Abbos Baxrom o'g'li,
O'zbekiston davlat konservatoriyasi
Nukus filiali 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O'zbekiston davlat filarmoniyasi Qoraqalpog'iston Respublikasi bo'limining xalq cholg'ulari orkestri ijodiy jamoasi tashkil qilinishi, ish faoliyati hamda orkestrga el ardog'ida bo'lgan, mehnati singgan Dirijyorlar haqida so'z yuritiladi. Qoraqalpog'istonda xalq cholg'ulari orkestri 1957-yili Abdireyim Sultanov tashabbusi bilan tashkil qilindi va bu orkestr o'sha vaqtdan to hozirga qadar o'z ijodiy faoliyatini yuritib kelmoqda.*

Kalit so'zlar: *Orkestr, filarmoniya, sozanda, Dirijyor, kompozitor, konservatoriya, teatr, opera, balet, drama.*

1957-yil Toshkent shahrida “Qoraqalpoq adabiyoti va madaniyati o'n kunligi o'tkazilishi munosabati bilan, xalq cholg'ulari orkestrini tashkil qilish Respublika rahbariyati tomonidan yosh iste'dod sohibi, kompozitor hamda dirijyor Abdireyim Sultanovga topshirildi. Ushbu xalq cholg'ulari orkestri 24 kishidan iborat edi. Tez orada jamoaga sozandalar, o'quvchilar va iste'dodli yoshlar qabul qilindi. 1957-yil 21-oktabrdan boshlab orkestr o'z ijodiy faoliyatini boshladi. Uning bosh Dirijyori etib Abdireyim Sultanov tayinlandi. Uning rahbarligi ostida orkestr repertuari ishlab chiqildi. Orkestr tarkibida nota savodini bilmaydigan yoshlar ham bor edi. Ularga nota savodini o'rgatishga Q.Alimbetov, J.Nurjanov, A.N.Kogaylar yordam berishdi. A.Sultanov quloqqa singgib qolgan qoraqalpoq xalq kuylari “Chimboy”, “Yasha pariy” va boshqa oson kuylarni orkestr dasturiga kiritdi. Orkestrda ijro qilgan solistlardan A.Otamuradova, R.Buriyeva, I.Rafiqova, N.Dilimbetova, P.Pirimbetov O.Qurbanbaev, Soniya Xayrullin, S.Allamuratova, K.Aljanov, K.Niyetullaev, D.Qaiypov, I.Ibragimova, B.Otepbergenovlar xizmat qilishdi. Toshkent shahridan orkestrga yordam berish uchun Toshkent davlat

konservatoriyasini bitirgan K.Mustafo, K.Saparbaev, M.Isoqovichlarni yuborishadi.

Orkestr dasturidan qoraqalpoq, o'zbek, rus xalq kuylari o'rin olgan edi. 1963-yili filarmoniya rahbarlari, orkestrning moddiy tomonidan foydasi kam bo'lganligi uchun orkestr sozandalarining sonini qisqartirishadi. Orkestrda ishlagan sozandalar Nukus bilim yurti, Toshkent teatr institutiga, Toshkent davlat konservatoriyasiga o'qishga kirishadi. Shu bilan birga madaniyat va kasb-hunar bilim yurtiga ishga joylashadilar.

Orkestrda faoliyat yuritgan va hozirgi kunda faoliyat yuritib kelayotgan dirijyorlar

Ushbu orkestrning asoschisi O'zbekiston va Qoraqalpog'istonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi, Berdaq nomidagi davlat mukofoti sovrindori, sozanda, dirijyor va bastakor Abdireyim Sultanov 1955-yili konservatoriyani muvaffaqiyatli o'qib tugatadi.

O'sha yildan boshlab A.Sultanov uchun mustaqil ijodiy, o'qituvchilik Dirijyorlik va jamoatchilik faoliyati boshlandi. Shu yildan boshlab A.Sultanov Stanislavskiy nomidagi musiqali drama va komediya teatrining simfonik orkestriga bosh dirijyor etib tayinlanadi. 1957-yildan 1963-yilgacha Berdaq nomidagi filarmoniya qoshidagi xalq cholg'ulari orkestri badiiy rahbari va bosh Dirijyori lavozimida ishlaydi.

A.Sultanov konservatoriyani bitirib kelgandan so'ng ijodining boshlang'ich yillari ayrim yirik asarlarni mashhur kompozitorlar bilan hamkorlikda yaratdi. Masalan: Kompozitor F.Nazarov bilan 1956-yili "Ravshan" (J.Aymurzaev pyesasi) musiqali komediyasini, 1957-yili O.Xalimov bilan "Baxt" va 1967-yili "Qirli so'qmoqlar" B.F.Gienko bilan xalq cholg'ulari orkestri uchun mashhur "Qaraqalpoq syuitasi" kabi asarlarni yozdi.

A.Sultanov turli xalq cholg'ulari ansambili, fortepiano, xalq cholg'ulari orkestri va simfonik orkestr jo'rligida klassik va zamondosh shoirlarning she'rlariga uch yuzdan ortiq qo'shiq va romanslar yaratdi. Umuman uning ijodida qo'shiq janri ustuvor turgan. Misol sifatida ayrim qo'shiq va romanslarining

nomlarini aytib o'tish lozim: "Bog'bon qiz ", "Belarus do'stlar", "Gulzorxon", "Dugonalarim", "O'zbekistonim", "Qizlar" va boshqalar.

A.Sultanov Yorqin ijodi Dirijyorlik, pedagoglik, rahbarlik va jamoatchilik faoliyati bilan ona Vatanining musiqa madaniyati rivojiga katta xissa qo'shdi. 1957-yili "Qoraqalpog'istonda xizmat ko'rsatgan madaniyat va san'at arbobi" 1969-yili "O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat va san'at arbobi" faxriy unvonlariga, 1974-yili Berdaq nomidagi davlat mukofotiga sazovor bo'ldi.

A.Sultanov 1992-yili 15-sentabr kuni olamdan o'tdi.

Filarmoniya xalq cholg'ulari orkestri uchun mehnati singgan yana bir fidoyi, jonkuyar, el ardog'ida bo'lgan atoqli kompazitor Dirijyor, Berdaq nomidagi Davlat mukofoti egasi, Qoraqalpog'iston kompozitorlar uyishmasi bo'lim boshlig'i birinchi qoraqalpoq simfoniyasi, birinchi milliy opera va baletining muallifi Najimiddin Muhammaddinovni ham aytib o'tsak bo'ladi. N.Muhammaddinov 1971-1977-yillari Berdaq nomidagi Qoraqalpoq filarmoniyasi badiiy rahbari bo'lib ishlagan. N.Muxammadinov ijodiga toxtalib o'tadigan bo'lsak Uning "Ajiniyaz" operasi, "Ayjamal" baleti, "Alpamish" musiqali drammasi, "To'g'iz to'nqilda bir shinkildek" musiqiy komediyasi Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat akademik musiqali teatri va Qoraqalpoq davlat yosh tamoshabinlar teatrlari, xalq teatrlari repertuarlaridan joy olgan. Yorqin ijodi Dirijyorlik, pedagoglik, rahbarlik va jamoatchilik faoliyati bilan Ona Vatanining musiqa madaniyati rivojiga katta xizmatlari uchun – U O'zbekiston va Qoraqalpog'istonda xizmat ko'rsatgan madaniyat va san'at arbobi. Berdaq nomidagi davlat mukofotiga 2022-yilda II sazovor bo'ldi. 2021-yilda esa N.Muxammeddinov "O'zbekiston Respublikasi Davlat mustaqilligining 30 yilligi" ko'krak nishoni bilan taqdirlandi.

Yana misol qilib keltiradigan bo'lsak Qoraqalpog'istonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi Ko'shkinbay Asqarov, bu inson 1968-yili Qoraqalpog'iston davlat filarmoniyasi yonidagi "xalq cholg'ulari orkestrini qaytadan tashkil qiladi va bosh Dirijyor lavozimida ishlay boshlaydi. Ko'shkinbay Asqarov ko'plagan qoraqalpoq xalq musiqalarini orkestr uchun qayta ishlagan. Uning qilgan

mehnatlari hukumat tomonidan munosib baholanib 1988-yili “Qoraqalpog‘iston Respublikasida xizmat ko‘rsatgan madaniyat xodimi” unvoni bilan taqdirlangan.

Shu insonlar qatorida Qoraqalpog‘istonda xizmat ko‘rsatgan artist Maqsetulla Kamalov 1945-yili 27-fevral kuni Taxtako‘pir tumanida tug‘ilgan. Maxsetulla Kamalov 1973-1978-yillar oralig‘ida Muxtor Ashrafiy nomidagi Toshkent davlat konservatoriyasida tahsil oladi va o‘qishni tugatib kelgach 1978-yili Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat filarmoniyasida madaniyat rahbari 1980-yili teleradio qoshidagi “Xalq cholg‘ulari” orkestrining bosh Dirijyori bo‘lib ishlaydi. Albatta bu insonning nafaqat orkestr balki butun Qoraqalpog‘iston madaniyatiga ko‘pgina mehnati singgan inson deb aytsak bo‘ladi.

Ushbu orkestr jamoasiga yana bir mehnati singgan dirijyorimiz Tnibaev Po‘latbay Karimbaevich. P.Tnibaev 2000-yillarda O‘zbekiston davlat konservatoriyasiga o‘qishga kiradi, bu yerda musiqa cholg‘usi bo‘limida ta’lim oladi. 2006-2008 yillari magistratura bosqichida marhum ustoz Zohid Vahidovich Xaqnazarovdan simfonik opera dirijyorligi bo‘limida tahsil oladi. P.Tnibaev 2009-2011-yillari O‘zbekiston davlat filarmoniyasi Qoraqalpog‘istan Respublikasi bo‘limining Xalq cholg‘ulari orkestrida dirijyor bo‘lib ishlagan.

O‘sha davrlari orkestr bilan ish faoliyat ko‘rsatgan insonlar ancha ko‘p edi. Afsuski, u insonlarning ko‘pchiligi hozirgi kunda nafaqada.

Ayni paytda Xalq cholg‘ulari orkestri bilan ish yuritayotgan Reymov Sultanmurat Enderbaevich 1971-yili Qoraqalpog‘iston Respublikasining Chimboy tumanida tug‘ilgan. Reymov Sultanmurat 2007-yildan boshlab hozirga qadar O‘zbekiston davlat filarmoniyasi Qoraqalpog‘iston respublikasi bo‘limining xalq cholg‘ulari orkestrining bosh dirijyori lavozimida ish olib bormoqda. Bu inson Respublikamizda o‘kazilib kelayotgan bayram tadbirlarda orkestr jamoasi bilan ishtirok etib kelmoqda. Orkestr dasturlarini boyitishda o‘zbek, qoraqalpoq, chet el kompozitorlarining asarlarini orkestrga cholg‘ulashtirib repertuarini boyitishga o‘z hissasini qo‘shib kelmoqda

Bu orkestr jamoasiga 2021-yili Qoraqalpog‘istonga xizmat ko‘rsatgan artist Rudakiy Allanbaev yakkaxon konsert dasturini o‘tkazish uchun tashrif buyurdi. Bu konsert dasturida Rudakiy Allanbaev yonida hamroh bo‘lgan dirijyor taniqli ustoz, kompozitor, professor Hikmat Rajabov ham tashrif buyurdi. Bu konsert dasturi 5-15-aprelga qadar Qoraqalpog‘iston televideniyasi, Nukus shahri, Qo‘ng‘irot va Mo‘ynoq tumanlarida bo‘lib o‘tdi. Ushbu konsert dasturini tayyorlash jarayonida meni ham taklif qilib shu konsert dasturlariga o‘z hissamni qo‘shganimdan mamnunman. Konsert dasturiga tayyorgarlik jarayonlarida Dirijyor Hikmat Rajabovdan ko‘pgina musiqiy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘ldim. Konsert dasturlarida O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan artist Aygul Nodirova, Dirijyor Sultan Reymovlar ham ishtirok etib yaqindan yordam berishdi.

Xulosa tariqasida shuni aytib o‘tsak, O‘zbekiston davlat filarmoniyasi Qoraqalpog‘iston Respublikasi bo‘limi xalq cholg‘ulari orkestri Abdireyim Sultanov tomonidan tashkil qilinganidan so‘ng, bu orkestr ijodiy jamoasi bugungacha o‘z repertuarini jahon kompozitorlari asarlaridan iborat.

Xalq cholg‘ulari orkestri eng avvalo yurtimiz madaniyati va san’ati rivojlanishi uchun o‘z hissasini qo‘shib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Ражабов Х. “ОРКЕСТР СИНФИ”, “Музыка”, Тошкент -2011
- 2.Rajabov H “Qoraqalpoq musiqa san’atining rivojlanishida xalq cholg‘ulari orkestrining o‘rni” Toshkent -2022

- 3.Rajabov H “Rubob saboqlari” Nukus -2023
- 4.Allambergenovna A. R. Historical Image of" Alpamys" In Karakalpak Music (Example in the Works of Nazhimaddin Muhammeddinov) //Best Journal of Innovation in Science, Research and Development. – 2023. – Т. 2. – №. 6. – С. 138-144.
- 5.Абатбаева Р. Композитор Нажиммаддин Мухаммеддиновнинг ижодига бир назар Мусика санъати ёшлар нигоҳида Республика 1 илимий-амалий конференцияси 1-шўба Б.5-9 . 29-ноябрь 2019-й
- 6.Абатбаева Р. А. РОЛЬ БАЛЕТА «АЙЖАМАЛ» В КАРАКАЛПАКСКОМ ИСКУССТВЕ //Донецкие чтения 2022: образование, наука, инновации, культура и вызовы современности. – 2022. – С. 5-7.
7. Rasbergenova X. MUSIQANING INSON SALOMATLIGIDAGI O‘RNI VA ANAMIYATI //Вестник музыки и искусства. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 38-42.

2-BÓLIM: QARAQALPAQSTANDA XALÍQ SAZ ÁSBAPLARÍ ORKESTRINIŇ ZAMANAGÓYLIĞI HÁM DÁSTÚRIYLIĞI

ҚАРАҚАЛПАҚСТАНДА ЧАНГ САЗЕНДЕЛЕРИНИŇ РАЎАЖЛАНЫЎ ТАРИЙХЫ

Жуманиязов Искандер Розуметович,
Өзбекстан мәмлекетлик консерваториясы,
Нөкис филиалы профессор ў.ў.а

***Аннотация:** Бул мақалада чанг саз эсбабы ҳаққында сөз болып, эсбаптың қалиплесиўи ҳәм раўажланыўи, Қарақалпақстан Республикасына кирип келиўи тарийхы ҳәм раўажланыўи ҳаққында сөз болып, Бүгинги күнде елимизде алып барылып атырған реформалар тәсиринде жаңаланыўлар, креатив идеалар қалиплеспекте. Бул саз эсбабына болған талап Өзбекстан мәмлекетлик консерваториясы Нөкис филиалында шөлкемлестирилиўи чанг саз эсбабының гиреўли орын тутқанлығынан дәрек береди. Бул саз эсбабының Қарақалпақстан Республикасына кирип келиў тарийхы ҳәм жетискенликлери ҳаққында толық мағлыўматлар қалиплестирилип, саз эсбабына болған қызығыўшылық ҳәм талап асып атырғанлығын көриўимизге болады.*

***Гилт сөзлер:** Чанг, саз, халық сазлары оркестри, ансамбль, устаз-шакирт, реконструкция, таңлаў, концерт.*

Бул саз эсбабы Өзбекстан аймағына кирип келместен алдын қалай пайда болған? деген сораўға төмендегише жуўап излеймиз. “Өйjemги дереклерге көре XV-XVII әсирлерден баслап «Чанг» сөзи өмиримизге кирип келе баслаған. Кирип келеменге шекем болса «чанг» сөзи өзбек ҳәм тәжик музыка мәдениятында пүткиллей басқа эсбап, яғный Европаша тырнап шертилетуғын «арфа» сөзи түсинилген” [1. 569].

Өзбек музыка мәдениятының ески саз эсбапларынан бири болған чанг сазын изертлеўлер орайына көтерилди ҳәм С.Диденконың басламасы менен эсбапты реконструкция қылыў жумыслары баслап жиберилди.

«1938 жылы С.Диденко, А.Кевхаянца, А.Петросянц хәм В.Романченколар бригадасы Хамза атындағы Ташкент мәмлекетлик билим журты устаханасында толық хроматиклық даўыс қатары «до» биринши октавадан «ре» дъез үшінши октаваға дейин қәлиплестириўге еристи. Чанг әсбабын қурамалы қәлиплестириўдеги изленислер даўам етти. 1943-жылы Ташкент мәмлекетлик консерваториясы қасындағы өзбек музыка әсбапларын қәлиплестириў ушын тәжрийбе лабораториясы ашылады. Чанг трапеция формасындағы корпус хәм оған орнатылған ағаш декадан ибарат. Оның полат сымлары декадағы тийеклер үстинен тартылған болып, шеп тәрәпи темир илмеклерге, оң тәрәпи болса темир қулақларға бириктирилип, сазлаў ушын арнаўлы гилиттен пайдаланады. Атқарыўшылардың отырып шертиўине қолайлық жаратыў ушын чангда қолайластырылған аяқлар ислеп шығылған. Чанг бамбук терегинен жасалған хәм оған резина ямаса филтс орнатылған арнаўлы шөп пенен шертиледі. Ол жетерли, бәлент хәм узақ созылымлы даўыс береді. Оның динамикалық қолайлықлары хәм техникалық тәрәплеме мүмкиншиликлери жүдә кең. Реконструкция қылынған чангның даўыс көлеми кеңейтилип, даўыс қатары «соль» киши октавадан «соль дъез» үшінши октаваға шекем созылды. Оған арнаўлы даўыс өширетуғын қурылма орнатылды. Устаз Фахриддин Содиков чангди хроматикалық дүзилisine келиўинде үлеси үлкен болды. Сол себепли А.И.Петросянц басшылығында чанг сазы реконструкция исленди [2. 267].

Өзбекстан аймағында чанг әсбабында атқарыўшылардан Рўзиматхон Исабоев, Бахтиёр Алиев, Тилаш Хўжамбердиев, Фахриддин Содиков, Темур Маҳмудов, Аҳмад Одилов, Матюсуф хәм Фозил Харратовлар, Өзбекстанда хызмет көрсеткен артистлерден Т.Отабоев, Фазилат Шукурова, Тохир Собиров хәм басқалар танылған.

Бул саз әсбабының Қарақалпақстан Республикасына кирип келиўинде Жапақ Шамуратов атындағы Нөкис мәмлекетлик көркем өнер билим журтына Самарқанд ўалаятынан келип, чанг саз әсбабында сабақ берип,

өзинің мийнет искерлигин қарақалпақ көркем өнері менен байлаған Илясов Измухан менен байланысly болды.

Илясов Измухан қарақалпақ көркем өнеріне чанг әсбабын алып кирген шахслардың бири болды. Кейин ала бул әсбапты оның шәкиртлери ен жайдырыўда өз үлеслерин қосып, мәмлекетлик халық сазлары оркестрлери менен бир қанша жетискенликлерге бөленип, устаздың даўамшылары деген хұрметли атаққа ийе болып, кимиси пенсияға шыққан болса, және бири педпгогика тараўында илимий атақларға бөленген. Устаз Измухан Илясовтың Қарақалпақ көркем өнерінде жетистирген шәкиртлери менен жақыннан танысып өтсек.

Атап айтатуғын болсақ Измухан аға Илясовтың шәкиртлеринен **Нурниязов Марат.** 1952-жылы 2-июль күни Қарақалпақстан Республикасы Шымбай районы Қ.Аўезов савхозы, Энгельс бөлиминде орта хал шаңарақта туўылған. 1969-1970-жыллары Нөкис музыка-хореография училищесиниң халық сазлары бөлимине чанг саз әсбабына оқыўға түсип, 1975-жылы табысly тамамлап шыққан [3].

Пирлепесова Тамарахан. 1955-жыл 10-февраль күни Қарақалпақстан Республикасы Қараөзек районы А.Досназаров бөлими Энгельс совхозында туўылған.

Жаслайынан мектепте оқып жүрген дәўирлеринен «Қырық қыз» дуўтаршылар ансамблине қатнасып жүрген, устазы Сония Махаммаддиновадан дуўтар сырларын үйренип барған, 1972-жылы Нөкис музыка-хареография училищесине имтихансыз қабыл етилген.

Халық сазлары бөлиминде чанг саз әсбабына оқыўға түсип, И.Ильсовта 1-курста, С.Махаммаддинова 2-курста, Клим Аймбетовта 3-курста, С.Махаммаддиновада 4-курсында тәлим алып питкерип шыққан [4].

Жуманиязов Искандер. 1960-жылы 14-июль күни Қарақалпақстан Республикасы Нөкис қаласында жумысшы шаңарағында дүньяға келдим.

1975-жылы Нөкис Мәмлекетлик көркем-өнер училищесиниң халық сазлары бөлиминиң қәнигелиги чанг әсбабы бойынша оқыўға кирип, сол

ўақытлары чанг бойынша қәниге оқытыўшы болмағанлығы себепли, дуўтар саз эсбабы қәнигели сәзенде-педагогы Соня Мухамеддинова устазлық етти. үшінши хәм төртинши курсты Қарақалпақстан республикасына хызмет көрсеткен артист Зийнатдин Абдуллаевта тәлим алдым, ол рубаб саз эсбабы бойынша қәнигели сәзенде-педагог, солай болса да чанг эсбабы бойынша устазлық етти.

1983-жылы Мухтар Ашрафий атындағы Ташкент мәмлекетлик консерваториясының «Халық сазлары» факультетине оқыўға түсип, хожалық жағдайларына байланыслы оқыўды сыртқы бөлимде даўам етип, Қарақалпақстан Республикасы Мәмлекетлик телерадио еситтириў қасындағы халық сазлары оркестринде сәзенде болып жумысымды даўам еттим. 1987-жылы Жапақ Шамуратов атындағы Нөкис мәмлекетлик көркем-өнер училищесиниң халық сазлары бөлиминде «Чанг» саз эсбабы бойынша оқытыўшы лаўазымына жумысқа шақырылады. Училищеде көплеген жасларға билим берип, чанг қәнигелиги бойынша жаслар жетилисип шыға баслады.

1997-жылы Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институтында аға оқытыўшысы, 2000-жылы «Музыка, сүүретлеў-өнери» факультетинде оқыў ислери бойынша декан орынбасары, 2001-жылы усы факультеттиң деканы хәм таңлаў тийкарында бес жыл мүддетке кафедра доценти ўазыйпасын атқарыўға сайланады. 2005-жылы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институтының айырым кафедраларының биригиўине байланыслы «Музыкалық тәлим» кафедрасы баслығы лаўазымына тастыйқланады. 2010-жыл 30-сентябрь 167/1-сон баяннама тийкарында Ўзбекистан Республикасы Жоқары аттестация комиссиясы тәрәпинен доцент илимий атағын алып, 2015-жылдың 2-сентябринен 2022-жылға шекем Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институтының «Музыка тәлими» кафедрасында хәм Қарақалпақ мәмлекетлик университетиниң «Көркем өнер» кафедрасында 2020-2023 жыллар аралығында доцент лаўазымында ислеп келди.

2023-жылдын 4-сентябринен баслап Ўзбекстан мамлекетлик консерваториясы Нокис филиалында тийкаргы штатта профессор ў.ў.а. лаўазымында жумыс ислеп, усы кўнге шекем коплеген шакиртлерди шығарып, бўгинги кўнде оқыўшыларымның барлығы айтарлықтай жоқары мағлыўматқа ийе.

Усы излениў барысында Қарақалпақстан Республикасында “Чанг” саз эсбабының пайда болыўы хэм ен жайғанлығы ҳаққында шежире дўзип шығыўға еристим, бул шежирени келешек әўлад чанг сазенделери ушын, саздың қалайынша бўгинги кўнде Халық сазлары оркестриниң ажыралмас бөлеги екенлигин аңлап жетиўине хызмет етеди деп ойлайман *(1-схема)*.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Юлдошев Ғ., Тоҳиржонова Ш., “Чанг чолғусининг келиб чиқиш тарихи” – Ориэнт Арт анд Султуре журналы., 569-бет.
2. Ҳожимаматов А. «Чанг чолғуси тарихига бир назар ва унинг орнаментал безаклари» - ориэнтал ренаиссансэ: инновативе эдусационал, натурал анд сосиал ссиэнсэс., 267-бет.
3. Н.Мараттың қол жазба материалы.
4. П.Тамараханнның қол жазба материалы.
5. И.Жуманиязовтың қол жазба материалларынан.

DIRIJYORLIK SAN'ATIGA BIR NAZAR

Baxtiyor Azimov

O'zDK dotsenti, pedagogika
fanlari nomzodi

***Annotatsiya:** Maqolada dirijyorlik, dirijyorlik san'ati tarixi, dirijyorlik sohasini egallashga qiziqqan yoshlar uchun tavsiyalar yoritilgan.*

***Kalit so'zlar:** dirijyor, san'at, orkestr, sozanda, tarix, ijrochilik.*

Necha ming yillardan beri insoniyat musiqaga, uning go'zal ohanglariga maftun bo'lib keladi, ustoz-shogird an'analari orqali ijrochilik mahoratlarini egallash borasida izlanishlar olib boradi. Bunda musiqaviy meros asarlarining ma'naviy tarbiya vositasi sifatida o'rgatish uslublari katta ahamiyat kasb etadi. San'at deganda badiiy ijodni tushunamiz, har bir san'at asari o'z janr xususiyatlariga ko'ra hayot manzarasini ifodalaydi. San'atsiz hayot nursiz, jilosiz, mantiqsiz va zerikarli bo'lardi. Olam hodisalarini yorqin obrazi orqali yoki tasvirini musiqa orqali ifodalashga erishadi. U (musiqa) insonning ma'naviy kamolotida faol ishtirok etadi, go'zallik, did haqidagi tasavvurlarining shakllanishiga samarali ta'sir ko'rsatadi. Dirijyorlik fanining maqsadi talabalarni jamoa bo'lib ijrosiga rahbarlik qilish, xalq cholg'ulari orkestri repertuari, turli ish uslublari, dirijyorlik tajribasi va boshqa ijrochilik san'ati qoidolari bilan tanishtirish hamda amalda bajara olish malakalarini egallashdan iborat.

Frak kiyib, orkestr tepasida turgan va musiqa yangrayotgan bir paytda qo'llarini silkitib turgan odamning haqiqiy roli nimadan iborat?

«Dirijyor» so'zi turli tillarda turlicha talaffuz qilinadi: nemislar «Dirident», italyanlar «Diridente», fransuzlar «Shef orkestre», inglizlar «Konduktor» deyдилar.

Har qaysi tilda ham bu so'z rahbar, boshliq, direktor ma'nosini anglatadi. Shunday qilib, Dirijyor bu - orkestr jamoasining rahbari, uning asosiy vazifasi jamoaning hayoti faol va yaxshi tashkillashtirilgan bo'lishini nazorat qilishdan iborat. Mukammal dirijyor bo'lish uchun ko'p qirrali bilimdon bo'lish talab etiladi. Bo'lajak Dirijyor-rahbarni tayyorlashning dastlabki bosqichidan boshlab, talabalar

asosiy fanlar qatoriga kiruvchi – fortepiano, musiqa nazariyasi, solfedjio, garmoniya, musiqa asarlari tahlili, musiqa tarixi va boshqalarni o‘zlashtirishi zarur. Dirijyor sozandalar musiqiy asarni uyg‘unlikda ijro etishlari, asarni birga boshlab, birga tugatishlari, o‘z cholg‘ularini bir maromda chalishlari, pauzalarni vaqtida ushlab, bir maromda kuy boshlashlarini ta‘minlaydi. Dirijyor sozandalar ijrosini yagona ritm va tempga moslashtirishni, ularni ijroga yo‘naltirish uchun belgi berishi lozim. Uzoq vaqt davomida ko‘pchilik, Dirijyor vazifasi faqat orkestrning yagona ritmdagi ijrosini ta‘minlashdan iborat, deb qarar edi. Aslida esa Dirijyorlik san‘ati juda murakkab, juda katta aqliy va asabiy mehnat, doimiy jismoniy quvvat talab etadi. Demak, dirijyor mustahkam salomatlikka, chidam hamda bardoshga ega bo‘lishi zarur. Buning uchun zarur bo‘lgan o‘zini qo‘lga ola bilish hususiyati, salomatlik va asab tizimining ahvoliga ham bog‘liq.

Dirijyor katta jamoa bo‘lgan sozandalar faoliyatining asosiy muvofiqlashtiruvchisidir. Uning o‘rni - qisman rejissyor roliga o‘xshab ketadi. Rejissyor - teatrdagi sahna asarining badiiy rahbari, spektaklni tayyorlashdagi barcha ishlarining boshini birlashtirib turadi. Dirijyorning ham bevosita orkestrning rejissyori deb qarash mumkin. Dirijyorlik san‘ati tarixi haqida qisqacha to‘xtalamiz.

Professional dirijyorlik san‘ati boshqa san‘at turlariga nisbatan anchagina yosh bo‘lib, maxsus va mustaqil ijrochilik faoliyat turi sifatida XIX asrning ikkinchi yarmida to‘liq shakllangan deyish mumkin. Ammo o‘zining dirijyorlik negizi bilan jamoachilik musiqa ijrosining boshqarish san‘ati sifatida uzoq o‘tmishga borib taqaladi. Qadimiy Misr va Yunonistonda musiqa jamoalari boshqaruvida ma‘lum insonlar turganlar, ular o‘zlarining qo‘l harakatlari bilan u yoki bu ijro xususiyatlarini sozanda va xonandalarga ko‘rsatib, ularga har xil imo-ishoralar bilan rahbarlik qilganlar. Hozirgacha saqlanib kelayotgan qadimiy devoriy suratlar va boshqa tasvirlar ushbu ma‘lumotlar haqida dalolat beradi. O‘sha davrlarda dirijyorlikning boshlang‘ich shakllari bo‘lgan ushbu harakatlarni **“Xeyronomiya”** deb atashgan: chunki ma‘lum qo‘l va barmoq harakatlari tizimi yordamida ijrochilar guruhi rahbari sur‘at (ritm), o‘lchov, kuy harakati

yoʻnalishlarini koʻrsatib bergan. Xeyronmiyani (xironomiya) ixtiro qilinishi qadimiy musiqa amaliyotida oʻzining oʻsha davrga nisbatan ilgʻor koʻrsatkichlarini namoyish etgan. Ammo shu bilan birga Oʻrta asrlarda dirijyorlikning bu uslubi amaliy ish olib borish jarayonida ogʻirlik qilgan, ijro etilayotgan musiqa asarlarini mohiyatlarini toʻliq ochib bera olmasiligi, ularni shunchaki shartli harakatlar asosidagi bir vosita ekanligi maʼlumdir. Oʻtgan zamonlardagi jamoa ijrochiligida qoʻllanilgan oddiy, koʻrgazmali harakat (oyoq bilan yer tepish, qoʻllarni bir hil harakati, qarsak chalish va b.)lar joʻrnavezlik va ansambllar ijrochiligida eshitish, koʻrib-kuzatish uchun yordam bergan. Binobarin, jamoa rahbari oʻz harakatlari bilan koʻrsatgan tovushni ijeochilar koʻrib va shu vaqtning oʻzida oyoq bilan yer tepish, qarsak chalib turushlarini ijrochilar eshitib bajarar edilar. Barcha harakatlarning haqiqiy mazmuni, zamonaviy nota yozuvi paydo boʻlgandan soʻng oʻz mohiyatiga ega boʻldi.

Oʻsha davrdan boshlab dirijyorlik sanʼati va dirijyor vazifasi ham musiqa sanʼatining rivojlanish taraqqiyoti bilan bogʻliq holda uzoq taraqqiyot yoʻlini bosib oʻtdi. Nota yozuvining yaratilishi dirijyorlik sanʼati tarixida katta oʻrin tutadi va keyinchalik yangi, murakkab musiqa janrlari (opera, oratoriya, simfoniya, cholgʻu musiqa shakllari) ning ijod qilinishi va tarqalishi ahamiyatlidir. Ijrochilik jamoasi rahbarining vazifasi, maqsadi bora-bora yangi uslublar va ijro texnik vositalari bilan kengayib murakkablashib bordi.

Zamonaviy nota yozuvi paydo boʻlishidan ancha avval XV asrning birinchi yarmida xor jamoasini boshqarish uchun battuta - deb nomlangan uzun, uchli katta hassasimon tayoq qoʻllanilgan; u chiroyli, rang-barang qilib bezatilgan boʻlib sahnaning hamma tomonidan koʻrinib turadigan boʻlgan. U qirol tayoqchalar deb ham yuritilgan. Albatta, battuta yordamida dirijyorlik qilish anchagini kamchiliklarga ega boʻlgan. Birinchidan, oʻzining noqulay kattaligi, qoʻpolligidan dirijyor jamoa boshqaruvida yengil harakat qilolmas, uning harakatlari faqatgina takt urib turish bilan band boʻlib qolar, ikkinchidan, har taktda yerga urib turish esa, musiqani shovqinsiz eshitishga halaqit bergan. Shuning uchun XVII, XVIII

asrlarda shovqinsiz dirijyorlik qilish uchun izlanishlar olib borilgan va general bas uslubi topilgan.

Aniqrog'i, u musiqa amaliyotda tabiiy holda paydo bo'lgan alohida uslub bo'lib, general-bas yoki son qo'yilgan bas deb nomlangan. General-bas yuqoridagi ovozga jo'r bo'luvchi shartli yozuv bo'lib hisoblangan, har bir sonlar bilan ko'rsatilib, o'sha yerda aynan qanday akkord ijro qilinishi faraz qilinganligi yozilgan, ijrochilar esa o'z hohishlariga qarab musiqaga har xil garmonik akkordlar bilan bezak terganlar. Bunday murakkab vaziyatda general-basni notalashtirish vazifasini tabiiy holda Dirijyor o'z zimmasiga oladi. U klavesin kursiga o'tirib jamoani boshqara boshlaydi. Bu hol unga Dirijyor hamda badihago'yona (imprvizatsiya) ijrochi vazifasini yuklaydi. Ansambl ijrochiligida dirijyor oldindan akkordlar bilan musiqa asarining tezligini, ritm-urg'usini, boshi yoki ko'zlari imo-ishoralari bilan ko'rsatib turgan, gohida oyoq zarblari bilan ham o'ziga yordam bergan. Bunday uslubdagi dirijyorlik XVII asrning oxiri va XVIII asrning boshlarida operada keyinroq esa konsert amaliyotida mustahkam o'rin olgan.

Zamonaviy dirijyorlik tili - yuz ifodasi va qo'l harakati tili sifatida insonning ko'p asrlik tajribasi bilan sinalgan muloqot vositasidan foydalanib shakllangan. Qo'l harakati va yuz ifodasi tili hammaga tushunarli, serma'no va boydir. U darhol qaytariluvchi emotsional javobga sabab bo'ladi. Qo'l harakatlari katta hissiy - obrazli ifoda kuchiga ega: ular jaxldor yoki muloyim, so'roq yoki tasdiqlovchi, iltimos qiluvchi yoki rad etuvchi, da'vatkor yoki taklif qiluvchi, kutib oluvchi yoki hayratlanuvchi, ogohlantiruvchi yoki tahdid qiluvchi bo'lishi mumkin va xokazo. Ijro etilayotgan musiqaning obrazli - emotsional mohiyatiga qarab, u yoki bu ma'noli harakat tanlanadi.

Dirijyor ko'plab bir-biridan farq qiluvchi insonlar bilan ishlaydi. U o'z oldida turgan xor yoki orkestr a'zolarini bir jamoada to'plab, ularni shunday birlashtirishi kerakki, bu jamoa uning boshqaruvida xuddi yaxshi sozlangan musiqa cholg'usidek yangrashni lozim. Aytish joizki, dirijyorga o'z san'ati haqida yozishdan ko'ra, dirijyorlik qilish osonroq: dirijyorlik faoliyatining ko'zga ko'rinuvchi qismini umuman ta'riflash qiyin. Zero, u yoki bu qo'l harakatini

musiqasiz, soʻzlar bilan tavsiflagandan koʻra, uni musiqa fonida koʻrsatib bergan osonroq. Shu bois dirijyor ishining oʻziga xosligi, orkestr yoki xor rahbari sifatida uning zimmasiga yuklatilgan vazifaning naqadar murakkabligini hisobga olgan holda aytish mumkinki, boʻlajak dirijyor ushbu murakkab va masʼuliyatli ishda muvaffaqiyat qozonish imkonini beruvchi maxsus qobiliyatga, katta musiqiy-nazariy va amaliy tayyorgarlik bilimlariga ega boʻlishi shart.

Har qaysi davrlarda shoir va olimlar oʻz asarlarida sanʼatning yaratuvchanlik qudratiga, ohanglarning inson qalbi torlariga hamohang boʻlishiga alohida sahifalar bagʻishlaganlar. Yuksak maʼnaviyat va barkamollik sari yetaklashda tarbiyaning koʻplab omil va vositalari qatorida musiqa ham alohida oʻrin egallaydi. Oʻquv dargohlaridagi professor-oʻqituvchilar faoliyati ham bu borada muhim hisoblanadi. Oʻzbekiston Davlat Konservatoriyasi Nukus filialida barakali faoliyat yuritayotgan ustozlar Rudakiy Allanbaev, Xikmat Rajabov, yoshlardan Oʻktam Jumaniyazov va boshqalardan talabalar namuna olib, berilgan vazifalarni oʻz vaqtida bajarsalar ular ham kelajakda yetuk mutaxassis boʻlib, musiqa sanʼati rivojiga munosib hissa qoʻshish imkoniga ega boʻladilar. Bu yoʻlda barchangizga omad, kuch-quvvat, baxt tilayman!

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Oʻzbekiston davlat konservatoriyasi faoliyatini yanada rivojlantirish va takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida” PQ-3178-sonli qarori 2017-yil 8-avgust.
2. “Madaniyat va sanʼat sohasini yanada rivojlantirishga doir qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisida” PQ-112 2022 yil 2-fevral.
3. Toshmatov E. Dirijyorlik. - T. : Oʻzbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008. 252 b.
4. Azimov K. Oʻzbekiston dirijyorlari. T.2001y.
5. Haqnazarov Z. Dirijyorlik haqida. – T.: “Musiqqa” 2012. 254 b.
6. В помощь начинающему дирижёру. Методическая разработка по дисциплине «Дирижирование», Бирюкова Н.А., Молодечно, 2010, Белоруссия

DUTOR CHOLG'USINING SHASHMAQOM IJROCHILIGIDAGI AHAMIYATI

Shukurjonova Xusnora Farhod qizi

Guliston davlat universiteti

San'atshunoslik fakulteti, o'qituvchisi

Annotatsiya: *Hozirgi zamon o'zbek maqom ijrochiligida tanbur, dutor, rubob, chang, qonun, g'ijjak, chang va doira kabi yigirmaga yaqin cholg'ular qo'llanilmoqda. Ushbu maqolada dutor cholg'usining Shashmaqom ijrochiligidagi ahamiyati xususida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *maqom, cholg'u, dutor, ijrochilik, cholg'u yo'llari, aytim yo'llari, og'zaki uslub.*

O'zbek xalqining qadimiy, o'ziga xos, serqatlam va usluban boy musiqa merosini to'plash, hujjatlashtirish, uning ilmiy-nazariy asoslarini o'rganish hamda amaliy, ijodiy o'zlashtirish borasida o'tgan yarim asrdan ziyodroq vaqt mobaynida ulkan yutuqlar qo'lga kiritildi. Keyingi yillarda o'lkamizda bu ishlarni izchil davom ettirish bilan bir qatorda yosh avlodni bu jabhalardan muntazam ravishta voqif qilib borish tinglovchilarning talab va ehtiyojlarini yanada to'laroq qondirishga qaratilgan ma'sul vazifalar ko'ndalang bo'lib turibdi. Bu o'rinda avvalo madaniyat va san'at o'quv yurtlarida jahon xalqlari musiqa san'atining adabiyot va tarixini puxta o'rganish, ayniqsa o'zbek milliy va mahalliy badiiy an'analarini mufassal o'zlashtirish, musiqiy nazariy qonuniyatlarni chuqurroq idrok ettirish kabi muhim masalalar hamon dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Maqom san'ati o'zining ko'p asrlik tarixiga ega bo'lib, avloddan avlodga "ustoz-shogird" an'anasi oraqali meros bo'lib o'tib kelayotgan kasbiy musiqaning namunasidir. Kasbiy musiqaning shakllanishida "saroy madaniyati" muxim o'rin tutgan bo'lib, xalq orasidan yetishib chiqqan iste'dodli musiqachilar xon saroylarida musiqachi bo'lib xizmat qilganlar. Shu davrdan boshlab kasbiy musiqa rivojlangan. Maqom san'ati bilan asosan kasbiy musiqachilar maxsus shug'ullanganlar. Maqomlar kasbiy musiqaning eng salmoqli va murakkab

qismini tashkil etadi. Maqomlar shakl tuzilishi jihatidan juda salobatli san'at namunasidir. Shu bois o'tmishda yashab ijod etgan ko'pgina mutafakkir olimlar Abu Nasr Farobiy, Abu Ali ibn Sino, Sayfiddin Urmaviy, Qutbiddin Sheroziy, Abduraxmon Jomiy va boshqalar maqomlarga doir ilmiy risolalar yozganlar. Shu tariqa maqom ijrochiligi, ijodkorligi va maqom nazariyasi fani rivojlanib keldi.

Shashmaqom o'zbek va tojik xalqining bebaho xazinasiga bo'lib, ikki xalqning beqiyos musiqiy durdonasidir. Uning vatani Buxoro bo'lib, asosan amir saroyida ijro etilgan. Tojikchada "shash" – "olti", arabchada "maqom" – "o'rin joy daraja" kabi ma'nolarni bildiradi. Shashmaqom – olti maqom degani. Shashmaqom tarkibidagi maqomlar: Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh, Iroq ketma-ketligida keladi. Ular ikki bo'limdan tashkil topgan. Mushkilot – cholg'u bo'limi bo'lsa, Nasr – ashula bo'limi. Har bir qismlar barcha maqomlarda deyarli bir-xil keladi.

Sharq xalqlari musiqa san'atining tarixiy rivojlanishi, uslubiy jihatdan sermazmun mohiyatga ega. Ularning musiqiy merosining asosini folklor va an'anaviy musiqaning og'zaki ko'rinishi tashkil etadi. Maqom san'atining kelib chiqishi uzoq o'tmish davrlariga borib taqaladi. Maqom san'ati o'zining mazmun jihatidan teranligi, milliylik mohiyati bilan musiqa merosimizda alohida o'ringa ega. Maqom atamasi o'tmishda turli ma'noda ishlatilib kelingan. "Musiqa istilohida esa – musiqa cholg'ularida kuy va ashulalarni tashkil etadigan tovushlarning joylashadigan o'rni, ya'ni pardalardir" [1]

Sharq xalqlari madaniy hayotida maqom san'atining yuzaga kelishi juda olis zamonlarga borib taqalishi ma'lum. Ustoz - shogird an'anasida kasbiy musiqa asta - sekin shakllanar ekan, aynan maqom yo'nalishida uning ijodiy ila ijroviy mezonlari takomil darajaga keldi [2]. Necha asrlardan buyon podshohlar-u, ilm ahllarining e'tirofida bo'lib kelgan Shashmaqom tasnifatiga nazar tashlar ekanmiz, uning muqaddimasida bir-biridan go'zal cholg'u kuylariga duch kelamiz.

Shashmaqom ikki yirik bo'limdan - cholg'u va aytim (ashula) yo'llari (turkumlari)dan iborat. bo'lib, Maqomlarni "ustoz-shogird" an'anaviy maktabida tahsil olgan ijrochi va hofizlargina malakali ijro eta oladilar. Maqom san'atini

o'rganish istagida bo'lganlar, ushbu masalaga jiddiy yondoshgan holda albatta malakali ustozlardan taxsil olishlari zarur.

Maqomlar asosan og'zaki an'ana tarzida, ya'ni ustozdan shogirdga "og'zaki uslub" vositasida o'tib, yashab keldi. Shunga ko'ra, shogirdlar o'z ustozlari ijrosidagi maqom namunalarini xotiralariga muhrlab, amaliy ijrolar jarayonida o'rganib kelganlar va ularni ijodiy o'zlashtirganlar. Maqomlarning cholg'u kuylar bo'limi Buxoro an'anasiga ko'ra "Mushkilot" deb yuritiladi. Mazkur atama "qiyinchiliklar" ma'nosida kelib, jumladan, maqomlardagi bosh kuy-mavzuyini murakkabligi turlicha bo'lgan doira usullari sinovidan o'tishini va shu asnoda alohida qism va turkum miqyosida rivoj topishini ham anglatadi.

"Mushkilot" bo'limi beshta tarkibiy qismdan iborat bo'lib, ular quyidagicha nomlanadi: tasnif, tarje, gardun, muxammas, saqil. Shuni aytish kerakki, garchand maqom cholg'u kuylarining nomlari serjihat ma'nolar kasb etsa-da, ammo ularning deyarli barchasi maqomlar «matnida», eng avvalo, doira usullarini anglatadi. Binobarin, «Gardun», «Muxammas» yoki «Saqil» deyilganda, birinchi navbatda, ma'lum doira usullari nazarda tutiladi.

"Hozirgi zamon o'zbek maqom ijrochiligida tanbur, dutor, rubob, chang, qonun, g'ijjak, chang va doira kabi yigirmaga yaqin cholg'ular qo'llanilmoqda.

Maqom cholg'u ijrochiligi atamasida Surnay maqom yo'llari, Dutor maqom yo'llari va yovvoyi maqom yo'llarini ijro etish ham ko'zda tutiladi" [3].

Shubha yo'qki, maqom yo'llarini chuqurroq o'rganib, uni dutor ijrochiligi uslubiyotining xilma xil uslublarida o'ziga xosliklari bilan ijro etish nafaqat ijrochi qolaversa tinglovchida ham go'zal maqomlarimizga bo'lgan intilishni yanada kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rajabov I. Maqomlar. – T.: 2006.
2. Yunusov R. Sharq xalqlari maqomlari. – T.: 2022
3. Qodirov N. Maqom cholg'u ijrochiligi. – T.: 2020

ДАБ АСБОБИНИНГ ИЖРОЧИЛИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Гулманов Ибадулло,
Ўзбекистон давлат консерваторияси
Нукус филиали ўқитувчиси

***Аннотация:** Халқ чолғу ансамблларининг пайдо бўлиш тарихи узоқ ўтмишга бориб тақалади. Мусиқачилик санъатида дастлаб урма зарбли чолғулар пайдо бўлган. Булар ногора, чилдирма, довулча ва доиралардир. Қадим замонлардан то ҳозирги даврамизгача бизга етиб келган доира чолғу асбоби ўзгармаган ҳолда сақланиб келмоқда.*

***Калит сўзлар:** доира, мусиқа асбоби, чилдирма, доира тарихи, санъат, маданият, урма чолғу, оркестр.*

Ўрта Осиё ва Шарқ халқлари қатори, ўзбек усуллари, яъни ритмик йўллари ва уларнинг ривожланиш усуллари алоҳида ўрин эгаллайди. Чалиш усуллари қоида бўйича уриб чалинадиган мусиқа асбоблари ижросида қўлланилади. Энг кўп тарқалган урма зарбли мусиқа асбобларидан, Ўзбекистонда, Тожикистонда ва Уйғур халқларида ва шу билан бир қаторда, Шарқда ўзининг ширали овозига ега бўлган, мусиқа чолғу асбоби доира ҳисобланади. Доира ибораси баъзан «Дап», «Чилдирма», «Чирманда» деб ҳам юритилади. Хоразмда дап, чилдирма ижрочини еса “Дапчи”-чилдирмачи деб айтадилар, Бухорода доирадаст, Фарғонада чирмандачи, Самарқандда еса доирачи деб юритилади. Ўзбек халқи қадимдан доира асбобини жуда ардоқлаб келган. Ўтмишда бу асбобларнинг садолари остида халқни майдонларга, тўй-томошаларга, мусобақа курашларга ва ҳар-хил сайилларга чақирганлар. Жумладан: «Наврўз байрами» «Ҳосил байрами», «Ўзум сайли», «Қовун сайли» ва шунга ўхшаш каби мавсумий байрамлар кенг тарқалган. Байрамларда, маданий маросимларда айниқса карнай, сурнай ва ногора, доира каби урма зарбли мусиқа чолғулари кенг қўлланилган. Буюк Шарк мутафаккирларининг мероси, халқ чолғуларини ўрганиш соҳасида ҳам

тарихий қимматга ега. Доира қадимий мусиқа чолғуларидан ҳисобланади. Марказий Осиё (Нисо шаҳри, эрамиздан аввалги 2-аср)да топилган терракота ёдгорликларида доирачи аёллар тасвирланган. Доира ва унга яқин урма мусиқа чолғулари тожик, арман, озар, уйғурларда дап, дап, даф, деф деб номланади. 20-асрда ўзбек доира ижрочилиқ анъаналарини Уста Олим Комилов, Т.Иноғомов, Д.Соттихўжайев, Раҳим Исохўжайев, Ф.Азимов, Қаҳрамон Дадаев, О.Камолхўжайев, ака-ука Исломовлар, М.Орипов, Р.Отабойев, Т.Сайфиддинов, Р.Самадов ва бошқалар мукаммаллаштирган.

Доиранинг асосий қисми (гардиши) тоқ занги, сўнгги йилларда заранг, акация, лўлиларда тоқ дарахтларидан ишланади. Гардишнинг ташқи томонига бузоқ, той ёки эчкининг ошланган териси қопланади. Ички томонига еса тамбурниқига ўхшаш маъдандан ишланган ҳалқачалар осилади. Доиранинг ҳалқасиз турлари ҳам мавжуд [8].

Гардиш диаметри 400—510 мм ни ташкил этади. Доирада товуш икки кўл бармоқлари ёрдамида ҳосил қилинади. Ундан яқка ижрода ҳамда турли хил миллий чолғу ансамблларида жўрнавот чолғу сифатида фойдаланилади.

Доирани чалишда қўлланиладиган ритм бирликлари (нақралар) ҳақида қадимий манбаларда ёзилган. Доира усули одатда икки хил зарбдан иборат. Бири — бак (бака, бако, бакка, бакко). Бак доира гардишига яқин жойга урилганда чиқадиган товушдир. Иккинчи зарб — бум. Бумни чалиш учун бармоқларни чўзиб доиранинг ўртароқ қисмига урилади.

Доира (чилдирма, чирманда) — ўзбек, тожик ва уйғур халқлари орасида кенг тарқалган. Доира ансамбл ва яқка ҳолда ҳам ижро этилади. Доира жўрлигидаги рақслар ўзбек ва тожик халқлари орасида жуда кенг тарқалган. Шашмақом доира усулисиз ижро қилинмайди. Бухорода ҳар бир мақом айтувчи ҳофиз, мақом усулларини доирада усталик билан ўзлаштирганлар ва ўз ашулаларига жўр бўлганлар. Шашмақомдаги ҳар бир куйнинг ўзига хос усули бор. Шунга кўра, усуллар шу куй номи билан

юрителиди. Масалан: “Усули Муҳаммас” (Муҳаммас усули), “Усули Талқин”, “Усули Тасниф” ва бошқалар.

Шарқ халқларининг мусиқа меросида бўлгани каби, ўзбек халқ мусиқа меросида ҳам усул етакчи ва муҳим ўринни эгаллайди. Шу боис, ўтмишда яшаб ижод этган Абу Наср Фаробий, Абу Али Ибн Ино, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Зойнилобиддин ал Ҳусайний, Мавлоно Кавкабий Бухорий, Дарвешали Чангий каби бир қатор улуғ алломаларимиз ўзларининг мусиқага доир рисоаларининг маълум бобларини усулларнинг назарий таҳлили ва тадқиқига бағишлаганлар. Гарчи, мусиқа ижрочилигимизда “Катта ашула”, “Бухорча”ларнинг даромад қисми, “Мавриги”ларнинг Шаҳд қисмлари усулсиз ижро этилса-да, мақом (Бухоро Шашмақоми, Хоразм мақомлари, Фарғона-Тошкент мақом йўллари)ларимиз, мумтоз асарларимиз кабиларнинг барчаси дойра усулининг жўрлиги асосида ижро этилиши табиий ҳолдир. Чунки, дойра - мусиқа вазнини, унинг усул ривожланишининг бир меъёрида сақлаб турувчи асосий миллий чолғудир [9]. Қолаверса, усул мусиқанинг пойдевори сифатида тартибга солишдан ташқари ижрочи ва тингловчи-томошабинларга завқ бахшида эта олувчи чолғудир. Доирачиликнинг мусиқа ижрочилигидаги вазифаси ўта масъулиятли эканлиги ҳам барчамизга аёндыр. Шу боис мазкур созни ўрганиш, халқимиз орасида машҳур доирачи сифатида ном чиқариш машаққати жуда оғирдыр.

Дойра санъатини ижро этиш мактабини шакллантирган уста Олим Комилов 1930 йилларда илк бор ўзбек халқ усулларини мукаммалаштириб «Дойра дарс» («Қўш қарс») китобини ёзган. Уста Олим Комилов томонидан ёзилган бу дарслик бора-бора мукаммаллашиб, рақс ҳаракатларига мослаштрилган усуллар натижасида юқорида қайд этилган «Қўш қарс» кейинчалик «Дойра дарс» деб номлана бошлаган. Дойрачиларни таёрлашда республикамиздаги мусиқа билим юртлири ўз ҳиссаларини қўшиб келмоқдалар. Бу ўқув юртлирининг зиммасига юқори

малакали доирачиларни тарбиялаш, ўқув адабиётлари ва амалий қўлланмаларни тайёрлаб бериш вазифаси қўйилган.

Гулманов Шукурлла биринчилардан булиб доира чолғу асбобини Қорақалпоғистонга олиб келган. Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти профессори Одил Камалхужаевдан таълим олган шогирдлари Гулманов Ибодулла, Рахманов Музаффарлар етишиб чиққан. И.Гулмановдан таълим олиб бугунги кунда ёшларга таълим ва тарбия бериб келаётган шогирдлари Бабажанов Дауранбек Нукус маданият мактабида доира фани ўқитувчиси, Жантйлеуов Тимур Есжан Бақсы номидаги 1-сонли болалар мусиқа ва санъат мактаби ўқитувчи, Айтеков Тимур Қорақалпоқ давлат университети мусикий таълим факултетида ўқитувчи, Шукуруллаев Санъатбек Тошкент шаҳридаги Лазги ашула ва рақс ансамблѝи доирачиси, Шукуруллаев Бегдулла Ўзбекистон давлат консерваторияси Чолғу ижрочилиги; зарбли чолғулар (доира) таълим йўналишида 2-босқиш талабаси.

30 йиллардан сўнг доира усуллари, яъни "Бум" чизик остига "Бак" еса чизик устига ёзилиб, ижро этиладиган бўлди. Бу доира усуллари А.Ейхгорн, В.Лейсок, Н.Миронов, В.Успенскийлар бир нота чизик оралиғида нота йўлида ёзганлар. Доирани товуш баландлиги ноаниқ, яъни унинг териси қандай тортилганига қараб садо беради, аниқ бир нота, яъни товуш, овоз бир хил чиқмайди. Бум билан бак оралиғи кварта интервалига яқинроқ. Ижро ҳар хил усул билан келиши, бармоқлар ҳаракатида товушларнинг ўзгаришига олиб келади. Доира ижроси, ўнг қўл билан чап қўл ҳаракатига боғлиқ, доирани қайси йерига, гардиш ўртасига ё четига ёки бўлмаса гардишдан озгина ўртасига яқинроқ уриб чолиш, ўзига хос товуш чиқаради. Баъзан бармоқларга металдан ясалган нохун тақилиб чалинади. Мана шунақа ижро этилган бум билан бумни, бак билан бакни фарқи жуда катта бўлади. XX асрнинг 50-60-йилларига келиб, доирани чалиш усуллари А.И.Петросянс томонидан ўзгартирилди, Тошкент экспериментал лабораториясида тасдиқланиб, кўпчилик мусиқашунос

олимлар томонидан 4 қаторлик доира чалиш усули жорий етилди ва ҳозиргача қўлланилиб келинмоқда. Ҳар бир қўлнинг, яъни ўнг ва чап қўлларнинг овозлари товушлари алоҳида ёзилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. О.Камолхуджаев, А.Ливиев Дира дарслиги Тошкент 1985 йил.
2. Акбаров Ил. Мусиқа луғати Т., Санъат 1990 йил.
3. Кароматов Ф. Ўзбек чолғучилик мусиқаси. Москва., Музика 1980 йил.
4. П.Мамутов А.Обеспечение профессиональными кадрами каракалпакского государственного театра //Проблемы современной науки и образования. – 2023. – №. 3 (181). – С. 104-111.
5. Pirnazarov S. M., Mamutov P. A. History And Development Of Karakalpak National Ethnogenesis //Eurasian Scientific Herald. – 2022. – Т. 7. – С. 193-195.
6. Pirnazarov S. M. Qaraqalpaq teatrini' professionalliqqa o'tiwinde da'slepki adimlar (1930-1939). Ilim hám jámiyet. 62-64-bet.
7. Pirnazarov S. M. A PERIOD OF FORMATION OF THE KARAKALPAK THEATRE (1922-1930). Science and Education in Karakalpakstan. 93-94-bet.
8. <https://uz.wikipedia.org>
9. О.Камолхуджаев, А.Ливиев Дира дарслиги Тошкент 1985 йил

CHOLG‘U IJROCHILIGI FANLARIDA MAQOM USULLARINI O‘RGATISHNING INNOVATSION METODLARI

Xurramov Ulug‘bek Karimjonovich,

Termiz davlat pedagogika instituti,
musiqiy ta‘lim kafedrası mudiri

Annotatsiya: Ushbu maqolada shashmaqom shakllanishida doira usullarining roli, “maqom san‘atini yoshlarga singdirish, uni tinglay olish qobiliyatini shakllantirishda nimalarga e‘tibor qaratish lozim, bugungi kunda yoshlarga maqom san‘ati qay darajada o‘rganilmoqda” kabi savollarga javob nuqtayi nazaridan ya‘ni, fortepiano ijrosini o‘rganayotgan o‘quvchilarga gamma mashqlari, gamma mashqlari orqali maqom usullarini o‘rganishning metodlari va muhim ahamiyatlari haqida ma‘lumotlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: maqom, usul, ritm, fortepiano, gamma, maqom usullari, saraxbor, talqin, nasr, ufar, talqincha, savt, qashqaracha, soqiynoma, doyra, arpedjio.

Insoniyat tafakkurining yorqin mahsuli bo‘lgan maqom doimo tinglovchilar, muxlislarni hayratga solib kelgan yirik musiqiy qomusdir. Milliy maqomlarimizda xalqimizning qadimiy tarixi, ma'naviy dunyosi, badiiy falsafasi, ruhi mujassam. Shu bois necha asrdirki, maqom bebaho madaniy meros sifatida ardoqlanib kelinmoqda. Prezidentimizning 2017-yil 17-noyabrdagi “O‘zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori o‘zbek mumtoz musiqasi tarixida yangi davrni boshlab bergan muhim hujjat bo‘ldi. Unda maqom san'atini yanada rivojlantirish va uni butun dunyo bo‘ylab tan olinishiga imkon yaratish borasida muhim vazifalar belgilab berilgan edi. Jumladan, rahbarimizning ushbu masala yuzasidan amalga oshirilishi kerak bo‘lgan chora-tadbirlarni o‘z ichiga olgan bir necha farmon va qarorlari misol bo‘la oladi. Bu borada soha mas‘ullari ya‘ni mutaxassis o‘qituvchilar, ustozlar, yetuk sozanda va xonandalar tomonidan ham kerakli vazifalar belgilab olinishi maqsadga muvofiqdir.

So‘zimizni isboti o‘laroq musiqa ta‘limi o‘qituvchisi sifatida o‘zimizga – maqom san‘atini yoshlarga singdirish, uni tinglay olish qobiliyatini

shakllantirishda nimalarga e'tibor qaratish lozim? – bugungi kunda yoshlarga maqom san'ati qay darajada o'rgatilmoqda? – kabi bir necha savollar berib ushbu masalaga jiddiy yondashib amalga oshirilishi kerak bo'lgan vazifalarni aniq belgilagan holda ish olib borish kerak bo'ladi. Chunki “maqomlar – bu xalqlar musiqasining klassik uslubidagi namunalaridir”¹ deb bejizga aytmagan maqomshunos olim I.Rajabov. Shu mas'uliyatli jarayonni ya'ni yoshlarga maqom san'atini o'rgatish vazifasini yetuk ustozlar o'z vaqtida to'g'ri baholab nafaqat maqom xonandaligi hamda maqom cholg'u ijrochiligi kabi mutaxassislik fanlari orqali qolaversa sohaning boshqa fanlari tarkibida ham namunali qo'llab kelishmoqda. Jumladan, solfedjio darslarida amalga oshirilayotgan va tadbqiq etilayotgan o'quv qo'llanmalardan buni bilish mumkin. O'zbekiston davlat konservatoriyasi musiqiy san'at fakulteti musiqa nazariyasi kafedrasida professori s.f.n. Matyakubova Svetlana Kaxxarovnaning bu borada tizimli amalga oshirib kelayotgan ishlari ya'ni “Solfedjio darslarida ritm mashqlari”, “Maqom ritmlari solfedjio darslarida”, 3 qismdan iborat “Maqom solfedjiosi” o'quv qo'llanmalari tahsinga sazovor hisoblanadi.

Quyida fortepiano ijrochiligida maqom usullarini singdirish metodlari ilmiy ishimizni taqdim etmoqdamiz. Aytish mumkinki mazkur ilmiy ishda yuqorida ta'kidlab o'tilgan muammolarning yechimi o'laroq maqom usullarini fortepiano ijrochiligida qay tarzda tadbqiq etish va qo'llashimiz mumkin bo'lgan metodlarining ilmiy asoslari aks etadi.

Ma'lumki O'zbekistonda maqom asarlari va turkumlari – Buxoro “Shashmaqom”i, “Xorazm maqomlari” va “Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari” turkumlari, shuningdek, uning lokal variantlari – Toshkent irog'i, Qo'qon irog'i, Samarqand ushshog'i, Farg'ona “Surnay maqom yo'llari”, Xorazm “Dutor maqom turkumi”, “FeruZ” turkumi va boshqalar mavjud. Maqom² – musulmon Sharqi musiqasida asosiy tushunchalardan biri. Dastlab muayyan balandlikdagi tovushni hosil etish uchun torli cholg'uning dastasida barmoq bilan bosiladigan joy, parda

¹ I.Rajabov. Maqomlar. T.: San'at. 2006. 6-bet.

² Arab tilidan olingan bo'lib – joy, makon, o'rin ma'nolarini anglatadi.

ma'nosida ishlatilgan. Keyinchalik Sharq musiqa nazariyasi rivojlanishi jarayonida maqomning mazmun doirasi tobora kengayib, bir-biriga nisbatan bog'liq boshqa ma'nolarni ham anglatadi boshladi: lad³ tuzilmasi, lad tizimi; muayyan pardalar zaminida vujudga kelgan kuy-ohanglar; shakl, janr; bir qismli yoki turkumli cholg'u va ashula yo'llari; musiqiy uslub va o'ziga xos maqom usullari ya'ni ritmlari kabi ma'nolarni o'zida mujassam etadi.

Lad ma'nosini beradigan maqom so'zi Sharq musiqa amaliyoti hamda nazariyasida keng qo'llaniladi. Misol uchun arabcha makam, forsha parda, o'zbekcha maqom, ozarbayjoncha mug'om so'zlari bilan yuritiladi. Bundan kelib chiqadiki maqomning ma'nosi ladning ma'nosi bilan mutanosib ekanligi nuqtai nazardan quyidagi ma'nolarni anglatadi:

- musiqiy-estetik tushuncha sifatida – pardalarning o'zaro mutanosibligi, turli balandlikdagi musiqiy tovushlarning uyg'unligi;
- musiqa nazariyasining asosiy tushunchalaridan biri, musiqiy pog'onalarning bosh parda ya'ni asosiy pardalar qo'shilmasi.

Maqomot tizimidagi muhim omillardan yana biri – usuldir. Shuning uchun usul va umuman ritm⁴ masalasi musiqa risolalarida alohida o'rin egallab kelgan edi. Abu Nasr Forobiy naqra (urish, urg'u, aksent) kuyni tashkil qilgan tovush (nag'ma)larning boshlanish nuqtasidir; ularning oxiri – uzulish nuqtasi ham naqradir (ritmning eng kichik birligi), - deb ta'kidlaydi⁵. Qolaversa ritm haqida dunyo mutaffikr olimlaridan Aflotun “davlatning qudrati unda qanday musiqa, qaysi lad va qay ritmda yangrayotganligigiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq”, – degan⁶. Pifagor kuy va ritm inson qalbiga muayyan ta'sir ko'rsatishini ham aniqlagan⁷. Bu borada R.Qodirov “musiqa psixologiyasi” kitobida o'zining taklif va mulohazalarida shunday deb yozadi: “mehnat jarayonida musiqadan foydalanish ish kuni davomida asabiy-ruhiy holatlarning xususiyatlari bilan bog'liq o'z qonuniyatlariga ega. Bunda mehnat jarayoni uchun kerakli ritmni o'rnatish, ish

³ Rus tilidan olingan bo'lib – uyg'unlik, tartib, pardalar tuzilmasi, tuzuk ma'nolarini anglatadi.

⁴ Yunoncha so'zdan olingan bo'lib – oqaman, marom, davriylik ma'nolarini anglatadi

⁵ Y.Rajabiy. O'zbek maqomlari (shashmaqom). T.; Yunesko. 2007. 21-bet

⁶ R.Qodirov. Musiqa psixologiyasi. T.; Musiqa. 2012. 4-bet.

⁷ R.Qodirov. Musiqa psixologiyasi. T.; Musiqa. 2012. 7-bet

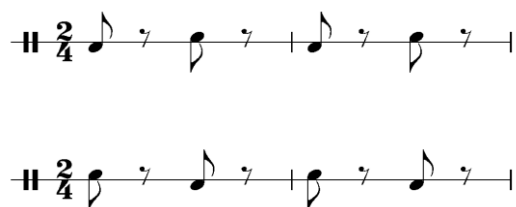
samaradorligini oshirish, ortib boradigan charchoqni chiqarish kabi ishlab chiqarish muammolarini hal etishga ko'maklashuvchi musiqani tanlash katta ahamiyatga ega"⁸.

Ritm ma'nosini anglatadigan maqomning ajralmas tarkibiy qismi hisoblangan usul quyidagi ta'rif bilan izohlanadi:

- musiqaning asosiy elementlaridan biri bo'lib, musiqa tovushlarining vaqt birligi ichida joylashuv qonuniyatini belgilab beradi.

Shuning uchun ham shashmaqom shakllanishida doira usullarining roli muhim ahamiyat kasb etadi. Usul kuyning o'lchov-ritmik xususiyatlari asosida tug'ilgan bo'lsa-da, o'z navbatida maqomlardagi ayrim qismlarning yaratilishida yetakchi omillardan bo'lgan. Masalan, har bir maqomda birinchi qism sho'balaridagi Talqin uning ma'lum Nasr yo'li hamda Ufari bir-biridan asosan doyra usulining turlicha bo'lishi va shuning natijasida kuyda tug'ilgan o'lchov-ritmik o'zgarishlar bilan farqlanadi. Doyra usullari qo'llanishining o'zida ham ma'lum tizim mavjud. Jumladan, maqomlar cholg'u bo'limining birinchi qismlari – Tasnif va Tarje'lardagi doyra usuli ma'lum darajada sodda bo'lsa. Keyingi qismlarida – Gardunda murakkabroq, Muxammas va Saqillarda esa haddan tashqari murakkablashadi. Agar Tasnifda doyra usuli to'rt taktni tashkil etsa, Muxammasda 16, Saqilda esa 24 taktni tashkil etadi. Doyra usulining shu yo'sinda oddiydan sekin-asta murakkablashib borishini ashula bo'limining birinchi guruh sho'balarida ham ko'ramiz⁹.

Saraxbor¹⁰ 2/4 o'lchovida:

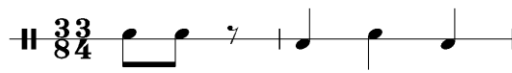
Talqin¹¹ 3/8 3/4 yoki 3/4 3/8 o'zgaruvchan o'lchovda:

⁸ R.Qodirov. Musiqa psixologiyasi. T.; Musiqa. 2012. 10-bet

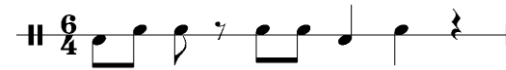
⁹ Y.Rajabiy. O'zbek maqomlari – Shashmaqom. T.; Print-S. 2007. 21-bet

¹⁰ Fors va arab tillaridan olingan bo'lib – bosh xabarlar degan ma'noni anglatadi. Shashmaqomning har bir maqomda ashula bo'limi boshlanadigan birinchi, bosh sho'ba.

¹¹ Arab tilidan olingan bo'lib – tushuntirish, nasihat degan ma'nolarni anglatadi.

Nasr¹² 6/4 (2/4 4/4) murakkab o'lchovda:

Ufar¹³ 3/4 yoki 6/8 o'lchovlarda:

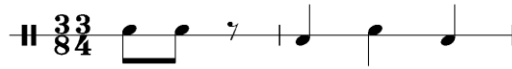

Saraxbor doira usuli eng qadimiy sanalib, “usuli zarbi qadim” deb nomlangan. Doyra usulining “Zarbi qadim”dan sekin-asta murakkablashib borishi maqomlar umumiy rivojidagi dinamikani ham ma'lum darajada ta'minlaydi. Savt namunadagi sho'balar va ularning shoxobchalarida aksincha dastlabki murakkab doyra usuli ma'lum darajada oddiylashib boradi¹⁴.

Savt¹⁵ 5/4 aralash o'lchovda:

Talqincha¹⁶ 3/8 3/4 yoki 3/4 3/8 o'zgaruvchan o'lchovda:

Qashqaracha¹⁷ 4/4 murakkab o'lchovda:

¹² Shashmaqom majmuasidagi maqomlarning ashula bo'limi, qolaversa maqomning mazkur bo'limida 1-guruhni tashkil etuvchi sho'balardan biri.

¹³ Ufar yoki ufor – qadimiy doyra (shuningdek, nog'ora) usullaridan biri.

¹⁴ Y.Rajabiy. O'zbek maqomlari – Shashmaqom. T.; Print-S. 2007. 21-bet

¹⁵ Arab tilidan olingan bo'lib – ovoz, tovush degan ma'nolarni anglatadi. Biror cholg'u yoki vokal musiqa asari pardalari va kuy ohangi asosida yaratilgan kuy yoki ashula.

¹⁶ Talqin doira usuli asosida yaratilgan maqom ashula yo'li, talqin sho'basiga o'xshatma, nazira.

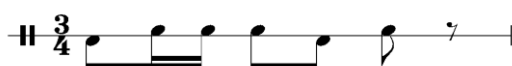
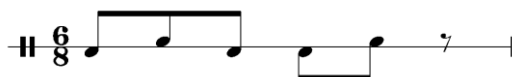
¹⁷ Kelib chiqishi uyg'ur musiqasi bilan bog'liq usul hamda shu usul jo'rligida ijro etiladigan kuy va ashulalar.

Soqiynoma¹⁸ 4/4 murakkab o'lchovda:

Ufar 3/4 yoki 6/8 o'lchovlarda:

Musiqachi shaxsini tarbiyalashda ritmning ahamiyati nuqtayi nazardan quyidagi fikrlarni ta'kidlab o'tishimiz joiz. Aytish mumkinki musiqachi shaxsini tarbiyalashda ham ritm ya'ni usullarning o'rni benihoyadir. Shuning uchun ham o'quvchida ritm tuyg'usini shakllantirish va rivojlantirish musiqa pedagogikasining eng zarur va muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Mazkur vazifani ya'ni ritmni o'quvchiga singdirish esa psixologik jarayondir. Shuni ham aytib o'tishimiz joizki ayniqsa fortepiano o'qitish uslubiyotida ko'p uchraydigan kamchiliklardan yana biri shuki, ba'zi o'qituvchilar o'quvchining ijrosida ovoz sifatiga, asarning mazmunini qay tarzda bayon etilishi yoxud musiqiy nutqiga va asarning mohiyatiga emas, balki asarni qay tarzda bo'lsada yod olishiga hamda qo'lning holatiga ko'proq e'tibor beradilar. Qaysidur ma'noda mazkur usul to'g'ri ko'ringni bilan lekin, kelajakda professional ijrochi bo'lolmaslik omillaridan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham o'qituvchi o'z oldida turgan ulkan mas'uliyatli vazifani anglab yetishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Xususan, o'qituvchi tovush, metr, ritm, lad kabi musiqaning muhim elementlarini o'quvchiga mukammalroq tushuntirib borishi o'quvchilarda musiqa ritmi tuyg'usini tarbiyalash va rivojlantirishga omil bo'lib xizmat qiladi. Shu tariqa musiqa asarini o'zlashtirish davomida shu asarning ritmik shaklini o'quvchi tobora yaxshiroq

¹⁸ Sharq mumtoz adabiyotida masnaviy shaklidagi lirik janr. Qolaversa, yengil va jonli sur'atdagi mashhur doira usuli, mazkur usulda aytiladigan ashula yo'llari nomi.

tushunib boradi. O'quvchi musiqa ritmi ya'ni usulini o'zlashtirmasdan turib, kelajakda professional sozanda sifatida shakllanishi mumkin emas.

Fortepiano¹⁹ o'qituvchisi ilk darslardan boshlab bolani san'at bilan tanishtirish, musiqiy nutqqa e'tibor bilan quloq solish, uning mazmun va tuzilishini anglash, yangrash sifatini aniqlashni o'rgatish zarur. O'quvchining eshitish tarbiyasi badiiy, shu bilan birga, bola uchun tushunarli va qiziqarli material asosida amalga oshirilishi kerak²⁰. Ayniqsa boshidanoq xalq kuylari, milliy usullarimiz asosida yozilgan kompozitorlik asarlarimizdan foydalanish afzaldir. Bu borada ijrochi tomonidan musiqiy asarni chuqur anglagan holda ijro etishda, badiiy obraz mohiyatini ochib berishda bir necha qiyinchiliklarga uchraydi. Shu kabi muammolarni hal etish uchun fortepiano o'qituvchisi o'quvchilariga mashqlar ayniqsa, turli xil tovush cho'zimlari ko'rinishida gammalar²¹ ijro etish topshiriqlarini tizimli ravishda berib boradi. Masalan gammalarning ijro etish tartibi kvinta davrasidagi tonalliklarni aks etadi. Ya'ni alteratsiya belgilarining ko'payib borishi yoxud qiyinlik darajasiga qarab do major, lya minor, sol major, mi minor va hokazo tonalliklar ketma-ketligida amalga oshiriladi. O'qituvchi tomonidan o'quvchi ijro texnikasini tarbiyalashda gamma topshiriqlariga katta ahamiyat beriladi. Bu pianinochi tarbiyasining zaruriy qismi bo'lib xizmat qiladi. Bu haqda Avstriya pianinochisi va kompozitori, fortepiano uchun ko'plab etudlar yozib mashhur bo'lgan K.Cherni gamma haqida "musiqa ijro etishni endi o'rganayotganlar uchun ham, yuqori malakali talaba uchun ham, hatto tajribali mahoratli ijrochi uchun ham bir xil darajada foydalidir", deb fikr bildiradi. Hattoki taniqli fransuz pianinochisi va o'qituvchisi Margerit Long esa, "bosh barmoqni tez-tez ishlatish bilan yaqin intervallardagi xromatik gammani o'rganish diatonik gammalarni o'rganishdan oldin bo'lishi kerak", deb tavsiya qiladi. Biz o'zimizning milliy musiqamiz tarkibini tashkil etuvchi milliy usullarimizga shu gamma mashqlarini moslashtirishimiz maqsadga muvofiq bo'ladi.

¹⁹ Italiyancha tildan olingan bo'lib, forte – kuchli va piano – kuchsiz degan ma'nolarni anglatadi. XVIII asr boshida B.Kristofore tomonidan ixtiro qilingan torli-urma cholg'u oilasiga mansub royal va pianinolarning umumiy nomi.

²⁰ Z.Muhammadjonova. Fortepianoda chalishni o'rgatish uslubiyoti. T.; Yangi nashr.. 2006. 8-bet

²¹ Yunon alifbosining 3-harfi. Musiqada – dastlab o'rta asr Yevropa ilmida musiqa tovush qatorining eng past tovushi. Keyinchalik muayyan lad tovushlarining oktava orasidagi tartibi ma'nolarini anglatadi.

Yuqorida ta’kidlab o’tilgan, ijrochilik ko’nikmalarini rivojlantiradigan gammalarni nota matni faqatgina rus o’quv adabiyotlarida aniqrog’i, XX asrning 80-yillarida Moskva shahri “Sovet kompozitori” nashriyoti tomonidan 100000 nusxada chiqarilgan N.Shirinskayaning “Fortepiano uchun gamma va arpedjiolar²²” deb nomlangan o’quv qo’llanmasida uchratishimiz mumkin. O’zbek fortepiano ijrochilik maktablari uchun mo’ljallangan o’quv adabiyotlari ichida faqatgina, ta’kidlash joizki yagona hisoblangan X.Azimovning “Fortepiano darsligi”ning 5-bo’limi ya’ni “gammalar, akkordlar va arpedjiolar”ga bag’ishlagan qismida gammalarning nota matnini uchratishimiz mumkin. Achinarlisi shundaki ushbu darslik XX asrning so’ngi, 1998-yilida Toshkent shahri “O’qituvchi” nashriyoti tomonidan 3000 nusxada muomalaga chiqarilgan bo’lib, ayniqsa, hozirda boshqa xech qanday adabiyotlar tarkibida gammalarning nota matnini uchratolmaymiz. Shunday bo’lsada o’tgan asrda chiqarilgan kitobni adadini hozirgi zamon talabiga taqqoslash mantiqqa to’g’ri kelmaydigan yechimini talab qiladigan muammoli vaziyat hisoblanadi. Hozirgi vaqtda muomalaga chiqarilayotgan fortepiano ijrochiligi sinflari uchun mo’ljallangan o’quv adabiyotlarida esa pesalar, etudlar va shunga o’xshash asarlar bilan kifoyalanayotganliklarini uchratishimiz mumkin. O’quvchi gammalar yordamida ijrochilik texnikasini o’stirmasdan, rivojlantirmasdan turib mazkur o’quv adabiyotlaridagi musiqiy asarlarni chuqur anglagan holda ijro etishdagi, badiiy obraz mohiyatini ochib berishdagi muammolarga duch kelaveradi. O’z-o’zidan ko’rinib turibdiki o’quvchi tomonidan ijrochilik ko’nikmalarini rivojlantiradigan gammalarning nota matniga ehtiyoj tobora ortib borishdan, bu ehtiyojni kechiktirmasdan o’z vaqtida to’g’ri baholab hal etish masalasi bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Bu ehtiyojni qondirish, fortepiano ijrochiligi sinflarini o’quv adabiyotlar bilan ta’minlash pirovardida yuqorida ta’kidlab o’tgan muhim masala yotadi. Bular, – maqom san’atini yoshlarga singdirish, uni tinglay olish qobiliyatini shakllantirishda nimalarga e’tibor qaratish lozim? – bugungi kunda yoshlarga

²² Italiyancha tildan olingan bo’lib arpeggio - arfada chalish degan ma’nolarni anglatadi. Aniqrog’i, akkordlarning past tovushidan boshlab ketma-ket ijro etilish uslubiga aytiladi.

maqom san'ati qay darajada o'rgatilmoqda? – kabi muhim masalalardir. Ta'kidlab o'tilgan masalalar o'z yechimini shunday puxtalik yoxud ilmiy izlanish va ilmiy asoslar bilan yondashish kerakligini talab qiladi.

Gammalarni oddiy, turli o'lchovlarsiz, bir xil ritm ya'ni usulda ijro etishdan tashqari uni maqom usullari bilan ijro etish, yuqorida ko'rsatilgan masalaning tub mohiyati sifatida o'z yechimini topadi.

Misol uchun do major gammasini 3 xil ijro etish nota matnini e'tiboringizga taqdim etamiz. 1-rasmda gamma tovushlari bir xil o'lchovda yoxud usulda ijro etish nota matnining ifodalanishi. Ikkinchi rasmda esa gamma tovushlari maqomning talqin va nasr usullarida ijro etish nota matnining ifodalanishi ko'rsatilgan:

1-rasm:

2-rasm:

Xulosa o'rnida shuni ham ta'kidlash mumkin-ki, yuqorida ko'rsatilgan maqom usullarida ifodalangan gammalarni ijro etishdan oldin, bir xil o'lchovda

ya'ni usulda ijro etish ko'nikmasini shakllantirish talab qilinadi. Chunki o'quvchi avvalam bor ijro etilayotgan gamma tovushlarining qaysi balandlikda, qaysi barmoq bilan ijro etish kerakligi haqidagi oldida turgan masalani hal etishi kerak bo'ladi. O'quvchi o'z oldida gammaning tovushlarini qaysi barmoqlar bilan ijro etishni hal qilganidan so'ng, bosqichma-bosqich qiyinlik darajasiga qarab maqom usullariga moslab, avval osonroq usul undan keyin qiyinroq usullarda ijro etishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Xuddi shu qat'iy tizimli tartib ila ko'zlangan maqsadga erishish oson kechadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent
2. Аҳмедов Р. Миллий муסיкий ижрочилик санъатига бир назар //Oriental Art and Culture. – 2020. – №. I (2). – С. 5-9.
3. Karimjonovich, K. U. (2021). Sherna bakhshi's work and its place in sherobod school of friendship. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 25(4), 13413-13417.
4. Karimjonovich, X. U. B. (2022). Important importance of elementary theory of music in the field of music education. *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 200-204.
5. Khurramov, U. K. (2021). Processes of formation of performance traditions in folk instruments. *Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari*, 9, 186-192.
6. Хурамов, Великобритания (2019). СТАНОВЛЕНИЕ, РАЗВИТИЕ И ИСТОРИЯ ГАРМОНИИ. *Теоретическая и прикладная наука* , (12), 77-82.
7. Karimjonovich, X. U. B. (2023). QADIMIY KUYLAR VA ULARNI TASHKIL ETUVCHI QISMLAR. *Scientific Impulse*, 1(7), 74-81.
8. Musurmonqulovna, B. F., & Khurramov, U. (2022). ARTISTIC INTERPRETATION OF WORKS FOR THE PIANO IN THE WORKS OF YOUNG COMPOSERS OF THE XXI CENTURY. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(4), 95-97.

9. Xuramov, U. B. K. (2022). MUSIQA ASARLARIDAGI DAVRIYA TURLARI. *Oriental Art and Culture*, 3(4), 198-204.
10. Xuramov, U. B. K. (2022). FORTEPIANO IJROCHILIGIDA GAMMA YORDAMIDA MAQOM USULLARINI O'RGATISH METODLARI. *Oriental Art and Culture*, 3(4), 607.
11. Ortiqov N. YOSH AVLODNI MUSIQIY RITM, ESLAB QOLISH VA ESHITISH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH USULLARI //Oriental Art and Culture. – 2020. – №. V. – С. 20-28.
12. Смирнова И. А., Ногинская Д. Ш. И. РАБОТА НАД РАЗВИТИЕМ ФОРТЕПИАННОЙ ТЕХНИКИ НА ПРИМЕРЕ ГАММ В МЛАДШИХ КЛАССАХ МУЗЫКАЛЬНОЙ ШКОЛЫ //Часть I. – С. 8.
13. Y.Rajabiy. O'zbek maqomlari (shashmaqom). T.; Yunesko. 2007 yil.
14. I.Rajabov. Maqomlar masalasiga doir. T.: O'zadabiynashr. 1963 yil.
15. I.Rajabov. Maqomlar. T.: San'at. 2006 yil.
16. R.Qodirov. Musiqa psixologiyasi. T.; Musiqa. 2012 yil.
17. N.Shirinskaya. Fortepiano uchun gamma va arpedjiolar. M.; Sovet kompozitori. 1980 yil.
18. X.Azimov. Fortepiano darsligi. T.; O'qituvchi. 1998 yil.
19. Z.Muhammadjonova. Fortepianoda chalishni o'rgatish uslubiyoti. T.; Yangi nashr. 2006 yil.

Internet saytlar:

1. <https://yuz.uz/uz/news/maqomning-mangu-mojizasi>
2. <https://n.ziyouz.com/kutubxona/category/11-o-zbekiston-milliy-ensiklopediyasi>
3. <https://kknews.uz/oz/19960.html>
4. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D0%B0%D0%BD%D0%BE>

СОЗАНДА БЎЛИШ ОСОНМАС

Азимов Бахтиёр
ЎзДК “Муסיкий педагогика”
кафедраси доценти

***Аннотация:** Мақолада ўзбек мусиқа санъати, созандалик фаолияти, уни эгаллашни мақсад қилган ёшларимиздан бири Шохрух Абдуллаев ютуқлари ёритилган. Бу ёшлар учун ибрат, намуна сифатида қаралиши, созандаликни эгаллашда ижодий ёндашув зарурлиги баён этилди.*

***Калит сўзлар:** мусиқа, маданият, санъат, ижрочилик, маҳорат, мерос, концерт.*

Келажаги буюк давлатни қуриш учун энг аввало маънавий камол топган инсонларни тарбилаш муҳим вазифадир. Бунинг учун тарбияга таъсир этувчи барча шакл, усул ва воситаларидан самарали ва унумли фойдаланиш зарур. Айниқса, бу ишда тарбия воситаларидан бири бўлган мусиқа санъатидан моҳирона фойдаланиш яхши натижа беради.

Ўзбек мусиқа маданияти қадимий ва ранг-баранг ва айна вақтда ҳозирги замон анъаналарини ўзида мужассам этган ҳолда ривож топмоқда. Ўзбек халқининг бебаҳо, мумтоз, нодир мусиқа асарларини халқ чолғуларида бадий, етук ижро этишни ривожлантириш ҳозирги давримизда ёшларни мусиқага бўлган қизиқишини анча орттиради. Бунда аввало бетакрор халқ мусикаси, мумтоз муסיкий мерос, миллий бастакорлик, замонавий асарлар ниҳоятда сержило, мафтункор жабҳалар намоён бўлади. Мустақиллик йилларида миллий-маънавий қадриятларга диққат-эътибор, уни тараққий эттиришга бўлган интилиш ижобий натижаларга эришишга олиб бормоқда.

Мусиқа санъати умумхалқ санъатига айланиб болалар боғчаси, мусиқа мактаблари, ўрта умумтаълим мактаблар, ўқувчилар саройи, маданият уйлари, ёшлар ижодий уйларида кенг ўрганилмоқда. Тарихчи Шарофиддин Али Яздийнинг “Зафарнома” асарида Амир Темур даврида ҳам мусиқа маданияти ривожлангани тўғрисида иқтибос келтиради. Чунки Темур бобомиз ва унинг авлодлари жамият ривожига мусиқа маданиятининг

аҳамиятини яхши билишар эди, Заҳириддин Муҳаммад Бобур “Бобурнома” асарида бу масала ҳақида батафсил ёзиб қолдирган. Бугунги муҳим вазифа - бадиий ижодиёт, санъатнинг бирор тор йўналиши бўйича мутахассислар тайёрлаш эмас, балки, ҳар томонлама комил инсонни тарбиялаш учун уни ахлоқий пок, гўзаллик, эзгуликни яхши ҳис этадиган, ўз ахлоқи билан бошқаларга ўрнак бўларли даражадаги маънавий етук инсонларни тарбиялашдир. Чолғуда ижро этишни ўрганиш ўқувчидан кўп машқ қилишни, машғулотларга мунтазам равишда тайёрланишни талаб этади. Бу эса ўқувчининг ўрганиш ва ўзлаштириш фаолиятини маълум даражада тартибга солади. Чолғуда ижро этишни ўргатиш жараёни ўқувчиларни эстетик тарбиялаш иши билан чамбарчас боғлиқдир. Халқимизнинг бой мазмунга эга бўлган классик асарлари ҳамда замонавий композиторларнинг мусиқа асарлари билан яқиндан танишиши эстетик тарбияни амалга оширишда катта аҳамиятга эга. Ўқувчиларнинг эстетик қарашларини шакллантириш ишини дарс мобайнида бирор куйни таҳлил қилиб, ижро этиш мисолида ҳам кузатиш мумкин. Шунга мисол тариқасида, сўзимизнинг исботи сифатида ёш тжрочи созанда билан сизларни таништирмоқчимиз.

2017 йил 3 август куни Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг юртимиз ижодкор зиёли вакиллари билан ўтказган учрашуви соҳа ривожига янги тарихий даврни бошлаб берди, дейиш мумкин. Учрашувда миллий маданиятимиз, адабиётимиз ва санъатимизни ривожлантириш билан боғлиқ долзарб масалалар танқидий таҳлил қилиниб, уларни ҳал этиш йўллари, ижодий уюшмалар ва давлат ташкилотлари олдида турган муҳим вазифалар кўрсатиб берилди. Шунингдек, мажлисда ёш истеъдод эгаларининг салоҳиятини юзага чиқариш бўйича олиб борилаётган ишларни изчил давом эттириш ғоят муҳим вазифалардан бири эканлиги алоҳида қайд этилди.

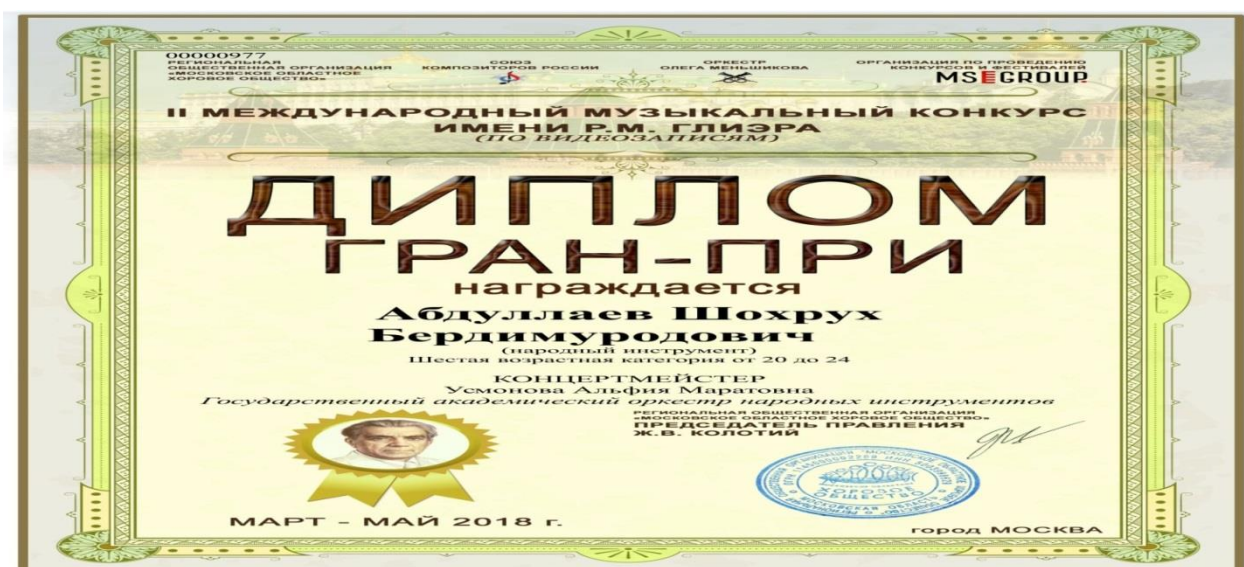
“Бир ҳақиқатни ҳеч қачон эсимиздан чиқармаслигимиз керак: мамлакатимизда маданият ва санъат тараққий этмаса, жамият ривожланмайди”, - деди Президентимиз. Бу борада Ўзбекистон давлат консерваторияси жамоаси ёш истеъдодларни қўллаб-қувватлаш, тарғибот

қилиш, рағбатлантириш учун ҳаракат қилмоқда. Шундай истеъдодлардан бири ҳақида баён этмоқчимиз.

Қашқар рубоби чолғуси бўйича таҳсил олган Шохрух Абдуллаев ана шундай истеъдодлардан бири. У Самарқанд санъат коллежини тамомлаб, 2013 йили Ўзбекистон давлат консерваториясининг “Халқ чолғулари” бўлимига кашқар рубоби бўйича ўқишга кирди. Бу ерда моҳир устоз, профессор Баҳодир Мирфаёзов синфида таҳсил олди.

Ўқиш даврида ижро имкониятларини ошириш устида тинмай меҳнат қилди. Турли жанрдаги асарларни ўрганиб, ижро репертуарини бойитди, натижада кенг концерт фаолиятини олиб боришга эришди. Маҳоратли ижрочи сифатида шаклланди, тўпланган тажрибаларга таяниб, ижрочиликда муваффақиятли қўллаш имкониятига эга бўлди. Ижрочилик маҳорати, соз тутиш, жарангли овоз чиқариш, овозга шакл бериш усуллари, куйнинг жозибаси, сеҳрини тингловчи қалбига етказа олиш Шохрух Абдуллаевда шаклланди. Мунтазам концерт тадбирларида иштирок этиб, ўз маҳоратини намоиш қилишга эришди ва мутахассислар эътиборига тушди. Консерваториядаги барча тадбирларда, педагогик амалиётда фаол иштирок этиб, билим доирасини кенгайтирди. Асарларни мустақил таҳлил қилиш, талаб даражасида талқин этиб бадий ижро малакаларига эришди. Ўқитувчи томонидан берилган вазифаларни тўла тўқис бажаришга ҳаракат қилди ва урдалади. У 2014 йил Давлат Академик халқ чолғулари оркестрига созанда сифатида ишга таклиф этилди. Оркестрда якканавоз сифатида катта жанрдаги асарлар, концертлар ижро этиб, эл назарига тушди. Энди у турли жамоалар – халқ чолғулари оркестри, халқ чолғулари камер оркестри, симфоник оркестр билан ҳам бемалол солист сифатида катта ва моҳирона асарларни ижро этишга эришди. Турли нуфузли танловларга ҳам қатнашишга куч, ғайрат топиб, қатнашди, совринли ўринларга сазовор бўлди. Бунда унга устози Б.Мирпаёзов бир томонда кўмак берган бўлса, иккинчи томондан жўрनावозлик қилган Альфия Усманова ҳам ёрдамини аямади. Ҳамкорликдаги, бамаслаҳат қилинган иш албатта, ижобий натижага

етаклади. Табиатан одобли, тенгдошлари орасида ҳурматга эга, ўзига ва атрофидагиларга талабчан бўлган Шохрух Абдуллаев бакалавр ўқишни муваффақиятли тугатиб, оркестр жамоасида созанда, солист бўлиб хизмат килди. Ютуқларга эришди, ижро асарлари ҳам турли-туман, классик композиторлар асарлари - П.Чайковский – Концерт (финал); А.Цыганков - “Интродукция ва чардаш; Х.Ханмамедов – III-концертнинг 2-3 қисмлари; Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Камолиддин Ўринбоев раҳбарлигидаги “Ёшлар симфоник оркестри” билан Рустам Абдуллаевнинг кашкар рубоби учун ёзилган Концерти; Давлат академик халқ чолғулари оркестри билан А.Бобохоновнинг “Феруза”; Н.Римский-Корсаковнинг – “Қовоқари парвози”; П.Чайковскийнинг – скрипка ва оркестр учун концертининг (D-dur) финал қисми; Озарбайжон халқ кўшиғи – “Сандан нигаранам”, турли халқ куйлари - Озарбайжон халқ куйи “Ой шуъласида”; ўзимизнинг классик куйларимиз “Мўғулчаи Дугоҳ” ва бошқалар ўрин олган. Шохрух Абдуллаев 2018 йил Қозон шаҳрида (Россия) ўтказилган “Fonte viva” халқаро танловида I-ўрин ва лауреатлик даражасига эришди. 2018 йилда Москва шаҳрида ўтказилган Р.М.Глиэр номидаги II халқаро танловда Гран-При совринига сазовор бўлди.

Бундай ютуқлар ўзбек мусиқа ижрочилиги юқори, замон талаби даражасида эканлигидан далолат беради. Ўзбекистонда мусиқа таълимининг

ютуқлари биргина Шохрух Абдуллаев натижалари билан чегараланмайди, бундай ўқувчи-ёшларимиз сафи йилдан йилга кенгайиб бормоқда. Ёшларимиз ҳамма вақт изланиб, ижро маҳоратларини ошириш устида меҳнат қилишдан толмайдилар. Шохрух Абдуллаев ҳам шулар қатори ўз устида доим ишлайди, ижро маҳоратини тинмай оширишга ҳаракат қилади, ижро репертуарини кенгайтиришга, янги асарларни ўрганишга ва уларни мутахассислар, тингловчилар ҳукмига ҳавола этиб, олқишларга сазовор бўлиб келмоқда. Шундай ютуқлардан яна бири “Ёш ижрочилар” Республика танловидаги муваффақият. 2019 йил июнь ойида ўтказилган танловда Шохрух Абдуллаев ўзининг нозик, маҳоратли ижроси билан 1 ўринга сазовор бўлди. Уни Ўзбекистон Республикаси Маданият вазири ҳурматли Бахтиёр Сайфуллаев ушбу ютуқ билан табриклаб, лауреатлик дипломини тантанали равишда топширган эди.

Шохрух Абдуллаев ўз ижодини ижрочилик билан чегараламайди, унинг ўзи ҳам ижод қилишга, кўнглидан чиқариб асрлар яратишга ҳаракат қилади. У турли жанрларга қўл уриб, қашқар рубоби учун асарлар яратиш, ўзи фаолият юритаётган «Халқ чолғулари оркестри» учун асарлар мослаштириш билан

ҳам шуғулланади. Оркестр таркибига мослаштирган асарлари – Г.Холиковнинг – «Гулчехра», М.Мухторов – «Ёшлик вальси», Камбар Гусейнли «При лунном свете», Камал Азербайжон халқ қўшиғи «Сандан нигаранам», Г.Манчини – «Лунная река», Т.Кулиев «Дарихма», Ж.Жахонгиров «Тор ва оркестр учун Концерт», Рамин Джавади «Игра престолов», П.Чайковский – «Скрипка ва оркестр учун Концерт» ре мажор – финал қисми, Г.Ханмамедов – Концерт № 4 тор ва симфоник оркестр учун ва бошқалар. Шохрух Абдуллаев бошқа ижрочилардан нозик туйғуси, ижро услуби билан ажралиб туради. Унинг ижросини тингларда рубобдан ташқари танбур, озарбайжон тори сингари бошқа чолғуларни ҳам кўз олдига келтириш мумкин. Шохрух бирон бир асарни ижро эта бошлаганда, тингловчини ўзига бутунлай ром этиб қўяди, унинг ҳар бир чиқишида янгилик бор - рубобга хос бўлмаган зарб, тингловчи одатланмаган бошқа овоз, сахнада илгари ижро этилмаган янги композициялар янграши каби ҳар бир чиқиши томошабин учун совғадек қабул қилинади. Бу Москва, Қозоғистон, Қозон шаҳрида бўлиб ўтган Халқаро танловда, унинг фаолиятига берилган юқори баҳода ҳам таъкидланди. Эришган ютуқлари ҳам талайгина. У Ўзбекистон давлат консерваторияси магистратура бўлимида таҳсил олиб, ўз билимини янада бойитишга эришди. Ҳозирда Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институтида ёшларга таълим-тарбия беришда фаол хизмат қилмоқда.

**О`ЗБЕКISTON RESPUBLIKASI OLIIY MAJLIS
QONUNCHILIK PALATASI HUZURIDAGI YOSHLAR
PARLAMENTI "MADANIYAT VA SAN`AT MASALALARI" QO`MITASI TOMONIDAN
"SAN`AT – QUDRATLI KUCH" ONLAYN TANLOVIDA
FAOL ISHTIROK ETGANI UCHUN**

Abdullaev Shohruh Berdimurodovich

**I DARAJALI DIPLOM
BILAN TAQDIRLANADI**

J. BABAYEV

**О`ЗБЕКISTON RESPUBLIKASI OLIIY MAJLIS QONUNCHILIK
PALATASI HUZURIDAGI YOSHLAR PARLAMENTI RAISI**

**· НОВОГОДНИЙ
· КАЛЕЙДОСКОП
ТАЛАНТОВ**

Международный многожанровый конкурс

ДИПЛОМ

Лауреат 1 степени

Абдуллаев Шохрух

Номинация: Инструментальное исполнительство. Сольное исполнение. 18 лет и старше
Организация: Государственная Консерватория Узбекистана
Руководитель: Мирпаёзов Баходир Алимович
Концертмейстер: Абдуллаева Альфия Маратовна

Члены жюри

Саша Колчак Певец, композитор, педагог эстрадно-джазового пения. Наставник участников телепроектов	Сона Дуноян Певица, педагог вокала. Участница телепроектов: «Голос», «Новая волна», «Евровидение». Финалистка проекта «Х Фактор 3»	Григорий Кокоткин Актер, режиссер, педагог, лауреат премии «Золотой лист» за лучшую мужскую роль, выпускник ВГИК
Дмитрий Крей Худ. руководитель ансамбля народного танца "Каблучок" им. К. Черданцевой, хореограф театра песни "Талисман"	Илья Панфилов Художник и фотограф, организатор и участник художественных выставок и выставочных проектов	Наталья Рудницкая Продюсер фестивального движения «Музыкантофф», автор Международных проектов в области искусства

Артур Никитин
Продюсер, директор Международного конкурса «Новогодний Калейдоскоп Талантов»

Музыкантофф

Москва
06.12.2020

Ишончимиз комилки, келгусида олган билимларини янада мустаҳкамлайди, ўзига ўхшаган тарбияли, малакали, билимли ёш авлод тарбиясида самарали фаолият юритиб, мамлакатимизнинг мусиқа снъати ривожига салмоқли ҳисса қўшишига ва жаҳон сахналарида тарғибот қилишига ишонч билдирамыз. Қашқар рубобида ижро этилган турли жанрдаги асарлар, жумладан, оркестр жўрлигида ижро этилган концертлар ҳам мусиқий маданиятимизни бойитишга хизмат қилади. Шу боис, Шохрух Абдуллаевга яна янги парвозлар тилаймиз. Ёшларимиз ундан ибрат олса арзийди ва шундай натижаларга эртшш учун муниазам меҳнат қилиш, шуғулланиш кераклигини таъкидлаймиз.

Фойданилган адабиётлар:

1. “ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ КОНСЕРВАТОРИЯСИ ФАОЛИЯТИНИ ЯНАДА РИВОЖЛАНТИРИШ ВА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЧОРА-ТАДБИРЛАРИ ТЎҒРИСИДА” ПҚ-3178-сон қарор 2017 йил 8 август.
2. Машриқзамин – ҳикмат бўстони. Т. 1997 йил
3. Сарвар Қодиров “Илм ва маънавият” Т. 2004 йил.
4. Фитрат А. “Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи” Т. 1993йил.
5. Сарвар Қодиров “Ҳаёт фалсафаси - яхшилик” Т. 2003 йил

O'QUVCHILARGA XALQ CHOLG'ULARINI O'RGATISHDA SHARQ ALLOMALARI MUSIQIY RISOLALARINING AHAMIYATI

Djumaniyazov Uktam Madrimovich,

O'zbekiston davlat konservatoriyasi

Nukus filiali o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bugungi kunda o'quvchi yoshlarga xalq cholg'ularini o'rgatishda sharq allomalarining musiqiy risolalarida keltirilgan bilimlarning o'rni va ahamiyati, xalq cholg'ularini o'rgatish orqali o'quvchilarda badiiy-estetik did va madaniy dunyoqarashni rivojlantirish haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: San'at, madaniy dunyoqarash, badiiy-estetik did, ahloqiy-estetik, ma'naviy-ahloqiy, musiqa, tremolo, an'ana, urf-odat, tarbiya.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek; “Yoshlarni san'at maskanlariga, xususan, teatr va muzeylar, konsert tomoshalariga muntazam jalb etish, o'zbek va jahon madaniyatining eng sara namunalaridan bahramand etish orqali ularning ma'naviy-axloqiy, estetik didi va madaniy dunyoqarashini yanada yuksaltirish”²³ bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Xususan, o'zbek musiqa san'atining hozirgi kunda jahon sahnalaridan o'zining be'takror durdona asarlari bilan o'rin olishi negizida dunyo hamjamiyatining o'zbek musiqa san'atiga yuksak qiziqish va xayrihoxligini ko'rishimiz mumkin. Shu nuqtayi nazardan biz, bugungi kun yosh avlodlarini o'zbek musiqa san'atining nodir asarlari bilan yaqindan tanishtirish orqali ularda milliy musiqa an'alariga yuksak ehtirom, o'zlikni anglash tushunchalarining tarkib topishi va madaniy dunyoqarashning shakllanishiga a'lohida e'tibor qaratishimiz zarur.

Sharqda musiqiy bilimlarning tarkib topishi, buyuk bobolarimiz: Abu Ali Ibn Sino, Muhammad Al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Umar Hayyom, Abdulqodir Marog'iy, Mirzo Ulug'bek, Zahiriddin Muhammad Bobur, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Pahlavon Mahmud, Darvesh Ali Changiy va boshqa ulug' bobokalonlarimiz davridan ma'lumdir. Ular o'z risolalarida ijrochilik san'ati,

²³ <https://kun.uz/uz/79428803>

musiqa ilmi va tarixi, cholg‘u sozlarining tuzilishi, ijroviy uslublari, san‘atkorlik qonun-qoidalariga oid musiqiy ilmlarni yozib qoldirgan.

Forobiyning (873-950) «Katta musiqa kitobi» (“Kitob al-musiqa al-kabir”), Ibn Sinoning (980-1037) “Davolash kitobi” (“Kitob ul-shifo”) qomusidagi “Musiqa haqida risola, Al-Xorazmiyning (X asr) “Bilimlar kaliti”, Safiuddin Urmaviyning (1216-1294) “Olijanoblik haqida kitob” yoki “Sharafiya kitobi”, Jomiyning (1414-1492) “Musiqa haqida risola” kitoblarida musiqa ijrochiligi va xalq cholg‘u sozlari haqida ma’lumotlar bayon etilgan. Safiuddin Urmaviy iste’dodli ud cholg‘uchisi, xonanda hamda mashhur sozanda sifatida nom qozongan. Safiuddin Urmaviyning eng katta yutuqlaridan biri lad («modus»)larining mukammal sistemasini ishlab chiqqanligidir.

Ustoz Yusufjon Shakarjonov o‘zbek milliy musiqa san‘atini bamisoli bir daraxtga qiyoslab, uning “tomiri Xorazm, tanasi Buxoro, shoxlari Farg‘onadir” deb ta’riflaganlar. Ustozning ushbu so‘zlarida katta ma’no bor.

Forobiy qomusiy olim bo‘lishi bilan bir qatorda buyuk musiqashunos olim hisoblangan. Forobiy musiqa risolalarida insonning nozik sezgilari, tug‘ma iste’dod va salohiyatlarining mevasi ekanligini ta’kidlash bilan barobar, uning inson ma’naviyati va ma’rifatini, ongi va tushunchalarini to‘ldiruvchi ruhiy ne’mat ekanligini ta’kidlaydi.

Forobiy kuy turlari va ularning inson ruhiyatiga ta’siri haqida ta’kidlab, ularni uch turga ajratadi: ko‘ngilga lazzat va rohat bag‘ishlovchi; boshqasi birinchi tur kuylar bilan qo‘shilib, ko‘ngilni taxayyul bilan boyituvchi; uchinchi xil kuylar esa hayvonlarning lazzati va aziyati bilan bog‘liq mazmundan tarkib topadi. Forobiy fikricha, barcha tabiiy va sun’iy tovushlar, hissiyot hamda kechinmalar mohiyati, mazmuni insonning idrok quvvatiga bog‘liq bo‘ladi. Forobiy sozanda, bastakor, musiqa asboblari ustasi sifatida musiqa tarixida ham o‘z o‘rniga ega.

Forobiy fanlar tasnifida musiqani matematika ilmi tarkibiga kiritadi.

Forobiy “Ixso al-ulum” asarida musiqa ilmini quyidagicha ta’riflab: “Musiqa ilmiga kelganda qisqacha shuni aytish mumkinki, u ohanglarning turlarini, ularning tuzilishi nimalardan iborat ekanligi va qaysi yo‘llar bilan tashkil topishi hamda qanday

hollarda o'tkir va ta'sirchan bo'lishini o'rganadi",²⁴ - deydi va musiqa ilmini amaliy hamda nazariy qismlarga ajratadi.

“Kitob-al musiqa al-kabir” risolasida musiqiy bilimlarning usul-qoidalari va unga bog'liq bo'lgan turli narsalarni o'rganish; ikkinchi kitobda zamonaviy musiqa asboblari va ulardan foydalanish yo'llari, uchinchisida esa, tovushlarning turlari haqidagi fikri bayon etiladi.

Qomusiy olim Forobiy musiqa san'atini insonning ahloqiy-estetik takomili bilan birga, ilmiy bilimlar tizimida ham katta ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatib berdi. Musiqiy bilimlar dunyosida Farobiyning “Musiqa haqida katta kitob”i jahon musiqa fanining shoh asarlaridandir. Farobiy o'z zamonining cholg'u asboblarni mukammal o'rgangan. U ud, tanbur, rubob, qonun, nay, miztor, surnay va boshqa cholg'ular to'g'risida bebaho bilimlarni yozib qoldirib, torli asboblarning bir nechta sozlanish qoidalari haqida ham asosli fikrlarni bayon etadi.

Xalq cholg'u sozlari uzoq o'tmishlarda paydo bo'lgan. Ma'lumotlarga qaraganda dastlabki musiqa cholg'ulari eramizdan oldingi XIII ming yillikda vujudga kelgan, deb taxmin qilinadi. Eng dastlab urma zarbli cholg'ular keyin shovqinli cholg'ular paydo bo'lgan. Keyinroq xalq ustalari tomonidan qamish yoki bambuk daraxti poyasidan surnay, xushtak, nay (bo'ylama, ko'ndalang, ko'p yo'lli), naysimon xushtaklar, shiqildoqlar, chiltorlar (arfa, lira) va kifarlar yasalgan. Vaqt o'tib ushbu cholg'ular yanada takomillashib naylar yuzaga kelgan. Keyinroq esa torli-mizrobli va torli-kamonli musiqa cholg'u sozlari paydo bo'ldi.

Bugungi globallashuv davrida musiqa, estetik tarbiya madaniy hayotimizda tobora keng o'rin olmoqda. Shu nuqtai nazardan mamlakatimizda musiqa san'atini yanada rivojlantirish, o'quvchi yoshlarni keng jalb qilish, orqali ularning badiiy-estetik didini rivojlantirish va ma'naviy barkamol insonlar qilib tarbiyalashga alohida e'tibor qaratilmoqda.

O'zbek musiqasida milliy cholg'u asboblari milliy urf-odatlarimiz, an'analарimiz kabi har birimiz uchun qadrlidir. Shu bois ta'lim-tarbiya jarayonlarida o'quvchi yoshlarni

²⁴ Форобий risolasidan namunalар. М.Хайруллаев. «Уйғониш даври ва Шарқ мутафаккири китобига илова». -Т.: Ўзбекистон. 1971 йил. 295-бет.

musiqiy bilimlar bilan qurollantirib borishimiz zarurdir. O'quvchilarni cholg'u ijrochiligiga o'rgatish, ularning qiziqish va qobiliyatlariga ko'ra yakka tarzda yoki jamlangan cholg'u turlari mashg'ulotlari yoki to'garaklar faoliyatlarida, muayyan ta'lim-tarbiyaviy maqsad va vazifalardan kelib chiqib tashkil etiladi. Bu o'rinda asosiy diqqat o'quvchilarni ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish, o'quv topshiriqlarining mazmun mohiyatini anglash tushunish va his etishga o'rgatish, cholg'u asbobida chalish mahorati va texnikasini egallash barobarida o'zbek hamda qardosh xalqlar madaniyati va san'atidan alohida o'rin olgan nodir asarlar bilan tanishtirib borishga qaratiladi.

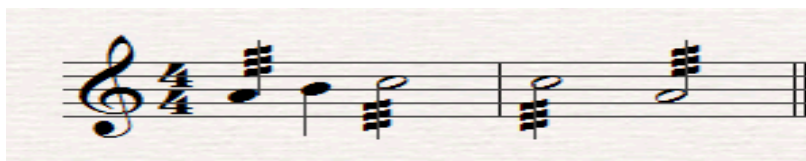
Cholg'u asboblarini o'rganish mashg'ulotlari o'ziga xos tarbiyaviy imkoniyatlarga ega. Shuning uchun ham mazkur jarayonlarda ta'lim-tarbiyaviy maqsad va vazifalarni aniq belgilab olish lozim.

O'quv jarayonlarida o'qituvchi o'quvchilarga taqdim etilgan musiqa asarlarini cholg'u asbobida chalishni o'rgatish bilan bir qatorda uning mazmuni-mohiyatini, shuningdek kompozitorning ichki kechinmalarini his qila bilishni, uni idrok etishni, tushunishni, asarning musiqiy "tili"ni tushuna olishini, chalishni o'rganishning usul va yo'llarini o'zlashtirishini nazorat qilib borishi kerak. Bularning barchasi musiqa san'atiga qiziqish va muhabbatni cholg'u asbobida ijro etish ehtiyojini tarbiyalashga qaratilgan bo'ladi. Maqsadga erishish uchun o'qituvchining o'zi musiqani, ayniqsa tanlangan cholg'u sozida ijro etishni astoidil sevishi, o'zidagi bor bilim va tushunchalarni o'quvchiga yetkazib berishi lozim.

Musiqa darslari o'quv jarayonlarida o'quvchilarga ijrochilikni o'rgatish asosiy vazifa hisoblansa-da, ularda ijrochilik malakalarini shakllantirishda yordamchi vositalarning o'rni va ahamiyati katta ekanligini unutmaslik va bu borada yetarlicha pedagogik shart-sharoitlarni yaratish o'qituvchining eng muhim vazifasi ekanligini unutmaslik kerak.

Xalq cholg'u sozini o'rganish uchun zarur bilim va malakalarni shakllantirishda cholg'uchilikning o'ziga xos texnik shartlari borki, ularni o'zbek milliy cholg'ularining har birini chalishda qo'llaniladi.

1. Tremola. - asosan chertib cholinadigan cholgʻu asboblarda asosiy usullardan hisoblanadi. Bunda noxunni pastga-yuqoriga tez va bir tekis chertish orqali hosil qilinadi. Tremola tegishli nota metalliga koʻndalang chiziqchalar tortish bilan koʻrsatiladi.

Tremolalar odatda sakkiztalik notalardan boshlanadi va oʻn oltitalik darajaga yetkaziladi.

Rezlar esa undan maydaroq boʻlib, u tez suratsdagi oʻn oltitaliklar yoki oʻttiz ikkitaliklardan, baʼzan oltmish toʻrttalik darajaga yetkazilishi mumkin.

Tremola va rezlardan mohirona foydalanish yoki ularni yaxshi oʻzlashtirish ijrochining kasbiy mahorati darajasini belgilovchi muhim belgilar hisoblanadi. Shuning uchun tremola va rezlar ustida ishlash butun taʼlim davrida izchil yoʻlga qoʻyilishi zarur.

Oʻquvchilarni cholgʻu sozlarini ijro etishga oʻrgatish ularda estetik tarbiyaning samaradorligini taʼminlashda muhim oʻrin tutadi. Ushbu jarayonda oʻqituvchi va oʻquvchilarning musiqa asarlarining badiiy xususiyatlari, ularni ijro etish uslubi, asarning xarakteri, badiiy obraz va voqelikni anglash, uni idrok etish, tushunish va ijroda qoʻllash yuzasidan suhbat va fikr almashishlari natijasida oʻquvchi shaxsini har tomonlama kamol toptirishga yordam beradi. Bu esa musiqiy taʼlim-tarbiya jarayonining eng muhim vazifalardan hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda oʻquvchilarni buyuk allomalarning musiqiy risolalari, uzoq oʻtmishga ega xalqimizning turli mazmun va janrdagi folklor, mumtoz kuylar va maqom asarlari bilan yaqindan tanishishtirish orqali ularda badiiy-estetik did va musiqiy tafakkur rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Форобий рисоласидан намуналар. М.Хайруллаев. «Уйғониш даври ва Шарқ мутафаккири китобиға илова». -Т.: Ўзбекистон. 1971 йил. 295-бет.
2. <https://kun.uz/uz/79428803>
3. Жомий А. «Муסיқа хақида рисола». Т., 1960.

ҚАРАҚАЛПАҚ БАҚСЫШЫЛЫҚ ӨНЕРИНИҢ РАЎАЖЛАНЫҰЫ

Анар Жақсымуратова,
Өзбекстан мәмлекетлик көркем
өнер хәм мәденият институты
Нөкис филиалының «Көркем өнер
теориясы хәм тарийхы (кинотаныўшылық)»
кәнигелигиниң 2-курс магистранты

***Аннотация:** Бул мақалада қарақалпақ халқының әзелден киятырған миллий музыка көркем өнериниң басламасы саналған бақсышылық өнери, хәм оны раўажландырыўға үлес қосқан бақсылар ҳаққында баян етиледи. Сондай-ақ, бақсышылық өнериниң әўладтан-әўладқа жетип келиўи, оның бийбаҳа өнер дәретпеси екенлиги ашып берилген. Халық аўызеки дәретпелери ҳаққында да пикирлер келтирилген.*

***Гилт сөзлер:** бақсы, дуўтар, музыка, сахна, жанр, терме, фольклор, композитор.*

Халқымыздың миллий өзлигин, әйjemги тарийхын хәм тилин, оның турмыс тәрзин, дәстүр хәм үрп-әдетлерин өзинде жәмлеген, улыўмаинсанийлық мәденияттың ажыралмас бөлеги сыпатында тән алынған бақсышылық өнери белгили бақсы-шайырларымыз, фольклортаныўшы алымларымыздың пидайы мийнети, дәретиўшилиқ санасы менен әсирлерден әсирлерге өтип келмекте. [1].

Елимиздиң руўхый дүньясының биреўи бул – фольклор. Ол халықтың көп жанрлы аўызеки поэтикалық творчествосы саналады. Аўыздан аўызға өтип киятырған даналық нақыл-мақалларында, сулыў қосықларында, шебер айтыс пенен жумбақларында, хайран қаларлық ертеклеринде, күлкили анекдотларында, тарийх жүзин жасырған, усталық пенен курылған, бай аңыз-әңгимелери, толғаўлары дәстанларында өткен өмирдиң өз алдына бир көркем сәўлеси бар. Бунда халықтың жаны өз алдына дүнья таныў көз карасы, өткен өмирге баҳасы бар. [2. 8-9].

Ата-бабаларымыз бизге мийрас етип қалдырған бир неше аўыз еки фольклорлық дәретпелер ҳәм аўыздан аўызға киятырған миллий ырғаққа бай қосық сазларымыз ҳәм дәстанлардағы қосықларымыз, бақсыларымыз тәрәпинен атқарылып, бизге шекем жетип келген уллы руўхый байлығымыз саналады.

Бақсышылық өнериниң раўажланыўына нәзер салатуғын болсақ, бул жол Ақымбет бақсы мектебинен басланады. Оннан бурын да бақсылар болған, бирақ өкинишке бола олар ҳаққындағы мағлыўматлар бизге шекем жетип келмеген.

Хорезм жеринде «Шағатайлы» аты қосық болып тиллерде дәстан болған әпсанаўий бақсы Ешбай өткен. Оны пүткил Хорезм ойпатында жасаўшы өзбек, қарақалпақ, туркменлер өзимиздиң бақсымыз деседи, – деп жазған еди белгили илимпаз Т.Адамбаева. [3. 374-375].

Усындай халқына қәдирли, қарақалпақ бақсышылығы ҳәм миллий музыка өнерине салмақлы үлес қосқан мелодист композитор Жапақ Шамуратов есапланады.

Жапақ Шамуратов – Өзбекстан ҳәм Қарақалпақстан халық артисти, Бердақ атындағы Мәмлекетлик сыйлықтың лауреаты, атақлы бақсы, сазенде, композитор. Ол ҳәзирги заман қарақалпақ музыка мәдениятының тийкарын салыўшылардың бири. Әмиўдәрәя районының Назархан аўылында 1893-жылы дийқан хожалығында дүньяға келген Ж.Шамуратов 8-9 класларынан баслап-ақ өзиниң бойында көркемшиликке деген талпыныў сезимлериниң ерте оянғанын, қулағында сазлардың гүўлеген сеслерин аңлай баслайды. Дуўтар шертиўге қумарланып оған болған ықласы күн күннен арта баслайды. Аўылға бақсы-жыраў келсе, олардың атқарған қосықларын, шерткенде сазларын зор ықлас пенен тыңлап, оны ядқа келтирип соң шертип үйренип жүрди. Аўылласы, белгили Шерназар бақсының досты сазенде Ешимбет деген ғарры Жапақтың бул ықласына кеўли питип, өзиниң кишкене дуўтарын сыйлық етеди. Жапақ бул дуўтарды жатса да, турса да қолынан түсирмей қәлеген жеринде шертип, еситкен намаларын сазға түсириўге талпынады.

1923-жылы Төрткүлде «Таң нуры» труппасы, 1932-жылы радио еситтириу комитети, 1936-жылы Жас тамашагөйлер театры, 1937-жылы музыка мектеплеринин ашылыуы Республикамыздың рууҳый мәдениятының гүркиреп рауажланыуына айрықша тәсирин тийгизди.

Усы жыллары хукиметимиз халық арасында рууҳый азық тарататуғын бақсы-жырауларды бир орайға жыйнап, бақсы-жырау, қыссахан-қосықшылар хәм халық шайырларының алдында ҳақыйқатлықты сөз бенен, қосық арқалы жеткерип барыуды уазыйпа етип қойды. 1933-жылы Жапақ Шамуратов усы мақсет пенен Төрткүлдеги радио еситтириу комитетине, музыкант-қосықшы болып жумысқа алынды. Оның хошхауазы менен атқарған «Ешбай», «Қошадес», «Еллерим барды», «Хожа бала», «Гөрқыз» тағы басқа қосықларын радио тыңлаушылар үлкен хұрмет пенен қарсы алды. 1935-жылдан баслап Өзбекстанлы композиторлар И.Штейнберг, Д.Туманьян, А.Брайловский, Қазақстанлы А.Затаевич, Киев консерваториясының профессоры И.Г.Компанеец, Москвалы педагог-скрипкашы Плаксин, композиторлардан В.Шафранников, А.Кондорштилов, педагоглар Заржевская, Н.Ягодинлер жергиликли музыка кадрларын таярлауға хызмет етти. Жапақ бақсы 1936-жылда Қарақалпақ мәмлекетлик театрына музыкант хәм қосықшы болып жумысқа алынады. Оның шерткен намаларын Туманьян пианниноға салып, ноталастырады. Жапақ бақсы 1938-1939-жыллары театр қапталынан шөлкемлестирилген концерт бригадасына басшылық етип, пүткил республика бойлап гастролға шығады. Ол өзинин сүйкимли дауысы, репертуарының көп түрлилиги, атқарыушылық усылының өзгешелиги менен тыңлаушылардың бар ықласын өзине бәнт етип алады. [4. 7-8].

1939-жылы Москваға барып, көзге көринген көркем өнер шеберлери менен ушырасады. Соның менен бирге, «Уатан», «Алақайыс», «Ешбай», «Қошадес», «Салтық», «Еллерим барды» намаларын айтып, грампластинкаға түсиреди. Жапақ бақсы белгили рус педагогларының «Биз жеңемиз», «Фашизмге өлим», «Жауды жексен етемиз» хәм тағы басқа қосықларды

жыйнап «Ўатандарлық қосықлар» деген ат пенен 1941-жылы Төрткүлде топлам етип баспадан шығарды. Ж.Шамуратов Б.Туманьян, Г.Компанеец, В.Шафранников, А.Халимов х.т.б. менен бирге көп жыл дауамында 20 дан аслам музыкалы драма хәм комедияларға музыка жазды. Булардың қатарына, «Бағдагул», «Көклен батыр», «Хорлықтан азат», «Айгул-Абат», «Арал кызы», «Бердақ», «Лейтенант Елмуратов», «Әмиў бойында», «Сүймегенге сүйкенбе» басқа да музыкалы драмаларға намалар жазды.

Оның дөретиўшилиқ жолында қосық, хор хәм ойынлар саз музыкалары тийкарғы орынға ийе. Бул салада ол 200 ден зыят шығармалар жазды. Олардан «Қарақалпақстан» «Әмиўдәрья», «Мийнет бахыт», «Сондай күлдим», «Малика жан, Мәккежан», «Естелик еттим орамал», «Наўқан тутқан қыз», «Бәхәр сүйген яр», «Пахта», «Нәмарт жигит неге дәркар», «Унивесалшы достыма», «О, Мари, Мария», «Шопанлар», «Еки ана», «Биз бахытлы жаслар», «Толқын», «Әмиўдәрья» басқа да мектеп оқыўшылары ушын жазған намаларын халқымыз сүйип тыңлап киятыр.

Ж.Шамуратов «Мийнет қызыл байрағы», еки рет «Хұрмет белгиси» орденлери менен хәм де бир неше медаллар менен сыйлықланған. Ж.Шамуратов 1938-жылдан баслап бес мәртебе Республика Жоқарғы Кеңесиниң депутатлығына сайланған. Ол Өзбекстан композиторлары аўқамының ағзасы. 1974-жылы Нөкис мәмлекетлик көркем өнер билим журтына оның аты қойылды.

Ж.Шамуратовтың аткарыўшылық хәм дөретиўшилиқ музыкалық мийрасларын «Жүрек тарлары», «Жапақ бақсы Шамуратов» тарийх, әдебият хәм энциклопедия топламларында баспадан шығарған. Ардақлы устаз Ж.Шамуратов белгили композиторлардан А.Султанов, Ғ.Аманиязов, Х.Турдықулов, А.Қайратдиновларға устазлық еткен. Бастакардың ерискен үлкен табысы 1950 жылларда дөретилген «Қарақалпақстан» атлы хор болды. Бул шығарма 1957-жылда Ташкентте өткерилген қарақалпақ мәдениаты хәм әдебияты декадасында атқарылады. Оның дөреткен бай бийбаха музыка

мийраслары телерадиокомитет архивинде грампластинкаларда жазып калдырылған. Ж.Шамуратов 1973-жылда қайтыс болады. [5. 402-404].

Республикамыздың бай мәдени мийрасынан саға алған бүгінгі күндегі карақалпақ музыка мәдениеті жоғары шоққыларға көтерілді. Бул шоққыға көтеріліуде профессиональ музыка қәнигелерінің үлесі айрықша. Себеби, саз өнері жүдә күшлі раўажланған, жәхән халықлары өз көркем өнері менен жарысқа түсіп атырған биз жасап атырған әсирлерде (XX-XXI), үлкен дүньялық сахнада карақалпақ халқының өзине тән хаўазын, өнерин, өзлігін танытыў аңсат ис емес. Бул ўазыйпаны өз дәўиринде айрықша шығармалар дәретип халық байлығына айландырыўы менен табыслы атқарған композиторларымыз көп. Айырымлары хәзиргі күнимизде де табыслы мийнет етип атыр. Биз бундай профессиональ музыка қәнигелерин хұрмет пенен тилге аламыз. Олардан атап өтетуғын болсақ, өткен әсирдің 60-жылларынан баслап музыка тараўын раўажландырыўға өз үлеслерин қосқан хәм қосып атырған Жапақ ата Шамуратов, Әлимжан Ҳалимов, Нажимаддин Мухаммеддинов, Худайберген Турдықулов, Әбдирейим Султанов, Кеңесбай Абдуллаев, Қайып Демесинов, Марқабай Жийемуратов, Роман Султанов, Қурбанбай Заретдинов, Шарапатдин Пахратдинов, Зийўатдин Лепесов, Нурназар Қәллибеков, Қәдир Ҳилалов х.т. басқалар биз жасап атырған дәўирдің музыка мәдениетін жүдә рәңбәрең дәрежеде тасқынлатып раўажландырды. Жәхән музыкасы сахнасынан өзлерин көрсете алды, жарысларда карақалпақ халқының ылайықлы орынын алып берди. Бири биринен ағла, әжайып шығармалар жүзеге келип халқымыздың руўхый дүньясын байытыўда, кеўил гәўҳарының нурын өткирлестириўде айрықша хызмет етти. Олардың мийнетлерин халқымыз бәрха қәдирлеп келди хәм буннан былай да қәдирлей береді.

Пайдаланылған әдебиетлар:

1. Ш.М.Мирзиёев «Бақсышылық өнерин және де раўажландырыў ис-илажлары ҳаққында»ғы ПҚ-4320-санлы Қарары, 14.05.2019 ж.
2. Қ.Мақсетов «Дәстанлар, жыраўлар, бақсылар», «Қарақалпақстан»-1990 ж, 8-9 бб.
3. М.Нызанов «Қарақалпақлар», «Билим» баспасы, 2020 ж
4. Ж.Шамуратов «Қосықлар ҳәм намалар», Нөкис-1995
5. М.Нызанов, 402-404 бб

O‘ZBEKISTON KOMPOZITORLARINING DUTOR CHOLG‘USI UCHUN YOZILGAN ASARLARINING AHAMIYATI

Nabiyeva Maloxat,
O‘zbekiston davlat konservatoriyasi
“Xalq cholg‘ularida ijrochilik”
kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: *O‘zbek xalqining bebaho boyligi hisoblangan - milliy musiqiy cholg‘ularimiz o‘zining betakrorligi, ovoz tarovati, naqsh bezaklarining rang-barangligi, jozibadorligi, ijro imkoniyatlarining kengligi bilan milliy musiqiy madaniyatimizda alohida o‘rin tutadi. Musiqiy cholg‘ularimiz azaldan o‘zbek xalqining ma’naviy hayotida muhim ahamiyat kasb etib, kundalik turmush tarzi bilan chambarchas bog‘langan.*

Kalit so‘zlar: *cholg‘u, ijrochilik amaliyoti, dutor, chang, doira, duet, parallel tonliklar, zarblar, qardosh kuylar.*

Har bir sozanda o‘z cholg‘usini ijobiy ta’riflaganidek, biz ham o‘z cholg‘umizni qadrlaymiz, faxrlanamiz, mehr ko‘zi bilan qaraymiz. Shunga ko‘ra xalq cholg‘ulari ichida dutor o‘zining mayin ohanglari, mungli va nafis –jozibador sadolanishi bilan boshqa cholg‘ulardan alohida ajralib turadi. Azal-azaldan dutor cholg‘usiga ayollar va qizlar munosib tarzda, ya’ni aytish mumkinki, katta qiziqish orqali cholg‘da ijro etib kelganlar. Dutor cholg‘usi o‘zining xalqona, dardli sadosi bilan boshqa cholg‘ular ohangidan ajralib turadi. Shunisi aniqki, g‘ijjak, doira, tanbur jo‘rligida ham chalinganda dutor cholg‘usi atrofidagi cholg‘ularning tovush balandligini bir xil me’yorida yopib ushlab turadi va mayinligi bilan ijroga nafislik, jozibadorlik bera oladi.

Yetuk dutor ijrochisi, bastakor Mirsodiq Ergashev uzoq yillar dutor cholg‘usida ozining betakror ijodi bilan tanilibgina qolmay balki bastakor sifatida o‘zlari ham “Ko‘ngil guldastasi” nomli dutor uchun asar yaratdilar.

Hozirda tabarruk ustozimiz yaratgan ushbu asarlarini kompozitorlar uyushmasi a’zosi, ustoz kompozitor Habibullo Rahimov asosiy mavzuni olib,

qayta ishlab yanada chiroyli sayqal berib, unga ijrochining ijro mahoratini yaqqol ochib beruvchi kadensiya qo'shib, musiqiy asarni yirik shakldagi fantaziyaga aylantirishga erishdilar. Hozirda talaba yoshlarimiz juda katta qiziqish bilan ushbu musiqiy asarlarni-Mirsodiq Ergashev va Habibullo Rahimov ijodlarini o'rganmoqdalar.

Aytish mumkinki, ansambl sinfida ham turli ijodiy konsert namoyishlarida ikkala shakli ham juda go'zal jarang sochib turadi. Va albatta tinglovchilarning qalbida yaxshi taassurot qoldirmoqda. Aynan ushbu musiqiy asarlarni yangi o'rganuvchi yoshlarning ko'payishida ushbu kompozitorlarning hissalarini katta. Bunday ijro uchun murakkab musiqiy jumlar ya'ni, kodensiya va turli hil aylanma bilak zarblarni qo'shib ijro etish talab darajasiga ko'tarildi.

Dutor zarblarida ham bir-xillikni kuzatishimiz mumkin. Lekin hozirgi vaqtga kelib asar murakkablashgan, kompozitor H.Raximov asarni qayta ishlab kodensiya ijrosini yanada mukammal musiqiy bezaklari bilan to'ldirilib boyitilganligini ko'ramiz.

Bu zarblar avvalgi kuylarda uchramaydi.Kodensiya ijrochida keng mahorat talab etibgina qolmay o'ziga xos temp, ya'ni mohirona ijroda texnika ham talab etiladi. Bu yosh ijrochining mahorati ortishi, yangi ijro uslublariga qiziqishni orttiradi. Va albatta bu asarlar orqali yoshlarimizda milliy ijrochilik uslublari shakllanib boradi. Milliy kuylarimizni yanada sevib, katta qiziqish bilan o'rganishga harakat qiladilar.

Yana bir ustoz bastakor, o'zbek cholg'usi dutor alt uchun hech qaysi asarga o'xshamagan tojik xalqining kuyi asosida milliy nola, qochirimlarga boy asar yaratilgan. Asardagi fortepiano partiyasini ham o'zlari yaratganlar. Bu ijodkor – Ubaydillo Karimovdir. Sozanda va ijodkor Ubaydillo Karimov 1951-yil 23 dekabr sanasida Toshkent shahrida ziyoli oilasida tug'ilganlar. U.Karimov bolaligidanoq umumta'lim maktabi bilan bir qatorda 3-son Bolalar musiqa maktabida chang sinfida ustoz To'qin Ikromiddinov sinfida ta'lim oladilar.

1967-yil shu maktabni tamomlagach Hamza Xakimzoda Niyoziy nomidagi Musiqa bilim yurtiga To'liqjon Ikromiddinov sinfida tahsil olishni boshlaganlar.

Ushbu asarning yaratilishi dutor uchun repertuar ma'nosida keng qo'llanilib kelinmoqda.

1971-yil esa Toshkent davlat konservatoriyasida ustoz Ahmadjon Odilov sinfiga qabul qilinganlar va chang sinfida tahsil ola boshlaganlar. 1976-yil Toshkent davlat konservatoriyasini tamomlab, Bekobod tumani Musiqa va san'at kollejida o'z ish faoliyatlarini o'tash uchun kelganlar. Bu maskanda o'qituvchi, bo'lim boshlig'i, direktor lavozimlarida faoliyat olib borganlar. "Muqimiy nomidagi Musiqali akademik drama teatri"da sozanda sifatida ham faoliyat olib bordilar. Musiqa maktabida direktor lavozimida 30 yil davomida ishlaganlar. Kompozitor U.Karimov o'z faoliyatlari davomida yuzdan ortiq shogirdlar yetishtirganlar. Yana bir ustozning intilishlari, aynan xalq cholg'ulari bo'yicha repertuarni boyitish maqsadlari kundan-kunga rivojlanib borgan.

1982-yil U.Karimov dutor alt uchun "Tojik xalq termalari" asarini yaratdilar. Asar tojik kuyining musiqiy jumllaridan olingan bo'lib, II qismli chiroyli va yoqimli asar yaratiladi. Ushbu asar Musiqa maktablari, o'rta maxsus o'quv yurtlari o'quvchilari uchun ham qiziqarli asar bo'lib, shu kungacha ijro dasturidan o'rin olib kelmoqda. Shu jumladan musiqa maktabi o'quvchilari ushbu asarni zamonaviy talqinda ijro etmoqdalar. Ya'ni fortepiano, doira va baraban jo'rligida ham chiroyli jarang topmoqda.

Bu asarni kengaytirib, kodentsiya qo'shib fantaziya shakliga kompozitor Habibullo Rahimov keltirdilar. Tojik ohanglaridagi minor ladlari dutor altda o'ng qo'lda zarblar orqali zanjir kabi bir-biriga uzviy bog'lanib kelganligini ko'ramiz. O'quvchi uchun tushinarli, oson qilib yozilgan. Musiqa maktabi o'quvchilari albatta ushbu kuyni fortepiano jo'rligida o'zlari yoqtirib chalib keladilar. Ushbu asarni ham kompozitor Habibullo Rahimov qayta ishlab mavzularga fantazya hamda kodentsiya kiritganlar. Ijroda quyidagi dutor zarblari farqlarni kuzatamiz. Asarda tojik xalqining raqsbop usullaridagi 7/8 takt o'lchoviga asoslanib to'g'ri o'rgatishimiz zarur. Chunki bu usulda ijrochi kuy davomida asosiy mavzuni yoritib beradi.

Bugungi kunda aynan dutor cholg'usi uchun o'zbek musiqasi repertuarini boyitishga ehtiyoj katta. Shuni inobatga olib, kompozitorlarimiz dutor uchun musiqiy asarlarni yaratishga e'tibor qaratmoqdalar. Syerzod Umarov ananaviy dutor uchun "Sharqona raqs", Sherzod Sobirov dutor alt uchun "Dutor zavqi" kabi yangi asarlar yaratdilar.

Dutor cholg'usi uchun asar yaratishning o'ziga xos afzalliklari mavjud. Dutor cholg'usida o'zining turli xil zarblarga boyligi, boshqa cholg'ulardan farqlanadi. Masalan bir kuyning o'zida turli zarblar yordamida juda chiroyli, sayqal berib ijro etish mumkin. Chunki dutor cholg'sida shtrixlar rang-barang bo'lib, asarni turli zarblar yordamida kuyni milliyligini yanada bo'rttirib, boyitib, serjilo qilib ko'rsatish imkoni mavjud.

O'quvchi-talaba sahnada ijro etayotgan asarni, ayniqsa o'zbek xalqi va bastakorlari asarlari bo'lsa, 2 marta takrorlanadigan 8 takt jumlani 2-takrorlanishida notada bir xil yozilgan bo'lsa ham, ijodiy yondashib zarbni o'zgartirish lozim. O'zbek milliy kuylarida nola-qochirimlar qo'shish hech qachon man' qilinmagan. Asar mazmuniga qarab, bunday imkoniyatlardan ham ijodiy foydalanish lozim. Ijrochi asar ijro etayotganida albatta intonatsiyaning tozaligiga va tovush kuchiga e'tibor berishi shart.

Mohirona asarlar ustida ishlash va ijrodagi mohirlikni zarblar bilan boyitish ham maqsadga muvofiqdir.

Bugungi kunda Dutor cholg'usi sozandalari ko'pchilikni tashkil etadi. Shunga yarasha sozandalar repertuar ehtiyojini qondirish maqsadida turli janrdagi asarlar yaratish, shu orqali cholg'u musiqasiga oid bo'lgan ijro uslublarni rivojlantirish kabi milliy g'oyalarni yosh ijrochi o'quvchi-talabalarga singdirishimiz zarur. O'zbek musiqasini boyitish orqali dutor cholg'usini targ'ib qilish, yoshlarni jalb qilish maqsadga muvofiq. Dutor cholg'u ijrochiligida o'quvchi yoshlarga nola va melizm, kashishlar haqida malumot berib, milliy maqom namunalaridan asarlar bilan muntazam shug'ullanib ularda o'zbek musiqa san'ati, dutor cholg'u madaniyati yanada boyitiladi.

Dutor cholgʻusi repertuarida birinchi boʻlib oʻzbek xalq kuy - qoʻshiqlariga urgʻu berilgan. Oʻzbek xalq kuylari “Chertmak”, “Roxat”, “Norim-norim” kabi kuy va qoʻshiqlardan iborat boʻlib, koʻproq dator tenorda ijro etilgan. Keyinchalik oʻzbek xalq asarlaridan foydalanib dator cholgʻusi uchun kontsertlar, fantazyalar yaratila boshlandi. Q.Komilov dator alt uchun “ Gulzorda” fantazyasi , Polat Holiqov dator prima uchun “Kontsert”, M.Bafoyev ananaviy dator uchun “Jilolar”, “Dutor naqshi” fantazyalari hamda “Rondo pitsikato” , H.Rahimov dator alt uchun qayta ishlagan “Tojik halq termalari ” fantazyasi ,O.Abdullayeva dator alt uchun “ Dutor ifori” fantazyasi, “Sevinch” pyesasi shular jumlasidandir.

X.Raximovning “Tojik xalq termalari” Oybek Ummatov hamda Ulugʻbek Yunusovlar ijrosida aynan kreativ yondashuv asosida tomoshabinlarga havola etildi. Ijroga yangilik kiritib, bir dutorda ikki sozanda ijro etishi, shap qoʻlda Oybek Ummatov, oʻng qoʻlda esa Ulugʻbek Yunusovlar ajoyib zarblardan keng foydalanib ijro etdilar.

Bu oʻziga xos yangicha yondashuv boʻldi va shuning uchun yoshlarni dator ijrosiga yanada qiziqishlari ortishiga sabab boʻldi. Buning natijasida ularning ijro qirralari rivojlanib, yangi yoʻnalishlar paydo boʻla boshladi. Yana bir misol katta oʻqituvchilar D.Xaydaraliev va M.Nabievalar qozoq xalq kuyi “Bi” asarini dutorchilar dastasi tuzib oʻquvchilarga yangicha yondashuv sifatida oʻrgatdilar. Asar tinglovchilarga manzur boʻldi.

2013-yili To‘xtasin Jalilov nomidagi Xalq cholg‘ulari orkestri bilan katta o‘qituvchi Malohat Nabieva hamda O‘ktam Jumaniyozov “Qadimgi bandjo” nomli asarni ijro etdilar. Aynan lotin amerikasi uslubidagi liboslar, sahna ko‘rinishlari hamda duelga xos harakatlar bilan tinglovchilarni yanada zavqlantira oldilar. Xalq cholg‘ulari orqali lotin amerikasidagi jazz uslubini xilma-xil ko‘rinishlarini ijroda ham yoritib bera oldilar.

Mo‘minova Latofat O‘ZDK magistr yo‘nalishi bo‘yicha 2-kurs talabasi (2021) “Yoshlar simfonik orkestri” bilan R.Abdullaevning “Xorazmcha syuita”sining ikkinchi qismida “Dutor lazgisi” asarini ijro etdi. Bu ham dutor ijrochiligini yangicha, kreativ-sintez janrini ochib berishiga muyassar bo‘ldi.

Kompozitorlarning yaratgan asarlari orqali dutor cholg‘usida bir necha xil yangi ijrochilik ko‘nikmalari zarblar, ijrochilik yo‘nalishlari bo‘yicha rivojlanib shakllanib bormoqda. O‘quvchi-talabalar kompozitorlarning asarlarini ijro etishlari sayin ijrochi sifatida o‘zlariga yangiliklarni kashf etib boradilar, o‘rganadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Odilov A. «O‘zbek xalq cholg‘ularida ijrochilik tarixi» T. «O‘qituvchi» 1995.
2. J.Rasultoev – “O‘zbek dutor ijrochiligi”. T. “O‘qituvchi” 1997.
3. Toshpo‘latova – “An‘naviy cholg‘u ijrochiligi”. 2018.
4. O.Qosimov – “Dutor taronalari”. 1978.

IJROCHILIK HOLATI VA IJRO DASTURINI SHAKLLANTIRISH (Rubob Prima cholg'usi misolida)

Sharipov Feruzbek Muzaffar o'g'li,
O'zbekiston davlat konservatoriyasi
"Xalq cholg'ularida ijrochilik"
ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada rubob prima cholg'usi uchun, ijrochilik holati va cholg'u uchun asarni qanday tanlash haqida qisqacha va aniq ma'lumotlar keltirilgan. Bundan tashqari rubob prima cholg'usining kelib chiqish tarixi va kompozitorlar haqida ma'lumotlar ham keltirilgan.

Kalit so'zlar: Rubob prima, postanovka, asar, mizrob, ijrochilik, Paganini, P.I.Tchaikovskiy, Tsigankov, H.Rahmatov, B.Inoyatov

XX asrning birinchi yarmidan boshlab o'zbek musiqa ijrochiligi taraqqiyotida katta o'zgarishlar amalga oshirildi. Shulardan biri 1943-yilda San'atshunoslik ilmiy-tadqiqot instituti qoshida o'zbek xalq cholg'u sozlarini takomillashtirish uchun mo'ljallangan tajriba laboratoriyasining ochilishi bo'ldi. Unga 1943 – 1948-yillarda I.Akbarov (1909 – 2002) direktor, V.Uspenskiy (1879 – 1949) mudir va A.Petrosyans (1910 – 1979) ustaxona mudiri etib tayinland. Natijada, professor A.I.Petrosyans rahbarligida ko'pgina cholg'ular takomillashtirilib qayta ishlendi, cholg'ular oilasi, ularning yangi turlari, shu jumladan ruboblar oilasi ham tajriba sifatida yaratildi. Ya'ni rubob cholg'usi asosida ushbu cholg'uning rubob prima, metsso soprano va alt turlari paydo bo'ldi. Sozgar usta S.E.Didenko (1911 – 1988) tomonidan ishlangan rubob prima cholg'usi yuqori registrdagi tovushlarga, katta tovush diapazoniga va keng ijrochilik imkoniyatlariga ega bo'lib, mizrob bilan chalinadigan sozlar sirasiga kiradi. Rubob primaning torlari to'rttaligi, ularning barchasi metallardan ishlanganligi cholg'uda o'zbek xalq musiqasi namunalari, O'zbekiston kompozitorlari asarlari bilan birga jahon kompozitorlik ijodi namunalarini ham ijro etish imkonini bardi. An'anaviy qashqar ruboblari kosasi tut daraxti yog'ochidan o'yib ishlangan bo'lsa, yangi yaratilgan ruboblar kosasi yog'och qovurg'achalarni

birlashtirib yasala boshlandi. Rubob prima kosasi ham yog‘och plastinkalardan, dastasi esa o‘rik daraxti yog‘ochidan ishlanadi. Kosasiga baliq tarisi qoplanadi. Cholg‘u torlarini tutib turishi uchun kosa tagiga to‘rtta ilmoqlar o‘rnatiladi. Kosa bilan dasta tutashgan joyida, dastaning ikki tomonida shoxsimon fason qulog‘i mavjud bo‘lib ular o‘ziga xos bezak vazifasini o‘taydi. Torlar rubobning bosh qismiga o‘rnatiladigan mexanik quloqlarga taqiladi va cholg‘u dastasining boshidagi shayton xarrak hamda kosaga qoplangan baliq terisi ustida joylashgan xarrak («Xarrak» – cholg‘u torini tutib turuvchi moslama)⁴ orqali ilmoqlarga o‘tkaziladi. Shayton xarrak va teri ustidagi xarrak torlarning dasta uzra muayyan balandlikda joylashishini ta‘minlaydi. Xarrak yumshoq yog‘ochdan bo‘lmasligi, aksincha qattiq pishiq va sifatli bo‘lishi lozim. Chunki xarrak tovush sifatiga katta ta‘sir ko‘rsatadi. Rubob prima dastasi 24 ta metall plastinkalar bilan bo‘lingan bo‘lib, ular orasidagi o‘zaro masofa parda deb yuritiladi. Pardalar sozning bosh qismidan kosasiga qarab sanaladi. 2, 5, 7, 10, 12, 14 raqamli pardalarga o‘ziga xos bo‘lgan, turli ko‘rinishdagi plastmassa yoki sadafdan ishlangan bezak – belgilar o‘rnatilgan bo‘lib, ular soz dastasida notalar joylashishini aniqlashda yordam b‘rardi

Aytib o‘tilgandek, rubob prima to‘rtta torli cholg‘u bo‘lib, birinchi va ikkinchi torlar po‘latdan silliq yasalsa, uchinchi va to‘rtinchi torlar po‘lat torga o‘ralgan holatda tayyorlanadi. Amaliyotda birinchi tor 0.24 mm, ikkinchi tor 0.28 mm, uchinchi tor asosi 0.30 mm, o‘ralgani 0.70 mm, to‘rtinchi tor asosi 0.45 mm, o‘ralgani bilan 0.95 mm qalinlikda tayyorlanadi. Rubob prima cholg‘usi kvinta intervali bo‘yicha sozlanib sadolanishi nota yozuviga to‘g‘ri keladi va quyidagicha sozlanadi⁵. 1 – tor ikkinchi oktava MI 2 – tor birinchi oktava LYA 3 – tor birinchi oktava RÅ 4 – tor kichik oktava SOL Cholg‘uni sozlashda xarrakning joylashgan o‘rni muhim. Bunda cholg‘u dastasidagi 12 pardada torlar bosilib torning oktava intervalida jaranglashini eshitib ko‘riladi. Agar ochiq tor oktava intervaliga nisbatan baland sadolansa xarrak ilmoq tomonga, va aksincha surilib xarrakning aniq joyi aniqlab olinishi va shundan keyingina cholg‘uni sozlashga kirishish maqsadga muvofiq. Chunki rubob prima cholg‘usi kosasiga qoplanadigan baliq

terisi havo temperaturasi juda sezgir bo'lib, sozning o'zgarib turishiga sabab bo'ladi. Demak dastlab ikkinchi tor kamarton yoki fortepianoning LYA tovushiga sozlanadi. So'ngra birinchi tor MI, uchinchi tor RE va to'rtinchi tor SOL tovushlariga sozlanadi. Cholg'u sozi beshinchi va yettinchi pardalarni bosib torlarning o'zaro oktava intervalida sozlanganligi eshitib ko'rish orqali tekshirib olinadi. Shuningdek torlar sifati cholg'uning sozlanishida katta ahamiyat kasb etadi. Sifatsiz torlar tezda yaroqsiz holga keladi va rubob prima cholg'usi pardalarda soz bo'lmay qoladi. Bunday holatda albatta torlar sifatiga o'z vaqtida e'tibor berish talab etiladi. Bugungi kunda rubob prima cholg'usi o'zbek cholg'u ijrochilik amaliyotida mustahkam o'rniga ega. Mamlakatimizning barcha viloyatlarida bolalar musiqa va san'at maktablarida, musiqa va san'at kollej, litseylarida, konservatoriyada bu cholg'u bo'yicha mutaxassislar tayyorlanmoqda. Orkestrlarda va yakkanavoz ijrochilikda keng qo'llanilmoqda. Bugun ham O'zbekiston davlat konservatoriyasida o'z faoliyatini davom ettirayotgan cholg'ular laboratoriyasida B.Inoyatov, A.Islomov, H.Rahmatov kabi sozgar ustalar tomonidan ushbu soz yasali mutaxassislariga yetkazib berilmoqda.

Rubob prima cholg'usi o'tirgan holda chalinadigan sozlardan hisoblanadi. Bunda asosan ijrochining gavda qismlari erkin holatda bo'lishi va stulning yarmiga, ya'ni orqaga suyanmasdan o'tirish talab etiladi. O'tiriladigan stul balandligi sozanda tizzasidan sal pastroq bo'lgani ma'qul. Chunki o'ng oyoq chap oyoq tizzasiga qo'yilganda qulay bo'lishi lozim. Rubob prima o'ng oyoqning son qismi hamda gavdaning ko'krak qismi o'rtasida qo'yiladi va o'ng qo'lning bilak qismi bilan kosasi tutib turiladi.

Bunda gavda egilib qolmasligi, ya'ni ijrochi cholg'u kosasiga bukilib o'tirmasligi kerak, buning uchun o'ng oyoq gavdani erkin tutadigan darajada ko'tarilib cholg'u kosasini tutib turishi maqsadga muvofiq. O'ng qo'l esa kosaning ilmoqlar joylashgan qismi tomonidan tutib, kaft va barmoqlar bilan ijro uchun qulay bo'lgan masofada torlar uzra joylashishi kerak bo'ladi.

Demak, ijrochilik holatida o'ng qo'l rubob prima kosasini uch tayanch nuqtada tutib turadi:

- 1) O'ng oyoqning son qismi.
- 2) Gavdaning ko'krak qismi.
- 3) O'ng qo'lning bilak qismi.

O'ng qo'lning mizrobni ushlashida ko'pgina kamchiliklar uchraydi, bu esa tovush, uning sifati, uni boshqarish kabi ko'nikmalarni o'zlashtirishda qiyinchiliklar keltirib chiqaradi. Shuning uchun o'ng qo'l barmoq bo'g'inlari erkin holda bukilgan bo'lishi, bunda bo'g'inlar qattiq siqilmasdan har bir bo'g'in zo'riqmasdan yarim aylana holatda bo'lishi kerak.

Bosh barmoq ham bo'g'inlari bukilgan holda ko'rsatgich barmoqning so'nggi bo'g'ini ustida qo'yiladi. Mizrob bosh va ko'rsatgich barmoqlarning so'nggi bo'g'inlari bilan ushlanadi.

Bunda bosh barmoq so'nggi bo'g'ining old qismi mizrobni shunday ushlashi kerakki, u mizrobni to'liq his qila olsin va mizrobni har qanday holatda ham boshqara olsin. Ya'ni ijrochi ijro paytida o'ng qo'lning charchashi yoki kuch bilan har xil xaraktarda tovush ijro etishi natijasida mizrobning holati o'zgarishi yoki noqulay holatda surilib ketishi mumkin. Shunday paytda agar ijrochining o'ng qo'li to'g'ri shakllantirilgan bo'lsa u mizrobni ijro paytida ham boshqarib qulay holatda tuta biladi. Chap qo'l rubob prima dastasini tutib turadi va barmoklar bilan siqib ushlanmasligi, aksincha kaft va ko'rsatgich barmog'ining birinchi bo'g'ini orasida erkin tutilishi kerak.

Ko'pincha ijrochi va talabalarda chap qo'lning noto'g'ri qo'yilishi natijasida barmoqlarning oldinga keragidan ortiqcha chiqib ketishi, ularning dastaga qiya holatda emas, balki perpendikulyar holatda bosilishi natijasida barmoqlarning kuchsizligi, pardani va torlarni yaxshi his qila olmasligi, hamda ularning mustaqil emasligi, tortilib, charchab qolishi kabi kamchiliklar yuzaga keladi. Ijrochilik holatining to'g'ri qo'yilishi ayniqsa o'qitishning dastlabki bosqichlarida muhim ahamiyatga ega. Chunki noto'g'ri qo'yilgan ijrochilik holati o'quvchining gavda qismi rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatib qo'yishi, yuqori bosqichlarda esa ijro mahoratining past bo'lishiga olib kladigan asosiy omillardan biridir.

Ijrochilik holati Rubob prima cholgʻusida postanovka ayrimlar uchun ancha qiyinchilik tugʻdirgan chunki unda oʻng oyoq chap oyoqni ustiga 45 gradus atrofida qoʻyilib bunday holda uzoq oʻtirgan odamning oyogʻida asta-sekin ogʻriq boshlanadi bunga sabab esa gavda vaznini togʻri tashlay olmaslik hisoblanadi.

Hozirgi kunda esa bu holatda oʻtirlomaydigan ijrochilar oʻzlari bilan birga oyoq uchun postavka olib yurishadi va uni oyogʻini tagiga qoyib chalishadi.

Bu hozirda hamma maʼqul kelmoqda va deyarli barcha rubob-prima cholgʻu ijrochilari postavka bilan chalishga oʻrganib ketishgan.

Hozirgi kunda asar tanlash juda ham oson boʻlib qolgan. Chunki, hozirda texnikalar ancha rivojlangan davrda yashayapmiz vas hu sababli internetdan rubob prima cholgʻusi uchun P.I.Tchaikovskiy, A.I.Khatchaturyan, Paganini va shunga oʻxshagan mashxur kompozitorlarning skripka cholgʻsi uchun yozilgan asarlari rubob-prima cholgʻusiga mos tushganligi sababli asar tanlash yoki topishda muammolar hozircha yoʻq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.Dadamuhamedov. Rubob prima darsligi. «Musiqqa»., T., 2004.
2. O.Akbarov. Pedagogik amaliyot. «Istiqlol», T., 2005.
3. O.Nazarov. «Qashqar rubobida oʻqitish uslubiyoti» T., 2008.

JAS TALANT IYESI UKTAM JUMANIYAZOVTIŇ KÓRKEM ÓNER TARAWINA QOSQAN ÚLESİ

Reymbekova Tumaris Anurbekovna,
Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası
Nókis filialı 1-basqısh studenti

Annotaciya: *Bul maqalada talantlı atqarıwshı sazende, pedagog Óktam Jumaniyazovtıń ómir jolı, muzıkağa kirip keliwi, túrli kórik tańlawlarda qatnasıp sıylı orınlardı iyelep búgingi kúnge shekem islegen miynetleri hám iskerligi ilimiy-dóretiwshilik jumsları haqqında maǵlıwmatlar keltirilgen.*

Gilt sózler: *Prima-rubab, muzıka, estetika, koncert, tokkata, festival, ansambl, orkestr, sonata, rondo, dirijyor.*

Insan kewlinde gózzallıq sezimin rawajlandırmaı turıp, ruwxıy kámil insan haqqında ayta almaymız. Sol sebepli qúdiretli kúshke iye bolǵan muzıka, óz kórkemligi menen insan kewilin ózine tartadı hám gózzallıq tárepke jetekleydi. Muzıka insańǵa estetikalıq zawıq baǵıshlaydı, jáne de onıń átirapındaǵı gózzallıqtı seziw imkaniyatın beredi. Muzıkalıq ásbaplar bolsa, insannıń ruwxıyatın jırlaydı.

Ózbek xalqı áyyemgi muzıka miyraslarına bay bolıp, bunda muzıka ásbaplarınıń ornı ayırıqsha áhmiyetke iye. Muzıka ásbapları da zaman ótiwi hám jámiyet rawajlanıwı menen bir qatarda zamanaǵa say rawajlanıp kelmekte. Házirgi waqıtta jáhán muzıka mádeniyatında ásirler dawamında qalıplesip kiyatırǵan atqarıw dástúrleri hám muzıka ásbaplarınıń tariyxıy áhmiyetin úyreniw boyınsha ilimiy-teoriyalıq, ilimiy-ámeliy izertlewler jedel rawajlanıp barılmaqta. Ásirese, milliy ásbaplarda atqarǵan hám atqarıp kiyatırǵan sheber ustaz-sazendelerdiń atqarıw usılların úyreniw, salıstırıw hámde olardı jas áwlád wákıllerine ilimiy tárepten tiykarlap beriw áhmiyetli máselelerden biri bolıp esaplanadı.

Tanıqlı pedagog rubab-primashı sazendeler iskerligi haqqında sóz eter ekenbiz, olar arasında atqarıwshılıq mektebin jaratqan hámde rawajlandırıwda óziniń úlken úlesin qosqan iri wákıllerdi atap aytıp ótiwdi maqul kórdik. Prima-rubab jańadan jaratılǵan ásbaplardan biri bolıp bul ásbap Mámleketlik sıylıqtıń iyesi, Ózbekstanda xızmet kórsetken kórkem óner ǵayratkeri, professor

A.Petrosyans hám S.Didenkolar rekonstrukciyası tiykarında bir topar ustalar tárepinen islep shıǵarılǵan. Prima-rubab 40-jıllardıń birinshi yarımında ilimiy-izleniw eksperimental laboratoriyasında jaratılǵan. Prima-rubabı jańadan jaratılǵan ásbap bolıwına qaramastan, búgingi kúnde ózbek xalıq shıǵarmaların atqarıwda áhmiyetli orın iyeleydi. Prima-rubab klası Ózbekstan mámleketlik konservatoriyasında 1948-jılı ashılǵan bolıp usı klass boyınsha birinshi ustaz I.Blagoveshenskiy bolǵan. Onıń qol astında sabaq alǵan birinshi shákirtleri Valentina Yakovlevna Borisenko, Axmad Odilov, Foektist Vasilevlar prima-rubab, qashqar rubab hám chang ásbapların úyrenen. Keleshekte olar bul tarawda professional atqarıwshılardı tayarlawǵa tiykar boldı. V.Y.Barisenko, Sh.Ziyoyev, N.Sharipov, A.Dadamuxammedovlar prima-rubab sazı boyınsha jas sazendelerdi jetilistiriwde óz úleslerin qosqan[1. 73-74]

Tiykarınan Respublika boylap paytaxt, qala hám rayonlarda da uzaq jıllıq pedagoglıq tájireybesine iye oqıtıwshılardıń iskerligi prima-rubab ásbabınıń jetilisiwinde úlken túrtki bolıp kelmekte. Bunday pedagoglardan atap aytqanda A.Yusupov, B.Erniyazov, M.Otaxójaev, N.Tursunova, E.Karimov, Ó.Jumaniyazov hám basqalar. Ásirese saz atqarıwshılıǵında pedagog sıpatında jumıs islep kiyatırǵan ustazlardıń izleniwleri bir qansha qıyınshılıq talap etedi. Ustaz Óktam Jumaniyazovtıń da prima-rubabında atqarıwshılıq sheberliklerin islep kiyatırǵanına mine 30 jıldan astı.

Uktam Jumaniyazov Madrimovich 1985-jılı 27-avgustda Qaraqalpaqstan Respublikası Ámiwdárya rayonında isbilermenler shańaraǵında dúnyaǵa kelgen. Ákesi Jumaniyazov Madrim Jabbarovich jeke isbilermen bolıp is júritken. Anası Yusupova Qurbanoy Akimovna Ámiwdárya rayonu 30-sanlı ulıwma bilim beriw mektebi kitapxanashısı lawazımında jumıs islegen.

Óktam Jumaniyazovtıń muzıkaǵa degen qızıǵıwshılıǵı balalıǵınan júda kúshli bolǵan. Onı sezgen anası toǵız jasında yaǵnıy 1994-jılı Ámiwdárya rayonu Hamza atındaǵı 5 jıllıq Balalar muzıka hám kórkem óner mektebine oqıwǵa alıp baradı. Bul jerde Uktam Jumaniyazov qashqar-rubabın úyreniwdi qáleydi, biraq mektep direktorı onı qashqar-rubabına qolı yaǵnıy barmaqları jetpegeni ushın

prima-rubab klasına oqıwǵa qabıl etedi. Bul jerde Óktam Jumaniyazov ustaz Komiljon Muradov klasında sabaq ala baslaydı. Tájriybeli ustaz Komiljon Muradov prima-rubab ásbabınıń sırların sheberlik penen úyretip, Óktam Jumaniyazovtıń prima-rubabına bolǵan qızıǵıwshılıǵın jánede asıradı. Óktam Jumaniyazov muzıka mektebinda oqıp júrgen waqıtlarında kóplegen kórik tańlawlarda qatnasıp, úlken jetiskenliklerge erisedi. Solardan, 1999-jılı Buxara wálayatında bolıp ótken Muhitdin Qoriyoqubov atındaǵı respublikalıq kórik tańlawında qatnasıp, sıylı 1-orındı alıwǵa miyassar boladı. Bul tańlawda Óktam Jumaniyazov tómendegi shıǵarmalardı atqarıp óziniń talantın úlken saxnalarda kórsetdi: M.Maxmudovtıń “Tokkata” shıǵarması, F.Nazarovtıń “Ózbekcha skertso” shıǵarması hám A.Vivaldidiń “Koncert” shıǵarması. Óktam Jumaniyazov Balalar muzıka hám kórkem óner mektebin tabıslı tamamlap, Tashkent qalasında jaylasqan Hamza atındaǵı mámleketlik muzıka bilim jurtına “Ózbek xalıq sazları” bóliminiń “prima-rubab” qánigeligine jeńillik tiykarında oqıwǵa qabıl etiledi. Bul jerde Olimjon Akbarov klasında sabaq ala baslaydı. Oqıw dáwirinde óziniń qızıǵıwshılıǵı, miynetkeshligi hám jaqsı hulqı menen kózge kórine baslaydı. 2001-jılı yaǵniy 2-basqıshda oqıp júrgen waqtında Tashkent qalasında bolıp ótken orta arnawlı muzıka hám kórkem óner bilim jurtları arasında bolıp ótken XVI Respublikalıq kórik tańlawda qatnasadı hám sıylı 2-orındı alıwǵa erisedi. Eki jıl dawamında óz ústinde islep, atqarıwshılıq sheberligin rawajlandıradı hám sheber sázende dárejesine jetedi. Óktam Jumaniyazov bir qansha konsertlerde, bilim jurtlarında, kollejler hám muzıka mektepleri saxnalarında óz konsert dástúrleri menen kópshiliktiń alǵıslarına iye boladı.

Uktam Jumaniyazovtıń dirijyorlıq qábileti de júda jaqsı bolǵan hám orkestr menen erkin islese alǵan.

2003-jıl Namangan qalasında bolıp ótken XVII Respublika orta arnawlı muzıka hám kórkem óner bilim jurtları arasındaǵı kórik tańlawda qatnasıp 1-orındı alıwǵa miyassar boladı. Bul tańlaw 3 basqısthan ibarat bolıp, hár basqıshta eki shıǵarmadan atqarılǵan. Óktam Jumaniyazovtıń bul tańlawda atqarǵan shıǵarmaları tómendegilerden ibarat:

1-basqishta N.Norxójayevtiń “Navróz uforisi”. A.Nabiyevtiń “Yumareska”.

2-basqishta V.A.Mocarttiń “Konsert Adelaida”. A.Baccinidiń “Gnomlar raqsi”

3-basqishta bolsa A.Xachaturianniń “Konsert”. Ózbek xalıq naması “Qo’shchinor” shıǵarmaların sheberlik penen atqaradı.

Óktam Jumaniyazovtiń bunday nátiyjege erisiwi óz-ózinen kelip shıqpadı. Jas talant iyesiniń tınımsız izleniwleri hám miynetleri óz jemisin kórsetti [2]. Ol usı kórik tańlawda jeńimpaz bolıp qalmastan, Ózbekstan mámleketlik konservatoriyasına grand tiykarında oqıwǵa usınıldı. Bul jerde Asqar Dadamuxammedov klasında tálim aladı. 2003-jılı Ózbekstan Mámleketlik Filarmoniyasınıń akademiyalıq kórkemlik jámááti direkciyasınıń T.Jalilov atındaǵı akademiyalıq xalıq sazları orkestri prima-rubab sázendesı sıpatında óz jumıs iskerligin baslaydı.

Óktam Jumaniyazov ózbek ham jáhán kompozitorları shıǵarmalarınıń birinshi atqarıwshısı sıpatında, Hár bir shıǵarmanı texnikalıq hám kórkemlik tárepten jetik dárejede atqarǵan. T.Jalilov orkestri menen birge bir qansha koncert hám kórik tańlawlarǵa belsene qatnasıp kelgen. Ol 2003-jılı orkestr menen birge A.Nabiyevtiń “Yumareska” shıǵarmasını birinshi márte prima-rubabında atqarǵan. 2008-jılı G.Rzaevtiń “Rapsodiya” shıǵarmasını orkestr menen birgelikte atqarǵan. 2005-jılı Samarqandta bolıp ótken “Sharq taronalari” xalıq aralıq festivalında orkestr menen birge belsene qatnasadı. 2006-jılı orkestr menen birge Qazaqstan paytaxtı bolǵan Astana qalasında “Navro’z” bayramı múnásebeti menen ótkerilgen xalıq aralıq muzıka festivalında belsene qatnasadı.

Ol studentlik dáwirinde V.A.Mocarttiń Koncert “Adelaida”, “Rondo”, “Sonata N.28”, A.Xachaturianniń koncert skripka ushın, “Qılıshbazlar oyını”, K.Sensanstiń “Intradukciya hám Rondo kaprichizo”, N.Paganinidiń “Kapriz 24”, “Campanella” shıǵarmaların jaqsı kórip atqarǵan. 2007-jılı oqıwdı tamamlap Qaraqalpaqstan Respublikası Otajon Xudayshukurov atındaǵı Ellikqala kórkem óner hám pedagogika kollejine jumısqa qabıl qılınadı. Sol menen birge Óktam

Jumaniyazov T.Jalilov atındağı akademiyalıq xalıq sazları orkestri menen birgelikte jumısın dawam ettirgen.

2011-jılı sentyabr ayında Franciyanıń Parij qalasında Ózbekstan Respublikası gárezsizliginiń 20-jıllıǵın bayramlaw sheńberinde Ózbekstannıń turaqlı wákillikxanası tárepinen islengen ilajda Ózbekstan atınan qatnasqan. T.Jalilov atındağı xalıq sazları orkestri menen birgelikte jeke atqarıwda 2012-jılı Jamil Charshemovtıń “Shabandoz” shıǵarmasın birinshi márte prima-rubab ásbabında atqarǵan. 2013-jılı 21-noyabr kúni T.Jalilov orkestri menen birge Antoliy Gurevichtiń “Áyyemgi bandjo” shıǵarmasın birinshi márte Uktam Jumaniyazov hám Maloxat Nabieva menen birge duet tárizinde atqarǵan. 2016-jılı “Ona yurt ohanglari” II xalıq aralıq tańlawdıń ashılıwında T.Jalilov atındağı orkestr menen birge Antonio Baccinidiń “Gnomlar raqsi” shıǵarmasın birinshi márte atqarǵan. Óktam Jumaniyazov atqarıwshılıq jıllarında tınımsız miynet qılıp óz ústinde islewdi toqtatpaydı, kerisinshe Hárbir kórik tańlawdan soń óz ústinde jánede kúshli tayarlıq qılıwǵa háreket etken. Sonıń nátiyjesinde qatnasqan Hárbir koncert hám kórik tańlawlarında xalıqtıń algısın alıp kelmekte. 2018-jılı aprel ayında Tashkent qalasında bolıp ótken “Navro‘z sadolari” IV xalıq aralıq kóp dawıslı milliy saz ásbaplar ansambli hám orkestrlar festivalında Ellikqala kórkem óner hám pedagogika kolleji oqıwshı jasları menen birgelikte belsene qatnasıp diplom menen sıyılıqlanǵan. 2019-jılı Tashkent wálayatı Shırshıq qalasında 3-sanlı Balalar muzıka hám kórkem óner mektebiniń xalıq sazları bólimi “prima-rubab” klası oqıtıwshısı lawazımına jumısqa qabıl qılınadı. 2020-jıl mart ayınıń 27-sábanesinde Qaraqalpaqstan Respublikası Ámiwdárya rayonu 21-sanlı Balalar muzıka hám kórkem óner mektebine direktor lawazımına Ámiwdárya rayonu hákimligi tárepinen tayınlanadı. Muzıkaǵa bolǵan qızıǵıwshılıǵı hám prima-rubab sazın elede tereń úyreniw, ilimiy tárepleme izertlew islerin ámelge asırıw qızıǵıwshılıǵı onı 2021-jılı Ózbekstan mámleketlik konservatoriyasına prima-rubab qániygeligi boyınsha magistratura basqıshına oqıwǵa kiriwge iytermeleydi. Usı menen birge Óktam Jumaniyazov Ámiwdárya rayonu 21-sanlı Balalar muzıka hám kórkem óner mektebiniń prima-rubab klass oqıtıwshısı lawazımında jumısın dawam ettiredi. Óz

jumis iskerligi davamında mektepte bolıp ótkén bárshe tádbir hám koncertlerde óz oqıwshıları menen birge belsene qatnasıp kelgen. Usı jıldıń ózinde Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filialına prima-rubab boyınsha assistant oqıtıwshı lawazımına jumısqa qabıl qılınadı. 2023-jılı magistratura basqıshın eń jaqsı studentler qatarında tamamlaydı. Házirgi waqıtta Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filialında ótkerilip atırǵan derlik bárshe koncert hám mámleketlik is-ilajlarda turaqlı túrde qatnasıp kelmekte. 2024-jılı 25-mart sánesinde Tashkent qalasında bolıp ótkén “Navro‘z sadolari” milliy saz ásbaplar kóp dawıslı ansambli hám orkestrleri Xalıq aralıq festivalında Uktam Jumaniyazov basshılıǵındaǵı ansambl toparı belsene qatnasıp diplom menen sıylıqlandı. Uktam Jumaniyazov óz bilim tájireybesinen kelip shıqqan halda student jaslarǵa prima-rubab ásbabınıń shertiw sırların sheberlik penen úyretip kelmekte[3]. Dóretiwshilik isleri menen birge ilimiy maqala tezisler jazǵan. Atap aytqanda: “Xalq cholg‘ularini takomillashtirish masalalari”. Вестник музыки и искусства,1(2), 40-45 ISSN-2181-4112 Tom 1 №2 (2023) 2023-2, “Ustoz Komiljon Murotovning pedagoglik faoliyati va uning rubob-prima ijrochiligidagi o‘rni”. Taraqqiyot ko‘zgusi gazetasi. Cholg‘u ijrochiligi san’atining qisqacha tarixi (A brief History of the Art of instrumental performance). Nashr etilgan Central Asian Journal of arts and design. Volume 4 Issue: 3 ISSN: 2660-6844. 2023-3

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Azatgúl Tashmatova “Xalq cholg‘ulari antologiyasi”. “Musıqa” baspası Tashkent 2014 [73-74-b]
2. Hamza atındaǵı Tashkent muzıka kolleji pitkeriwshisi Jumaniyazov Óktam Madrimovichqa tavsifnamadan alınǵan maǵlıwmatlar
3. Óktam Jumaniyazovtan jazıp alınǵan maǵlıwmatlar
4. Allambergenovna A. R. THE MANIFESTATION OF EUROPEAN AND NATIONAL TRADITIONS IN THE OPERA" GULAYIM" //International

- Journal of Philosophical Studies and Social Sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 2. – С. 185-187.
5. Абатбаева Р. А. ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН МУСИҚА МАДАНИЯТИНИ РИВОЖЛАНИШИДА МАШХУР БАСТАТОР Н. МУҲАММЕДДИНОВНИНГ ЎРНИ //Oriental Art and Culture. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 648-653.
 6. АБАТБАЕВА Р. КОМПОЗИТОР НАЖИМАДДИН МУХАММЕДДИНОВ ИЖОДИДА ТАРИХИЙ СИЙМОЛАР //Journal of Culture and Art. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 60-66.
 7. Abatbaeva, R. (2023). BALLAD GENRE BY COMPOSER NAJIMADDIN MUHAMMEDDINOV. Modern Science and Research, 2(10), 340–343.
 8. Abatbaeva, R. "International Scientific Journal Theoretical & Applied Science manifestation of european and national traditions in the karakalpak ethno-opera «gulayym» SOI: 1.1/TAS DOI: 10.15863/TAS http." T-Science. org 18 (2022).
 9. Abatbaeva, R. (2023). KOMPOZITOR NAJIMADDIN MUXAMMEDDINOV DÓRETIWSHILIGINDE ERTEK JANRÍ (Тоғíz тоғқилдақ бир ши́нкилдек ertegi tiykarında). Вестник музыки и искусства, 1(2), 46–51.
 10. Абатбаева У. А. Арт-Педагогические И Арт-Терапевтические Технологии, Методы Пребывания В Образовании, Формы И Инструменты //Miasto Przyszłości. – 2023. – Т. 40. – С. 496-498.

QARAQALPAQ XALÍQ SAZLARÍ ORKESTIRINIŇ DÚZILIWI HÁM RAWAJLANÍWÍ

Jetkerbaev Azizbek Nókisbay ulı,
Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası
Nókis flialı 1-basqısh studenti

Annotaciya: *Bul maqalada, Qaraqalpaqstanda muzıka mádeniyatınıń rawajlanıwı, muzıka atqarıwshılıǵındaǵı iri tarawlardan biri bolǵan orkestr atqarıwshılıǵınıń kirip keliwi, Ózbekstan mámleketlik filarmoniyası Qaraqalpaqstan Respublikası bóliminiń “Xalıq sazları” orkestriniń shólkemlestiriliwi hám onıń rawajlanıwı haqqında sóz etiledi.*

Gilt sózler: *muzıka, orkestr, kompozitor, dirijyor, konservatoriya, milliy saz-ásbablar, filarmoniya, xalıq namaları.*

Muzıka insan hám jámiyettiń mánawiy atın rawajlantıratuǵın taraw bolıp, onıń tiykarı muzıka hám qosıq atqarıwshılıǵı, atqarıwshılıq teoriyası hám sonıń menen birge ámeliyattan ibarat.

Ózbekstan rawajlanıwınıń jańa basqıshında barlıq tarawlar sıyaqlı muzıka kórkem ónerin rawajlandırıw boyınsha kóplegen jumıslar alıp barılmaqta. Mámleketimiz basshısı Shavkat Miromonovich Mirziyoyev mádeniyat hám kórkem óner tarawına itibarlı. 2017-jıl 3-avgustda mámleketimiz basshısı mádeniyat hám kórkem óner ğayratkerleri menen bolıp ótken ushırasıwda ámeldegi mashqalalar hám máseleler kóterilip, maqset hám wazıypalar belgilenip alınıp milliy mádeniyatımız hám kórkem ónerimizdiń keyingi rawajı boyınsha rejeler dúzildi. Bul ushırasıwda Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev: “Havas qılsa arziydigan uluǵ ajdodlarımız bor. Havas qılsa arziydigan beqiyos boyliklarımız bor. Va men ishonaman, nasib etsa, havas qılsa arziydigan buyuk kelajagimiz, buyuk adabiyotimiz va san’atimiz ham albatta albatta boladı”²⁵ degen edi.

Ǵárezsizlik sharapatı menen Respublikamızda barlıq tarawlarda, ásirese, mádeniyat hám kórkem óner tarawında úlken ózgerisler júz bermekte. Tiykarınan

²⁵ Ózbekstan Respublikası Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev “2017-2021-jıllarda Ózbekstan Respublikasınıń rawajlanıwınıń 5 jónelis boyınsha háreketler strategiyası”

umitilip baratırǵan milliy qádiriyatlarımız, úrp-ádetlerimizdiń qayta tikleniwi, bular xalqımız mánawiyatında tiykarǵı orında ekenligi menen birge watanǵa degen súyispenshilikli barkamal áwlad tárbiyasında áhmiyetli bolıp kelmekte. Muzıka tarawında “Xalıq sazlar”ı orkestr atqarıwshılıǵına názer taslasaq, bul taraw ózine tán bay tariyxqa iye ekenligin kóriwimiz múmkin. Ózbekstanda Xalıq sazları orkestri XX ásirdiń 30-jıllarında rawajlana baslaǵan. Ğarezsizlikke shekem respublikamızda tiykarınan úsh úlken professional Xalıq sazları orkestr toparı shólkemlestirilgen bolıp, olar Toxtasin Jalilov atındaǵı Mámleketlik Akademiyalıq Xalıq sazları orkestri, Doni Zakirov atındaǵı Xalıq sazları orkestri hám Qaraqalpaq Xalıq sazları orkestrleri bolıp esaplanadı. Sonday etip muzıka kórkem óneri atqarıwshılıǵında óz ornına iye bolǵan Xalıq sazları orkestri toparlarınıń sanı, qádiri, abıroyı kún sayın artıp barmaqta. Máselen, 1991-jılı “Suǵdıyona” mámleketlik Xalıq saqzları orkestri, 2000-jılı “Ózbek raqs” birlespesi janındaǵı Xalıq sazları orkestri hám basqada orkestr toparları óz iskerligin basladı.

Qaraqalpaq xalıq sazları orkestrin dúziw máselesin alıp shıqqan insan bul Ózbekstan hám Qaraqalpaqstanda xızmet kórsetken kórkem óner ǵayratkeri, Berdaq atındaǵı Mámleketlik sıylıqtıń iyesi, sazende, dirijyor hám tanıqlı kompozitor Abdireyim Sultanov esaplanadı. A.Sultanov 1930-jılı 15-mart Shımbay rayını diyqan shańaraǵında dúnyaǵa kelgen. 1937-jıldan ulıwma bilim beriw mektebinde oqıp, bul jerde muzıka dógeresinde garmon, mandalina hám skripka ásbabların shertiwdi úyrenedi. 1944-1949-jıllar aralıǵında Shımbaydaǵı A.S.Pushkin atındaǵı pedagogikalıq bilim jurtında oqıydı. 1949-jılı onı Tashkent Mámleketlik Konservatoriyasına oqıwǵa jiberedi. Ol jerde B.M.Reyson klasında skripkadan III kursqa shekem bilim alıp, keyin ala IV kursında girjek klasına ótkeriledi. 1950-jıldan kompozitorlıq fakultetinde birinshi B.B.Nadejdin da, keyin B.Giyenkodan sabaq aladı. 1955-jılı konservatoriyanı tabıslı tamamlaydı hám sol jıldan baslap kompozitor erkin dóretiwshilik, dirijyorlıq hám oqıtıwshılıq jumısların baslaydı. A.Sultanov Stanislavskiy atındaǵı muzıkalı drama hám komediya teatrınıń simfoniyalıq orkestrine bas dirijyor etip saylanadı. Tashkent qalasında ótkeriletuǵın “Qaraqalpaq ádebiyatı hám mádeniyatı” on kúnligine

tayarlıq baslanadı. Usı on kúnlikte Xalıq sazları orkestri qatnasıwı A.Sultanovqa júklendi. Xalıq sazları orkestrin dúziw ushın birinshi saz-ásbablardıń dawıs sapası, dawıs kólemi yaǵniy diapazonları talapqa juwap beriwı kerek edi. Bunıń ushın Qaraqalpaq saz-ásbapların qayta islewge tuwra keldi. Sebebi saz-ásbaplarımızdıń dawısı ádewir pás, dawıs qatarları diatonik tárizde jaylasqan edi. 1956-jılı usı máseleler boyınsha jumıs baslanadı. Bul jumısqa Tashkent Mámleketlik Konservatoriyası qasındaǵı eksperimental laboratoriyanıń tájiriybeli basshısı, prafessor Ashot Ivanovich Petrosiyanc hám laborant S.Didenkolar Nókis qalasına keledi. Bul jerde birinshi duwtar ásbabın qayta islew jolǵa qoyıladı. Olar Japaq baqsı Shamuratovtan duwtar ásbabın alıp tekseriwden ótkere baslaydı. Bul jumısta A.I.Petrosyanctıń qasında A.Sultanov hám Q.Ayimbetovlar qatnasıp, duwtardı tekseriwden ótkerip, duwtar haqqında maǵlıwmatlardı jıynap A.Petrosyanc Tashkentke alıp ketedi hám tez arada duwtar ásbabın qayta islep alıp keledi.

1957-jılı húkimet qararı menen Berdaq atındaǵı Filarmoniya qasında 24 sazendeden ibarat “Xalıq sazları” orkestri shólkemlestiriledi. Bul orkestr quramında filarmoniya, Mádeniyat úylerinde islep atırǵan sazendeler hám hawesker sazendeler, muzıka mektepleri oqıtıwshıları hám oqıwshıları bar edi. Olardan girjekshi N.Karashaev, baqsı K.Esjanov, T.Qoshqarov, muzıka mektebi direktorı M.P.Anton, ustazı M.Aytimov, oqıwshılardan K.Ayimbetov, haweskerlerden Valeriy hám Evgeniyler edi. Keyinsheli orkestrge sazendeler, oqıwshılar hám talantlı jaslar qabıl qılına baslaydı. 1957-jılı 25-oktyabrden baslap Qaraqalpaq xalıq sazları orkestri óz iskerligin dirijyorı Abdireyim Sultanov basshılıǵında baslaydı. Orkestr quramında nota sawatın bilmeytuǵınlarda bar edi. Olarǵa nota sawatın Q.Ayimbetov, K.Nurjanovlar úyretedi. A.Sultanov az iskerligi dawamında kóplegen qaraqalpaq xalıq namaların orkestr ushın qayta isleydi. Orkestr óz iskerligin baslaǵan waqıtlarda A.Sultanov “Shımbay”, “Yasha páriy” hám basqada xalıq namaların orkestr baǵdarlamasına kiritedi. Orkestr quramı solistleri A.Otamuradova, R.Bóriev, D.Qayipov, B.Ótepbergenovalar edi. Tashkentden orkestrge járdem beriw ushın Tashkent Mámleketlik Konservatoriyasın pitirgen K.Mustafo, K.Saparbaev, M.Isakovichlardı jiberedi.

A.Petrosyanc qaraqalpaq saz-ásbapların qayta islewde dawam etedi. Bul saparı qobız saz-ásbapın qayta isleydi. Biraq bular orkestrde paydalanılmay qaladı, tek qobız bas hám qobız kontrabaslar qollanıladı. Buǵan qosımsha qılıp Tashkentten A.Petrosyanc eki kishi litavra ásbapın alıp keledi. Bul xızmetleri ushın ol “Qaraqalpaqstanda xızmet kórsetken artist” ataǵına iye boladı.

Orkestrdiń keyinsheli repertuarı keńeyip gastrol saparlarına shıǵa baslaydı. Tórtkólden baslap Taxtakópir, Moynaq, Úrgensh, Moskva qalalarında koncertler qoyadı. Orkestr repertuarı namalardı júda bay bolıp repertuarda qaraqalpaq, ózbek, rus xalıq namaları orın alǵan edi.

Orkestr 1963-jılı materiallıq jaqtan mashqalalar bolǵanlıǵı sebepli sazandeler qısqartırıladı, derlik óz dóretiwshiligin toqtatadı. Aradan bes jıl ótip yaǵnıy 1968-jılı may ayında orkestr Radiokomitet janında Kóshkinbay Asqarov tárepinen qayta ashıladı. Qaraqalpaq Xalıq sazları Orkestri jáne gastrol saparlarına shıǵa baslaydı. Xarezmde bolıp ótken “Zehn”, “Marhabo talantları” tańlawlarında, 1969-jılı Tashkent qalasında, 1981-jılı Tatarstanda bolıp ótken mádeniyat kúnlerinde qatnasadı.

Házirgi kúnde Ózbekstan mámleketlik filarmoniyası Qaraqalpaqstan Respublikası bóliminiń “Xalıq sazları” orkestri 32 adamnan ibarat bolıp orkestrdiń kórkemlik jaqtan basshısı Dástan Najimov, bas dirijyor Sultanmurat Reymov, dirijyor Miyras Habipovlar óz iskerligin alıp barmaqta.

Qaraqalpaq xalıq sazları orkestriniń dirijyorları:

A.Sultanov 1957-1963
K.Asqarov 1968-1972
A.Sultanov 1972-1977
M.Kamalov 1980
Q.Alimov 1987-1992
B.Otarbaev 1993
S.Reymov 2007 h.w.
A.Abdullaev 2005-2009

P.Tnibaev 2009-2011

M.Habipov 2020 h.w.

Paydalanilgan ádebiyatlar:

1. Ózbekstan Respublikası Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev “2017-2021-jillarda Ózbekstan Respublikasın rawajlantırıwdıń 5 jónelis boyınsha háreketler strategiyası” (elektron variantı)
2. X.Rajabov. Qoraqalpoq musiqa san’atining rivojlanishida xalq cholg’ulari orkestrining o’rni. “Fan-ziyo” baspası. Tashkent 2022.
3. O.Abdullaeva.“Cholg’ushunoslik”. “Musiqa” baspası. Tashkent 2018.
4. T.Adambaeva.“Qaraqalpaq sovet muzıkasınıń tariyxınan”. “Qaraqalpaqstan” baspası. Nókis 1985.
5. Rasbergenova X. MUSIQANING INSON SALOMATLIGIDAGI O’RNI VA AHAMIYATI //Вестник музыки и искусства. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 38-42.
6. Allaniyazov B. THE WAYS OF INCREASING THE EFFECTIVENESS OF LEARNING THROUGH INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN MUSIC LESSONS //Евразийский журнал академических исследований. – 2024. – Т. 4. – №. 2. – С. 41-45.

**XXI ÁSIRDE QARAQALPAQSTANDA CHANG SAZ ÁSBABÍNÍN EN
JAYÍWÍNDÁ ÓZBEKSTAN MÁMLEKETLIK KONSERVATORIYASÍ
NÓKIS FILIALÍNÍN W.W.A. PROFESSORÍ JUMANIYAZOV ISKANDER
ROZUMETOVICH TÚTQAN ORNÍ**

Ońgarbaeva Larisa Amanbay qızı,
Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası
Nókis filialınıń Saz atqarıwshılıǵı
(Xalıq sazları) baǵdarınıń 3-kurs studentı
Ilimiy basshı: I.R.Jumaniyazov

***Annotaciya:** Bul maqalada Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan Xalıq bilimlendiriw aǵlası, ustaz, pedagog Jumaniyazov Iskander Rozumetovich haqqında sóz bolıp, Qaraqalpaqstan Respublikasında chang saz ásbabın sırların tereńnen úyretiwshi jetik maman kadr esaplanadı. Ustazdan búgingi kúnde Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filialında chang saz ásbabı qánigeliginde tálim alıp atırǵan studentlerdiń jetiskenlikleri, ustazdıń bilimlendiriw tarawındaǵı miynetleri haqqında sóz bolıp, tiykarınan bul ásbaptıń ele de rawajlanıwında biz jaslarǵa berilip atırǵan itibardıń joqarı dárejede ekenligi haqqında jazıp ótilgen.*

***Gilt sózler:** sazende, pedagog, chang, ustaz, kórkem óner, mádeniyat, orkestr, saz atqarıwshılıǵı.*

Biz ustazdı atańday ullı dep bilgen, barqulla ardaqlaǵan, maǵripatshı xalıqtıń wákillerimiz... búgingi kúnde Ózbekstannıń jańa rawajlanıw dáwiri súyenishin jaratıp atırmız. Bunda biziń eń jaqın kómekshilerimiz ustaz hám tárbiyashılar, ilimiy hám dóretiwshi zıyalılar bolıp esaplanadı [1].

Prezidentimizdiń mádeniyat hám kórkem óner tarawında qaratıp atırǵan úlken itibarı, tarawda ámelge asırılıp atırǵan keń kólemdegi reformalar búgingi kúnde óz tastıyǵın tappaqta. 2016-jıldan baslap, tarawǵa baylanıslı eliwge jaqın Qarar hám pármanlar tastıyıqlandı.

Prezidentimizdiń taraw ziyalı wákilleri menen 2017-jılı hám 2023-jılı ushırasıwlar ótkerip, Mádeniyat hám kórkem óner tarawında ushırasıp atırǵan global máselelerge jüzlenip ótip, uzaqtı gózlengen jańa strategiyalar islep

shıǵılmaqta.

Mámleketimizde jaslar siyasatına úlken itibar qaratılǵan. 2019-jılı mart ayında Prezidentimizdiń jaslar menen ushırasıwında 5 baslamanı alǵa súrgen edi, áne sol baslamalardıń eń dáslepki da áyne mádeniyat hám kórkem óner tarawına baylanıslı ekenligi biz jaslardı quwantıradı: “Birinchi baslama jaslardıń muzıka, súwretshilik, ádebiyat, teatr hám kórkem ónerdiń basqa túrlerine qızıǵıwshılıǵın asırıwǵa, qábiletin júzege shıǵarıwǵa xızmet etedi” [3] – delingen.

Ózbekstan Respublikası Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevtıń Qaraqalpaqstan Respublikasına ámeliy saparlıq xızmeti menen keliw waqtında Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filialın shólkemlestiriw haqqındaǵı tapsırmasına muwapıq, Ministrler Kabinetiniń 2021-jıl 5-apreldegi 186-sanlı qararına muwapıq Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filialı shólkemlestirilip, búgingi kúnde iskerlik kórsetip kelmekte [2].

Men de usı filialdıń 3-kurs studentimen, búgingi kúnde chang saz ásbabı qánigeliginde ustaz, Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan xalıq bilimlendiriw aǵası, professor w.w.a. Iskander Jumanıyazovtan qánigelik (chang) páni boyınsha tálim alıp kelmektemen.

Jumanıyazov Iskander Rozumetovich 14-iyul 1960-jılı Qaraqalpaqstan Respublikası Nókis qalasında jumısshı shańaraǵında dúnyaǵa kelgen.

Tuwısqan aǵası Arslan Jumanıyazov pionerler úyine rubab boyınsha krujokqa inisin Iskander Jumanıyazovtı da birge alıp baratuǵın eken. Sol waqıtlarda Iskander Jumanıyazov esitken namaların ózinshe rubab ásbabında shertiwdi ózlestire baslaydı. Orta mekteptiń 5-klassında qosıq sabaǵı oqıtıwshısı (skripka saz ásbabı boyınsha qánige) Amangeldi Idirisov Iskander Jumanıyazovtıń muzıkaǵa bolǵan qızıǵıwshılıǵın sezip, onı balalar muzıka mektebiniń skripka bólimine oqıwǵa alıp baradı. Sol jılı Iskander Jumanıyazov ustazı Qurbanbay aǵa Nametullaevtıń klassında skripka boyınsha oqıwın baslaydı.

Orta mekteptiń 8-klassın 1975-jılı pitkerip, Nókis mámleketlik kórkem óner uchilishesiniń xalıq sazları bóliminiń qánigeligi chang ásbabı boyınsha oqıwǵa kiredi. Sol waqıtları chang boyınsha qánige oqıtıwshı bolmaǵanlıǵı sebepli

Tashkent Mámleketlik Xamza atındaǵı uchilisheni duwtar saz ásbabı qánigeligi boyınsha pitkergeń Sonya Maxamaddinova ustazlıq etedi.

1979-jıl oqıwın tabıslı tamamlap, sol jıldan baslap Qaraqalpaqstan Respublikası Mámleketlik teleradio esittiriw qasındaǵı xalıq sazları orkestrinde keyin ala xalıq sazları ansamblinde sazende bolıp jumısın dawam etedi. 1980–1982 jıllar aralıǵında armiya qatarında xızmet etedi.

1983-jılı M.Ashrafiy atındaǵı Tashkent Mámleketlik Konservatoriyasınıń xalıq sazları fakultetine oqıwǵa kiredi. Sol jılı xojalıq jaǵdaylarına baylanıslı oqıwın sırtqı bólimge kóshiredi. Oqıw menen birgelikte Qaraqalpaqstan Respublikası Mámleketlik teleradio esittiriw qasındaǵı xalıq sazları orkestrinde sazende bolıp jumısın dawam etedi.

1987-jılı Japaq Shamuratov atındaǵı Nókis Mámleketlik kórkem óner uchilishesiniń xalıq sazları bólimine «Chang» saz ásbabı boyınsha oqıtıwshı lawazımına jumısqa shaqırıladı. Uchilishede kóplegen jaslarǵa bilim berip chang qánigeligi boyınsha jaslar jetilisip shıǵa baslaydı. Olardan Fayzullaev Zakir Amudárya rayonınan, Izimbetova Arzayım Taxtakópir rayonınan, Mamutova Zumrad Xojeli rayonınan, Pirnazarov Ikram Shımbay rayonınan.

1992-jıldıń oktyabr ayında Ájiniyaz atındaǵı Nókis Mámleketlik pedagogika institutınıń «Muzikalıq tárbia kafedrasına stajer oqıtıwshısı sıpatında jumısqa qabıllanadı. Joqarı oqıw ornındaǵı birinshi shákirti Ramanova Sanobarǵa ustazlıq ete baslaydı, shakirti házirgi waqıtta Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutında pedagogika ilimleriniń kandidaıtı, docent lawazımında jumısın dawam ettirip atır.

1993-jılı usı kafedranıń assistant oqıtıwshısı, 1997-jılı usı kafedranıń aǵa oqıtıwshısı, 2000-jılı «Muzıka, súwretlew-óneri» fakultetinde oqıw isleri boyınsha dekan orınbasarı, 2001-jılı usı fakultettiń dekanı hám tańlaw tiykarında 5 jıl múddetke kafedra docenti wazıypasın atqarıwǵa saylanadı.

2005-jılı Nókis Mámleketlik pedagogikalıq institutınıń ayırım kafedralarınıń birigiwine baylanıslı «Muzikalıq tálim» kafedrası baslıǵı lawazımına tastıyqlanadı.

2010-jıl 30-sentyabr 167/1-son bayannama tiykarında Ózbekistan

Respublikası Joqarı attestatciya komissiası tárepinen docent ilimiy atağın alğan. Qaraqalpaqstan Respublikasında jaylasqan oqıw orınlarında chang saz ásbabı boyınsha qánige oqıtıwshınıń jeterli bolmağanlıǵı sebepli 2013-jılı Nókis mádeniyat hám kórkem óner kolledjine 0,5 yarım stavkaǵa oqıtıwshı lawazımına jumısqa shaqırıladı. Kolledjde chang saz ásbabı pání boyınsha qánigeli oqıtıwshınıń bolmağanlıǵı sebepli 2015-jıldın 2-sentyabrinen baslap Nókis mádeniyat hám kórkem óner kolledjiniń xalıq sazları atqarıwshılıǵı bolimine bas oqıtıwshı lawazımına tolıq stavkaǵa jumısqa qabıllanadı. Sol jıllardaǵı shákirtlerinen Xalbaeva Nasiba Ámudárya rayonınan, Musaeva Awesxan Qaraózek rayonınan, Qazaqbaev Sháriyar Nókis qalasınan, Qtaybekova Gulsara Taxtakópir rayonınan, Xojabaeva Shaxnoza Kanlıkól rayonınan kelgen oqıwshılarga ustazlıq etedi. Prezident qararı tiykarında 2018-jılı mádeniyat hám kórkem óner kolledji qánigelestirilgen mádeniyat mektebine ózgartiriledi. Sol jıllardaǵı shákirtleri Ońarbaeva Larisa Qanlıkól rayonınan, Orınbaev Amir Qaraózek rayonınan. Embergenova Feruza Nókis qalasınan, Fayzullaev Islam Xojeli rayonınan tabıslı pitkerip shıǵadı.

2015-jıldın 2-sentyabrinen 2022-jılǵa shekem Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutınıń «Muzıka tálimi» kafedrasında hám Qaraqalpaq mámleketlik universitetiniń «Kórkem óner» kafedrasında 2020-2023 jıllar aralıǵında (0,5) yarım stavkada docent lawazımında jumısın dawam etken.

Tashkent mámleketlik konservatoriyası Nókis filialında 2021-jıldan baslap saatlama docent lawazımında, 2023-jıldın 4-sentyabrinen baslap tiykarǵı shtatta professor w.w.a. lawazımında jumıs islep kelmekte. Shákirtlerinen Ońarbaeva Larisa 3-kursta, Orınbaev Amir 2-kursta, Embergenova Feruza 1-kursta tálim alıp kelmekte.

Men de Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filialında chang saz ásbabı qánigeliginde tálim alıp atırman, búgingi kúnde I.Jumaniyazovtan qánigelik páninen tálim alıp chang saz ásbabı sırların tereńnen úyrenip kelmektemen.

Usı kúnge shekem koplegen shákirtlerdi shıǵarıp óziniń mektebin jarata alğan I.Jumaniyazovtıń oqıwshılarınıń barlıǵı aytarlıqtay joqarı maǵlıwmatqa iye. Jumıs

barisında kóplegen ilimiy jumislardı islep biz jaslar ushın baspadan shıgargán. Biz studentler búgingi kúnde ustaz baslagán baslamasınıń dawamshıları ekenimizden maqtanish ete alamız. XXI ásirde qaraqalpaqstanda chang saz ásbabınıń en jayıwında Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filialınıń w.w.a. professorı Jumaniyazov Iskander Rozumetovichqa óz minnetdarshılıqlarımızdı bildirip qalamız.

Paydalanılğan ádebiyatlar:

1. Allaniyazov B. MUSIQA FANINI O‘QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH //Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры. – 2024. – Т. 4. – №. 2. – С. 21-24.
2. <https://www.sbtsue.uz/uz/news/view/324>
3. <https://lyceum.tma.uz/besh-muhim-tashabbus/>

O'ZBEKISTONGA YEVIROPA ORKESTR CHOLG'ULARINING KIRIB KELISHI VA RIVOJLANISHI

Abutov Alibek Baxit o'g'li,

O'zbekiston davlat konservatoriyasi

Nukus filiali "Cholg'u ijrochiligi" kafedrası

Damli cholg'ular mutaxassisligi 1-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Allaniyazov Baxadir Kutlimuratovich,

"Umumkasbiy va ijtimoiy-gumanitar fanlar"

kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqola O'zbekiston hududiga rus cholg'ularining kirib kelishi va damli cholg'ular orkestrining shakllanishi va o'zlashtirilishi. Mahalliy yoshlarning yetishib chiqishida tanlovlarning ahamiyati haqida.*

Kalit so'zlar: *Damli cholg'ular orkestri, tanlov, kapelmeyster, to'garak, ijrochilik, madaniyat, san'at, musiqa.*

XIX asrning o'rtalariga kelib O'rta Osiyoni Rossiya tomonidan bosib olinishi tugallandi. 1867-yil iyul oyida o'z ichiga Qo'qon xonligi, Buxoro amirligi va Xiva xonligini birlashtirgan Turkiston general-gubernatorligi tashkil qilindi. Turkiston o'lkasi beshta viloyatga bo'lingan bo'lib, bular: Sirdaryo, Samarqand, Farg'ona, Yettisoy (Semirechie) va Kaspiyorti (Zakaspiyskiy) viloyatlaridan tashkil topgan edi.

Turkistonda damli cholg'ular ijrochiligini rivojlantirishda Chex sozandasi va etnografi, harbiy kapelmeyster V.V.Leysek faoliyatining ahamiyati kattadir. XIX asr oxirida Rus-Chex munosabatlarining yaxshilanishi natijasida, ko'pgina chex sozandalari Rossiyaga keladi. Bular qatorida V.V.Leysek ham bor edi. Bu sozanda Turkistonda ma'rifiy jamoat va ijodiy faoliyat yuritgan arboblardan hisoblanib, Xo'jayli batalyoni harbiy orkestri kapelmeysteri bo'lgan. Bundan tashqari u «Lira» deb nomlangan xor jamoasini boshqarar, gimnaziyada musiqa va ashuladan dars berar, O'rta Osiyo xalqlari musiqa folklorini o'rganishga harakat qilar va asarlar yaratar edi. Toshkent musiqa jamiyati konsertlarida u o'zini ijrochi sifatida namoyon qilgan. Shunday konsertlardan birida torli kvartet tarkibida Ya.B.Gordon (1-skripka), A.B.Gordon (2-skripka), V.V.Leysek (alt), A.I.Mirbadalov

(violonchel)lar ijrosida P.I.Chaykovskiyning kvartetidan «Andante cantabile»sini ijro qilishgan.

V.V.Leysek ko'pgina harbiy marshlar yozib, harbiy orkestrlar bilan ishlash davomida ularning repertuarini milliy kuylarga asoslangan yangi asarlar bilan boyitishga harakat qildi. «Leysek o'zbek kuylarini yig'ish va orkestr cholg'u asboblariга moslab qayta ishlash bilan ham, shug'ullanardi», - deb eslaydi, uning shogirdi sozanda va pedagog F.I.Negovelov. Bunday kuylardan ko'pchiligi orkestr yakkaxonlari tomonidan konsertlarda ijro etilar va nafaqat Ovro'palik tinglovchilar balki, mahalliy aholi tomonidan ham, qizg'in kutib olinar edi.

V.V.Leysekning ahamiyatli ishlaridan biri 1890-yilda yozilgan «Osiyo popuri» asaridir. Bu asar o'zbek, qoraqalpoq, qirg'iz, qozoq xalq kuylari asosida tuzilgan bo'lib, Leysek tomonidan fleyta, goboy, klarnet, fagot va mis damli cholg'ular kornet, tuba, valtorna, trombon, bas va zarbli katta hamda kichik baraban, uchburchak (treugolnik) kabi cholg'ulardan tashkil topgan damli cholg'u orkestriga cholg'ulashtirilgan edi. Chex sozandasining Turkiston kuylari asosida, birinchi bo'lib damli cholg'ular orkestri uchun asar yaratishga urinishi katta tarixiy ahamiyatga egadir. V.V.Leysekning ko'p qirrali musiqiy-jamoatchilik, o'qituvchilik va konsert ijrochilik faoliyati O'zbekiston musiqa madaniyati rivojida o'z izini qoldirgan. Turkistonda musiga san'atining rivoji sohasida ulkan ishlarni qilgan sozandalardan yana biri rus armiyasining kapelmeysteri N.N.Mironovdir.

1. A.F.Eyxgorn tomonidan yig'ilgan o'zbek xalq milliy cholg'u asboblari kolleksiyasining bir qismi Vena shahrida, qolgan qismi esa Moskvada Glinka nomidagi muzeyda saqlanmoqda.

2. V.V.Leysek (1857-1935) ko'zga ko'ringan Chex sozandasi. 1878-yilda Praga konservatoriyasini tamomlagandan keyin Rossiyaga keladi va Turkiston saper brigadasi harbiy orkestrining kapelmeysteri sifatida ish boshlaydi. Oktabr to'ntarishidan keyin O'zbekistonda yashab ijod qiladi va o'zbek musiqa madaniyatini rivojlantirish ishida faol qatnashadi. U Qo'qonda joylashgan saper batalyonining harbiy orkestri rahbari edi. Bu yerda u 1898-yili «Musiqasevarlar» to'garagini tashkil qiladi. To'garak harbiy orkestr sozandalaridan tashkil topgan

bo‘lib, Mironov xor va orkestrga rahbarlik qilar va orkestr jo‘rligida yakkaxon skripkachi sifatida ham chiqar edi.

N.N.Mironov 1901-yili Toshkentga o‘tkaziladi va harbiy dirijyor hamda kompozitor sifatida shaharning musiqiy hayotida faol qatnasha boshlaydi. Bu yerda o‘zining «Korobeyniki» degan operasini qo‘yadi. Uning keng tashkiliy, dirijyorlik va musiqiy pedagogik faoliyati O‘zbekistonda orkestr cholg‘ulari ijrochiligi rivojiga salmoqli hissa qo‘shdi.

1986-yil 25-27-aprelda O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat ishlari vazirligi tashabbusi bilan Toshkent shahrida damli cholg‘ular orkestrlari festivali o‘tkazildi. Bu festivalda oliy va o‘rta maxsus bilim yurtlari, turli ijodiy jamoalar va Respublikaning deyarli barcha viloyatlari musiqa va san’at bilim yurtlaridan hammasi bo‘lib 15 ta orkestr qatnashdi. Toshkentga kelgan har bir orkestr jamoasining dasturi 25-aprel kuni shahar bog‘laridan birida konsert qo‘yishi va 26-aprel kuni shaharning katta ko‘chasi (hozirgi mustaqillik maydonidan Beshyog‘ochdagi oldingi komsomol bog‘igacha) bo‘ylab marsh sadolari ostida orkestrlar yurishida qatnashishi kerak edi. Bu tadbir a‘lo darajada bajarildi. Keyin har bir orkestr Komsomol (hozirgi Alisher Navoiy) bog‘idagi ochiq sahnada o‘z konsert dasturini namoyish qildi. Bu festivalda A.Qodiriy nomidagi madaniyat institutining talabalar orkestri birinchi o‘rinni qo‘lga kiritdi va Moskvada bo‘lib o‘tadigan butunittifoq orkestrlar festivaliga yo‘llanma oldi (dirijyor va badiiy rahbar V.I.Rudenko). Ushbu festival to‘g‘risida keng axborot va lavhalar 28-aprel kuni Moskvaning “Vremya” dasturi bo‘yicha namoyish etildi. Bu davrda damli cholg‘ular rivojiga harbiy orkestrlar ham o‘z ulushini qo‘shganini e‘tirof etish zarur. Orkestr dirijyorlaridan V.Markelov, O.V.Lebedinskiy, V.I.Furmanov, R.M.Petrov, L.A.Royblat, P.L.Makarov, G.Terzyan kabi qator ustozlar Respublikamizda damli cholg‘ular orkestr ijrochiligiga va shogirdlar tayyorlash ishiga salmoqli hissa qo‘shganliklarini aytib o‘tish o‘rinli.

1991-yil 31-avgustda O‘zbekiston Respublikasi mustaqil deb e‘lon qilingandan keyin barcha sohalar qatori musiqa san’atida ham o‘zgarishlar sodir bo‘la boshladi. Ayniqsa O‘zbekistonlik yoshlarning Xalqaro tanlov va festivallarga

endi oldingidek butunittifoq saralashlarida qatnashib emas balki, to'g'ridan-to'g'ri mustaqil mamlakat vakili sifatida ishtirok eta boshladilar. Bunday vakillardan biri 1992-yili Moskvada bo'lib o'tgan «Yangi nomlar» (Novoye imena) xalqaro tanlovida klarnetchi Iskandar Murtazoev (B.M.Murtazoev sinfi) qatnashib g'olib bo'ldi va o'sha jamg'armaning stipendiyasiga munosib ko'rildi.

Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq aniqrog'i 1993-yili O'zbekiston Prezidenti I.A.Karimovning «O'zbekiston o'quvchi yoshlarini taqdirlash chora-tadbirlari to'g'risida»gi farmoni Respublika va xalqaro tanlovlarda qatnashuvchi yoshlar soni va sifatini oshishiga katta turtki bo'ldi. Shu farmonni qo'llab-quvvatlash maqsadida Vazirlar Mahkamasining 157-sonli Qarori chiqarildi va unga muvofiq xalqaro tanlov g'oliblari (5-chi o'ringacha) hamda Respublika tanlovi I o'rin g'oliblari oliy o'quv yurtlariga test va ijodiy imtihonlarsiz kirish huquqiga ega bo'lishi ko'zda tutilgan. Mustaqillik yillarida Muxtor Ashrafiy va Muhiddin Qori Yoqubov nomidagi bolalar musiqa va san'at maktablari o'quvchilari o'rtasida har uch yilda bir marta o'tkaziladigan Respublika tanlovlariga ham katta e'tibor qaratildi. Ushbu tanlovlarning viloyat va Respublika turlari g'oliblari o'rta maxsus o'quv yurtlariga imtihonlarsiz qabul qilinadigan bo'ldi. Bularning barchasi iqtidorli yoshlarni kashf etish, ularning mahoratini adolatli baholash maqsadida qilindi.

1997-yilda Moskvada yosh damli cholg'ular ijrochilarining xalqaro tanlovi o'tkazildi. Unda dunyoning ko'pgina mamlakatlaridan sozandalar qatnashib o'z san'atlarini namoyish etdilar. Ushbu nufuzli tanlovda konservatoriya talabalaridan klarnetchi S.Cheremuxin (B.Salixov sinfi) va fagotchi R.Tolmachev (P.I.Belyakov sinfi)lar qatnashib tanlov diplomlari bilan taqdirlandilar.

2000-yili Sankt-Peterburgda o'tkazilgan xalqaro tanlovda fleytachilar P.Dubrovin, D.Varelas va fagotchi V.Korobeynikovlar qatnashib faqat P.Dubrovin tanlovning faxriy yorlig'i bilan taqdirlandi. Shu yili Moskvada bo'lib o'tgan T.Dokshitser nomidagi II xalqaro trubachilar festivalida konservatoriya talabasi I.Karimullin qatnashish sharafiga muyassar bo'ldi. 2000 yili o'tkazilgan xalqaro tanlovlar ichida O'zbekiston uchun eng nufuzlisi Moskvada o'tkazilgan mashhur

ijrochi, pedagog S.V.Rozanov nomidagi klarnetchilarning birinchi xalqaro tanlovi alohida o‘rin tutadi. Unda konservatoriya talabasi S.Umarovning (B.S.Salixov sinfi) II o‘rinni egallashi O‘zbekiston sozandalarining katta yutuqlaridan biri bo‘ldi. 2001 yili XVI Respublika tanlovi Toshkentda bo‘lib o‘tdi. Bu tanlovda ham V.Uspenskiy nomidagi RO‘MMMI o‘quvchilari oldinda bo‘lib, klarnet S.Umarov (B.Salixov sinfi), fagot M.Jarikov (A.Abdumalikoy sinfi)) kabi o‘quvchilar birinchilikni qo‘lga kiritdilar.

2003-yili Toshkentda o‘tkazilgan XVII Respublika tanlovida ham asosan V.Uspenskiy nomidagi RO‘MMMI o‘quvchilari g‘olib deb topildi. Bular goboychi LTiora (V.LMelkomini sinfi), klarnetchilar S.Golovin(B.Salixovsinfi), G.Borisov (S.Antoshkin sinfi), fagot Ye.Kim (A. Abdumalikov sinfi), valtorna A.Egamov (R.Safarov sinfi), truba A.Kuzmin (A.Gadjiev sinfi Hamza nomidagi musiqa bilim yurtidan), trombon A.Toyshiev (J.Saburov sinfi) va boshqalar.

2001-yili Qozog‘istonning Ostona shahrida damli va zarbli cholg‘ui ijrochilarining xalqaro tanlovi bo‘lib o‘tdi. Unda Toshkent konservatoriyasi talabasi fleytachi P.Dubrovin III o‘rinni egalladi (X.Isakov sinfi). Shu yili Rossiyaning Tolyatti shahrida o‘tkazilgan xalqaro tanlovda konservatoriya talabalari klarnetchi A.Galimzyanov (B.Salixov sinfi), zarbli cholg‘ular ijrochisi P.Molchanovlar (A.M.Izmaylov sinfi) tanlov diplomlariga sazovor bo‘lishdi. 2002-yilda Qozog‘istonning Ostona shahrida o‘tkazilgan damli va zarbli cholg‘u ijrochilarining xalqaro tanlovida Toshkent konservatoriyasi talabasi trubachi I.Karimullin II o‘rinni egalladi (B.Matniyazov sinfi). Shuningdek R.Glier nomidagi Akademik litseyda ham damli va zarbli cholg‘ular bo‘limi mavjud bo‘lib, unda V.T.Kazakov bo‘lim boshlig‘i va trombon sinfini olib bormoqda, X.Yusupov fleyta, R.M.Nigmatov goboy, D.B.Godes klarnet, B.Ismanov fagot, Yu.Ya.Niyozov valtorna, S.A.Mazitov truba, O.V.Dinnik truba, Z.Abdullaev, F.Nosirov zarbli cholg‘ular sinflarida yoshlarga san’at sirlarini o‘rgatgan.

Mustaqillikning o‘n yilligiga kelib musiqa san’atiga hukumatimiz tomonidan berilayotgan e’tibor O‘zbekiston davlat konservatoriyasi yangi muhtasham binosining qurib topshirilishi, Navoiy shahrida 900 o‘ringa mo‘ljallab qurilib ishga

tushirilgan madaniyat va san'at kolleji hamda qayta qurilayotgan va tamirlanayotgan boshqa ko'plab kollej va litsey binolarida o'z aksini topgan desa bo'ladi. Shu bilan birga mustaqillik sharofati tufayli kollej va akademik litseylarning moddiy texnika negizlari yanada mustahkamlanmoqda. Yaponiyaning «YAMAHA» va boshqa chet el firmalarining qimmatbaho zamonaviy cholg'ulari hamda jihozlari bilan ta'minlanganligi va bunga davlat tomonidan juda katta mablag' sarflanayotganligi fikrimizning dalilidir. Hozirgi davrda jahon andozalariga mos o'quv rejalari, dasturlar, darsliklar, o'quv qo'llanmalari va uslubiy adabiyotlar yaratildi va yaratilmoqda. Buning natijasida ko'pchilik yoshlarimiz xalqaro tanlovlarda mustaqil O'zbekiston sharafini himoya qilmoqdalar. Bularning barchasi mustaqilligimiz sharofatidan ekanligi shubhasizdir.

O'zbekiston davlat konservatoriyasi mustaqillik yillarida madaniyat vasan'at sohasida chet ellar bilan ijodiy aloqalarni yanada mustahkamladi. Musiqiy ijrochilik yo'nalishi bo'yicha xorijdan kelgan talabalar fortepiano, akademikxonandalik, kompozitorlik, an'anaviy xonandalik, damli cholg'ular va boshqa mutaxassisliklari bo'yicha konservatoriyaning yetakchi professor-o'qituvchilarida tahsil olmoqdalar.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, damli va zarbli cholg'ular ijrochilik san'atini rivojlantirishda ko'pgina sozandalar o'zlarining katta hissasini qo'shdilar. Natijada ularning mehnati inobatga olinib hukumatimiz tomonidan munosib taqdirlandilar va O'zbekiston musiqiy ijrochiligida yetakchi san'atkorlar qatoridan o'rin egalladilar. Bu ustoz sozandalar nomlarini keltirib o'tamiz. O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artistlar: Usmon Rizaqulov (klarnet), professor, Vasiliy Fedorovich Po'latov (truba), professor, Arkadiy Veniaminovich Malkeev (fleyta), professor, Radik Rashidovich Safarov (valtorna), professor, Bahodir Sobirovich Salixov (klarnet), professor, Boris Naumovich Gusakov (goboy), Ivan Ivanovich Yesin (klarnet), Avanes Asaturovich Karakadaev (fleyta), Petr Ivanovich Belyakov (fagot), Gennadiy Konstantinovich Vergilesov (trombon), Viktor Aleksandrovich Verigin (truba), Obid Mirzaev (valtorna), Rustem Mametovich Ibragimov (goboy), Ibragim Rashidov (trombon), Yunus Alievich Gulzarov (klarnet-saksofon), Alisher

Hamidullaevich Sayfullaev (fleyta), Nodir Saliev (klarnet), O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan yoshlar murabbiysi, professor Vitaliy Livovich Melkomini (goboy) kabi ustozlar shular jumlasidandir.

Damli cholg'ular ijrochiligini rivojlantirishda O'zbekiston mudofaa vazirligining (oldingi Turkiston harbiy okrugi) Shtab orkestri, Toshkent umumqo'shin oliy komandirlar tayyorlash bilim yurti va Ichki ishlar vazirligi namunali orkestrlarining faoliyati ham katta ahamiyatga ega bo'lib, hozirgi davrda Respublikadagi shu va boshqa orkestrlarda oliy o'quv yurtlari va kollejlarni tugatgan yosh mutaxassislar muddatli va shartnoma asosida xizmat qilmoqdalar.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Nigmatov. R. M. "Damli cholg'ular orkestri" O'quv qo'llanma. T.: 2010-y.
2. THE USE OF KODALY METHOD IN TEACHING MUSIC
A.B.Kutlimuratovich - International Journal of Pedagogics, 2024
3. MUSIQA FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK
TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH B.Allaniyazov -
... журнал социальных наук, философии и культуры, 2024
4. THE WAYS OF INCREASING THE EFFECTIVENESS OF LEARNING
THROUGH INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN MUSIC LESSONS
Allaniyazov – Евразийский журнал академических исследований, 2024
5. Алланиязов Б. ЛЮДИ ИСКУССТВА (КОМПОЗИТОР, ДИРИЖЁР И
ПЕДАГОГ) //Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи. –
2018. – Т. 72.
6. Rasbergenova X. MUSIQANING INSON SALOMATLIGIDAGI O'RNI
VA AHAMIYATI //Вестник музыки и искусства. – 2024. – Т. 1. – №. 3.
– С. 38-42.

3-BÓLIM: SAZ ATOARIWSHILÍGÍNDA MUZÍKALÍO-TEORIYALÍO

PÁNLERDÍN ORNÍ

OVOZ REGISTRRLARI HAQIDA MA'LUMOTLAR

Ochilov Ulug'bek Musurmonqulovich,

Termiz davlat pedagogika

instituti o'qituvchisi

Annotatsiya: Vokal maktabining eng yaxshi natijalaridan biri – bu o'z-o'zini eshitish va nazorat qilish orqali sodir bo'ladi. Birinchi mashqlardanoq o'z ovozi eshitishga o'rganish, uni yaxshi bo'lmagan holda ham qabul qila olish, shuningdek uni xuddi o'simlik singari o'stirish, saqlash, sevish orqali ovoz jaranglaydi va ravshanlashadi. Mashqlarni birinchi notalar nomi bilan kuylashdan boshlash kerak, lekin u barcha vokal talablariga javob berishi darkor.

Kalit so'zlar: vokal, ovoz, registr, opera, medium, sof, forte, piano, tembr, kantilena, mikst, akustika, falset, obertonlar, legato, sof.

Garsianing klassik aniqlashi bo'yicha: Registr tushunchasida bir qator ketma-ket va bir turdagi ovozlar tushuniladi, bir mexanizm ichki tuzilishi harakati orqali ishlab chiqiladi. Ikkinchi turdagi tovush tashkil qilish usuli ham mavjud bo'lib: ko'krakli va falsetli (fistula)dir.

1.Ko'krakli – ovoz teshigini batamom tutashuvi bo'lib, bog'lamlar o'zining butun kuchi bilan tebranadi va xiqildoq bu erda past, quyi joylashadi. Akustika tomonidan kuzatilganda tovushning katta boyligi bu uning kuchidir,

2.Falsetli – ovoz teshigini, tirqishini butunlay yarim tutashuvi hisoblanib, bog'lamlarning faqatgina chetlarini tebratadi. Akustika tomonidan tovush obertonlar sababli keskin farq qiladi, ko'krakka nisbatan musaffo, asl falset professional opera ijrochisi registridek hisobga kirmaydi.

Ko'krak registri uchga bo'linadi: ko'krak, medium (mikst), boshli bo'ladi. Eraklarda u ikkita – ko'krak va bosh; ayollarda uchta – ko'krak, bosh, mikst.

Mikst – bu ko'krak ijrosidan boshga bir xil me'yorda o'tishi, bunda bog'lamlar yumilishi o'rta joylashuvini egallaydi. Mikstda ko'kraklar va bosh

rezonatorlari ham ishlaydi. Bu ishda mikst ustidan eshitish nazorati juda muhim va his tuyg'ularni qidirishdagi qulaylik bo'lib ham xizmat qiladi. Ijrochi siniq notalardan qochishi kerak. Yaxshi nafas olishni ovoz orqali nazorat qilib to'g'rilab va zo'rg'a bilinayotgan unli tovushni, uning tubanlik mohiyatini o'zgarganligini, unlining yopinchig'i deyiladi. Shuning uchun ochilish va yopilish tovushlari atamalari bordir.

Yopilgan tovush – bu tembr bo'yicha ko'proq yaxlitlab yuqori va pastki rezonatorlarning maksimal qo'llanilganligidir. Va bir vaqtda tayanch hissini saqlashdir. Vokal ijrosida tovush yopilishi (berkitilishi) oson ishlaydi, halqum me'yorda kengayadi, xiqildoq esa o'zining me'yoriy holatidan pastga tushadi. Tovushni to'g'rilash juda yuqori va pastki notalar orqali o'z vaqtida sodir bo'ladi. Ochiq (sof) tembrdan haddan tashqari foydalanish boshlang'ich o'qitish avrida tovushlarni noto'g'ri shakllanishiga olib keladi. Bu juda ko'plab ovozlarni muddatidan oldin yo'q bo'lishini asosiy sabablaridan biridir. Ayniqsa erkaklarning yuqori ovozini ochiq tembrda ijro qilishi zararlidir. Ayol ijrochilarning ochiq tovushda haddan tashqari foydalanishi, ularda har xil nuqsonlar paydo bo'lishiga va ovozni tez eskirishiga, buzilishiga olib keladi. Ushbu vazifani yodda saqlash uchun qo'shiq aytishni endigan boshlaganlar nimani unutmasligi kerak?

1. Ovoz tembrini o'rta tonlarda tuzatish, uning chiroyliligi, yopilmagan va ochilmagan hamda sof bo'lishi mumkin emas.

2. O'rta registrlarning tonini bir tekis to'g'ri o'tishini kuzatish, o'z o'ziga ovozini sinishiga, o'zgarishiga yo'l qo'ymaslik bu ko'krak va bosh ijrodagi tovushining aralashuvini ta'minlaydi.

3. Tovushning "rangi" erkin va jarangdor bo'lishini kuzatish tuban va bo'g'iq, xunuk va eshitilmaydigan qiladi. Garsia aytganidek tovushda quyidagilar bo'lishi kerak:

- past (quyi) xiqildoq;
- tilning qoshiqsifat shakli;
- yuqori yumshoq tanglay.

Vokal mashqlari bilan shug'ullanish bo'yicha bir qancha maslahatlar oldik:

1–mashq – tabiiy, butun, hech qanday kuchlanishsiz, unlilarni o‘zgartirmasdan bir xil kuchda ijro qilish kerak. Glinka ko‘rsatmasi: “Mashqlarda tovushni kuch ishlatmasdan cho‘zish. Endi boshlayotganlar uchun mashq juda oddiy, ritmik, tor intervallarda va kvinta oralig‘ida bo‘lishi kerak”.

Vokal ijrochilari qo‘shiq aytish uchun birinchi navbatda nafasni to‘g‘ri olishdan boshlash kerak deyishadi. Vokal o‘qituvchilari ijroda «A» tovushini ishlatishdan boshlashni tavsiya qilganlar. Chunki bu unlida ajoyiblik ko‘proqdir. Xiqildoq tinch, pastda joylashgan bo‘ladi, halqum ochilgan, kengaygan va yumshoq tanglay ko‘tarilgan bo‘ladi. Ko‘pincha o‘quvchilarga «A» tovushini aytish qiyin, «O» yoki «U» unlisi esa engilroq bo‘lib tuyuladi. Pedagog Vitt maslahati bo‘yicha: “Yaxshi shakllanadigan va yaxshi jaranglaydigan unlini toppish qulaydir”. Glinka buni shunday atagan: “Oldin yengil bo‘ladigan tovushlarni aytish kerak”. Albatta keyingi mashqlarda barcha unlilardan foydalanish kerak. Ijro matnidagi unli va undosh tovushlarni navbatma-navbat kelishida tovush bir tekis, iloji boricha chiroyli bo‘lishi kerak. Tovush tekisligi musiqali interval, to‘xtalishlarni engilishiga, unli va undoshlarni o‘zgarishiga tobe bo‘lmasligi kerak. Barcha unlilar bitta vokal shakliga ega bo‘lishi kerak. Undoshlar va unli tovushlarni, ularni vokal chizig‘idan chiqarib tashlamasligi, ular engil va aniq talaffuzda bo‘lishi hamda unlilar oqimini bo‘lmasligi kerak. Ovozni to‘xtamasdan chiroyli va tekis jaranglashi ijroning asoslaridan biridir. Bunga chiroyli nafas olish jarayonlari va tovush hajmi mukammalligi orqali erishiladi.

Nafas olish - bu pedalni bosish, tovushlarni birgalikda bog‘laydigan barcha mashqlarni LEGATOdan tashqari ijro qilish demakdir.

Kantilena - nafas olganda bir notadan ikkinchi notaga hech qanday silkinishsiz, to‘xtamasdan bir tekis o‘tishni bildiradi. Buni taqinchoq bilan tenglashtirish mumkin, ya’ni bir ipga birin-ketin durlarni o‘tkazishdir yoki skripkachining skripka chalishidek, kamonchani simlar oralab bir tekis ravon kelishidir. LEGATO va KANTILEKS ustida ishlashdan oldin oddiy asar va mashqlarni tinch tempda ijro qilish kerak.

M.Garsia tovush tekisligi LEGATO haqida shunday deydi: “Bir bo‘g‘indan ikkinchisiga o‘tayotganda, bir notadan ikkinchisiga o‘tishda ovozni silkinishsiz va bo‘shashtirmasdan aytish kerak. Xuddi barcha qurilmalar faqat bir tekis va davom etadigan tovushdan tashkil topsin. Barcha notalarni bir tembrda qat’iy saqlash kerak. Tembr tekisligi xiqildoqning bir nusxali ishlashidan vujudga keladi”.

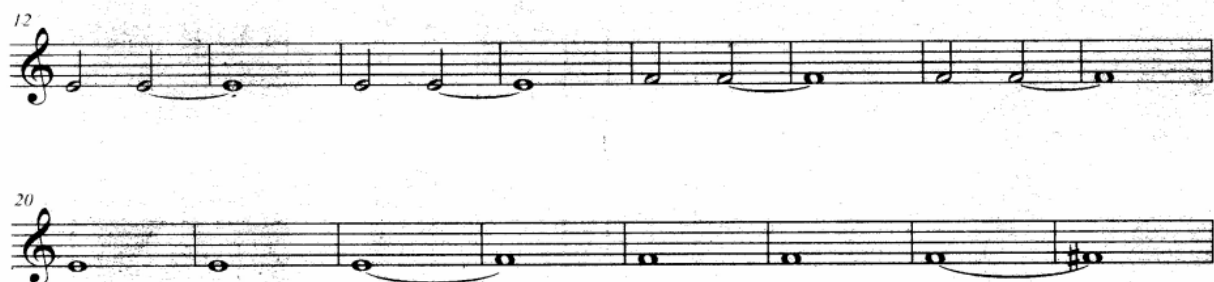
FORTE va PIANO ijrosiga ko‘ra pedagog Vitt maslahat beradi: “Ijroni o‘rganayotganlar shuni unutmasligi lozimki, ovoz kuchi uni boshqarishda oson oldinga o‘tadi. Yaxshi ijro etish uchun ijrochi o‘z ovozini kuch bilan itarmasdan, balki o‘stirishi kerak”.

Vokal maktabining eng yaxshi natijalaridan biri – bu o‘z-o‘zini eshitish va nazorat qilish orqali sodir bo‘ladi. Birinchi mashqlardan o‘z ovozini eshitishga o‘rganish, uni yaxshi bo‘lmagan holda ham qabul qila olish, shuningdek uni xuddi o‘simlik singari o‘stirish, saqlash, sevish orqali ovoz jaranglaydi va ravshanlashadi. Mashqlarni birinchi notalar nomi bilan kuylashdan boshlash kerak, lekin u barcha vokal talablariga javob berishi darkor:

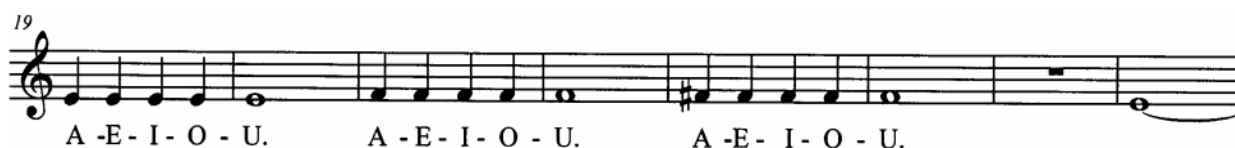
1.O‘zini o‘qishga bo‘lgan qiziqishini, jismoniy va psixologik tayyogarliligini tekshirishi kerak. Bo‘g‘inlarni aytamiz: «VA», «MA» yoki «DA». O‘zingizga qulay bo‘lgan bir tovushni olib nafas chiqqunicha ushlashingiz kerak (nafasni oxirigacha siqib chiqarmang). Tovush kuchsiz bo‘lgunicha nafas berishni kuchaytiring, tovush chiroyli va tekisligini kuzating. Nafas olganda charchamang, bo‘lmasa tovush qaltiraydi, bu mashq ijro nafasini his qilishga yordam beradi.

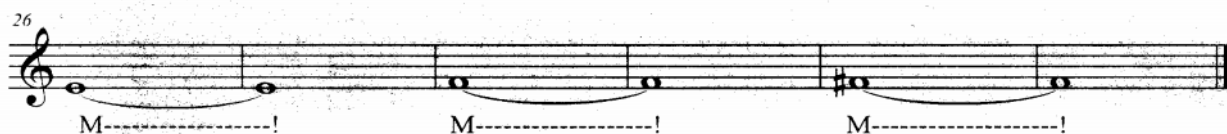
2. Birinchi notadan oldin unlini FORTE keyin PIANODA ayting. Diqqat: nafas uzatilishida tovush sifati va tekisligini nazorat qiling. Nafas tekis, faol, silkinishsiz uzatiladi. Ijro vaqtida gavdani to'g'ri holatda bo'lishini kuzating.

3. Bitta notada hamma unilarni shoshilmasdan bitta nafasda ayting (A, E, I, O, U - A, O, E, I, U). Tovush sifatini va uning tekisligini nazorat qiling, bunda unlilar ketma-ketligi o'z-o'zidan ko'rsatilmagan. Bu unlilar tartibi tovush artikulyatsiyasining tekisligini, me'yoriyligini, qulayligini ta'minlaydi, faqatgina «A» tovushida xiqildoq qisilganligidan tashqari holatlarda. Bunday holatda qulay unlidan boshlash zarur, chunki mana shu qiyinchiliklarga ko'ra ko'pgina pedagoglar solfejioni ijro qilishga qat'iy qarshidirlar. Ayniqsa bu boshlang'ich o'rganish davrida sodir bo'ladi, chunki ijrochining diqqati boshqa yo'lga qaratilgan bo'ladi va bu tovush sifatida namoyon bo'ladi.

4. Marash «M» tovushini qo'shib aytish kerak, til ildizi to'g'ri joylashganiga ko'nikish uchun og'izni ochish, lablarni yumshoq birlashtirish (yopish) va «M» tovushini uzoq cho'zib aytish, lablar tepasida qitiqlash va titrash bo'lishiga olib keladi. Agar til ildizlari ko'tarilgan bo'lsa, bu tuyg'u bo'lmaydi.

5. Ijroda birinchi notali bo'g'imlarida «MA-ME-MI-MO-MU» (shoshilmasdan, osoyishta kuylang), «M» eng birinchi tovush, marash sifatida talaffuz qilinadi. Xuddi oldingi mashqlardagidek, keyingi unli tovush xuddi shu

erga, ya'ni tepa tishlarga, shu kenglik va aylanalik darajasida og'izning tabiiy bo'lishini, xiqildoqning ozod bo'lishini, nafasni o'tkazuvchan bo'lishini kuzating. Mashq tayanchini his qilishga yordam beradigan tovushni oldinga suradi.

3. Xuramov U. B. K. VENA KLASSIK MAKTABI YETAKCHISI FY GAYDNNING IJODIGA BIR NAZAR //Oriental Art and Culture. – 2023. – T. 4. – №. 5. – C. 200-207.
4. Karimjonovich K. U. THE IMPORTANCE OF TEACHING MUSIC THEORY IN MUSIC EDUCATION //Academia Repository. – 2023. – T. 4. – №. 9. – C. 4-12.
5. Xuramov U. B. K. YOSH MUSIQACHI O ‘QUVCHILARDA MAQOM VA UNING USULLARI HAQIDAGI BILIMLARNI SHAKLLANTIRISH NE CHOG ‘LI AHAMIYATLI //World of Philology. – 2023. – T. 2. – №. 4. – C. 25-33.
6. Karimjonovich X. U. B. ZAMONAVIY NOTA YOZUVIGA ASOSLANGAN NOTA YOZUVI //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. Special Issue 14. – C. 453-462.
7. Khuramov U. K. FORMATION, DEVELOPMENT AND HISTORY OF HARMONY //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 12. – C. 77-82.
8. Karimjonovich K. U. et al. Sherna bakhshi's work and its place in sherobod school of friendship //Annals of the Romanian Society for Cell Biology. – 2021. – T. 25. – №. 4. – C. 13413-13417.
9. Karimjonovich X. U. Important importance of elementary theory of music in the field of music education //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – C. 200-204.
10. Khuramov U. K. Processes of formation of performance traditions in folk instruments //Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari. – 2021. – T. 9. – C. 186-192.
11. Karimjonovich X. U. QADIMIY KUYLAR VA ULARNI TASHKIL ETUVCHI QISMLAR //Scientific Impulse. – 2023. – T. 1. – №. 7. – C. 74-81.
12. Musurmonqulovna B. F., Khuramov U. ARTISTIC INTERPRETATION OF WORKS FOR THE PIANO IN THE WORKS OF YOUNG

- COMPOSERS OF THE XXI CENTURY //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 4. – C. 95-97.
- 13.Xuramov U. B. K. YOSH MUSIQACHI O ‘QUVCHILARDA MAQOM VA UNING USULLARI HAQIDAGI BILIMLARNI SHAKLLANTIRISH NE CHOG ‘LI AHAMIYATLI //World of Philology. – 2023. – T. 2. – №. 4. – C. 25-33.
- 14.Xuramov U. B. K. QADIMIY O ‘RTA OSIYO XALQ KUYLARINI TASHKIL ETUVCHI QISMLARIGA QISQACHA TAVSIF //World of Philology. – 2023. – T. 2. – №. 4. – C. 40-48.
- 15.Xuramov U. B. K. YOSH MUSIQACHI O ‘QUVCHILARDA MAQOM VA UNING USULLARI HAQIDAGI BILIMLARNI SHAKLLANTIRISH NE CHOG ‘LI AHAMIYATLI //World of Philology. – 2023. – T. 2. – №. 4. – C. 25-33.
- 16.ZAKIROVA Z. ZAMONAVIY TA’LIMNING O ‘QUV-TARBIYA JARAYONIDAGI MOHIYATI //O ‘zbek musiqiy merosining ta’lim tizimidagi o ‘rni va ahamiyati. – 2023. – T. 1. – №. 4. – C. 227-230.
- 17.Zakirova, Z. (2023). O‘ZBEK MILLIY MUSIQASINING SHAKLLANISHI VA TARAQQIY ETISH BOSQICHLARI. Interpretation and Researches, 2(1)
- 18.Azamovna, Z. Z. (2022). From the History of Uzbek National Musical Art. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY, 3(12), 297-301.
- 19.Azamovna, Z. Z. (2022). Theoretical Foundations of the Formation of Music History. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY, 3(12), 302-306.
- 20.Zakirova, Z. A. . (2022). Methods of Using Musical Means in Teaching the History of the Vienna Classical School in the General Educational Process. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 2(4), 95–99.

- 21.3A Закирова Методика использования музыкальных средств в обучении истории Европы в общеобразовательной школе Science and Education 3 (4), 615-621
- 22.ZA Zakirova Methods of using information about the art of music in the teaching of history of Uzbekistan to students of 6–7 grades of secondary schools, ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 11 (10 ...
- 23.ZA Zakirova Methods of using information about the art of music in teaching history to students of 9th and 10th grades of secondary schools, Asian Journal of Multidimensional Research 10 (10), 1508-1511.
- 24.ZZ Azamovna, MUSIC PEDAGOGY SKILLS OF A MUSIC CULTURE TEACHER, European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 8 (4)
- 25.Z Zakirova, SCIENTIFIC BASIS FOR INTRODUCING PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN MUSIC EDUCATION. Theoretical & Applied Science, 69-70
- 26.ZA Zakirova, ON THE ART OF MUSIC IN TEACHING HISTORY LESSONS TO GENERAL SECONDARY SCHOOL STUDENTS METHODS AND METHODS OF USE OF RESOURCES. Modern Scientific Research International Scientific Journal 1 (9), 22-27.
- 27.PDZZ Azamovna The Role of Music Art in the Cultural and Spiritual Life of Uzbekistan. Texas Journal of Philology, Culture and History 23, 16-19.
- 28.O‘G‘Li T. R. Z. et al. O ‘QUVCHILARDA VOKAL ASARLARINING RIVOJLANISHI: OVOZ KUCHINI QO ‘ZG ‘ATISH //Oriental Art and Culture. – 2023. – T. 4. – №. 5. – С. 224-230.
- 29.Ochilov Ulug‘bek Musurmonqulovich, & Tursunova Dilbar Abdurayimovna. (2023). “BOBURNOMA” ASARIDA MUSIQAGA OID VOQEALAR . ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 19(8), 54–57.

30. Musurmonqulovich, O.U. (2022). BUYUK AKBARSHOHNING YOSHLIGI. IJTIMOIIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, 31–35.
31. Ulug'bek Musurmonqulovich, O. . (2022). AKBARSHOHNING SAN'ATGA BO'LGAN E'TIBORI. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(4), 495–499.
32. Ochilov Ulug'bek Musurmonqulovich, BOBURNING VATANGA BO'LGAN MUHABBATI ORIENTAL ART AND CULTURE 2023/5/10, 231-236.
33. Choriyev Tohir Ro'ziqul o'g'li. (2023). BARKAMOL AVLODNI TARBIYALASHDA MUSIQANING O'RNI VA AHAMIYATI. Journal of New Century Innovations, 38(1), 142–146.
34. Чориев Тоир Розиккулович. (2023). МУЗЫКА В ВОСПИТАНИИ СОВЕРШЕННОГО ПОКОЛЕНИЯ МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 31(1), 131–135.
35. Tohir Ro'ziqul o'g'li Choriyev. (2023). O'QUVCHILARDA VOKAL ASARLARINING RIVOJLANISHI: OVOZ KUCHINI QO'ZG'ATISH. "Oriental Art and Culture" Scientific Methodical Journal 4 (5), 224-230, 2023.
36. Choriyev Tohir Ro'ziqul o'g'li. (2023). MUSIC IN EDUCATION OF A PERFECT GENERATION PLACE AND SIGNIFICANCE. THE THEORY OF RECENT SCIENTIFIC RESEARCH IN THE FIELD OF PEDAGOGY. (13), 92-96.

FORTEPIANO CHOLG'USIDA FRANSUZ MUSIQASI VA KLOD ASHIL DEBYUSSI IJODINING O'RNI HAMDA AHAMIYATI

Saburova Umida Maulenbergenovna,

O'zbekiston davlat konservatoriyasi

Nukus filiali o'qituvchisi

***Annotatsiya:** K. Debyussining Fortepiano va orkestr uchun fantaziyasi mavzu doirasining kengayishida, shakl xususiyatlarining erkin talqin etilishida, solo cholg'ulardagi bayon etish uslubining rang-barangligida, temrlar mutanosibligining nozik qo'llanilishida, garmonik va texnik imkoniyatlardan puxta foydalanishlarida ayniqsa keng namoyon bo'ldi. Impressionizm oqimida ijod qilgan fransuz kompozitori K. Debyussi fortepiano cholg'usida bebaho asarlar, ayniqsa fortepiano va orkestr uchun mukammal asarlar yozgan va ularda klavish cholg'ularining go'zal tovushlar koloriti, tarixiy bosqichlarda rivojlanib kelgan boy garmonik ohamgi uyg'unlikni kasb etadi.*

***Kalit so'zlar:** fransuz musiqasi, impressionizm, agogika, nyuans, dinamika, tebr, lad, faktura, ritm, konsert, temp, kolorit, shtrix, prelyudiya, orkestr, simfoniya,garmoniya, faktura.*

O'zbekiston fortepiano san'atida nafaqat o'zbek musiqasi yoki o'zbek kompozitorlari tomonidan yaratilgan asarlar, balki butun dunyoga mashhur jahon kompozitorlari, shu jumladan K. Debyussining bir- birini takrorlamaydigan ajoyib garmoniya va o'ziga xos musiqiy tili bilan ajralib turuvchi yirik shakldagi asarlariga bo'lgan talab mamlakatimizda mavjud barcha ta'lim tizimida kuzatiladi. Shu sababli zamonaviy ilg'or pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish, yirik shakladagiasarlar ustida ishlash jarayonining sifat darajasini o'stiradi va har tomonlama mukammal, yuqori musiqiy ijro salohiyatiga ega bo'lgan yosh va umidli pianinochilar kamolotiga zamin yaratadi.Fransuz maktabining yorqin namoyondasi Alfred Korto (1877-1962) - asrning birinchi o'n yilliklaridagi eng yirik fransuz pianinochisi, romantik an'analar vakili, keng qiziqish doirasiga ega musiqachi. Parij konservatoriyasini tugatgach, solist va ansambl ijrochisi sifatida

konserterlar berdi (1905 yildan jahonga mashhur trio - A. Korto, J. Tibo, P. Kasals a'zosi edi), dirijyor yordamchisi va xormeyster bo'lib ishladi. Bayrot teatrida repetitor, Parijdagi opera jamiyati festivallarini va Buyuk xor kontsertlari uyushmasini tashkil qildi, Lilldagi Milliy musiqa jamiyati va mashhur kontsertlar jamiyatining kontsertlarini o'tkazdi. O'zining klavirabendlarida Kortot birinchi navbatda ajoyib ijodiy shaxs sifatida namoyon bo'ldi. Opera va simfonik guruhlar bilan ishlashga odatlangan, hatto pianinoda ham u katta badiiy tushunchalarda fikrlaydigan, o'z san'ati bilan katta auditoriyani o'ziga jalb qila oladigan musiqachi edi. Uning qiziqishlari romantiklar va zamonaviy frantsuz bastakorlarining musiqasiga qaratilgan. O'z talqinlarida u musiqada rang-barang tuyg'ularning eng boy diapazonini o'zida mujassam etgan. Shu bilan birga, Korto talqinlarida asarlar mazmunini teran anglaydigan, muallif fikri mantiqini aniq yetkazuvchi yuksak zakovatli ijodkorni his etardi. Pianinoning ijrosi melodik nafas olishning kengligi, tovushning to'yinganligi, reliefi, ba'zan oratorik ko'tarilgan intonatsiya uslubi bilan ajralib turardi. Ritm sezilarli erkinlik bilan ajralib turardi. Ba'zan rubato xarakterida asr boshlarida moda bo'lgan injiq agogikalarning aks-sadolari sezilib turardi (u ba'zan akkordlarni o'zboshimchalik bilan arpeggiatsiya qilish va ohangdor tovushlarni o'zboshimchalik bilan ijro etish orqali o'tmishni hurmat qilgan. bas). Kortotning o'yini chinakam virtuoz ko'lami bilan ajralib turardi, garchi u har doim ham texnik jihatdan benuqson bo'lmagan, ayniqsa uning ijrochilik faoliyatining oxirlarida. Korto ko'plab o'qituvchilik faoliyati bilan shug'ullangan, Parij konservatoriyasida pianino sinfiga rahbarlik qilgan. Korto o'zining ijro va o'qituvchilik tajribasini uslubiy ishlarda – “Pianistik texnikaning ratsional tamoyillar”, “Interpretatsiya kursi”, “Ish uchun nashr” - Shopen va boshqa romantiklar asarlariga jamladi. Bundan tashqari, Kortot kitoblarni nashr etdi: “Fransuz pianino musiqasi” uch jildlik va “Shopenning aspektlari”. Korto va Long asarlari bilan ifodalangan fransuz pianino texnikasi Germaniyada “og'irlik” o'ynash tarafdorlari tomonidan ilgari surilgan pianizm tamoyillariga ziddir. Ikkala tizim ham bir tomonlamalikdan aziyat chekadi, bu ayniqsa barmoq texnikasiga nisbatan yaqqol namoyon bo'ldi: bir holatda barmoqlarning faol harakatlarining

roli ortiqcha baholangan, ikkinchisida esa kam baholangan. Nemis metodistlarining hissasi allaqachon aytib o'tilgan. Dastlab 1860-yillarda fransuz rangtasvirida vujudga kelgan. E. Mane, K. Mone, O. Renuar hayotdan olgan bevosita jonli taassurotlarini tasodifiy harakat, favqulodda holatlar ifodasida namoyon etdilar. Manzara, portret, ko'p shaklli kompozitsiyalarda rassomlar tomonidan dastlabki taassurotlar kuchi va sofliqi, betakror xususiyatlari mayda detallariga beril-masdan tasvirlandi.

Impressionistlar ilk bor zamonaviy shahar hayotining serqirra ko'rinishlarini yaratib, asarlarida shahar manzarasi va undagi odamlar qiyofasida uning o'ziga xosligini aks ettirdilar. Manzara ustalari o'z asarlarini ochiq havoda ishlab quyosh nuri jilosini, tabiatning rang-barang bo'yoklari boy majmuasini yorqin aks ettirdilar, plener ularning asarlaridagi kundalik ohanglarga quyosh nuri bilan to'yingan, bayramona kayfiyat baxsh etgan. Yetuk impressionizm asarlari yorqinligi va hayotiyliqi bilan ajralib turadi. Impressionizm xususiyatlari neoimpressionizm va postimpressionizmga taraqqiy etdi. Amerikada J. Uistler, Germaniyada M. Liberman, L. Korint, Rossiyada K. A. Korovin, I. E. Grabar va boshqalar ijodi impressionizm rivojiga hissa bo'lib qo'shildi. 1880—1910-yillarda impressionizm ko'p rassomlar ijodiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

Bu voqelikni yangi tomonlarini o'zlashtirishda, plener usullarini egallashda namoyon bo'ldi. Impressionizm qoidalari haykaltaroshlikda turli darajada o'z aksini topdi.

Musiqada — Impressionizm Fransiya kompozitorlari ijodida 1880—90 yillarda paydo bo'lgan (K. Debyussi, keyinchalik M. Ravel, P. Dyuka va boshqalar).

20-asr boshidan Yevropaning boshqa mamlakatlarida ham tarqalgan (Ispaniyada M. de Falya, Italiyada O. Respigi, A. Kazel-la, Polshada K. Shimanovski va boshqalar).

Musiqiy impressionizmga tabiat manzaralari, tashqi dunyo hodisalarini kuzatish jarayo-nida yuzaga kelgan his-tuyg'ularni, no-zik ruhiy holatlarni aks ettirish

xosdir. Asarlar tembr va garmoniyaning rang-barangligi, shakl rivojining erkinligi, ritmikasining beqarorligi bilan ajralib turadi.

Pianist ijrochi K. Debyussining Fortepiano va orkestr uchun fantaziyasi uning ijodidagi durdona asarlardan biridir.

Shu nuqtai nazardan fantaziyaning qaysi qismida fortepiano bosh o'rnida, qaysi bo'limda esa akkomponiment va jo'rlik vazifasini o'tish kerakligini, qaysi bo'limda pianist va orkestr bir xil darajada va mavqeida kelishi va duet, diloglar, imitatsiya yoki o'zaro bir-biriga ovoz berib turish ko'rinishida ifoda etilishi yodda tutishi kerak bo'ladi. O'z navbatida uslubiy yorqinlik pianistning ijro iste'dodini rivojlanishiga, uning badiiy dunyo qarashi, texnik mahorat san'atini takomillashuviga asos bo'ladi. fantaziya orkestr dramaturgik g'oyani solo partiyasi bilan bir mavqeda yo'naltiradi va rivojlantiradi, yakkaxon va orkestr o'rtasidagi mutanosiblik ravonlashtiriladi.

Fransuz musiqasining rivojlanishi va taraqqiy etishida Debyussining eng yaxshi orkestr asari 1903-1905 yillarda dengiz bo'yida yozilgan "Dengiz" asari katta xisssa qo'shgan bo'lib, bastakor yoz oylarida u erda qoladigan bo'ldi. Asar uchta simfonik eskizdan iborat.

Hissiy ishqiy eskizlardan voz kechgan Debyussi dengiz elementlarining ovozli yozuvi asosida haqiqiy "hayot" rasmini yaratdi. Dengiz o'zining rang-barangligi va ta'sirchanligi bilan tinglovchini quvontiradi.

Bu erda bastakor yana to'g'ridan-to'g'ri taassurotlarni etkazishning impressionistik usullariga murojaat qildi va u tinch va sokin yoki g'azablangan va bo'ronli dengiz elementining o'zgaruvchanligini ko'rsatishga muvaffaq bo'ldi. 1908 yilda Debyussi "Iberiya" uchun partituraning yozdi, u "Tasvirlar" (1906 - 1912) uch qismli simfonik tsikliga kiritilgan. Uning qolgan ikki qismi "G'amgin jigi" va "Bahorgi davra raqslari" deb nomlanadi. Iberia musiqachining ispan mavzusiga bo'lgan qiziqishini aks ettirdi, bu boshqa frantsuz bastakorlarining tasavvurini hayajonga soldi. Ayniqsa, Debyussining eng katta pianino asari bo'lgan "Shodlik oroli" (1904) yaxshi. Uning jo'shqin, jo'shqin musiqasi tinglovchini dengiz to'liqligining purkashini his qiladi, quvnoq raqslar va bayramona yurishlarni

ko'radi. 1908 yilda bastakor "Bolalar burchagi" albomini yozdi, unda nafaqat bolalar, balki kattalar uchun ham qiziqarli bo'lgan bir qator oson parchalar mavjud. Ammo yigirma to'rt preludiya musiqachining pianino asarining haqiqiy durdonasiga aylandi (birinchi daftar 1910 yilda, ikkinchisi - 1913 yilda paydo bo'lgan). Muallif ularda manzaralar, kayfiyat rasmlari, janr manzaralarini uyg'unlashtirgan. Ularning nomlari muqaddimalarning mazmuni haqida gapirib beradi: "Teklikdagi shamol", "Anakapri tepaliklari", "Xushbo'y hidlar va tovushlar oqshom havosida suzib yuradi", "Uzilgan serenada", "Fiyerverklar", "Zig'ir sochli qiz". Debyussi nafaqat tabiat rasmlarini yoki maxsus sahnalarni, masalan, otashinlarni, balki to'g'ri psixologik portretlarni ham mahorat bilan uzatadi. Eng mashhur landshaft rassomlari repertuariga tezda kirib kelgan preludiylar kompozitorning boshqa asarlaridan syujet va parchalarni o'z ichiga olgani bilan ham qiziq. K. Debyussining Fortepiano va orkestr uchun fantaziyasi ijro mahorati asarning dramatik rivojlovi uchun asos bo'ladi. Simfonizatsiyalash uningdek janrning o'ziga xos elementi bo'lgan kadensiyani ham o'zichiga qamrab oladi. Xususan kompozitorning Fortepiano va orkestr uchun fantaziyasi impressionizmning serqatlam, nozik va serqirra lirik bo'yoqlarda ifodalangan chizgilariga nihoyatda boyligi bilan ajralib turadi. K. Debyussi fortepiano uchun yozilgan asarlarini ijro etishda va uslubiy xususiyatini yoritishda yig'ishtirilgan, to'g'ri holatdagi barmoqlar bevosita bilaklarning erkin va yumshoq (qotirilmagan, bosimsiz), tirsakning egiluvchan, barmoqlarning aylanma, turli fakturalarning erkin harakat yo'nalishiga asoslanadi.

K. Debyussining "Fortepiano va orkestr uchun fantaziyasi" mavzu bayonining keying qismlari passajli fakturasi orqali, orkestr va fortepiano mutanosibligiga boy garmonik asos *piu cresc.* orqali uyg'unlikni ifodalaydi.

Asarning fortepiano partiyasining tub garmonik akkomponimenti kuy, lad, ritm, faktura, janr, shakl orqali o'zaro kuchli bog'liqlikni namoyon etganligi uchun, orkestr va fortepianopartiyalari o'rtasida gorizontal va vertikal harakatlarning uyg'unlashuvi natijasida hosil bo'luvchi triolli va sekstolli kuy mavzusi e'tibor berish muhim sanaladi.

Shunga ko'ra K. Debyussi ijodidagi fortepiano asarlarini ijro etishda 2 xildagi bilak holati belgilanadi: pastlama (qo'lning bilak qismi klaviaturadan biroz pastda joylashadi) va yuqorilama (qo'lning bilak qismi klaviaturadan biroz balandda joylashadi) va ijro etishda to'g'ri barmoq pastanovka holatlarini shakllantirish va ijroda gavdalantirish nihoyatda muhim bo'lib, K. Debyussi va boshqa fransuz kompozitorlarining asarlari nozik tovush sifati va ravon barmoqlar ijro texnologiyasini ta'lab etadi. Debyussi tabiatni nihoyatda yaxshi ko'rardi. Uning uchun u musiqaning bir turi edi. "Biz atrofimizdagi tabiatning minglab shovqinlarini tinglamaymiz, biz juda xilma-xil bo'lgan va bizga juda ko'p miqdorda ochib berilgan ushbu musiqani yetarlicha anglamaymiz", deydi kompozitor. San'atda yangi narsalarni izlash istagi Debussini shoir Mallarme doirasiga jalb qildi, u erda impressionizm va ramziylik vakillari birlashdilar. Debyussi badiiy madaniyat tarixiga musiqiy impressionizmning eng yirik vakili sifatida kirdi. Ko'pincha Debussining ishi impressionist rassomlarning san'ati bilan ajralib turadi, ularning estetik tamoyillari bastakor ijodiga tarqaldi. Debyussi fortepiano musiqasi dunyosida edi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Алексеев А.Д. Французская фортепьянная музыка конца 19 - начала 20 веков.- М.,1961.
2. Дебюсси и музыка XX века: Сб. статей. - Л.: Музыка, 1983.
3. Алексеева Л.Н., Григорьев В.Ю. Зарубежная музыка XX века.- М.: Знание, 1986.
4. Голубовская Н. Искусство педализации. –Москва: «Музыка», 1967.
- Алексеев. А. Д. История фортепианного искусства. – Москва: «Музыка», 1988.

GENRE DIFFERENCES IN KARAKALPAK MUSIC (THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF KARAKALPAK MUSICAL DRAMAS)

Abdisultanov J,

The Conservatory of Uzbekistan Republic

“Head of the department of Saz performance»

Annotation: *Special attention is paid to the emergence of a new genre as a musical drama and its development, and major works written by composers will be said as a symphonic poem.*

Keywords: *Music, theatre, drama, kompocer, “Tan nuri”, A.Xalimov, “Karakalpaksha rapsodiya”, A.Sultanov, “Bozataw”.*

The development of Karakalpak music, a number of events have been done to the effect of the development genre. The new Theater and Radio Broadcasting Committee sent talented young people to Moscow, Tashkent, and Alma-Ata in order to fill it with specialists. In 1937, a music school was opened in Tortkul. This was the first music school in the history of Karakalpak. Talented young people gathered, experienced teachers, composers, directors from different parts of our country were invited to it. Among them were Tashkent composer Shteinberg, D. Tumanyan, Brailovsky, Kyiv Conservatory professor Y. G. Kompanets, Plaksin, V. G. Shafranikov, Kondr-Shtilov from Moscow, pedagogues N. Y. Yagodin, Zarzhevskaya, who provided unparalleled services in the training of young personnel. Since 1920, there has been an interest in collecting Karakalpak music. A well-known musician who collected Uzbek and Turkmen music, Uspensky also collected Karakalpak music and included some Karakalpak songs in his book "Туркменская музыка" published in 1926.

In this way, the famous music ethnographer A. Zataevich, who collected Kazakh music, included about 50 Karakalpak songs in his book "1000 songs of the Kazakh people" published in 1925 and "500 songs of the Kazakh people" published in 1931. The above-mentioned composers Y.G. Kompanec and V.G.

Shafranikov each prepare a musical collection consisting of 100 pieces of music. Therefore, 100 pieces of music published by V. G. Shafranikov were published in Moscow in 1959. Among them, V.G. Shafranikov deciphered, 100 pieces of music were released from Moscow in 1959. In 1959, 100 Karakalpak music prepared by A. Halimov was published in Tashkent too.

We agreed to study the music culture between 1917-1957 in 3 periods, when the stage-by-stage development of Karakalpak musical dramas and large-scale works is being adjusted.

The first period (1917-1941) included processing of folk music, songs, musical performances, and processes of professional music creation.

The second period (1917-1941) saw the emergence of a professional musical drama genre in the Republic.

The third period (1945-1957), during this period, a new period appeared in the cultural history of our Republic. During this period, there was a period of activation in the field of art, where several innovations appeared. In the history of Karakalpak Soviet music, a new, active and characterizing stage has appeared.

(Section 1. Emergence of professional theater) - With the development of the Karakalpakstan Oblast Executive Committee, in 1925, the "Morning Light" troupe appeared in Tortkul. This collective was called the Karakalpak Troupe from January 1926, and formed the basis of the current **(K.S. Stanislavsky)** Berdak Musical Theater. The first artists of the "Tan` Nuri" troupe were opened as an amateur group among the students of the agricultural and pedagogic school and the sovpartschool in Tortkul. In 1935-1939, music was added to the plays. The ensemble, chorus, overture, play, all the songs they perform are classical and folk songs that are familiar to the people, and since their music was not notated, the musicians played the song by memorizing and hearing it. The decision of "The

Council of People's Commissars of Karakalpakstan A.O. dated November 21, 1934 to re-confirm the construction of the Karakalpakstan National Theater" was a great force for the development of the Music Theater to solve these difficulties.

As a response to this decision, many issues of the country were considered in order to develop theater art. A 6-month course was opened near the theater under the leadership of directors K.Mukhitdinov and Y.Patullaev to improve the skills of young actors. Among the most talented young people interested in art, 33 girls and boys were selected and sent to the Karakalpak studio of the National Institute of Theater Arts named after A. V. Lunacherksky in Moscow. The theater was replaced by new talented young people. The music department was headed by J. Shamuratov, who continues the creative path of A. Utepov. J. Shamuratov, despite his lack of necessary theoretical training, took great steps to perform songs in musical dramas. The period of his striving for melodist creativity coincided with the period of professional music of Karakalpak music in general. UzKP (b) Regional Committee of Karakalpakstan decided to record the musical creativity of the people, expeditions were set up with B.D. Tumanyan, A. Kondr-Shtilov, V.P. Shafranikov and managed to record many songs. B. D. Tumanyan wrote 40 songs, V. P. Shafranikov 100 songs, and Y. G. Kompanec 100 songs, some of them were published as separate books. Over the centuries, listening to the songs of bakshi-jiraws on several instruments, the works with a soloist, choir, and ensemble on stage, seems to be a novelty for the audience.

Since 1951, the Central Committee of the Communist UzKP of Uzbekistan accepted several proposals for holding the ten days of literature with the art of Karakalpakstan, and extensive preparations began to take place. In order to help the permanent people, composers, artists, musicians, directors, ballet masters, and a number of art specialists were sent from Tashkent. The brigade includes A.

Kozlevsky, M. Nasimov, F. Nazarov, Petrosyanc, director A. Ginzburg, artist M. Musaev, ballet master E. Petrosova. In 1950, the Karakalpak folk music orchestra was formed. The executive committee of the Karakalpakstan branch of the Union of Composers of Uzbekistan was formed. A. Sultanov was appointed as its head. Gathering a number of musicians, he began to rewrite Karakalpak folk songs and compose works for a new orchestra. Thus, the ten days of Karakalpak literature and art, held in Tashkent from January 24 to February 3, 1957, became a great turning point in the history of music art in Karakalpakstan.

In the early 1950s, Brovcin's "Syuta" based on Karakalpak folk songs, Kozlovsky's "Teke nalish", "Nigarim", the first syut based on a symphonic orchestra, later two songs based on "Shibay", "Adinnan", "Yasha Pariy", "Bozataw", "Syuta" of Karakalpak appeared.

A. Khalimov's symphonic theme "Qirq qiz" written based on the first 10 days spent in Tashkent, F. Nazarov's "Qaraqalpaqsha rapsodiya" written for the orchestra of folk songs and others were written. In the 1960s, the choreographic suite "Bozataw" by A. Khalimov, the "Jasliq" suite written for the folk music orchestra by the young melodist A. Sultanov, and the vocal-symphonic poems "Bozataw" were written. By the 1970s, young Karakalpak composers studying in Leningrad, Tashkent, Alma-Ata, conservatories and music schools were able to show their strength in the symphonic genre. Among them, the symphonic poem "Poskan el" by N. Muhammeddinov, who stood out with his special ability, and the "Birinshi Qaraqalpaq simfoniyesi" pleased the audience with its beauty, impact, and broad content. G. Demesinov's "Qaraqalpaq simfoniyesi", M. Jiyemuratov's symphonic poem "Ernazar Alako`z", ballet "Makariya suliw", S. Palvanov's choral a cappella "Dala A`rmanlari" and other large-scale works were written in his footsteps. The cantata "Qaraqalpaqstan" was considered one of the valuable works of A. Khalimov. The cantata was written in 1958 to the words of the poet H. Seytov. This cantata was written for soloist, mixed choir, symphony orchestra. Generally speaking, A. Khalimov's cantata "Qaraqalpaqstan" is considered to be a

work of high national originality. In 1959, the cantata was performed by a symphony orchestra and a large choir at the Decade of Literature and Art of Uzbekistan held in Moscow. He writes large-scale music for musical dramas such as A.Sultanov's suite "Jasliq", vocal symphonic poem "Bozataw", "Rawshan", "Qirli soqpaqlar" based on the orchestra of folk songs by A.Sultanov. Recently, the composer wrote the music for the choreographic play "Shag'ala" for the symphony orchestra, and the reworked versions of the music of "Tan' samallari" for the symphony orchestra. Among them, Shagala's choreographic dance, Khorazm's "Lazgi" comes to mind. Composer N. Mukhameddinov's "Birinshi qaraqalpaq simfoniyasi" was considered to be a major turning point in the fulfillment of the long-cherished harmony of the Karakalpak people, based on the reflection of current issues. The work consists of 2 sections and is written based on the performance of a large symphony orchestra. He writes a symphonic poem based on the performance of a symphony orchestra based on the poem "Posqan el" by the composer Jiyen Jiraw. The poem was performed at the 50th anniversary of the Kazakh SSR in 1970 and won the place of the best work. This work was highly praised in the February 1971 issue of "Музыкальная жизнь" magazine.

In conclusion, the emergence of a new genre in the culture of Karakalpakstan, the works performed by our composers, which have taken place in our hearts, will be a legacy and wealth for the future generation. Moreover, we are very confident that our young composers, who are currently working on the path of composition, will perform symphonic poems, cantatas, musical dramas and Karakalpak operas that will amaze the world.

Literature:

1. Adambaeva.T "FROM THE HISTORY OF KARAKALPAK SOVIET MUSIC" NO`KIS "KARAKALPAKSTAN" 1985.
- 2.ABDISULTANOV.J.CURRENT ISSUES OF IMPROVING PERFORMANCE SKILLS IN THE ART OF MUSIC:TRADITIONALITY AND MODERNITY.

Collection of materials of the republican scientific and practical conference May 10, 2022, "Conducting performance as a type of artistic performance" B.217

3. Abdisultanov.J "KARAKALPAK MUSICAL INSTRUMENTS AND SONGS". "SCIENCE AND SOCIETY" №2, Nokis, 2023.

4. Abdisultanov. J. "Origin and development of the word G`ijjak", "Economics and society" №2(93) 2022.

5. Abdisultanov. Dj. "THE ROLE OF THE MUSIC CREATION OF THE BLACK PEOPLE IN FORMING THE SPIRITUAL AND MORAL VIRTUES OF THE YOUTH", "MODERN ART CULTURE IN THE VIEW OF THE YOUTH", Tashkent March 15, 2022

ARNAWLÍ FORTEPIANO SABAQ PROCESSINDE SES GÓZALLÍGÍNÍN ÁHMIYETI

Ruslan Iseev,

Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası
Nókis filialı “Saz atqarıwshılıǵı” kafedrası
assistent oqıtıwshısı

Annotaciya: *Usı maqalada fortepiano sabaq procesiniń eń tiykarǵı bolǵan principleriniń biri ses ústinde islew metodları haqqında aytıp ótilgen.*

Gilt sózler: *Muzıka, fortepiano, portepiano atqarıwshılıǵı, ses, dawıs, texnika, jáhán mumtaz muzıkası, metod, fortepiano texnikası.*

Jańa zamanagóy ilimiy-texnikalıq rawajlanıwın zıyrek, joqarı pikirlew uqıplarına iye bolǵan jaslarımızsız kóz aldımızǵa keltiriw qıyın. Sol sebepli joqarı oqıw orınlarında, jaslar shólkemlerinde, orta arnawlı hám ulıwmalıq orta bilimlendiriw mektepleriniń joqarı klass oqıwshıları arasında ilimiy oylaw talap etetuǵın, onıń sezgilerin rawajlandıratuǵın, jetilistiretuǵın arnawlı shınıǵıwlar alıp barıw hám usı tarawdı jaqsı ózlestirgen qánigeler tayarlaw barlıq oqıw orınlarında ǵalabalıq ráwishte alıp barılıwı kerek.

Ózbekstan Respublikası Birinshi Prezidentiniń “Joqarı bilimlendiriw sistemasın bunnan bılay da rawajlandırıw is-ilajları” haqqındaǵı PQ-2909-sanlı qararınıń mazmun-mánisi. Qarar talabınan kelip shıǵıp oqıw procesine xalıqaralıq bilimlendiriw standartlarına tiykarlangan aldınǵı pedagogikalıq texnologiyalar, oqıw baǵdarlamaları hám oqıw-metodikalıq materiallardı keń engiziw, oqıw pedagogikalıq iskerlikte master-klasslar ótkeriw, jetekshi sırt el túrles ilimiy-bilimlendiriw mákemeleri menen perpsektivalı birge islesiw baylanısların jolǵa qoyıw arqalı pedagog hám ilimiy kadrlar qánigeligin arttırıw maqsetinde jáhánniń jetekshi ilimiy-bilimlendiriw mákemeleri menen birge islesiwdi jolǵa qoyıw múnásibetlerin ornatiw názerde tutılmaqta. Kafedranı rawajlandırıwdıń baslı wazıypalarınan kelip shıǵıp, kadrlar tayarlaw mazmunın túpten qayta kórip shıǵıw, xalıqaralıq standartlar dárejesine sáykes joqarı maǵlıwmatlı qánigeler tayarlaw

ushın zárúr shárayatlar jaratıw maqsetinde kompleks rawajlandırıwdıń eń áhmiyetli wazıypaların belgilep alıw. Jas oqıtıwshılardıń stajirovka ótewin, professor-oqıtıwshılardı qayta tayarlaw hám qánigeligin asırıwdı shólkemlestiriw.

Bólekler boyınsha islewde heshqashan oqıwshılar aldına sap ónermentlik wazıypalardı (shtrixlar, ritmika, applikatura hám t.b.) qoymaw kerek. Ekspressiv qurallardı hám usılların izlew bolsa mudamı kórkem obrazdıń eń jaqsı interpretaciyasın izlew menen qosıp alıp barılıwı hám shıǵarma mazmunınıń melodiyalılıǵı, túsiniqliligi hámde emocional tolıqlıǵı wazıypaları menen belgileniwi lazım.

Shıǵarma bólekler boyınsha úyrenilgennen soń, pútin bir kompoziciyanı jaratıw, onı aqırǵı tempke jetkiziw procesi baslanadı. Haqıyqıy tempke jaqınlasqanda formanı rawajlandırıw hám anıqlaw máseleleri úlken áhmiyetli. Muzıka waqıt aralıǵında atqarılatuǵın kórkem óner ekenligi sebepli oqıwshınıń dıqqatı bólimlerdiń temp hám dinamikalıq tárepten muwapıqlılıǵına, eń joqarı tonlarınıń atqarıwına, tempten awıttıqlarǵa hám aldındı tempke qaytıwǵa, pauzalardıń anıq atqarılıwı hám t.b. qaratılıwı kerek. oqıwshı shıǵarmanı atqarıw rejesin anıq qıyal etiwi, onı atqarıwdıń qanday da bir ıqsham «kompleksi»ne iye bolıwı, frazalardıń hám bólimlerdiń dúzilisin ańlı ráwishte seze alıwı, ayrıqsha bólimlerdegi, sonday-aq, tutas shıǵarmadaǵı ses tonların, háwijlerdi ishten esite biliwi kerek.

Mine usı processte oqıwshı óz atqarıwın mudamı esitiwi hám onı bahalaw qábileti úlken ról oynaydı. Bunda oqıwshı shertiwdi epley alalmay atırǵanın túsindirip qoymay, óz kemshilikleriniń sebeplerin hám olardı saplastırıw jolların da biliwi áhmiyetli. Bunıń ushın ol muzıkanıń qıyın bólekleri ústinde ayrıqsha isley alıwı hám óz aldına mudamı jańa wazıypalardı qoyıp barıwı kerek. Áne usı tárizde geyde ayırım qol menen, geyde dawıslar boyınsha islew, qıyın jerlerdi ajratıw atqarıwdıń geyde ses tárepine hám geyde ritmikalıq dúzilisine itibar beriw zárúrligi kelip shıǵadı.

Shıǵarma ústinde islewdiń sońǵı basqışına ayrıqsha itibar qaratıw lazım. Yaǵnıy onı úyrenip bolǵannan soń, tikkeley seziniwi názerde tutiladı. Sonday-aq, óz esitiwin qadaǵalaw ólshemi ázzilesedi, olardı qanday da bir "jańalaw" yaki

“bayıtıw” zárúrlıǵı tuwıladı. Bunda oqıwshılar aldına atqarıwshılıq boyınsha jańa wazıypalardı qoyıw lazım.

Dáslep aldın úyrenilgen nota tekstin misli úyrenilmegendeıy oqıwdı usınıs etiw múmkin. Sonday oqıwda mudamı shtrixlar, akcentler, nyanslar, avtor yaki redaktordıń kórsetpeleri hám aldın áhmiyet berilmegen tárepler tabıladı. Sonday-aq, awır temp penen shertiw de paydalı bolıp, bul is esitiw seziminiń kúsheyiwine, sol sebepli seslerdiń tegis emesligin, ritm nuqsanların, qızıqlı shıqpay atırǵan jerlerin anıqlawǵa imkaniyat jaratadı. Ele de tereńirek muzıkalıq-teoriyalıq talqılawdan da paydalanıw múmkin. Bul ilaj aldın itibardan shette qalǵan ayırım melodiya hám uyǵınlıq strukturaları, ekspressiv detallardı anıqlaw imkanın beredi. Atqarıwshı shıǵarmanıń muzıkalıq tiykarı rawajlanıwın ishki esitiw menen baqlap barsa ǵana shıǵarma ústinde pikirlew, notasız hám saz ásbabısız shertiw nátiyjeli boladı. Bunda yadtaǵı úzilisler yaki oqıwshı tárepinen muzıkalıq iskerliginiń áne usı túrin orınlay almawı álbette anıqlanadı. Shıǵarmanı jazıwdan yaki koncertte esitiliwine jańasha qatnas jasawdı júzege keltiredi, atqarıwshınıń isbilermenligin hár tárepleme bahalawda, sonday-aq, basqalar atqarıwın óziniń túsinigi menen salıstırıwda járdem beredi.

Jańa shıǵarmalardı ózlestiriw procesinde hárbir fraza ushın ayrıqsha ses kúshi talap etiliwi múmkin. Bul processte ásirese úplemeli hám tartqıshlı saz ásbalar turaqlı shuǵıllanıwı hám hárbir sesti taza atqarıwı ushın ayrıqsha shınıǵıw etiwı usınıs etiledi.

Pyesa ústinde islewde paydalanılatuǵın muzıkalıq-teoriyalıq analizdiń bir qansha túrleri bar. Máselen, pyesanıń metodı, janrı, uyǵınlıǵı hám ses jaǵınan talqılaw múmkin.

Analizdiń usı túrlerinde wazıypalar tómendegishe ámelge asırıladı:

- usı pyesanı qaysı kompozitor jaratqan hám onıń usı janrdaǵı basqa shıǵarmalar qatarında tutqan ornın anıqlaw;

- pyesa bólimleriniń tiykarǵı dúzilisi, olardıń bir birine muwapıqlıǵı hám ulıwma hárbir bólimniń ornın biliw;

- shıǵarmanıń tema tárepten birliǵı, hár qıylı qarama-qarsılıq, aralıq hám járdemshi dúzilislerin anıqlap alıw;

- dáslepki ses hám uyǵınlıq analizi ótkerilip, soǵan uqsas metodtaǵı shıǵarmalarǵa tán ózgeshelikler belgilenedi, eń joqarı tonlar anıqlanıp, modulyaciyalıq reje, dawıslar háreketiniń ózine tánliǵı hám t.b. anıqlanadı. Bólimler boyınsha islew pyesanı bir pútin etip shertiwdi pútkilley biykarlamaydı. Kerisinshe, shıǵarmanıń bir pútinliǵı haqqındaǵı túsinikti umıtpaw ushın pyesanı basınan aqırına shekem tez-tez tákirarlap barıw zárúr. Lekin, jumıstıń keyingi basqıshlarında, barlıq detallar orınlanıp, quramalı bólimler ayırıqsha shertilgenнен keyin, seslerdiń kerekli koloriti tabıladı. Áne usılardıń hámмесin ulıwmalıq toqımaǵa biriktirip shertiwdi tákirarlaw kóbirek paydalı boladı.

Bólimler boyınsha islew basqıshı dáslep pyesanı bóleklerge, epizodlarǵa ajratıw menen baylanıslı. Bólekler kólemi hár qanday jaǵdayda hár túrli bolıwı, máselen, tez tempte jazılǵan shıǵarmalar ushın uzınıraq (segiz taktlı, on altı taktlı) hám awır temp penen jazılǵan shıǵarmalar ushın maydaraq dúziliwi múmkin. Bunnan basqa, oqıwshıǵa jumıstı quramalı esaplangan bólimlerden baslawdı da úyretiw kerek. Eń qıyın bólimlerdi arnawlı hám ayırıqsha úyreniw qaǵıydasına ámel etip, bunı shıǵarma ústinde islewdiń aqırına shekem qollanıwı lazım.

Bólimler boyınsha islewde dúzetiwler menen shertiwdiń hár qıylı variantlarınan paydalanıw múmkin. Anıq emes atqarılǵanda qáte dúzetiledi hám usı bólim tákirar úyreniledi; eń qıyın hám qolaysız orınlarda toqtap yaki áste ótedi hám t.b. Mine usılardı úyreniw ólshemine qarap, bóleklerdi áste-aqırın úlkeytiwge ótiledi. Eń dáslep jeńil bólekler úlkeytiledi, keyin olardıń janına quramalı epizodlar biriktiriledi.

Pikirlew mudamı tikkeley atqarıwdan aldın ámelge asırılıwı hám tek dáslepki analizden ibarat bolıp qalmay, ol ses shıǵarıw usılları, barmaqlardı júrgiziw, seslerdiń melodiyalılıǵı, frazirovka hám t.b. haqqında oylap kóriwdi de óz ishine alıwı kerek. Bunnan basqa, ámeliyatta tastıyıqlanǵanıday, shıǵarmanıń texnikalıq

tárepten qıyın jerlerin aldın túsınıp alıw hám ishki esitiw menen “shertip kóriw” arqalı biraz ańsat úyreniw múmkin.

Shıǵarma ústinde islewdiń sońǵı basqıshına ayrıqsha itibar qaratıw lazım. Yaǵnıy onı úyrenip bolǵannan soń, tikkeley seziniwi názerde tutiladı. Sonday-aq, óz esitiwin qadaǵalaw ólshesi hálsirese, olardı qanday da bir "jańalaw" yaki «bayıtıw» zárúrligi tuwıladı. Bunda oqıwshılar aldına atqarıwshılıq boyınsha jańa wazıypalardı qoyıw lazım.

Dáslep aldın úyrenilgen nota tekstin misli úyrenilmegendey oqıwdı usınıs etiw múmkin. Sonday oqıwda mudamı shtrixlar, akcentler, nyanslar, avtor yaki redaktordıń kórsetpeleri hám aldın áhmiyet berilmegen tárepler tabıladı. Sonday-aq, awır temp penen shertiw de paydalı bolıp, bul is esitiw seziminiń kúsheyiwine, sol sebepli seslerdiń tegis emesligin, ritm nuqsanların, qızıqlı shıqpay atırǵan jerlerin anıqlawǵa imkaniyat jaratadı. Ele de tereńirek muzıkalıq-teoriyalıq talqılawdan da paydalanıw múmkin. Bul ilaj aldın itibardan shette qalǵan ayırım melodiya hám uyǵınlıq strukturaları, ekspressiv detallardı anıqlaw imkanın beredi.

Atqarıwshı shıǵarmanıń muzıkalıq tiykarı rawajlanıwın ishki esitiw menen baqlap barsa ǵana shıǵarma ústinde pikirlew, notasız hám saz ásbabısız shertiw nátiyjeli boladı. Bunda yadtaǵı úzilisler yaki oqıwshı tárepinen muzıkalıq iskerliginiń áne usı túrin orınlay almawı álbette anıqlanadı. Shıǵarmanı jazıwdan yaki koncertte esitiliwine jańasha qatnas jasawdı júzege keltiredi, atqarıwshınıń isbilermenligin hár tárepleme bahalawda, sonday-aq, basqalar atqarıwın óziniń túsiniǵı menen salıstırıwda járdem beredi.

Studentlerde saxnada ózin tutıw sezimin tárbiyalaw hám kópshilik aldında shertiw zárúrligin júzege keltiriw oǵada áhmiyetli. oqıwshınıń kópshilik aldında shertiwdi oǵada juwapkershilikli jumıs ekenin, usınıń menen birge ol koncertte shıǵıw úydegi hám klasstaǵı barlıq jumıslardıń juwmaǵı ekenligin túsiniwi lazım. Koncertte shıǵıw saltanatlı hám quwanışlı waqıya sıpatında ótiwi kerek.

Joldıń basında jas oqıtıwshılar anıq túrde studentler menen islewdiń ayrıqsha usılın, qábiletlerin, tayınlıǵın rawajlandırıwdıń qıyın wazıypasına dush keledi, olardıń ayrıqshalıǵı hújdanlı, izleniwshen oqıtıwshıǵa kóp zatlardı usınıwı múmkin.

Sonı da aytıw kerek, tájiriybeli pianinachi-oqıtıwshılar studentler menen texnikası ústinde islewde ózlerin túrli jollar menen kórinedi. Sonday etip, Leonid vladimirovich Nikolaev shákirtleriniń qol háreketleri procesine aktiv aralasdı, turaqlı túrde járdem berdi hám basqa qıyınshılıqlardı jeńiw ushın qanday islew kerekligini kórsetdi.

Genrix Gustavovich Neygauz texnika ústinde onsha sezilerli dárejede islemesdi. Pedagogikasında ol muzikalıq hám kórkem wazıypalardı (ol ushın jetekshi bolǵan) fortepiano texnikası menen qanday etip birlestiriwdi jaqsi biler edi. Texnikalıq túsiniginiń ózi Neygauz ushın kórkem óner menen organikalıq túrde birleser edi. Ol shákirtleriniń texnikalıq kemshiliklerine waqtı -waqtı menen aralasar edi ; bul, ádetde, olardıń qandayda-biriniń texnika usıllarin rawajlanıwda krizis júzege kelse, bul mashqalanı student ózi atqara almasa.

Ilimiy tiykarlangan, aqılǵa say texnika pianino shertiwde, sonıń menen birge, atqarıw kórkem óneriniń basqa túrlerinde de zárúr. Texnikalıq qolaysızlıqlar shertiwdıń kórkem tárepın jarlılastıradı hám studenttiń keyingi rawajlanıwına tosqınlıq etedi. Eger oqıtıwshı arnawlı shınıǵıwdı kem bahalasa, nátiyjede student jáne de quramalı repertuardı orınlaw ushın zárúr bolǵan bazanı almaydı. Bul studenttiń kórkem rawajlanıwı jáne onıń texnikalıq múmkinshilikleri ortasında waqt ótiwi menen boslıq payda bolıwına alıp keledi.

Paydalangan ádebiyatlar:

1. Iseeva, A. (2024). DUWTAR-ÓZBEK MILLIY SAZ ÁSBABÍ. B ACADEMIC RESEARCH IN MODERN SCIENCE (T. 3, Выпуск 11, сс. 22–27). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10902210>
2. Iseyev Ruslan Alimjanovich. (2024). CLAUDE DEBUSSY FIRST 12 PRELUDES FOR PIANO. International Journal of Pedagogics, 4(03), 35–43. <https://doi.org/10.37547/ijp/Volume04Issue03-07>

3. Alimjanovich, I. R. . (2022). Fostering the Concerto-Performance Skills of the Pianist. *Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress*, 1(6), 91–97. Retrieved from <https://innosci.org/jarsp/article/view/651>
4. Alimjanovich, I. R. . (2023). Claude Debussy Preludes for Piano. *Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences*, 2(3), 138–148. Retrieved from <https://procedia.online/index.php/philosophy/article/view/505>
5. Alimjanovich, Iseyev Ruslan. "Peculiarities of Rhodion Schedrin's Piano Cycles." *AMERICAN JOURNAL OF SCIENCE AND LEARNING FOR DEVELOPMENT* 2, no. 3 (2023): 6-15.

ARDOQLI USTOZ O‘RAZBOY MATJONOVNING QORAQALPOQ MUSIQASI RIVOJIGA QO‘SHGAN HISSASI

Matjanova Munajat,
O‘zbekiston davlat konservatoriyasi
Nukus filiali Cholg‘u ijrochiligi
kafedrası koncertmeysteri

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Qoraqalpoq cholg‘u ijrochiligi san‘atining mohir ijrochisi, hurmatli ustoz, O‘zbekiston Respublikasi xalq ta‘limi a‘lochisi, musiqani sevgan bolalarning qadrli ustози O‘razboy Matjonov haqida uning musiqa rivoji borasida qilingan ishlari va shogirdlari haqida so‘z yuritiladi.*

Kalit so‘zlar: musiqa, pedagog, konkurs, orkestr, kompozitor.

Yurtimizda madaniyat sohasiga bo‘lgan e‘tibor juda kuchli desam mubolag‘a bo‘lmaydi, ayniqsa musiqa san‘ati sohasida professional mutaxassislarni yetishtirish maqsadida ko‘plab ishlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan bir qatorda qoraqalpoq musiqasiga ham e‘tibor katta, Muhtaram prezidentimiz Shavkat Mirziyoev: “Qoraqalpoq diyori o‘zining o‘xshashi yo‘q, betakror san‘ati bilan barchamizni xayratga solib keladi, deb yuksak baho berganlar. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi “O‘zbekiston-2030” strategiyasi to‘g‘risidagi ПФ-158-son farmonidagi maqsadlarda san‘at va madaniyatimiz rivoji yo‘lidagi masalalar, festival va ko‘rik tanlovlar o‘tkazilishi ko‘rsatilgan. Bunday keng miqyosdagi ishlar musiqa va san‘at sohasidagi pedagog xodimlarga quvonch bag‘ishlaydi, yoshlarni tarbiyalashda mas‘uliyat yuklaydi. Ana shunday kelajak avlod tarbiyasida, yosh avlodni ma‘naviyatli va keng dunyoqarashni shakllantirishda o‘zining bilimini ayamay faoliyat olib borgan fidoiy va kamtarin ustoz, O‘zbekiston Respublikasi xalq ta‘limi a‘lochisi, bolajonlarning sevimli ustози O‘razboy Matjonovning yosh avlod tarbiyasida qo‘shgan hissasi katta. Ko‘p yillar davomida xalqimiz farzandlarini sabr va ishtiyoq bilan cholg‘u sir-asrorlarini o‘rgatib keldi, boy madaniy merosimiz bo‘lgan milliy va jahon klassik musiqalarini bolajonlarga o‘rgatish va targ‘ib qilishda katta xizmat ko‘rsatdi. O‘zining bilimi, mehribonligi, odamiyligi, madaniyati, ijro va pedogogik mahorati bilan xalq nazariga tushgan.

1960-yili Qoraqalpog‘iston Respublikasining Taxiatosh tumanida ishchilar oilasida dunyoga kelgan bolaligida judayam sho‘x va quvnoq bola bo‘lgan maktabga borganida onasi tikib bergan xaltachaga kitob daftarlarni solib o‘qishga borar va qaytishda o‘yinqaroqligi tufayli siyohdondagi siyohni to‘kib olar va kitoblarni qo‘lida tutib kelardi, darslarda esa juda diqqatli va e‘tiborli ayniqsa musiqa va adabiyot fanlarini juda sevar edi. Bir kuni ko‘chasiga musiqa maktabi o‘qituvchilari uylarga kirib bolalarni tanlab yurishgan ekan, navbat bilan kichkina O‘razboyilar uyiga kirishadi bolajonni musiqiy mashqlar bilan sinab ko‘rishadi va qobiliyatini sezishadi. Va 1969-yil sentyabrdan boshlab Taxiatosh tumanidagi Bolalar musiqa maktabining Qashqar rubobi sinfida ustozlari Qurbanbay Saparniyazovdan, Solfejio fanidan Qidirbay Jumaniyazovdan tahsil oladi. Tirishqoqligi, Rubob cholg‘usini sevib ijro qilishini ko‘rgan maktab direktori Yuriy Ivanovich Kuznitsov maktabda va tumanda o‘tkaziladigan tadbirlarga olib borgan va ko‘plab bolalar qiziqishib, ular ham musiqa maktabiga borishgan. Saxnaga chiqib rubob chalganida hayajonlanar lekin asarni mahorat bilan chalib ko‘pchilikka manzur bo‘lib olqishlashardi. Ustozlarining sidqidildan bergan darslari O‘razboy Matjanovda musiqani chuqurroq o‘rganishga, maxsus bilim olishga, katta mutaxassislar tajribalarini o‘rganish, soha sirlarini egallash ishtiyoqini tug‘diradi. 1974-yili Japaq Shamuratov nomidagi Nukus musiqa va xoreografiya bilim yurtiga o‘qishga kiradi. O‘razboy Matjanov Xalq cholg‘ulari bo‘limida kompozitor Gaip Demesinovning turmush o‘rtog‘i Garaeva Rasula sinfida Qashqar rubobi cholg‘usidan 4 yil tahsil oldi. Shu yillar davomida qoraqalpoq, o‘zbek va jahon kompozitorlari asarlarini chalib cholg‘u mahoratini oshirdi.

Bilim yurtida o‘qish davomida ustozlari Maxset Kamalov, Ko‘shkinbay Asqarov, Karamatdin Utegenov, Darixa Janabaeva, Alimjon Xalimov, Abdijabbar Mambetovlar qo‘lida boshqa musiqiy fanlardan tahsil oldi. O‘sha vaqtdagi bilim yurti direktori Abdireymova Kiyik Egamovna har doim imtixon va konsertlarga kelib yaxshi ijro qilgan talabalarni olqishlab ularga rahmatlar aytib talabalarni ruhlantirib qo‘yar edilar deydi- qahramonimiz.

Bilim yurtida o‘qish davomida ko‘plab do‘stlar orttirdi, ular orasida taniqli san’at arboblari, professor va atoqli ustozlar ko‘p. Ulardan Dauletbay Allanazarov, Kenesbay Serjanov, Maqset Doshbaev, Iskandar Jumaniyazov, Azat Otarbaevlar bilan hammasi birga bo‘lishdi.

1982-1987 yillarda Toshkent davlat madaniyat institutiga o‘qishga kirib Xayrulla Burievich Tursunov sinfida Orkestr dirijyorligi yo‘nalishida tahsil oldi.

O‘razboy Matjanov o‘z ish faoliyatini 1978-yil Xo‘jayli shahar 2-sonli Bolalar musiqa maktabida bolajonlarga dars berishdan boshlaydi. Ustozlaridan olgan bilim va ko‘nikmalarini ishga solib ko‘plab shogirdlarga sidqidildan dars beradi. Birinchi bo‘lib maktabda Xalq cholg‘u orkestrini tashkil qiladi. Ushbu tuzilgan orkestr jamoasi bilan 1981-yili Toshkent shahridagi Xalqlar do‘stligi san’at saroyida konsertda o‘z chiqishlari bilan qatnashishadi, shu orkestrda jajji bolakay Bazarbay Yerniyazov ham rubob partiyasini ijro qilardi, hozirda u taniqli pedagog Nukus ixtisoslashtirilgan madaniyat maktabida faoliyat olib boradi.

1984-yilda Qahramonimiz 1-sonli Bolalar musiqa maktabiga taklif qilinadi. Bu musiqa maktabda ham sabr va matonat bilan yosh avlodga musiqa sirlarini o‘rgatadi, tuman va respublika miqyosida o‘tkazilgan ko‘plab tanlovlarda o‘quvchilari yuqori o‘rinlarni oladi.

Qahramonimiz nafaqat musiqa sirlarini balki odob-ikromlilik, mehnatsevarlik, adabiyotga bo‘lgan muhabbatni tarbiyaladi, qattiqqo‘llik va sinchkovlik bilan dars berish usullari natijasida o‘nlab o‘quvchilari san’at sohasida faoliyat yurg‘izib san’atimiz rivojiga hissa qo‘shmoqdalar.

Ulardan – Sanobar Ramanova Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti Musiqiy ta’lim kafedrasida dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi. Yusupov Otabek, Matnazarov Baxadir, Yerlepsov Jalg‘as, Otepov Jalg‘as, Aytiniyazov Aman, Sarieva Rano, Matjanov Alisher, Matjanov Furqat, Ibragimov Janabay, Tajiddinlar ustozlari yo‘lini davom ettirib kelajak avlodga ta’lim berib kelishmoqda.

2002-yilda faoliyat yuritayotgan endilikda 4-sonli Bolalar musiqa maktabiga direktor etib tayinlandi. Direktorlik faoliyatida maktab rivoji uchun jonbozlik

ko'rsatdi. Musiqa maktabining moddiy texnik bazasini mustahkamladi. Bir qancha yosh kadrlarga ustozlik qildi. Malakali kadrlarni ishga jalb qildi. Musiqa maktabi o'quvchilari respublika miqyosidagi ko'rik tanlovlarda yuqori o'rinlarni olib yaxshi natijalar ko'rsatdi. Har yili tumandagi eng yaxshi maktabdan tashqari o'quv muassasasi nominatsiyasi g'olibi bo'lgan.

2011-yili qilingan xizmatlari uchun O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi a'lochisi unvoni berildi.

2020-yili nafaqaga chiqdi va xozirda farzandlari, nevaralari va shogirdlari ardog'ida.

Mana shunday fidoiylilik bilan mehnat qilib kelayotgan ustozlarga yosh avlodni tarbiyalashlarida tolmas kuch-g'ayrat, shijoat va sabr tilab sharaflilik kasblaridan hurmat topishlarini tilab qolamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11-sentabrdagi O'zbekiston -2030 strategiyasi to'g'risidagi PF-158 son farmoni
2. A. Odilov – O'zbek xalq cholg'ulari ijrochiligi tarixi
3. A. Toshmatova – Ijrochilik san'ati tarixi

ТВОРЧЕСТВО ЛЮДВИГА ВАН БЕТХОВЕНА

Умида Сабурова,
Педагог Нукусской филиала
Государственной Консерватории
Узбекистана
Алланиязова Айзада,
1-курс Нукусской филиала
Государственной Консерватории
Узбекистана

***Аннотация:** Творческая мощь Людвига ван Бетховена - страстная сила и смелость, философская глубина и гуманистическая суть его сочинений кажутся еще более невероятными, если принять во внимание страшный недуг, поразивший творца еще в молодости - глухоту.*

***Ключевые слова:** жанр, музыка, симфония, опера, произведения, искусства, увертюра.*

Он был и остается притягательной фигурой для музыковедческих исследований, а для советской музыкальной науки и вовсе оказался ключевым композитором в истории. Мы подготовили подборку из шести текстов о Бетховене из архива нашего журнала. Сюда вошли статьи авторитетных советских и российских бетховенистов, критические статьи Роберта Шумана и Ромена Роллана, размышления о Девятой симфонии религиозного философа Евгения Трубецкого, а также несколько писем Бетховена разных лет.

Людвиг ван Бетховен – один из величайших немецких композиторов всех времён. Будущий музыкальный гений родился в 1770 году в Бонне в семье придворного музыканта. С самого детства его обучали игре на различных инструментах: органе, скрипке, клавесине и флейте.

В двенадцать лет Людвиг становится помощником органиста при дворе, а знаменитый немецкий композитор Кристиан Готлоб Нефе берет его к себе в ученики. Позже среди наставников Бетховена были также

композиторы Франц Йозеф Гайдн, Иоганн Георг Альбрехтсбергер и Антонио Сальери.

В 1792 году Людвиг ван Бетховен переезжает в Вену и уже за первые несколько лет жизни в новом городе успел завоевать себе славу пианиста-виртуоза. Именно в Вене музыкант написал свои самые выдающиеся произведения: Лунную сонату, Патетическая сонату, несколько концертов и увертюру. В 1796 году у композитора начались проблемы со слухом. Воспаление среднего и внутреннего уха вызвали «тиннитус». Этот звон в ушах мешал Людвигу воспринимать и оценивать не только музыку, но и обычную речь. В последствии состояние усугубилось и Бетховен начал стремительно терять слух.

В 1802 году Людвиг ван Бетховен для улучшения своего состояния по совету врача переезжает в небольшой и тихий городок Гейлигенштадт. Однако такое лечение, к сожалению, не помогло и композитор возвращается обратно в Вену. Тогда его друг, механик и изобретатель Иоганн Непомук Мельцель, изготовил слуховые трубки, которые помогали Бетховену распознавать речь. В настоящее время коллекция слуховых трубок Людвиг ван Бетховена хранится в его доме-музее в Бонне. Несмотря на ощутимое ухудшение слуха Бетховен мог слышать речь и музыку до 1812 года. Однако к 1814 году он был уже почти полностью глухим. Из-за недуга композитор в последние годы своей жизни практически прекратил концертные выступления и мог общаться только при помощи «разговорных тетрадей».

В них содержались беседы Бетховена со своими друзьями о музыке, политике, обществе и многих других вопросах. Он писал во всех существовавших в его время жанрах, включая оперу, музыку к драматическим спектаклям, хоровые сочинения. Самыми значительными в его наследии считаются инструментальные произведения: фортепианные, скрипичные и виолончельные сонаты, концерты для фортепиано, для скрипки, квартеты, увертюры, симфонии.

"К Элизе": Бетховен и прекрасный пол

И эта тема окружена тайнами. Факт заключается в том, что Бетховен никогда не женился. А вот сватался неоднократно - в частности, к певице Элизабет Рёккель (Elisabeth Röckel, которой, как полагает немецкий музыковед Клаус Копиц (Klaus Kopitz), посвящена знаменитая ля-минорная багатель "К Элизе") и пианистке Терезе Мальфатти. О том, кем была неведомая героиня знаменитого письма "к бессмертной возлюбленной", ученые также спорят, сходясь на кандидатуре Антонии Брентано.

Единственная опера

Оперу Бетховен написал лишь одну - "Фиделио".

Работа над ней далась композитору мучительно, а результат до сих пор убеждает не всех. На оперном поприще Бетховен, как указывает российский музыковед Лариса Кириллина, вступал в полемику со своим кумиром и предшественником - Вольфгангом Амадеем Моцарт так наиболее реальной. При этом, как указывает Кириллина, "концепция "Фиделио" прямо противоположна моцартовской: любовь - не слепая стихийная сила, а нравственный долг, требующий от своих избранников готовности к подвигу. Первоначальное название оперы Бетховена, "Леонора, или Супружеская любовь", отражает этот антимозартовский моральный императив: не "так поступают все женщины", а "так должны поступать все женщины".

Девятая: симфония симфоний

Девятая симфония Бетховена, премьера которой состоялась 7 мая 1824 года в Вене и сопровождалась шквалом оваций, которые полностью потерявший слух композитор не мог услышать, до сих пор является непревзойденным сочинением в истории музыки. "Ода к радости" на стихи Шиллера (Friedrich Schiller) стала гимном единой Европы.

Интересный факт: при изобретении технологии записи музыки на компакт-диски именно длительность Девятой симфонии (более 70 минут) определила параметры нового формата. В 12 лет Бетховен начал писать свои первые сочинения с забавными названиями вроде *"Элегия на смерть"*

пуделя" (предположительно под впечатлением от кончины реального пса). В 22 года композитор уехал в Вену, где и прожил до конца жизни. Он скончался 26 марта 1827 года в возрасте 56 лет. Пожалуй, основной темой творчества Бетховена можно назвать идею героической борьбы за свободу, созвучную революционной эпохе. Вместе с тем его музыка передаёт и тончайшие лирические переживания.

Литературы:

1. Шедевры классической музыки. «Бетховен. Дух свободы» под редакцией Л. Юсеевой <http://bookre.org/reader?file=1214609&pg=4>
2. «Дыхание музыки» В.Янке
http://www.retroportal.ru/vladimir_yanke/kniga_dyhanie_muzyki_183_189.shtml

MUZIKA MÁDENIYATÍ PÁNIN OQIWSHÍLARǴA ARTPEDAGOGIKA TIYKARÍNDÁ OQÍTÍWDÍN NÁTIYJELILIGIN ASÍRIW

Abatbaeva Ulbosın Allambergenovna,
Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası
Nókis filalı “Saz atqarıwshılıǵı” kafedrası
koncertmeysteri

Annotaciya: *Bul maqalada muzıka mádeniyatı sabaǵı oqıwshılardaǵı mádeniy, estetikalıq rawajlanıwın qalıplestirip, milliy maqtanıshın hám de Watanǵa súyispenshilik sezimlerin tárbiyalawdı ámelge asırıwda, dóretiwshilik sheberlik, kórkem sezimlerdi tápbiyalawǵa xızmet qıladı. Muzıka mádeniyatı pání, mekteplerinde oqıtılatuǵın barlıq oqıw pánleri ádebiyat, súwretlew mádeniyatı, dene tárbiyası, miynet hám basqada pánler menen baylanıslı. Barlıq oqıw pánleri qatarında muzıka tilinde, mámleketlik tálim standartları járiya etiliwi, milliy miyraslardan tolıq paydalanıwǵa imkan beredi. Bular xalıq qosıqlarında, qosıqshı hám sázendelerdi dóretiwshiliginde, maqom shashmaqom, dástanlar hám de búgingi zamanagóy muzıka dóretiwshiliginde kórsetilgen.*

Gilt sózler: *art-pedagogika, art-terapiya, programma, terapevtika, teoriya, funkciya, psixologiya, kommunikativ-refleksiv.*

Ózbekistan Respublikası «Bilimlendiriw haqqında»ǵı nızamı «Kadrlar tayarlawdın milliy dástúri» talapları tiykarında, bilimlendiriw tarawındaǵı bolıp atırǵan ózgerisler, orta tálim mekteplerindegi basqada oqıw pánleri qatarında, muzıka páninin` ótiliwinde de túpten jańalanıwdı talap etpekte. Muzıka mádeniyatı sabaǵı oqıwshılardıǵı mádeniy, estetikalıq rawajlanıwın qalıplestirip, milliy maqtanıshın hám de Watanǵa súyispenshilik sezimlerin tárbiyalawdı ámelge asırıwda, dóretiwshilik sheberlik, kórkem sezimlerdi tápbiyalawǵa xızmet qıladı. Muzıka mádeniyatı pání, mekteplerinde oqıtılatuǵın barlıq oqıw pánleri ádebiyat, súwretlew mádeniyatı, dene tárbiyası, miynet hám basqada pánler menen baylanıslı. Barlıq oqıw pánleri qatarında muzıka tilinde, mámleketlik tálim standartları járiya etiliwi, milliy miyraslardan tolıq paydalanıwǵa imkan beredi. Bular xalıq qosıqlarında, qosıqshı hám sazendelerdi dóretiwshiliginde, maqom

shashmaqom, dástanlar hám búgingi zamanagóy muzıka dóretiwshiliginde kórsetilgen. Mámleketlik tálim standartlarında Ózbek klasları ushın (maqom shashmaqom) kórsetilgen. Jańa tálim mazmunı oqıwshılardıń jeke hám birgelikte (xor) qosıq aytıw ayaq oyın oynaw sheberligin asırıw, dóretiwshiligin rawajlandırıw, olardıń kórkem talapların qanaaatlandırıw muzıka tálim-tárbiyasınıń tiykarǵı wazıypaları bolıp tabıladı. Tájiriybe-sınaw jumıslarınıń qadaǵalaw basqıshı maqseti-qoyılǵan mashqala sheńberinde baslanǵısh klass oqıwshılarınıń estetikalıq tárbiyalanǵanlıǵın baslanǵısh dárejesin belgilew jáne onı úsh basqıshta ámelge asırıw:

ulıwma estetikalıq tárbiyalanǵanlıq dárejesin anıqlaw;

muzıka sabaqlarında kórkem-estetikalıq tárbiyalanǵanlıǵın tariyiplew.

oqıwshılardıń estetikalıq mádeniyatın qalıplestiriw mashqalası teoriyalıq analiziniń kórsetiliwinshe, oqıwshılardıń baslanǵısh estetikalıq qıyalları hám túsiniikleri tiykarında obrazlardı sezimli aqıl etiw, yaǵnıy haqıyqatlıqtıń obyektleri hám hádiyselerin estetikalıq aqıl etiw procesinde kóp márte basınan keshirgen hádiyesi jatadı, degen juwmaqqa keliw imkaniyatın beredi.

Sol tiykarında oqıwshılarda elementar estetikalıq bilim, sezim hám psixikalıq keshirmeleri; keyin - mıtájlikler, qızıǵıwshılıqlar hám beyimlik; aqır-aqıbetde, estetikalıq talǵam hám dóretiwshilik iskerlikke qábilet, estetikalıq minez-qılıqlar qalıpleseı. Sol sebepli hár qanday kórkem-estetik gruppaa oqıw predmetleri negizinde baslanǵısh klass oqıwshılardıń estetikalıq tárbiyalawdıń mazmunında aldınǵı baslanǵısh estetikalıq bilimler, emocional-sezim aqıl etiw hám estetikalıq bahalaw qábiletin rawajlandırıw, tájiriybe toplaw, estetikalıq qızıǵıwshılıqlar, baslanǵısh kónlikpe hám ilmiy tájiriybelerdi qalıplestiriw boyınsha pedagogikalıq iskerlik jatadı. Súwretleytuǵın kórkem óner sabaqlarında baslanǵısh klass oqıwshılarınıń estetikalıq mádeniyatın qalıplestiriwde olardıń jas qásiyetlerin esapqa alǵan halda iskerliginiń eki baǵdarın anıqlaw imkaniyatın berdi:

- bolmıs obyekt hám hádiyseleri hám de kórkem óner dóretpelerin baqlaw qılıw, bahalaw, estetikalıq aqıl etiw procesinde bilimlerdiń elementar tiykarları,

olardıń estetikalıq sapaları, estetikalıq talap, mıtajlık, estetik sezim, estetik qızıǵıwshılıǵı qalıplesedi;

- iskerlikli aktiv - dóretiwshilik estetik iskerlik oqıwshılardıń kórkem dóretiwshiliginde maksimal dárejede kórinetuǵın boladı. Balalar dóretiwshilik oylaw hám qıyallar menen ajralıp turǵanlıǵı sebepli Gallas izertlewshisi oqıtıwshılarga tájiriybede kórimegen koncipciyalardan was keshiwdi hám «jańa mımkinshiliklerdi ańǵarıwǵa» tayın bolıwdı usınıs etedi (Gallas, 1994) [1, 160-b.].

Búgingi kúnde súwretleytuǵın iskerlik processinde psixologiyalıq kognitiv processler jedel rawajlanıp atır: aqıl, sezim, yad, oyda sáwlelendiriw, pikirlew (onıń operaciyaları: aqıl qılıw, sezim qılıw, oyda sáwlelendiriw (onıń jaǵdayı: analiz, sintez, salıstırıwlar, ulıwmalastırıw, klassifikaciyalaw, konkretlestiriw hám paıziletler: maslasıwshanlıq, nátiyjelilik, ayrıqshalıq, qızıǵıwshılıq). Balalarda súwretleytuǵın iskerlikti rawajlandırıwda, sonday-aq, baylanıs, ózin ózi qádirlew hám ózin ózi basqarıw menen baylanıslı máseleleri bolǵan balalar kórkem aqılın rawajlandırıwda bólek ról atqaradı. Súwretleytuǵın iskerlik ushın unamlı motivacion - mıtajlık bazasın qalıplestiriw, onıń nátiyjelerine qızıǵıwshılıq zárúrli áhmiyetke iye [3, 71-72-b]. Art-pedagogikanıń eń keń tarqalǵan usılı bul súwret sızıw bolıp tabıladı. Sóylew emes, bálki óz pikirlerin súwret formasında ańlatıw qábileti balalar menen islewde eń zárúri bolıp esaplanadı. Jaqın hám uzaq shet eldiń zamanagóy izoterapiyasıda súwret sızıw arqalı balalardı kórkem-estetik rawajlandırıw usıllarınıń eki baǵdarı kórsetilgen:

- ámeldegi súwretleytuǵın kórkem óner dóretpelerinen oqıwshılar tárepinen olardı analiz qılıw hám túsindirme beriw arqalı paydalanıw ;

-súwretleytuǵın iskerlikte ǵárezsiz dóretiwshilik kórinetuǵın qılıwdı xoshametlew [1, 76-b]. O.A.Karabanovanıń atap ótiwishe-; súwret terapiyası, birinshi náwbette, bala shaxsınıń proektsiyası (ekrandaǵı súwreti), onıń dúnyaǵa bolǵan múnásibetin kóz aldına keltiriwdi qabıl etiledi. Sol múnásábet penen izoterapiyanı júrgizetuǵın oqıtıwshı ushın zárúrli hám sheshiwshi wazıypa, bir tárepden, balanıń intellektual rawajlanıw dárejesi hám sızıw texnikasınıń uqıp

dárejesin sáwlelendiriwshi ayrıqshalıqlardı, basqa tárepden bolsa jeke qásiyetlerin sáwlelendiriwshi ayrıqshalıqlardı anıqlawdan ibarat esaplanadı.

Balalar menen islewde qollanılatuǵın súwret terapiyasınıń korrekcion baǵdarın harakteristikalap, O.A.Karabanova súwret sabaqları onıń ush tiykarǵı parqın anıqlaydı. Birinshisi súwret terapiyasınıń maqseti hám wazıypaları menen baylanıslı: izooterapiya - bul tartıslı jaǵdaydı sızıwda hám modellestiriwde óz-ózin ańlatıw, súwret sabaqlarında bolsa súwret quralları hám texnikasın ózlestiriw bolıp tabıladı. Ekinshisi súwretleytuǵın iskerliginiń ónimlerine tiyisli bolıp tabıladı: súwretleytuǵın iskerlik terapiyasında sızılǵan súwrettiń sapası onı bahalaw ushın zárúrli kriteriya wazıypasın (sızılma balanıń jeke máselelerin sheshiw basqıshları izbe-izligi menen baylanıslı). Oqıw shınıǵıwlarında sızılǵan súwretti analizlewde tiykarǵısı bul súwretleytuǵın qurallar sistemasındaǵı bala sheberliginiń ólshemi hám sapası esaplanadı. Úshinshisi tálim (didaktik) hám terapevtikalıq súwret sızıwda úlkenler funcsiyalarındaǵı parıq. Oqıw shınıǵıwlarında bul funkciyalar balaǵa súwrettiń jańa usılları hám quralların úyretiw hám de olardıń bala tárepinen ózlestiriw processin shólkemlestiriwden ibarat.

Izoterapiyada psixolog balalargá mashqalalı jaǵdayın ańlap jetiwge hám sheshiwge, sırtqı tárepten onı sızıwda (modellestiriwde) ańlatıwǵa hám odan shıǵıw jolın anıqlawǵa járdem beredi [3,93-b].

Sabaqlarda hár qıylı súwretlew texnikasınan paydalanıw balalardıń turaqlı qızıǵıwshılıǵın saqlap qalıwǵa járdem beredi. Sızıw usılları júdá kóp: ulıwmalasqan grafikası, texnika, trafaret usılı, akvatipiya, kompyuter grafikası hám basqalar. Súwretleytuǵın kórkem óner sabaǵında men tek ǵana qaǵaz, qálem hám boyawlar, qálemler, bálki basqa súwretleytuǵın materiallardan da paydalanaman : qum, ılay yamasa plastilin, tábiy materiallar, shúberek hám basqalar. Bunday jumıs, qaǵıyda jol menende, qızıǵıwshılıq oyatadı, ózine bolǵan húrmetti asıradı hám balalarda isenimdi kúsheytedi, bul olardıń kelesheginde dóretiwshilik hám kreativ pikirlewlerin xoshametlentiredi. [4, 86-b.]

Biziń jumısımız kórkem ónerdiń eki túri - súwretleytuǵın kórkem óner hám muzıka sabaqlarına qaratılǵan, sonıń menen birge, joqarıda aytıp ótilgeni sıyaqlı,

olardıń óz-ara baylanıslarınıń pedagogikalıq potencialın esapqa alıp, biz kórkem óner túrleri hám kórkem-estetik iskerlik túrleriniń palitrasın keńeytiw zárúr ekenligin aytıp óttik hám de oqıwshılardıń óz qábiletlerin kórinetuǵın etiwdi, sezimlerdi ańlatıw, tabısqa erisiw ushın múmkinshilik beriw, atap aytqanda, biz oqıwshılardıń hár qıylı kórkem óner dóretpeleri hám kórkem-dóretiwshilik iskerlik túrleri haqqındaǵı sezimlerin ańlatıw hám tán alıw usılınan paydalandıq. Bul tómendegi shınıǵıwlar, tapsırmalar formasında atqarıladı:

- ózleriniń sezim-sezimlerin, sonıń menen birge, basqa adamlardıń sezim-sezimlerin ańǵarıwdı qalıplestiriw, muńlaslıqtı rawajlandırıw ;

- hár qıylı sezim jaǵdaylardı sáwlelendiriwshi fotosúwretler menen islew, sezim jaǵdaydıń sebebin ashıp beretuǵın gúrrińlerdi oylap tabıw (bir neshe sebeplerdi ashıp beriw usınıs etiledi);

- súwret sızıw, sezimlerdi modellestiriw, sezimlerdiń plastik túsi;

- sezim-sezimge tiyisli kanallar arqalı sezimler menen islew;

- hár qıylı zatlar hám tábiy hádiyseler súwreti;

- bul obiektler hám hádiyseler atınan gúrrińler oylap tabıw, hár qıylı sezimli jaǵdaylardı sáwlelendiretuǵın saxna (eskiz) oynaw;

- muzıkalıq hám dramatik ańlatpa, kórkem ádebiyatqa baylanıslı dóretiwshilik elementleri, háreket hám oyın elementleri menen toltırılatsuǵın dóretiwshilik pikirdiń túrli formalarınan, birinshi náwbette, súwretleytuǵın qurallardan (sonday-aq, grafika, súwret, modellestiriw, kollaj, fotosúwret hám basqalar) paydalanıw;

- súwretleytuǵın iskerliginiń basqa dóretiwshilik ańlatpa formaları menen uyqasqan texnikadan paydalanıw (tınlaw processinde muzıkadan alǵan tásirlerdi kórsetip beriw;

- muzıkaǵa ayaq oyınǵa túsken adamdıń sezimlerin, súwrettegi ayırıqsha birpara háykel, individual personajlar kórinisinde hám olar ortasındaǵı dialoglardı ámelge asırıw, qosıq dóretpeler tásirleniwleriniń sızılıwında sáwlelendiriw hám basqalar);

Shınıǵıwlar dawamında oqıwshılar kórkem óner dóretpeleri, muzıka, qosıq dóretpeleri menen tanısılardı hám oqıtıwshı olardıń bul dóretpelerge bolǵan múnásábetlerin úyrenedi. [2, 66-b.]

Art-terapevtikalıq usıllar, texnikalar hám shınıǵıwlar sistemasınan propedevtik basqıshda hár qıylı texnikalıq qurallardan paydalanıladı :

Ertek terapiyasına dóretiwshiligin túri retinde, artterapiya wazıypası hám oqıwshılar jasına uyqas dóretiwshilik rawajlandırıw texnikası retinde bólek itibar qaratıladı. Biziń izertlewlerimizde ertek dóretpelerin súwretlew jas oqıwshılardıń oyda sáwlelendiriwin, kórkem ónerin hám ishki dúnyasın rawajlandırıwǵa járdem beretuǵın iskerlik retinde kórip shıǵıladı. Bul jastaǵı balalar ushın ertek psixologiyalıq tásiridin kúshli quralı, balanıń ishki dúnyası menen islew, onı rawajlandırıw quralı esaplanadı. [4, 46-b.]

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

- 1.Анисимов В.П. Арт-педагогика как система психологического сопровождения образовательного процесса // Вестник ОГУ. №4 (2003).-146 с.
- 2.Брусиловский Л.С. Музикотерапия. Руководство по психотерапии; под ред. проф. В.Е.Рожнова. –Ташкент: Медицина, 1979. – С. 256 – 274.
- 3.Бурно М.Е. Терапия творческим самовыражением. Монография. М.Е.Бурно. – М.: Медицина, 1999. – 364 с.
- 4.Булатова О.С. Артпедагогический подход в образовании. Монография. – Тюмень: Изд-во ТГУ, 2004. – 230 с.
- 5.. Waller D., Mahony J. Introduction // Treatment of Addiction. Current Issues for Arts Therapies / Ed. by D. Waller and J. Mahony. London: Routledge, 1999.
- 6.Abatbayeva U. INITIAL LEVEL OF STUDENTS'MUSICAL CREATIVITY DEVELOPMENT //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 323-326.
- 7.Abatbayeva, Ulbosin. "INITIAL LEVEL OF STUDENTS'MUSICAL CREATIVITY DEVELOPMENT." *Modern Science and Research* 2.10 (2023): 323-326.

JAŃA PEDAGOGIKALÍQ TEXNOLOGIYALAR TIYKARÍNDÁ MUZÍKA SHÍĜARMALARÍN TALÍQLAWDA

L.V. BETXOVENNIŃ «PATETIK SONATASÍ» SHÍĜARMASÍN OQÍWSHÍLARĜA JETKERIP BERIW

Karimova Indira,
Nókis qánigelestirilgen mádeniyat
mektebi oqıtıwshısı

Annotaciya: *Bul maqalada jańa texnologiyalar tiykarında L.V.Betxovenninń “Patetik sonatası” shıĝarmasın oqıwshılarĝa jetkerip beriw máseleleri talıqlanadı. Muzıka talıqlawda sonata shıĝarmaların sheberlik penen orınlaw fortepiano atqarıwshılıĝı sabaĝındaĝı talabanıń jeke tártiptegi shınıĝıwları haqqında sóz etiledi.*

Gilt sózler: *kompozitor, sonata, muzıka, jeke dóretiwshilik, texnologiya, lirika.*

Muzıkalıq shıĝarmalardı talıqlaw barısında tolıq sistema retinde, házirgi basqıshtaĝı muzıkalıq estetik tárbiyanıń maqsetlerinen hám de bul tariyxıy dáwirdegi arnawlı bir tálim-tárbiya wazıypalarınan kelip shıĝıp úyretiwdiń mazmunın belgileydi. Forteplano atqarıwshılıĝı sabaĝındaĝı talabalarĝa sonata shıĝarmasın úyretiwde tálim-tárbiya beriwdiń maqset hám wazıypaları jańa insandı kámal taptırıw principlerinen kelip shıĝadı. İnsannıń hár tárepleme jetilisiwi miynet tárbiyası, intellektual, estetik hám bilim tárbiyasınıń birligi menen támiyinlenedi. Muzıka tárbiyasın da óz ishine alĝan estetik tárbiya óz aldına: kórkem óner salasındaĝı dóretiwshilik qábiletlerdi qalıplestiriw, kórkem ónerdegi hám turmıstaĝı gózzallıq hám de jılwalı sezim etiw hám túsiniwdi rawajlandırıw, estetik iskerliginiń saylangan túrine waqıt ajratıw zárúriyatın payda etiw wazıypaların qoyadı.

Muzıkanı úyretiw mazmunın komponentleriniń hár tárepleme muzıkalıq iskerlik túrlerin belgileydi hám olardı ózlestiriw procesinde forteplano sabaĝındaĝı tálim hám tárbiya maqsetlerin ámelge asıradı. V.Asafewtiń namalardı jaratıw, atqarıp shıĝıw, bilimdi payda etiwden ibarat úsh elementli kórkem óner esaplangan muzıka haqqındaĝı oy pikiri,

muzıkatanıwshılıq kózqarasınan fortepiano atqarıwshısı talabalarına óz iskerliginiń hár túrlı túrlerin óz ara birlik hám baylanıslılıqta ózine qamraǵan muzıka tárbiyasın beriw zárúr ekenligin tiykarlawǵa xızmet etedi. Muzıka talıqlawda jaslarǵa atqarıwshılıqtı túsiniw úyretiw tiykarǵı wazıypa esaplanısa da, talabalardıń iskerligi tek atqarıwshılıqtan ibarat bolıp qalıwı múmkin emes. Házirgi kúnde fortepiano atqarıwshılıǵı shınıǵıwlarında tálimniń arnawlı wazıypalarına sheshiletuǵın dástúriy sistemadan ayırıqsha túrde óz aldına tiykarınan jaslardı muzıkaǵa qızıqtırıw, fortepiano atqarıwshılıǵına degen qızıǵıwshılıǵın xoshametlew, olarǵa muzıka menen biymálel shuǵıllanıwdı úyretiw maqsetin qoyadı. Soǵan kóre, fortepiano sabaǵındaǵı talabalar muzıkalıq iskerliginiń óz-ara baylanıslı hár túrlı ápiwayı hám quramalı formadaǵı shıǵarmalardı atqaradı. Mısalı, túrli janr, forma hám usıldaǵı fortepiano ushın sonatalardı atqarıwdı orınlaw, shınıǵıwlar hám nusqalardıń materialları tiykarında texnikalıq ilmiy tájiriybelerdi quramalı shıǵarmalardı tabıw, qaǵazdan oqıw, birge ansamblde shertiw, muzıka menen jeke dóretiliwshilik shuǵıllanıw esitip shertiw, dawıslardı tıńlaw muzıka dóretpelerin aqıl menen esitiw hám atqarıwshılıq tájiriybesi hám de teoriyalıq bilimler tiykarında estetik bahalaw jáne óz ústinde kóp jumıs islew kerek boladı.

Muzıka talıqlawda sonata shıǵarmaların sheberlik penen orınlaw fortepiano atqarıwshılıǵı sabaǵındaǵı talabanıń jeke tártiptegi shınıǵıwları bolıp tabıladı. Olar qatar artıqmashılıqlarǵa iye bolıp: talabalar menen jaqın baylanıs ornatiw imkaniyatın beredi, talabalardıń Hárbirine tásir kórsetiwdiń quralları hám de usılların mudamı tabıwdı, oqıwshılar shaxsın tereń túsiniw ushın qolay sharayat jaratadı. Biraq, bulardıń barlıǵına erisiw ushın oqıtıwshı sabaq hám shınıǵıwlar sisteması arqalı maqsetke muwapıq pedagogikalıq basshılıqtı ámelge asırıwı kerek. Bunnan Hárbir sabaqta tómendegi eki kózqarastan ámelge asırılıwı maqsetke muwapıq boladı.

1. Arnawlı bir bilim, kónlikpe hám ilmiy tájiriybelerdi iyelewdiń belgili bir basqıshı retinde;

2. Uzaq waqıtqa mólsherlengen wazıypalardı ámelge asırıwdıń zárúr bólegi retinde qaraw kerek.

Lyudvig Van Betxoven 1770-jıldın dekabır ayında Germanıyanın Bonn qalasında dúnyaǵa kelgen. Onın ákesi Iogann (1740 -1792) qosıqshı bolǵan saray kapellasi tenor dawısında atqarǵan, anası Mariya-Magdalena (1748-1787) bolsa Koblens qalasındaǵı saray bas aspazının qızı bolǵan, olar 1767-jılı turmıs qurǵan. Babası Lyudvig (1712-1773) Iogann xızmet etken sol kapellada xızmet etken. Kompozıtor jetkilikli dawıslı qosıqshı bolıp keyinirek bolsa kapelmeyster bolıp jumıs iskerligin alıp barǵan.

L.V.Betxovenniń sonatası, shıǵarmasın oqıwshılardıǵa úyretiwdegi baslı maqset jas áwladtı mánawiy ruwxıy tárbıyalawda kompozıtorın bay milliy ırǵaqlardı, koloritke bay, mánawiy, tariyxıy dástúrlerine say, úrp-ádetlerdi hám ulıwma qádiriyatlardı bilgen halda, zamanagóy janlardıǵa tiykarlangan shıǵarmanı, úyreniwshi talabanın nátiyjeli shólkemleskenlik penen, pedagogikalıq bilim, forma hám kónlikpelerdi ózlestiriwde kórgizbeli, ámeliy hám basqada qurallardan paydalanǵan halda islep shıǵıp ámelge asırıwdan ibarat. Sonata shıǵarmasın úyreniwdegi tiykarǵı maqset jaslardın aqlıy, ruwxıy, erkin pikirlewshi, fizikalıq rawajlanıw qábiliyetlerin hár tárepleme ashıp beriw ushın imkaniyatlardan tolıq paydalanıwdan ibarat. Bilimlendiriw dizimindegi hár qanday ideya jaslardın kelesheğine hám bolashaq zaman iyesine aylanıwshi jaslarımızdın bárshesine jetip baradı hám olar usı oy pikirdi turmısqa engiziw imkaniyatları júdá keń. Usı imkaniyatlardan únemli paydalanıw maqsetinde belimlendiriwdi, muzıka sawatqanlıqtı hár tárepleme rawajlandırıw boyınsha L.V. Betxovenniń sonatası, shıǵarmasın talabalarǵa úyretiwde kóplegen teoriyalıq bilimin ilimiy jaqtan izlenip, ámeliy atqarıwshılıq jumıslardı ámelge asırıp tiyisli qararlar tiykarında orınlanıwı tiyis. Bul baǵdarlar, ilim hám pán boyınsha tájiriyebeli qánigelerdi tayarlawdaǵı, kadrlardıń qánigeligi boyınsha jetik maman bolıwına, olardı jónelisi boyınsha durıs baǵdar beriw Hár bir oqıtıwshının tiykarǵı wazıypası bolıp tabıladı. Jaslardın ilimge tiykarlangan hám óz betinshe úyreniw, talıqlaw hám qarar qabıl etiliwinde erisiwinde, shıǵarmanı atqarıwında ózin basqarıwda qararları nátiyjesinde ósiwshilik, kórkemlik sezimin kúsheytiwde, oqıtıwshının juwapkershiligin támiyinlewden ibarat.

Oqıtıwshı L.V.Betxovenniń sonata shıǵarmasın talabalarǵa úyretiwde ótilgen shıǵarmanıń úlgerin tıńlap, ámelde orınlaw boyınsha olardıń tonallıǵın anıqlap, polifonik jaqtan Hár bir dawıslardıń melodik háreketi boyınsha, hár bir temanıń atqarılıw dinamikasın túsingen halda, shıǵarmanıń áhmiyetligin asırıwda hám onı júzege shıǵarıwda, onı tıńlawshıǵa shekemgi basqıshın úyretiwden ibarat. L.V. Betxovenniń sonata shıǵarmasın oqıwshılarǵa úyretiwde oqıtıwshı fortepiano sabaǵında talabaǵa sistemalıq tárepten sonatanıń joqarıda aytıp ótilgen formaların tolıq túsinik berip, Hár bir úlgerin tıńlap, ámelde evropa hám ózbek hám qaraqalpaq kompozitorları dóretiwshiliginen úlgerler atqarıp beriwleri olardıń tonallıǵın anıqlap, polifonik jaqtan dawıslardıń baslanıw bóleginen keyin keletuǵın bólimlerdiń rawajlanıwı haqqında talıqlawı hám formaları boyınsha túsinik beriwı lazım. L.V. Betxovenniń sonata shıǵarmasın talabalarǵa úyretiwde óziniń basqa kompozitorlardıń shıǵarmalarınan ózgesheligi ráńbáreńlikke iye bolǵanlıǵı, atqarıwda fuga shıǵarmasına salıstırǵanda jeńil, ózine tánligi menen ayırıqshalıqqa iye ekenligi menen ajralıp turadı.

«Patetik sonata»nı (op.13 c-moll) L.Betxoven 1788-jılda jazadı. Kompozitor ózi oylap bul sonataǵa «Úlken patetik sonata» degen atamanı qoydı, bul menen onıń kóterinki hám joqarı dárejedegi (yunon. pathos-pafos) keypiyatına kórinis qılǵanın ayttı. Sonatada teatr kórinisleri hám ózine tartıwshı patetik halatlar qarańǵı bolǵan dialoglar júda jarqın hám tásirli kórsetiledi.

Sonatanıń birinshi bólimi awır akkordlı zawıqlı temalar menen soraw juwap kórinisinde sáwlelenedi, awır mazmunı menen sonata allegro formasında jazılǵan. Kirisiw bólimi tómennen joqarı registrǵa áste-aqırın háreketleniwshi qudretli dawıs aǵımı ápiwayı tárizde tásirsheń sáwlelenedi.

Patetik sonata

L. V. Betxoven

Grave

Piano

3

Pno.

Bas partiya temanıní ózi áste aqırın kúshiytiw qudireti menen kóterilip atırǵan tolqınlardı esletedi.

Piano

Allegro di molto e con brio

3

Namaǵa bay járdemshi partiya izinen bas partiyanıń tolqınlantırıwshı áste-aqırın tınıshlantırıwshı járdemshi partiya keledi. Járdemshi partiya teması es-moll tonlıǵında sáwlelenedi, vena klassik kompozitorları ornatqan qaǵıydalar boyınsha ol paralel major (Es-dur) tonlıǵında sáwleleniwı kerek edi.

Piano

Sonatanın barlıq dramaturgiyalıq häreketi kirisiwdiñ ullı därejedegi teması bolıp, bas partiyanıñ jarqın dramatizmi hám lirikalıq albıratıwshı járdemshi partiya ortasındaǵı obrazlı tema qarama-qarsılıqlarǵa tiykarlangan. Qarama-qarsı pikirlerdiñ jazılıwı bul kirisiwdiñ temasında jaylasqan, ol eki lirikalıq hám dramatikalıq elementlerden payda bolǵan. Kirisiwdiñ teması jáne ekspoziciya hám rawajlanıw ortasındaǵı shegarada payda boladı. Bul jerde onıñ lirikalıq elementleri qaytıp kelmeydi hám qorqınıshlı sorawlar juwapsız qaladı. Rawajlanıw bóliminde bas partiyanıñ kúshli teması kirisiwdiñ lirikalıq elementleri ortasında keskin gúresiw alıp barıladı, ol tez tempte biytaqatlı tárizde atqarıladı. Reprizada c-moll bas tonlıǵında ekspoziciyanıñ barlıq temaları takrarlanadı. Baylanıstırıwshı partiya temanıñ sezilerli därejede qısqarganlıǵın aytıp ótiw tiyis. Bas partiya teması bolsa keńeyedi hám bul menen onıñ jetekshilik roli aytıp ótilei. Birinshi bólim tamamlanıwınan aldın kirisiw teması jáne bir márte payda boladı. Ol kúshsiz úleste qáweterli hám kúsh penen atqarıladı. Bas partiya teması kodanıñ tamamlawshı dúzilisinde atqarıladı. Bul jerde ol jıldamlı tempte berilgen, tonikalı oktava hám kemeytirilgen septakkord garmoniyası menen kúsheytirilgen. Ekinshi bólimi Adagio cantabile Betxoven sonatalarınıñ awır temptegi bólimlerine mas bolǵan ásteliktiñ joqarı därejesin sáwlelendiredi, onıñ tiykarǵı teması gúrestegi qaxramanlıqtan ibarat. Eki dawıs astında atqarılıwshı joqarı därejedegi ullı nama Betxoven lirikasınıñ eñ jaqsı kórinisler qatarınan orın alǵan.

Ásten ritmikalıq härekette violanchel registrındaǵı akkordlı tonlar boyınsha jaylasqan nama bólek gózzallıq inam etedi. Joqarı registrda ekinshi márte ótkizilgeninde temanıñ atqarılıwı skripkanıñ dawısın esletedi. Adagio cantabileniñ orta bóliminde as-moll tonlıǵında jańa tema payda boladı. Biytaqat triollardıñ

háreketi temağa háweterli xarakter inam etedi. Eki dawıs gúreske qarama-qarsılıqlarğa alıp keledi, nama úlken keskinlik hám háweterli xarakterge iye boladı. Atqarıwshılıq kúsheyedi hám jánede tıgızlanadı, temanı barlıq orkestr atqarıp atırğanğa uqsaydı. Tiykargı temağa qaytılganda repriza takrarlanıw baslanadı, onda temanıń xakteri sezilerli dárejede ózgeredi. Eki dawıslıqtaǵı áste aqırınlı on altılıqlar ornına triolar esitiledi. Olar bastan keshirgen háweterler haqqında esletiw kibi orta bólimnen bul jerge ótilgen. Úshinshi bólim. Rondo Allegro. Final ıxtıyarıy bir túrdegi ritmde atqarıladı. Erkin oqıp kelip atırğan nama menen tınlawshılardı ózine baylap aladı.

Final rondo formasında, c-moll tonlıǵında jazılǵan. Barlıq bólim xarakterin tórt márte takrarlanıwshı refren teması belgilep beredi. Óziniń xakteri hám nama forması menen bul lirikalıq háweterli tema sonatanıń birinshi bóliminde járdemshi partıyası temasına jaqın turadı.

Refren eki kórinis penen almasıp keledi. Birinshi kórinis Es-dur tonlıǵında atqarıladı. Bul júdá háreketsheń hám jarqın tema.

Ekinshi kórinis joqarı hám tómengi dawıslardıń jeke rawajlanıw jónelesi menen polifoniyalıq túrde berilgen. Barlıq sonata kúshli hám shıdamlılıq koda menen tamamlanadı. Ol óz xakteri boyınsha sonatanıń birinshi bólimine jaqın turadı. Bul jerde mártlikti kórsetiwshi nama

aylanısları bar. L.Betxoven óz sonata shıǵarmasında zárúr temalar hám insan ishki keshirmelerin sáwleleydi, qarama-qarsılıqtı salıstırmalar hám toqnasıwlar paydalanıladı,olar namaǵa dramatik xarakterti kórsete aladı. Dawıstıń óte joqarı dárejede kúshliligi, quramalı fortepiano texnikası, sonata shıǵarmasın orkestr atqarıp atırǵanday qudretin beredi. Bul sonatada L. Betxoven birinshi márte awır túrdegi kirisiwdi birinshi bólim sonata allegrosı hám final rondosı menen únlesiw motiv tárepleme birlesedi. Birinshi hám final bólimleri bunday únlesiwli birlesiwlerdi shıǵarma tiykarǵı obrazlarınń úzliksiz ráwishte rawajlanıwǵa imkaniyat jaratıp beredi.

Bul muzıka ádebiyat, teatr, súwretlew óneri siyaqlı adamnıń sana-sezimine, turmısına, ómirine úlken tásin tiygizedi.Onıń jámiyetge bolıp atırǵan hámme ózgeriske tikkeley qatnası bar. V.G.Belinskiy muzıka hám lirikalıq poeziyanı salıstıra otırıp, lirikalıq poeziyaǵa qaraǵanda muzıka kóbirek adamnıń ishki dúnyasın sáwlelendiredi dep atap ótedi. Al rus kompozitorı hám kritik A.N.Serov bolsa, poetikalıq sózdiń kórkemlik múmkinshiligi menen muzıkanı salıstırıp, muzıka poeziyanı tolıqtıradı, sebebi qara sózge qaraǵanda muzıka arqalı bildiriw, sezdiriw kúshli dep esaplaydı. Xalqımızdıń eń áyyem zamanlardan kiyatırǵan kórkem óner hám muzıka mádeniyatın jańa basqıshqa kóteriwdе, onıń insan ómirindegi áhmiyetin ele de bekkemlewde, dep atap ótken.

L.V.Betxovenniń Patetik sonata shıǵarmasında sonata formasınıń tiykarǵı ańlatpaları qollanılıp jazılǵan,shıǵarmada kirisiw bólimi teması menen baslanıp tiykarǵı tema menen salıstırǵanda kontrastlıqtı kórsetedi, tiykargi bólim, baylanıstırıwshı bólim hám járdemshi partiyalar 1-shi hám 2-shi temada anıq kórsetilgen, al ortanǵı bólim rawajlandırıwshı bólim bunda tonallıqlardıń modulaciyalanıwı namanı keńrek jarıtıp beredi. Repriza bóliminde 1-bólimniń qaytalanıwın kórsetgen. Sonata shıǵarmasında eń juwmaqlanıwshı bólim esaplanıwshı koda bólimi kórsetilip sonata formasındaǵı barlıq bólimler anıq ayqın kórsetilgen. Talabalar sabaq dawamında sonata shıǵarmasın tıńlap muzıka shıǵarmaların talıqlap úyrenedi. Kompozitordıń ómiri hám dóretiwshilik jolın tereń úyrenedi. Muzıkalıq shıǵarmalardı talıqlawda namanıń formaların, dúzilislerin

keñnen úyrenedi hámde óziniń atqarıwshılıq sheberliginde ámeliyatta paydalanadı. Sonıń ushında talabalardıń fortepiano atqarıwshılıǵı sabaǵında atqarılıp atırǵan shıǵarmalarınıń qaǵıydaların, muzıka ańlatpalı quralların túsiniwde ózinin tereń teoryalıq járdemin beredi.

Nátijede talabalar kompozitordıń ómir bayanı menen tanısıp dóretken shıǵarmaların formasın hám dúzilisin úyrenedi, alǵan bilimleri menen keleshekte jas áwladqa úyregendey etip jetkerip beredi. Sol sebepli talabalar atqarıw sheberligin tereń biliwi menen onıń dúzilisin bilmese kútilgen nátiyjege erisiwi qıynlıqtı tuwdıradı. Sol ushında kompozitordıń shıǵarmaları arnawlı formalarǵa salınıp, kútilgen nátiyjeni talap etedi. Búgingi kúnde jańa pedagogikalıq texnologiya Hár bir tarawda júda aktuallasqan. Sol sebepli muzıka shıǵarmaların talıqlawda «Sibilius» programması menen jumıs islew házirgi kúnniń zaman talabı. Texnologiyalar rawajlangan házirgi dáwirde kompyuter internet materialları, slaydlar menen islesiw hám onı tereń mengeriw arqalı kútilgen nátiyjege erise alamız.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent "O'zbekiston" – 2017y.
2. Trigulova A.X. «Xorijiy musiqa adabiyoti» Toshkent «ILM ZIYO» 2009
3. Соколов А.С «История зарубежной музыки» XX века М., 2005
4. К. Розеншильд «История зарубежной музыки» I М-1978
5. В. Галацкая «История зарубежной музыки» III М-1968
6. Б. Левик «История зарубежной музыки» II М-1974
7. В. Конен «История зарубежной музыки» III М-1972
8. Б. Левик «История зарубежной музыки» II М-1975
9. М. Друскин «История зарубежной музыки» IV М-1980
10. www.musicfancy.net Конен В. «История зарубежной музыки» выпуск третий

XALÍQ NAMALARÍNÍN VOKAL HÁM KAMER MUZÍKASÍ JANRLARÍNDA SÁWLELENIWI

Dauletyarova Ğaziynexan,
Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası
Nókis filialı “Muzıkatanıw” qániygeligi
1-kurs studenti

Annotaciya: *Bul maqalada qaraqalpaq kórkem ónerinde dóretilgen xalıq namaları hám qosıqlarınıń tutqan orni haqqında keń túrde sóz etiledi. Ilme Sultan, nariydergen, láylim hám umıtpa gózzal sıyaqlı xalıq qosıqlarınıń hám namalarınıń qayta islenip notalastırǵanlıǵı hám berilgen namalardıń Hárbiriniń tariyxı hámde, mazmunı tuwralı aytilip ótileđi.*

Gilt sózler: *Muzıka, mádeniyat, kórkem óner, xalq dóretiwshiligi, qayta islew, kompozitor, notalastırıw.*

Qaraqalpaq xalıqınıń muzıka kórkem ónerinde qosıq janrı úlken orındı iyeleydi. Xalıq qosıqlarınıń tiykarı uzaq ótmishke barıp taqaladı. Sebebi qosıqlardıń payda bolıwı hám jańǵa jaǵımlı nama irǵaqlarınıń estelikalıq bay mazmunǵa iye bolıwı, bul óz-ózinen payda bolmaǵan. Xalıq óziniń basınan ótkergen hár qıylı tariyxıy waqıyalarǵa bay túrmısın, ruwxıy kewil keshirmelerin hám psixologiyasın qosıqlar arqalı sáwlelendirgen. Qosıq adamdı sıyqırlap alatuǵın kúshke iye ekenligi hámmege belgili. Sonlıqtan da sóz benen jetkere almaǵan názik oyların saz arqalı jetkergen. Qosıqlar tematikası boyınsha hár túrli bolıp, qaraqalpaq xalıqınıń turmısında úlken orın tutqan. Haqıyqatında da, olar adam balasınıń tuwılǵanınan baslap ómiriniń aqırına shekem, onıń turmısı hám sezimleri menen bekkem baylanısıp keledi. Folklorǵa qosıqlar menen jazba ádebiyattaǵı qosıqlardıń óz ara baylanısı bolǵanı menen olardı bir birinen ayırıp turatuǵın ózgeshelikler bar. Folklordaǵı qosıqlardıń baslı ózgeshelikleri kóbinese xalıqtıń awzında jasap, xalıqtıń kún kórisin, úrp-ádet, dástúrleri, sezimleri menen tikkeley baylanıslı. Ayrım jaǵdayda jazba kitabıy dástandaǵı qosıqlar, xalıq arasına keńnen tarap, xalıq aldında aytilip júrgen dóretiwshisi belgili qosıqlarda xalıq qosıǵı bolıp ketiwi múmkin. Mısalı: “Bozataw”, “Aqsúngil”, “Ayjamal”, “Adıńnan”, “Qız

Minayım”, “Ellerim bardı” qusağan qosıqları. Solay etip ulıwma xalıq qosıqları degende dóretiwshisi bir waqıtta bolsa da, biz umıtılıp ketken, muxabbatqa, miynetke baylanıslı qosıqlardı, tariyxıy waqıyağa baylanıslı qosıqlardı, aqıl násiyat, terme qosıqların, besik jırın, balalar qosıqların, háwjardı, bet-asharlardı, túsinemiz. Xalıq qosıqları degende xalıqtıń awızeki hám jazba dóretiwshisi belgisiz dástanlardagı qosıqlar pútini menen kiredi. Xalıq qosıqları mazmunı hám qurılısı, kórkemligi jaǵınan ápiwayılıǵı menen ayırılıp turadı.

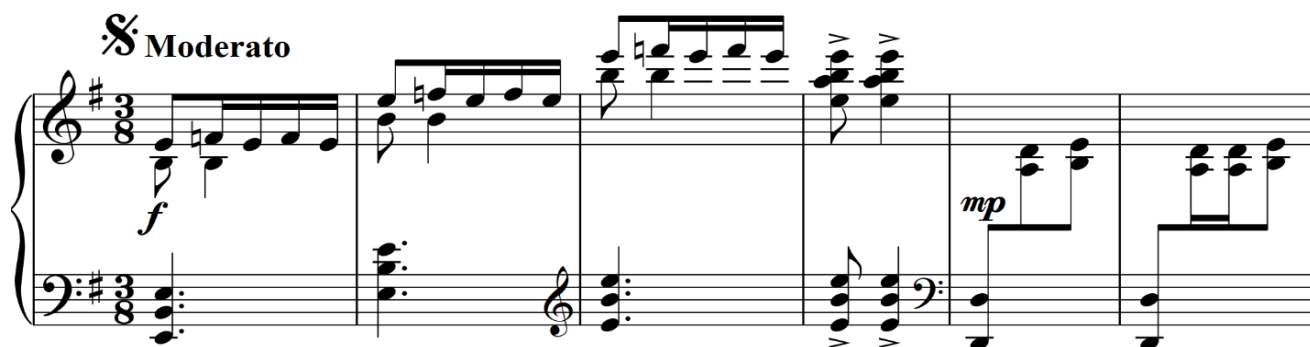
Ayırım xalıq namalarınıń atamaları dóretiwshi baqsılardıń atları menen baylanıslı. Namalardıń bir qanshası tariyxta bolǵan waqıyalar menen de ataladı. Maqalamızda berilgen nama hám qosıqlardıń ózine tán tariyxı hám waqıyası bar bolıp tabıladı.

“Nariydirgen” – bul qaraqalpaq xalıq naması bolıp, duwtar saz ásbabında atqarıladı hám bul namada qosıq ayılmaydı. Bul namanı ustazım hám kompozitor, xalıqaralıq hám respublikalıq tańlawlar laureatı Charshemov Jamil Allaberdievich bassılıǵında fortepiano saz ásbabı ushın qayta islep, notalastırdım. Nama 3/8 ólshemde moderato – yaǵnıy ortasha, tınısh salmaqlı tempte jazılıp, fakturası jaǵınan segizlik hám on altılıq sozımlıqları járdeminde qayta jazıp aldım. Bárshe qaraqalpaq xalıq namalarınıń tariyxı bar bolǵanıday, bul namamızdıń da ózine tán júda qızıqlı tariyxıy waqıyası bar. Ótken zamanlarda Qaraqalpaqlardıń kóshpeli ómir súrgen waqıtları, bir qız botası ólgen túyeni sawıp onnan sút shıǵara almay qıynalıp otırǵan jaǵdayında, bir baqsı kórip túye sawıp otırǵan qızdıń qasına kelip duwtar menen nama shertipti. Baqsınıń shertken namasına qız sawıp otırǵan túyesi iyip sút bere baslaptı. Mine sol belgisiz baqsınıń shertken naması **“Nariydirgen”** dep atalıptı.

NARIYDIRGEN

Xalıq naması.

Qayta islegen: Dawletyarova Ğaziynexan.

Biziń xalqımız arasında aytılp júrgen xalıq qosıqları dastanları 65 ge jaqın baqsı namaları hám 40 tan aslam jıraw namaları menen atqarıladı. Usınday bir-birin tákirarlamaytuǵın xalıq namaları óz atamaları menen ataladı. Qaraqalpaq xalıq naması “Ilme Sultan” hám solar qatarına kiredi. Ilme Sultan – bul nama duwtarda atqarılatuǵın saz bolıp, qosıq ayılmaydı. Ertede jas qız-kelinshekler jıynalıp, qol óneri menen shuǵıllanatuǵın, keste toqıp túrli buyımlardı naǵıslap bezeytuǵın bolǵan. Qızlar jıynalǵan jerge jigitler de aylanshıqlap kele beredi eken. Shaqqan qızlardıń biri Sultan degen jigittiń shapanına sabaq iledi. Sabaq ilingen jigit shárt boyınsha qız jigitlerge bir zıyapat islep beriwdi moynına aladı. Namanı tınlaǵanda joqarıdaǵı qız-kelinsheklerdiń is-háreketleri, kóz aldına keledi. Sonlıqtan, “Ilme Sultan” naması bolıp atalǵan. Talantlı baqsı hám namager kompozitor Qaraqalpaqstan xalıq artisti, Berdaq atındaǵı qaraqalpaq mámleketlik sıylıǵınıń laureatı, Ańsatbay Xayratdinov “Ilme Sultan” xalıq namasın duwtarǵa ıqshamlastırıp, qayta islep, sáykeslendirip qosıqshılardıǵa úyretti. A.Xayratdinov jáne de basqa xalıq namaların hám qosıqların qayta islep qaraqalpaq mádeniyatınıń qosıq dúnyasın bayıttı. Ilme Sultan namasın eń birinshi bolıp atqarǵan baqsı, bul Qaraqalpaq xalıq baqsısı Ğayratdin Ótemuratov bolıp tabıladı. Bul namanı fortepiano saz áspabı ushın qayta islep jazdım. Ol eki bólimnen ibarat bolıp, birinshi bólimi 2/4 ólshemde **moderato** – ortasha, tınısh salmaqlı tempte al, ekinshi bólimi bolsa 6/8 ólshemde **allegro** – tez, asıǵıslıq penen, shaqqan tempte, akkordlı faktura járdeminde qayta islenip jazıp alınadı.

Xalqımızdın kóp jıllardan berli turmıs keshirmeleri menen baylanıslı bolıp kiyatırğan ruwxıy mádeniyatımızdın, altın miyraslarımızdın biri – bul qosıq atqarıwshılıq bolıp esaplanadı. Xalıq qosıqlarımızdın bizge shekem jetip keliwinde, xalqımızdın sheber atqarıwshılarınıń ornı girewli bolıp tabıladı.

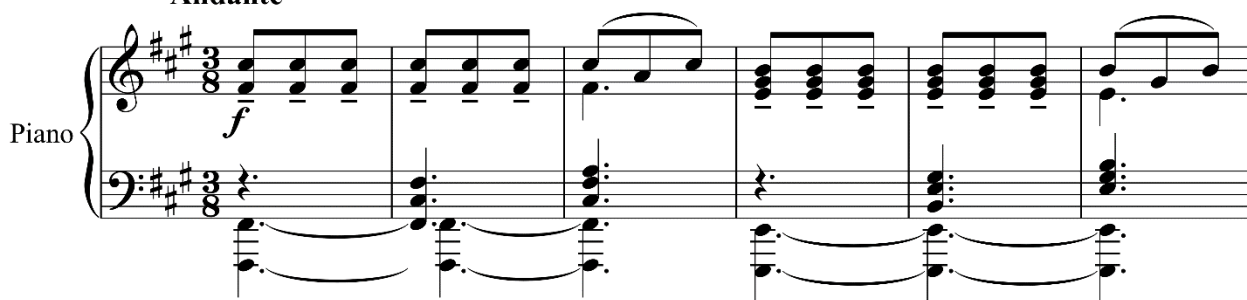
Qosıq - bul vokal muzıkasında keńnen rawajlangan janr. Qosıq sóz hám muzıkalıq mazmunına (patriotlıq, lirikalıq, satiralıq, marsh, ayaq-oyın sıyaqlı taǵı basqa túrlerinde) faktura hám atqarıwshılıq quramına (bir hám kóp dawıslı jeke hám xor saz ásbap járdeminde hám saz ásbapsız dóretiledi. Qosıqlar jeke avtorlı hám xalıq qosıqları bolıp ajıraladı. Jáne de, xalqımız súyip aytıp júrgen belgili qosıǵımızdın biri bul “Láylim” qosıǵı bolıp, onıń naması belgili namager hám sázende Roman Sultanovqa tiyisli. Namagerdın kóplegen qosıqların respublikamızdın belgili, talantlı qosıqshıları sheberlik penen atqarıp kópshiliktiń alǵısına miyassar bolǵan. Bul qosıqtıń sózi bolsa belgili shayır Qarmıs Dosanovqa tiyisli bolıp tabıladı. Birinshı atqarıwshısı Dawıtbay Qayıpov bolıp, ol avtordın pikirín dawıs tolqınları arqalı kámine jetkerip atqarǵan. Namagerdın “Láylim” qosıǵın fortepiano saz áspabı úshin ustazım Jamil Charshemov basshılıǵında qayta islep, notalastırdım. Bul qosıqqa názer salsaq, ol 3/8 ólshemde, fis-moll tonallıǵında, andante tempinde hám er damlar dawısına mólsherlenip jazılǵan. Bul qosıq tıńlawshılarımız tárepinen jaqsı qabıl etildi hám elege shekem atqarılıp kiyatırğan qosıqlardıń biri bolıp esaplanadı.

Sózi: Q. Dosanov

Andante

R. Sultanov naması.

Qayta islegen: Ğ. Dawletyarova

Qaraqalpaq estradasında belgili qosıqlar qatarına kirgen, “Umitpa gózzal” qosıǵınıń sózi shayır jazıwshı dramaturg Alpısbay Sultanovqa tiyisli bolıp tabıladı. Al naması bolsa, qaraqalpaqstan jasları hám kóp tamashagóyler súyip tınlaytuǵın estrada janrınıń rawajlanıwına úles qosqan, namager Qádir Xilalovqa tiyisli bolıp esaplanadı. Bul qosıqtıń birinshi atqarıwshısı Ózbekstanǵa xızmet kórsetken artist Maqset Doshbaev, házirgi waqıtta bul qosıqtı estradamızdın jarqın júldızları da atqarıp kelmekte, mısal etip alatuǵın bolsaq Genjebay Sultamuratov, Sultan Qosekeev h.t.b.

“Umitpa gózzal” qosıǵıda basqa qosıq hám namalar sıyaqlı fortepiano saz áspabı ushın qayta islep notalastırıldı. Qosıqqa názer salatuǵın bolsaq, ol 4/4 ólshemde, G-dur tonalıǵında, andante yaǵniy asıqpay atqarılatuǵın tempta hám fakturası jaǵınan segizlik, on altılıq, sherek, yarımliq sozımları járdeminde qayta islendi. Bul qosıq er adamlar dawsı ushın mólsherlenip jazılǵan. “Umitpa gózzal” qosıǵı elege shekem atqarılıp kiyatırǵan qosıqlardıń biri bolıp esaplanadı.

UMITPA GÓZZAL

Sózi: A.Sultanov

Q.Xilalov naması

Qayta islegen: Ğ. Dawletyarova

Juwmaqlap aytqanda, joqarida keltirilgen qosıq hám namalardıń bárlıǵı da, qaraqalpaq kórkem óner mádeniyatınıń úlgeri bolıp, hámмесiniń óz naması hám atqarıwshıları bar. Bul xalıq dóretilwshiligi úlgeri bolǵan xalıq nama hám qosıqların qosıqshı hám sázendelerimiz tárepinen búgingi kúnge shekem sahna tórinde atqarıp kelmekte. Konservatoriyamızdıń student jasları keleshekte usınday xalıq namaların hám qosıqların qayta islep notalaştırıwına úlken isenim bildiremiz.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Чаршемов Ж. МУСТАҚИЛИК ЙИЛЛАРИДА ЎЗБЕК КИНОМУСИҚАСИ //Вестник музыки и искусства. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 16-22.
2. Charshemov J. Karakalpak bakhshis and schools of bakhshi art //Teoretical and Applied Science (ISSN: 2409-0085). – 2023. – Т. 118. – С. 178-180.
3. Charshemov J. PROCESSES OF REALIZATION OF KARAKALPAK FOLKLORE IN SYMPHONIC MUSIC OF 30-80 YEARS OF XX-CENTURY //Web of Teachers: Inderscience Research. – 2024. – Т. 2. – №. 1. – С. 33-36.
4. Charshemov J. PROCESSES OF REALIZATION OF KARAKALPAK FOLKLORE IN SYMPHONIC MUSIC OF 1990-2010 OF XX-XXI CENTURY //Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods. – 2024. – Т. 2. – №. 1. – С. 37-41.
5. Charshemov J. Problems of Using Karakalpak Folklore in Composers //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 3. – С. 270-273.
6. Charshemov J. A REVIEW OF MARKABAY JIEMURATOV'S WORK //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 818-821.
7. Чаршемов Ж. БАЛЕТДА ЖЖ НОВЕР РЕФОРМАТОРЛИГИ //TADQIQOTLAR. UZ. – 2024. – Т. 33. – №. 2. – С. 20-25.
8. Abdikarimova I., Kamalova G. KARAKALPAK FOLKLORE //Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – №. 2. – С. 1237-1239.

9. Ulzada O., Kamalova G. M. QARAQALPAQSTANDA OPERA JANRINIŇ RAWAJLANIWI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2024. – Т. 37. – №. 2. – С. 36-40.
10. Madrimova T., Kamalova G. M. TEACHERS ARE DEAR... //Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – №. 1.
11. Segizbaeva G., Kamalova G. J. CHARSEMOVTIŇ DÓRETIWSHILIGINDE SAHNA HÁM KINO MUZIKASI //Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – №. 1. – С. 289-294.
12. Segizbaeva G., Kamalova G. J. CHARSEMOVTIŇ DÓRETIWSHILIGINDE SAHNA HÁM KINO MUZIKASI //Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – №. 1. – С. 289-294.
13. Dauletyarova G., Kamalova G. A LOOK AT THE WORK OF TEACHER POLATBAY QURBANAZAROV //Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – №. 1. – С. 283-288.
14. Gaziynexan D., Gúlmaryam K. QARAQALPAQSTAN MÁDENIYATINDA DEMLI SAZ ÁSBAPLARDIŇ QÁLIPLESIMI //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2024. – Т. 14. – №. 1. – С. 14-17.

“UMÍTILMAS XALÍQ DÓRETIWSHILIGI”

Dauletbaeva Gúlxumar Qılıshbay qızı,
Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası
Nókis filiali “Social-gumanitar pánler” kafedrası
“Muzıkatanıw” bóliminiń II basqısh studenti

Annotaciya: *Bul maqalada “Xalıq namaların notalastırıw” hám “Ásbaplastırıw” pánlerinde ózimniń notalastırılıp, qayta islegen nama qosıqlar, olardıń kelip shıǵıw tariyxı hám sol namalardıń talıqlawı berilgen.*

Gilt sózler: *xalıq naması, notalastırıw, ásbaplastırıw, orkestr, namager, kompozitor, qayta islew.*

Qaraqalpaq qosıqları ayyemgi dáwirlerden baslap óziniń ırǵaqları, ózine tán koloriti menen túrkiy xalıq muzıkasında salmaqlı orın iyelep kelgen. Bul qosıqlar ata-baladan ustaz-shákirt jolı menen házirgi kúnge shekem saqlanıp kelinggen. Házirgi waqıtta zaman rawajlanganlıǵı sebepli me, hámme tarawǵa jańasha kóz benen qaralıp atır. Muzıka tarawıda bunnan shette emes, házirgi waqıtta jaslar ushın zamanǵa say qosıqlar dóretilip kelmekte, biraq sol menen bir qatarda jası úlken aǵa-apalarımız bul qosıqlardı túsiniwi, olardı súyip tınlawı, bul zamanagóy qosıqlardı qabıllawı qıyınshılıq tuwdırıp atır. Zamanǵa say bolamız dep qaraqalpaq muzıkasınıń baylıǵı bolǵan burınǵı qosıqlarımızdı umıtıp ketpes pe ekenbiz?

Bul soraw ózimde payda bolǵannan soń júda kóp oylandım. Bul mashqala tek bir ózimdi qıynarmeken desem, bul máseleni ustazım, qaraqalpaq eliniń jas kompozitorı Jamil Charshemov ta oylanıp, sheshiminiń bir jolın tapqan eken. Ápiwayı, bir dawıslı etip jazılǵan qosıqlar joǵalıp, xalqımız tárepinen umıtılıp ketpewiniń aldın alıw ushın ol, bul namalardı dáslep bizlerdiń birinshi basqısh oqıw dáwrimizde sabaq etip berilgen “Xalıq namaların notalastırıw” páninde klavir etip jazıwdı úyretti. Bul sabaqta bizler ustazımız járdemi menen “Bozataw”, “Qádirin bilmes”, “Aqsungúl”, “Barmeken”, “Adınnan”, “Sayqalı nalış”, “Kelte nalış”, “Maǵan ber”, “Miyankól” sıyaqlı bir dawıslı qosıqlardı dáslep fortepiano ásbabına maslastırıp, soń bul jazǵan qosıqlarımızǵa jańapay jazıp shıqtıq.

Ekinshi basqışqa kelip sol jazğan namalarımızdı “Ásbaplastırıw” sabağında, ózlerimiz notalastırğan xalıq namaların úlken simfoniyalıq orkestr ushın ásbaplastırdıq. Bul isti da ustazımız Jamil Charshemov járdemisiz ámelge asıra almaytuğın edik. Qaraqalpaq xalıq nama hám qosıqların jańadan notağa túsirer ekenbiz olardıń ómirin uzaytamız hám umıtılıp ketiwiniń aldın alamız degen úmittemiz.

Men bul sabaqlarda “Adıńnan”, “Watan táriypi”, “Sáwdigim”, “Ey janan”, “Periyzadım”, “Anar gúlleri” qosıqlarınıń ústinde isledim.

Hárbir namanıń kelip shıǵıw tariyxı bolǵanıday bul namalardıńda ózine tán payda bolıw tariyxına iye. Mine usınday xalıq namalarınıń biri bolǵan “Adıńnan” qaraqalpaq muzıkasında vokal hám saz ásbap jónelisinde atqarılıp klinedi.

“Adıńnan”- bul qaraqalpaq xalıq namalarınıń ishindegi eń awır hám jaqsılarınıń biri. Sozımlı ırǵaqları menen basqa namalardan ayrılıp turadı. Ataqlı baqsılar dástanlardı aytqanda túnniń yarımında tıńlawshılardıń dıqqatın ózine awdarıw ushın usı namanı aytadı hám de sol dástannan keyingi juwmaqlawında da ayıladı.

Bul “Adıńnan” naması ózine atqarıwshılardan hosh hawazlıqtı, keń lapızlıqtı talap etedi. Baqsılar dástanlardaǵı baslı qaharmanlardıń el, xalqı ushın bolǵan mehir-muhabbat haqqındaǵı, sonday-aq elin, jurtın jora-joldasların saǵınǵan qosıqlar, sáwgili yarına arnalǵan muhabbat sezimlerine tolı qosıq qatarların usı “Adıńnan” namasına salıp aytadı. Nama lirikalıq motivde qurılǵan. Bunnan basqa da “Adıńnan” naması baqsılardıń óz ara jarısında atqarıluǵın belgili repertuarı bolıp, talay baqsılardı sinnan ótkeriwde baqsılardıń “Ólshew tası” bolıp, yaǵnıy “Konkurs” repertuarı bolıp xızmet etken.

“Adıńnan” namasın dáslep bir dawıslı etip notağa túsirip, keyin ala alt hám fortepiano ushın notalastırdım. Bul nama úsh bólimnen ibarat bolıp, bólimler teması bir birine uqsamaydı. Nama 6/8 ólsheminde, lya frigiya ladında, Adajio tempinde jazılǵan. Melodiya alt ásbabına berilgen, fortepiano ásbabı jańapayshı (akkomponiment) rolin atqaradı.

Sxeması: A (a+a1) +B(b+a1) +C(c+a1)

Birinshi bólim(A) kvadratlı (6/6), bir tonallıqlı, 2 gáp, 4 fraza, 8 motivten ibárat. Bul bólim fortepiano atqarıwındaǵı kishi, teması jay, lirikalıq, ortanǵı registrde jazılǵan kirisiw menen baslanıladı.

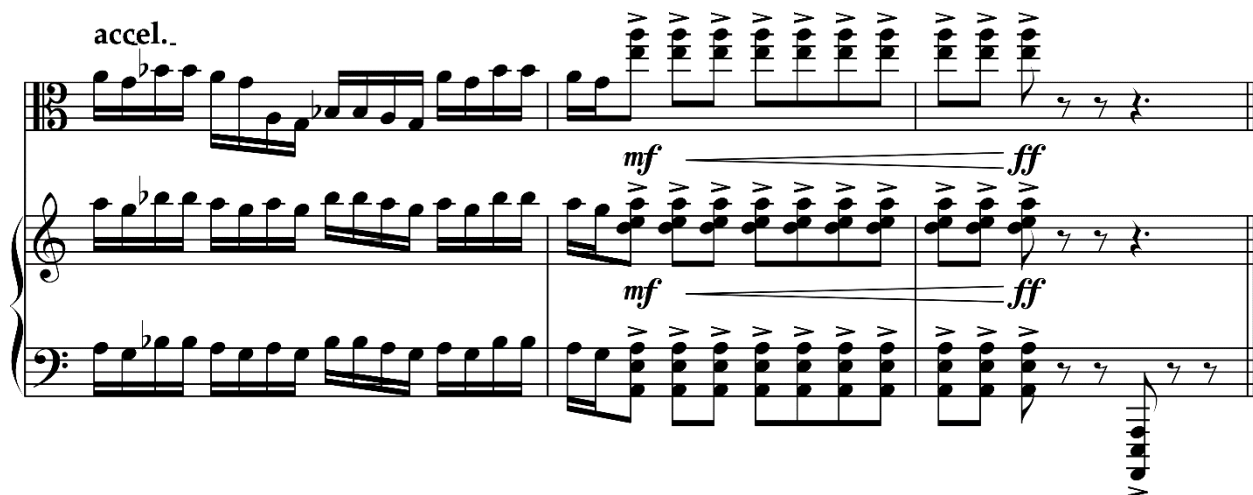
Soń tiykargı nama alt ásbabına ótedi. Bul periodtaǵı gáppler arasında baylanıstırıwshı bólim kirisiw temasınan alınıp, fortepiano ásbabında atqarıladı. Birinshi hám ekinshi gáp melodiya jaǵınan bir birine uqsas bolıp kelgen. Birinshi bólimnen keyin repriza retinde alt ásbabında birinshi period tolıǵı menen, ózgerissiz oktava joqarı etip atqarıladı. Bólimler arasında da kirisiw teması baylanıstırıwshı rolin atqarıp kelip, fortepiano ásbabında shertiledi.

Ekinshi bólim (B) kvadratlı (6/6), bir tonallıqlı, 2 gápten, 4 fraza, 8 motivten quralǵan. Bul bólimniń birinshi gápi aldınǵı bólimge uqsamaydı, joqarǵı registrde jazılǵan hám ulıwmalıq shıǵarmanıń birinshi, tolıq emes hawıji bolıp tabıladı. Bul gápte jańapayshınıń fakturası akkordlı garmoniyalıq bolıp kelgen. Ekinshi bólimniń ekinshi gápi birinshi bólimniń 2-gápin tolıǵı menen qaytalaydı.

Úshinshi bólim (C) kvadratlı (6/6), bir tonallıqlı, 2 gápten, 4 fraza, 8 motivten ibárat. Bul bólimniń birinshi gápi namanıń kulminaciyası, yaǵnıy hawıji bolıp

kelgen. Ekinshi gápi birinshi bólimniń 2-gápin tolıǵı menen qaytalaydı. Bul bólimniń sońı ulıwmalıq shıǵarmanı qaytalaw reprizası menen berilgen, aqırǵı taktleri volta menen belgilenip namanı tamamlawshı bólimine ótıledi. Final kirisiwdiń temasınan alınıp dúzilgen.

Ustaz baqsılardıń aytıwı boyınsha “Irani” naması bizge shıǵıstan kirip kelgen nama bolıp, bul namanı Súyew baqsı birinshilerden bolıp atqargan. Súyew baqsınıń shakirti Japaq Shamuratov bul namanı qaraqalpaq koloritine maslastırıp qayta islep atqarganlıǵı sebepli xalıq namasına aylanǵan. Bul nama óziniń quramalı dúzilisi menen basqa namalardan ajırılıp turadı. Nama háwijden baslanıp hár kuplette kem-kemnen joqarı notalarǵa kóterilip atqarıladı.

Baqsılar “Irani” namasına dástanlardagı qosıqlardı hám shayırlarǵa tiyisli bolǵan tekstlerdi salıp atqaradı. Házirgi waqıtqa kelip “Irani” naması “Sáwdigim” atı menen atalıp, kóplegen baqsılar tárepinen atqarılıp kelmekte. Jas baqsı hám sázendelerge qaraqalpaq xalıq nama hám qosıqların úyreniw ushın Dawletmurat Allanazarov avtorlıǵındaǵı “Qaraqalpaq sazları” kitabında “Sáwdigim” (Irani) naması orın alǵan.

Bul namanı adam dawsı hám simfoniyalq orkestr ushın maslastırıp jazdım. Qosıq sózleri A.Óteniyazovaǵa tiyisli bolıp, baqsılarımız tárepinen “Irani” namasına salıp atqarılıp kelinmekte. Qosıq 6/8 ólsheminde, sol minor tonallıǵında, Allegro tempinde jazılǵan. Nama bir-birine forma hám nama jaǵınan uqsas bolmaǵan bes bólimnen ibarat. Bul qosıqtı men dáslep insan dawısı hám fortepiano

ushın maslastırıp jazǵan bolsam, oqıw dáwriniń ekinshi basqışına kelip, bul namanı úlken simfoniyalıq orkestri hám insan dawısı ushın ásbaplastırdım.

Sxeması: A+B+C+D+E

Qosıq tarlı ásbaplar toparı atqarıwındaǵı kirisiwden baslanadı. Birinshi bólim (A) 2 gápten ibarat, kvadratlı (6/6), bir tonallıqlı, hár gáptiń arasında baylanıstırıwshı bólimi kirisiw temasınan alınǵan. Bul ǵapler bir birine uqsas bolıp kelgen. Bólimler arasında úlken bolmaǵan baylanıstırıwshı bólimler bar. Tiykargı temanı aǵash demli ásbaplardan fleyta hám gaboy, mıs demli ásbaplardan tubaǵa hám bunnan basqa tarlı ásbaplardan birinshi hám ekinshi skripkalarǵa berildi.

Ekinshi bólim (B) 2 gápten ibarat, kvadratlı (6/6), bir tonallıqlı. Eki gáptiń arasında baylanıstırıwshı bólim bar. Tiykargı temanı skripkalar atqaradı. Oǵan jańapayshı bolıp qalǵan tarlı toparlar ásbapları hám sonıń menen birge mıs demli ásbaplar toparınan valtornalar akkordlı garmoniyalıq fakturada atqarıladı.

Голос *mf*
Náw-she - si-men Al - pa - mus-tay da - qıl - dúı,

Violini I *mf*

Violini II *mp*

Veole *mp*

Chelli

C.basse

Úshinshi bólim (C) 2 gápten ibárat, kvadratlı, bir tonallıqlı. Namanın kulminaciyası bólıp esaplanadı. Adam dawısında háwij waqtında oğan jańapayshı bolıp fleyta ásbapında sulıw tremololar alınadı. Bul bólimde orkestrdağı derlik barlıq ásbaplar qatnasadı.

Flauti *f*

Oboi *f*

Clarnet in Bb

Fagotto

f
Na - di - ra gáz - ze - li yosh be - rer - biz - ge, Zul - fi - ya - lar is - mi sur - me dur - ko'z - ge,

Tórtinshi bólim (D) 2 gápten ibárat, kvadratlı, bir tonallıqlı. Bul bólimde da aldınğı bólimge uqsap ásbaplar sanı kóp bolıp, olar tiykarınan jańapayshı roldi atqarıp, tarlı tartqıshlı topar ásbapları melodiyanı atqaradı.

Besinshi bólim (E) 2 gápten ibárat, kvadratlı, bir tonallıqlı. Qosıqtıń hávij bóliminen áste aqırın tómengi registrğa túsedı hám ulıwmalıq shıǵarmanıń juwmaqlawshı coda bólimine baylanısıp ketedi. Qosıqtıń jumaqlawshı bólimi kirisiw bólimindegi tema menen juwmaqlanadı.

Usınday jáne jumıslarımızdıń biri- bul “Watan táriypi” namasın dáslep duwtar, insan dawısı hám fortepiano, soń simfoniyalıq orkestrğa maslastırılıp jazǵanımız boldı. Belgili sázende hám baqsı, namager Japaq Shamuratov qaraqalpaq xalqına tiyisli bolǵan kóplegen nama qosıqların atqarıw menen birge, bul namalardı notalastırıp, ózide jańa qosıqlarǵa namalar dóretken. “Qosıq aytsam”, “Áwezim”, “Men aynalsam”, “Gúl shıraylı”, “Amiwdárya”, “Watan táriypi” qosıqları xalıq arasında keńnen tarqalıp, atqarılıp kelmekte.

Japaq Shamuratov Ibrayim Yusupov qálemine tiyisli “Watan táriypi” qosıǵına nama dóretdi. Bul nama qaraqalpaq koloritine say ırǵaqlar menen bayıtıp jazılǵan. Házirgi waqıtta bul nama muzıka mektepleriniń sabaqlıqlarına kirgizilgen nama bolıp, baqsılar jeke hám ansambl bolıp koncertlerde atqarıp kelmekte.

“Watan táriypi” qosıq bolıp, ápiwayı úsh bólimli, mi frigiý ladında, 7/8 ólsheminde, Moderato tempinde, insan dawısı hám simfoniyalıq orkestrge maslastırılıp jazıldı.

Sxeması: A(a+a1) + B(b+b1) + A(a+a1)

Ulıwmalıq shıǵarma kishi kólemdegi, orkestrdaǵı barlıq ásbaplar

The image shows a musical score for the beginning of the piece "Watan tariypi". It features four staves for woodwind instruments: Flauti (Flute), Oboe, Clarnet in B (Clarinet in B), and Fagott (Bassoon). The key signature is three flats (B-flat, E-flat, A-flat), and the time signature is 7/8. The first two staves (Flute and Oboe) play a melodic line starting with a forte (ff) dynamic, marked with an 'a2' breath mark. The Clarinet and Bassoon staves provide harmonic support with sustained chords and moving lines, also marked with forte (ff) dynamics. The score is written in a standard musical notation with various articulation marks like slurs and accents.

atqarıwındaǵı kirisiw bóliminen baslanadı.

Birinshi bólim (A)- kvadratsız (8/13), bir tonallıqlı, 2 gápten ibárat. Birinshi bólimniń birinshi gápi repriza etip berilgen. Shıǵarmanıń tiykarǵı naması insan dawısı hám goboyǵa berildi. Ekinshi gápi birinshi bólimge uqsas. Eki bólimniń arasında kirisiw temasınan baylanıstırıwshı bólim bar. Tiykarǵı namaǵa jańapayshı bolıp tarlı tartqıshlı ásbaplar toparı atqaradı.

Ekinshi bólimniń (B) birinshi gápi lya minor tonallıǵında berilgen. Ekinshi bólim mi frigiya ladına qaytıp keledi. Ekinshi gápte ulıwmalıq shıǵarmanıń kulminaciyası kelgenligi sebepli orkestrdaǵı derlik barlıq ásbaplar usı bólimde atqarıladı.

Úshinshi bólim (A)- bul bólim birinshi bólimdi tolıǵı menen ózgerissiz qaytalaydı. Namanıń sońı kirisiw temasınan alınıp dúzilgen.

Mine usınday iskerliklerdi oqıw dáwrinen baslap ustazımızdan úyrenip atırǵan ekenbiz, bunnan keyinda qaraqalpaq qosıq hám nama sazların notalastırıwdan toqtamamaymız degen úmittemen. Sebebi qaraqalpaqtıń baylıǵı bolǵan nama hám qosıqlardıń kópshiligi tek ǵana qol jazbalarda qalıp baratırǵanı hámımızge málim. Ótken ásirniń 70-80 jıllarında qaraqalpaqtıń xalıq namaların notaǵa túsirip, olardı qayta islewde elemizdiń kóplegen kompozitor hám námagerleriniń ornı salmaqlı. Olardan Abdireyim Sultanov, Ǵayıp Demesinov, Xudaybergen Turdıqulov, Marqabay Jiyemuratov hám basqalardıń iskerligi ayrıqsha desem asıra ayıtqan bolmayman. Mine usınday ullı insanlardıń izbasarları bolıp, ele kóplegen qosıq hám namalardıń ómirin uzaytamız!

Paydalanıǵan ádebiyatlar:

1. Чаршемов Ж. МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ЎЗБЕК КИНОМУСИҚАСИ //Вестник музыки и искусства. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 16-22.
2. Charshemov J. Karakalpak bakhshis and schools of bakhshi art //Teoretical and Applied Science (ISSN: 2409-0085). – 2023. – Т. 118. – С. 178-180.
3. Jamil Charshemov. (2024). PROCESSES OF REALIZATION OF KARAKALPAK FOLKLORE IN SYMPHONIC MUSIC OF 30-80

- YEARS OF XX- CENTURY. *Web of Teachers: Inderscience Research*, 2(1), 33–36.
4. PROCESSES OF REALIZATION OF KARAKALPAK FOLKLORE IN SYMPHONIC MUSIC OF 1990-2010 OF XX-XXI CENTURY. (2024). *Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods*, 2(1), 37-41.
 5. Charshemov J. Problems of Using Karakalpak Folklore in Composers //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 3. – С. 270-273.
 6. Charshemov J. A REVIEW OF MARKABAY JIEMURATOV'S WORK //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 818-821.
 7. Чаршемов Ж. БАЛЕТДА ЖЖ НОБЕР РЕФОРМАТОРЛИГИ //TADQIQOTLAR. UZ. – 2024. – Т. 33. – №. 2. – С. 20-25.
 8. Charshemov J. XVI-XVII ASRLARDA BALETNING YEVROPADA KLASSIK RAQS TURI SIFATIDA RIVOJLANISHI //Вестник музыки и искусства. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 22-27.
 9. Charshemov J., Muratbaeva R. JA'NA RUXTAGI XALIQ QOSIQLARI //Вестник музыки и искусства. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 16-21.
 10. Charshemov J., Orazalieva G. BAROKKO DAWIRININ GARMONIYASI //Вестник музыки и искусства. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 49-53.
 11. Madrimova T., Kamalova G. M. TEACHERS ARE DEAR... //Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – №. 1.
 12. Rasbergenova, X. (2024). MUSIQANING INSON SALOMATLIGIDAGI O'RNI VA AHAMIYATI. Вестник музыки и искусства, 1(3), 38–42. извлечено от <https://science.uzdknf.uz/index.php/science/article/view/142>
 13. //Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – №. 1. – С. 283-288.
 14. Dauletbaeva G., Kamalova G. A SHINING STAR //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 880-884.
 15. Gulxumar D., Gulmaryam K. BASHEROV DYNASTY //World scientific research journal. – 2023. – Т. 22. – №. 2. – С. 26-31.
 16. Gulmaryam K., Gulxumar D. A SHINING STAR. – 2023.

**ATQARIWSHÍ, PEDAGOG TIMOFEY ALEKSANDROVICH
DOKSHICER**

Turganbaev Mirzabek Aralbay uli,
Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası
Nókis filialı, «Saz atqariwshılıǵı» kafedrası
Demli ásbaplar qanigeligi 1-kurs studeti

***Annotaciya:** Bul maqalada dúnyaǵa belgili truba ásbabınıń ustası Timofey Aleksandrovich Dokshicerdiń ómiri hám dóretiwshilik jolı, jánede rus muzıka mádeniyatına qosqan úlesleri, shákirt tayarlawdaǵı mashaqatlı jumısları haqqında ayıp ótilgen.*

***Gilt sózler:** truba, muzıka, orkestr, atqariwshı, mádeniyat.*

Dúnyaǵa belgili truba saz ásbabınıń sheber atqariwshısı Timofey Aleksandrovich Dokshicer 1921 jıl 13 dekabrde Chernigov welayatı, Nijin qalasında tuwılǵan. Dokshicerdiń ákesi Aleksandr Timofeevich óz betinshe truba saz ásbabın úyretgen muzıkashı edi. Qábiletli hám uqıplı shaxs bolıp, ol skripka, urma ásbaplarında shertken, demli sazlar orkestrı ushın bir qansha muzıkalar dóretken. Bolajaq trubashınıń ata-anası - qala muzıkashısı Shevel (Aleksandr) Tevelevich Dokshicer (1885-j), Nejin qalasında tuwılǵan hám Lyuba Noximovna Slezova-Luzman (1897-j), tiykarı Kozelec. 1932 jılda shańaraǵı Moskvaǵa kóship ótti, ol jerde Dokshicer 62-atlıq polkınıń orkestrine qabıllandı hám sol waqıttan baslap Glazunov muzıka mektebiniń balalar klaslarında Bolshoy teatr orkestri solisti I.A.Vasilevskiy menen truba shertiwdi úyrene basladı. 14 jasınan baslap ol M.I.Tabakov klasında Oraylıq muzıka mektepte oqıǵan, sonıń menen birge, Qızıl Armiya Oraylıq úyiniń Balalayka orkestrında oynaǵan hám ol menen SSSRdın túrli qalalarında orkestr bir qansha koncert saparların shólkemlestirgen sol jerde Dokshicer solist wazıypasın atqarǵan. Bul waqıtqa kelip Dokshicer kompozitor V.A.Peskin menen ushırasadı hám keyinirek gernay ushın bir qatar shıǵarmalar dóretti. 1941-jılda Dokshicer demli ásbap atqariwshılarınıń ekinshi Pútkil awqam tańlawında qatnastı hám úshinshi orındı qolǵa kirgizdi.

Ol óziniń koncert iskerligin solist retinde júdá erte baslaǵan. 1941 jılda on toǵız jaslı bala pútkil awqam tańlawı laureatı boldı hám 1947 jılda Pragadaǵı xalıq aralıq tańlawda birinshi orındı qolǵa kirgizdi. Sol jıllarda jas trubashı xalıqtın aldında kóplegen dıqqat itibarda boladı hám sonıń menen bir qatarda Úlken Teatr orkestrında óziniń jumıs iskerligin alıp baradı. 1957 jılda P. I. Chaykovskiy atındaǵı Moskva mámleketlik konservatoriyasınıń professor Leo Ginzburg klasında dirijyorlıq fakultetin tamamladı. Timofey Aleksandrovich Dokshicer tárepinen jıllar dawamında ájayıp tárzde evropa hám rus xalqınıń belgili kompozitorları qálemine tiyisli bolǵan kóplegen belgili shıǵarmalardıń bólimlerin atqarǵan. Olar arasında "Aq quw kóli" baletinen "Neopolitan oyını", "Urıs hám tınıshlıq" operasınan jeke atqarıw bólimleri, "Romeo hám Djullyetta", "Spartak" h.t.b.

Dokshicerdiń repertuari júdá úlken. Ol truba ushın jazılǵan yamasa ol tárepinen atqarılıwı múmkin bolǵan barlıq shıǵarmalardı óz ishine aladı: Bax, Biber, Gaydn, Albinoni, Tartini, Vivaldılardıń klassikalıq dóretpelerinen baslap házirgi zamanagóy kompozitorlarımız - Myaskovskiy, Shostakovich, Vaynberg, Shedring, Shalyapin, Arutyunyan, Gershvin, Tamberg, Paxmutovalar. Dokshicerdiń talqini mudamı stilistik tárepten tuwrı, ayrıqsha hám "ruxsat etilgen" óziniń kóplegen dóretpelerin óz redakciyası hám aranjirovkasında atqarǵan, Ol óz

spektaklleri programmalarına kóbinese ataqılı skripka, fortepiano hám vokal miniatyuraların - Kreysler, Sarasate, Dinika, Debyussi, Ravel, Rimskiy-Korsakov, Rubinshteyn, Raxmaninov dóretpelerin kirgizdi. Vaynberg, Tamberg, Nesterov, Kryukov, Peskin, Krasotov, Trotsyuk hám basqa túrli janrdáğı koncertler Dokshicer ushın arnawlı jaratılğan. Ol óziniń derlik sherek ásirlik ómirin oqıtıwshılıq iskerligine baǵıshladı. Gnesinski atındaǵı Mámleketlik muzıka pedagogika institutı professorı hám bir qansha uqıplı, talantlı trubashılardıń ustazı. Sol dáwirlerde Dokshicer kóplegen qımbatlı oqıw qollanbalar jarattı. Olardan: “Путь к творчеству”, “Из записной книжки трубача”, “Трубач на коне”. Jáne de kóplegen maqalalar hám rus kórkem óneriniń belgili wákilleriniń dóretiwsilik portretlerin jazǵan - A. M. Melik-Pashaeva, M. I. Tabakova, I. A. Vasilevskiy, G. N. Rojdestvenskiy, v. Dulova, M. Ermler hám basqalar.

1960 -1980-jıllarda Dokshicer SSSRdıń kóplegen qalalarında hám dúnyanın túrli mámleketlerinde jeke atqarıwshı sıpatında koncertler berdi. Shet el baspasóz Dokshicerdın kórkem óneri haqqında qızıǵıwshılıq penen jazdı. Shveycariyanıń "Brass Bulletin" gazetasi: “Timofey Dokshicer Rossiyada hám dúnyada truba shertiwde eń aldı ustası” bolıp tabıladı degen edi.

Al Amerikanıń “Sun” gazetasi aytıwı boyınsha : “Dokshicer óz ásbabında ózgeshe jıllılıq, náziklik, álpayımlıq hám jumsaqlıq penen atqara aladı, sonday tezlik hám epshillik penen oynaydı, hám texnikası ájayıp...”. Dokshicer menen bir neshe márte shıqqan ataqılı nemis dirijyori Kurt Masur “Muzıkashı retinde men Dokshicerdi dúnyadaǵı eń ullı skripkashılar menen teńlestiremen”, dedi. Aram Xachaturyan Dokshicerdi “truba shayı” dep ataǵan. Óziniń atqarıwshılıq, oqıtıwshılıq hám basshılıq xızmetleri ushın T.Dokshicer bir neshe ret Rossiya Mádeniyat ministrligi tárepinen, 1976-jılı “Rossiya xalıq artisti” húrmetli ataǵı menen siyılıqlandı.

Paydalanilgan ádebiyatlar:

1. ЖУМАБАЕВ А. ИСПОЛНИТЕЛЬСКИЕ СРЕДСТВА ПРИ ИГРЕ НА ДУХОВЫХ ИНСТРУМЕНТАХ (МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ИГРЕ НА ТРОМБОНЕ) //Journal of Culture and Art. – 2023. – Т. 1. – №. 8. – С. 58-65.
2. Yerejebbayevich J. A. Issues of Popularization and Popularization of the Performance of the Orchestra of Wind and Percussion Instruments among Listeners //Spanish Journal of Innovation and Integrity. – 2023. – Т. 22. – С. 31-34.
- 3, Жумабаев А. Е. ТЕХНИКА ПАЛЬЦЕВ //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 9. – №. 1. – С. 127-133.
- 4, Jumabaev A. ATQARÍWSHÍLÍQ TEXNIKASÍN RAWAJLANDÍRÍW ÚSTINDE ISLEW //Вестник музыки и искусства. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 87-91.
- 5, Муратбаева А. А., Жумабаев А. Е. ТУРКЕСТАНСКАЯ НАРОДНАЯ КОНСЕРВАТОРИЯ. – 2024.
- 6, Jumabayev A., Muratbayeva A. TURKESTAN NATIONAL CONSERVATORY //Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – №. 1. – С. 979-988.
- 7, Kamalova G., Akhmetovna M. A. THE LEGACY THAT HAS COME DOWN TO US AS “JETI ASIRIM” //Лучшие интеллектуальные Муратбаева А. ОТ ПЕСНИ ДО СИМФОНИИ //Вестник музыки и искусства. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 139-143. исследования. – 2023. – Т. 9. – №. 1. – С. 117-122.
- 8, Kamalova G. M., Axmetovna M. A. QOBIZ HÁM JIRAWSHILIQ DÁSTÚRLERIN SAQLAW //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 9. – №. 1. – С. 123-126.
- 9, MURATBAEVA A. Music born of the heart //International Research Conference on Business, Economics & Social Sciences. – 2023. – №. 10. – С. 3-5.
- 10, MURATBAEVA A. The influence of Karakalpak folk songs on the emergence of musical art //Young Scholar’s Academic Journal. – 2023. – Т. 2. – №. 7. – С. 8-11.
11. Muratbayeva A. FOLKLORE IS THE HISTORY AND PRESENT OF OUR FUTURE //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 498-501.
12. Муратбаева А. ОТ ПЕСНИ ДО СИМФОНИИ //Вестник музыки и искусства. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 139-143.

ZAMON MUSIQA BILIMLARINI EGALLAGAN
BASTAKOR (Baxshi J.Shamuratovning hayoti va ijodiy ishlari haqida)
Erimbetov Diyarbek Baxtiyar uli,
O‘zbekiston davlat konservatoriyasi Nukus filiali
“Cholg‘u ijrochiligi” kafedrası
Damli cholg‘ular mutaxassisligi 1-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: Allaniyazov Baxadir Kutlimuratovich,
“Umumkasbiy va ijtimoiy-gumanitar fanlar”
kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola qaraqalpoq xalq baxshisi, birinchi bastakor Japaq Shamuratovning hayoti ijodi va uning lirik shakldagi asarlari haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: bastakor, baxshi, maktab, ijrochilik, madaniyat, san‘at, musiqa, meros, qo‘shiq.

Qaraqalpoq xalqi oz bo‘lishiga qaramasdan juda ham boy musiqa merosga ega. Xalq kuylari o‘zining yoqimlilik, har xil chiroyli intonatsiyada bo‘lishi bilan birga, ko‘pincha glissando, forshlag, sekvensiya, fermata, trellar, bitta bo‘g‘inni bir nechta takt davomida cho‘zish va boshqa melezmatik bezashlari bilan ajralib turadi. Bu kuylar birgina davrning mahsuloti bo‘libgina qolmay uzoq o‘tmishdan yaratilib kuylanib, musiqaga o‘ziga xos bezak berib kelganligini ko‘ramiz.

Bastakorlar – xalqning sevimli kuylarini yaratuvchi insonlar bo‘lib, ular juda ham ko‘p bo‘lgan. Ular o‘z davrining bastakorlari bo‘lganligi shubhasizdir. Chunki ular yaratgan ajoyib musiqa meroslari hozirgi davrgacha yetib keldi va xalqning yuragidan chuqur joy egallab kelmoqda. Mana shunday xalq bastakorlarining biri O‘zbekiston va Qaraqalpog‘iston xalq artisti, bastakor J.Shamuratov o‘zining xalq sevib tinglaydigan ommaviy qo‘shiqlari, kuylari yirik musiqiy dramalarga yozgan musiqalari Respublikamizning musiqiy merosini asrab qolishda va rivojlantirishda kata hissasini qo‘shgan.

Qaraqalpoq musiqa tarixida shu davrga qadar baxshichilik maktabi ikkiga (Musa va Suyeu) yo‘nalishlariga bo‘lingan. O‘zbekiston tatqiqotchilik akademiyasining Qaraqalpog‘istondagi filialining N.Davqaraev nomidagi tarix, til

va adabiyot institutining barcha tumanlarda olib borilgan ilmiy ekspeditsiyalar tomonidan yig'ilgan ma'lumotlarga qaraganda Qaraqalpoq baxshichilik maktabi to'rtga bo'lingan ya'ni bular Aqimbet, G'aripniyaz, Arzi, O'rinbay maktablari. Shu maktablarning eng yirigi Aqimbet boshlagan maktab qaraqalpoq mumtoz musiqasining asosini tashkil etadi. Ana shu Suyeu maktabining davomchisi Japaq Shamuratov ikki davrning voqealarini mukammal o'rgangan, katta tajribaga ega bo'lgan bastakordir. Qaraqalpoq xalq va professional musiqasining ko'zga ko'ringan vakili sifatida tanilgan shaxs.

J.Shamuratov Amudaryo tumanining Nazarxan qishlog'ida (hozirgi Berdaq nomidagi kolxoz)da 1893-yili dehqon oilasida dunyoga keldi. Yoshligidan onasidan ajralgan va o'zidan kichik Serjan, Ro'zimbet, Aytbay, Avezimbet, Ajarlarni boqish yosh Japaqning zimmasiga tushdi. Shunday bo'lsa ham bilim olishga qiziqib 1900-yili qishloqdagi Shukurilla oxunning qo'lida va o'sha davrning ilimli insonlarning qo'lida o'qib, yozish va o'qishni o'rgandi. Uning otasi Shamurat o'sha davrning boy zodagonlarning eshigida xizmat qilib tirikchilik qilardi. Katta o'g'il Japaq bo'lganligi uchun ham otasiga qo'shilib boy xonadonlarda xizmat qilardi, busiz oila tebratishning iloji yo'q edi. Uchragan har qanday qiyinchiliklarga qaramasdan o'zi sevgan kasbidan bosh tortmadi.

J.Shamuratov 8-9 yoshlaridan boshlab musiqaga bo'lgan qiziqishi tinchlik bermasdi. Undagi qaraqalpoq "Ola mo'ynoq" dutorini chalishga bo'lgan intilishi o'sha davrdagi to'y-marakalarda keladigan baxshi va jirovlarning yonidan ketmasdan eshitib o'rganar edi. Hamqishlog'i taniqli Shernazar baxshining do'sti sozanda Eshimbet degan nog'ay chol Japaqning bu qiziqishini kuzatar ekan unga o'zining kichkina dutorini sovg'a qiladi. Japaq bu dutorini yotsa ham tursa ham yonidan qoldirmasdi va o'zicha sozlar chalishni, qo'shiqlar aytishni o'rgandi. Shunday qilib Japaq o'z tengdoshlari orasida sozlar chalib, qo'shiqlar aytib 14-15 yoshlaridan yigit-qizlar davralarida va kichik to'ylarda soz chalish va qo'shiq aytish darajasiga etdi.

Kunlarning birida Japaq yashayotgan qishloqqa Suyeu baxshining kelishi va uning aytgan doston qo'shiqlarini eshitishga muvaffaq bo'ldi. Japaq Suyeu

baxshining shogirdi bo‘lib ergashmagan bo‘lsa ham, uning ijro etgan “Eshbay”, “Ko‘r qiz”, “Qo‘sha das”, “Ilg‘al” va shunga o‘xshagan boshqa ham kuylari bolalikdagi qiziqishlarini kuchaytirib yubordi. Keyinchalik Suyeu maktabini yuksaklarga ko‘tardi va rivojlantirdi.

J.Shamuratov 1916 yili Dauletmurat nomli dehqonning qizi Durposhshaga uylandi. Ko‘p vaqt o‘tmay Suyeu baxshining shogirdi Atajan baxshiga shogirdlikka tushadi. Atajan baxshi shogirdiga soz va qo‘shiqlarning har bitta nolasini erinmasdan o‘rgatib, o‘rganganlarini qayta va qayta takrorlatardi. Daslab u Atajan baxshi bilan Nazarxon, Nukus, Chimboy, Xo‘jayli, Qo‘ng‘irot, Urganch, Toshhovuz tuman va shaharlarida to‘ylarda doston va kuy qo‘shiqlarni ijro etdi. 1923-yillarga kelib u o‘zi alohida to‘y-marakalarni o‘tqazardi. Ya‘ni Xo‘jayli, Nazarxon, Chimboy, Kegayli, Qo‘ng‘irot, Toshhovuz, Xorazm va boshqa qo‘shni yurtlarga borib baxshichilik qilib, Qaraqalpoq dostonlarini ijro etdi. Shu bahona Juman, Shernazar, Qidirniyoz, Amet, Qarajan baxshi, Erpolat, Esemurat jirovlar bilan tanishdi.

1933-yili To‘rtko‘ldagi radioeshittirish uyiga qo‘shiqchi sifatida ishga olindi va keyinchalik u Qurbanbay jirov, Nizanbay baxshi, Qoyli Axmedov, Yo‘ldash Bekbergenov, Ibrayim Patullaevlar o‘z yoniga qo‘shib olishdi. 1935-yillarga kelib O‘zbekistondagi kompozitor I.Shteynberg, D.Tumanyan, A.Braylovskiy, Qozog‘istondagi A.Zataevich, Kiev konservatoriyasining professori I.G.Kompanets va boshqalar qaraqalpoq xalq kuylarini yig‘ishga alohida e‘tibor berishdi. Shu bilan birga mahalliy kadrlarni tayorlash umaqsadida moskvalik o‘qituvchi Sh.Planskin, kompozitorlardan M.Kardishev, V.Shafrannikov, A.Kondorshtilovlar va Zarjevskaya, N.Yagodinlar Qaraqalpog‘istonga kelishdi. J.Shamuratov shu ustozlardan biroz tajriba olgandan keyin 1936-yili Qaraqalpoq davlat musiqali teatriga musiqachi va ashulachi bo‘lib ishga olindi. Bu davrda dramaturglar teatrga bag‘ishlab bir qancha pyesalar yaratdi. Shu bilan birga J.Shamuratovga pyesalarga musiqa yaratish vazifasi yuklatildi. Notaga olishda kompozitor D.Tumanyan yordam berdi. J.Shamuratov S.Majitovning “Bag‘dagul”,

M.Dariboyevning “Kuklen botir”, “Oshiq G‘arib”, A.Begimovning “Xorlikdan ozod” pyesalariga musiqa bastaladi.

1938-1939-yili Teatr yonidan konsert brigadasi tashkillashtirib unga J.Shamuratov boshchilik qildi va Respublika bo‘ylab gostrol safarlariga chiqdi. Brigada tizimida sana’tkorlardan A.Shamuratova, A.Qurbanova, Yu.Sharipovlar xalqimizning musiqa madaniyatini yuksaltirishga xizmat qildi.

Baxshi va bastakor J.Shamuratov madaniyat xodimlari bilan birgalikda Moskva shahriga xizmat safari bilan borib, o‘zining repertuaridan “Ko‘r qiz”, “Eshbay”, Qosha das”, “Xujo bog‘bon”, “Uch to‘p” “Ala qays”, “Qara Dali”, “Saltiq” nomli kuy qo‘shiqlarini plastinkaga tushirdi. Bundan kata taassurot olgan Japaq Shamuratov keyinchalik musiqiy bilimini oshirib, o‘z ustida tinmay ishladi va yangidan yangi xalq ko‘nglidan joy oladigan asarlar yarata boshladi. Shulardan “Yovni yakson etamiz”, “Nomard yigit nega darkor”, “Bugun” nomli qo‘shiqlarini yaratdi va 1944-yili Toshkent shahrida o‘tkazilgan O‘rta Osiyo xalqlarining dekadasida ijrochilik tayyorgarligi bilan o‘z asarlari bilan qatnashdi. Urushdan keyingi yillarda “G‘alaba marshi”, “Gullasin tinchlik”, “Tinchlik kaptarlari”, “Mehnat polvoni”, “Bahor” va ko‘plab asarlari radioeshittirishlar orqali xalqimizga taqdim etilgan.

1950-yillardan boshlab J.Shamuratov ko‘p ovozli va polifonik uslublarga tayangan holda yirik asarlarga qo‘l uradi. Uning mustaqil ishi hisoblangan xor uchun yaratilgan asari “Qaraqalpog‘iston” xori katta muvaffaqiyat qozondi. 1957-yilda Toshkent shahrida bo‘lib o‘tgan Qaraqalpoq madaniyati va adabiyoti kunlari ushbu xor bilan ochildi.

J.Shamuratov ommaviy qo‘shiqlar va kuylar yaratish bilan bir qatorda musiqali drama pyesalariga ham musiqalar yaratib teatr sahnalariga ham musiqalar bastaladi. Bu sohada kompozitor A.Xalimov bilan hamkorlikda S.Xojaniyazov pyesasiga “Suymaganga suykalma”, J.Aymurzaev pyesalariga “Aygul Abat”, “Berdaq”, J.Aymurzaev, A.Shamuratov pyesasiga “Orol qizi”, kompozitor V.Shafrannikov bilan hamkorlikda J.Aymurzaevning “Leytenant Elmuratov”

pyesasiga musiqa bastaladi. Bastakorning har qanday asari qaraqalpoq xalq kuylari bilan hamohangligi bilan ajralib turadi.

"Námárt jigit nege dárkar"

A.Dabilov she'ri

J.Shamuratov

Moderato

f Márt bo-lip be -

mf lin Buw-ma-sa Ji-git-te na- mis bol-ma-sa Wa-tan u-shin tuw-ıl-ma-sa

mf ná-márt ji - git ne - ge dár-kar. Juwmaqlaw ushin. Bol-ğan ji - git ne - ge dár-kar,

pp bol-ğan ji - git ne - ge - dár- kar.

Bu qo'shiq urush yillarida Abbaz Dabilovning she'riga bastalangan. Qo'shiq oddiy ikki qismli shaklda yozilgan. Bastakor J.Shamuratovning asarlari nafaqat Respublikamizda balki qo'shni davlatlar bo'lgan Tojikiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Turkmaniston Respublikalari sahnalarida ham ijro etilgan.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Adambaeva. T "Qaraqalpaq sovet muzikasınıń tariyxınan" Nókis:. 1985-j.
2. THE USE OF KODALY METHOD IN TEACHING MUSIC
A.B.Kutlimuratovich - International Journal of Pedagogics, 2024
3. MUSIQA FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK
TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH B Allaniyazov - журнал
социальных наук, философии и культуры, 2024

4. THE WAYS OF INCREASING THE EFFECTIVENESS OF LEARNING THROUGH INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN MUSIC LESSONS B Allaniyazov - Евразийский журнал академических исследований, 2024
5. Алланиязов Б. ЛЮДИ ИСКУССТВА (КОМПОЗИТОР, ДИРИЖЁР И ПЕДАГОГ) //Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи. – 2018. – Т. 72.

**ИСПОЛНИТЕЛЬСКИЕ МЕТОДЫ НА СКРИПКЕ В ПРОЦЕССЕ
ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ**

Пахратдинова Лиза,
Нукусский филиал Государственной
консерватории Узбекистана

***Аннотация.** В статье говорится об исполнительских методах на скрипке в процессе обучения в вузе, перечисляются основные методы, которые направлены на развитие музыкальных способностей, технического мастерства, художественной выразительности и профессионализма у студентов.*

***Ключевые слова:** исполнительские методы/педагог/требования/вуз/студент-скрипач.*

Исполнение на скрипке - это одно из самых важных направлений музыкального образования в высших учебных заведениях. Умение играть на скрипке требует не только технического мастерства, но и глубокого понимания музыкальной линии, стиля исполнения и интерпретации произведений. Подготовка студентов к профессиональному музыкально-инструментальному исполнительству может быть успешной и эффективной только тогда, когда педагог не просто знает и применяет методику преподавания игры на музыкальном инструменте, но и владеет способами эффективной коррекции индивидуальных психологических проблем студента, связанных с внутренней зажатостью и влекущих за собой нарушения мелкой моторики, что делает затруднительным результативное обучение игре на скрипке.

Вузы, специализирующиеся на музыкальном образовании, обладают богатым опытом и традициями в области исполнительских методов на скрипке, которые помогают студентам развивать свои навыки и таланты. Вот некоторые из основных методов, которые применяются в учебном процессе:

1. ****Классическая школа игры****: Она является основой для большинства программ обучения на скрипке в вузах. Студенты изучают классические произведения различных эпох и стилей, а также технику игры, фразировку, динамику и другие аспекты исполнения.

2. ****Индивидуальные уроки****: Студенты получают индивидуальные занятия с преподавателями-скрипачами, где работают над техникой, музыкальным выражением и интерпретацией произведений. Это помогает развивать индивидуальные музыкальные качества и навыки.

3. ****Мастер-классы****: В рамках учебного процесса проводятся мастер-классы с известными скрипачами и педагогами. Это позволяет студентам получить ценные советы, исправить ошибки, улучшить технику и познакомиться с различными подходами к исполнению музыкальных произведений.

4. ****Работа в ансамблях и оркестрах****: Студенты участвуют в ансамблях и оркестрах, где учатся играть в коллективе, согласовывать свою игру с другими музыкантами, читать партитуры и выполнять различные роли в музыкальном ансамбле.

5. ****Исполнение на публичных концертах и конкурсах****: Студенты имеют возможность выступать перед публикой на концертах и конкурсах, что помогает им набираться исполнительского опыта, преодолевать сценический страх и развивать свои профессиональные навыки.

6. ****Исследовательская работа****: Студенты могут заниматься научными исследованиями в области музыкального исполнительства на скрипке, изучая историю инструмента, музыкальные стили, методику обучения и другие аспекты, связанные с скрипичным искусством.

Исполнительские методы на скрипке в вузе направлены на развитие музыкальных способностей, технического мастерства, художественной

выразительности и профессионализма у студентов, чтобы они могли успешно реализовать себя как исполнители и педагоги в области музыки.

Студенты вузов развивают различные аспекты игры на скрипке, включая технику левой и правой руки, интонацию, динамику, фразировку и темп. Они также изучают различные стили музыки, от классики до современных композиций, чтобы расширить свой музыкальный кругозор и разнообразить свои исполнительские возможности. Кроме того, в вузах проводятся мастер-классы с известными скрипачами и преподавателями, которые делятся своим опытом и знаниями со студентами. Это помогает им улучшить свои навыки и подготовиться к выступлениям на концертах и конкурсах. Методы исполнения на скрипке в вузах также включают работу над ансамблями и оркестрами, что помогает студентам научиться играть в коллективе и согласовывать свою игру с другими музыкантами. Это важный аспект профессиональной подготовки скрипачей, так как большинство выступлений проходят именно в ансамблях и оркестрах.

Иными словами, можно сказать, что исполнительская самостоятельность скрипачей — способность самостоятельно выбирать руководящие принципы и способы своей профессионально-исполнительской деятельности, направленная на постоянный рост потенциальных возможностей, самосовершенствование и реализацию себя в художественно-творческой деятельности.

Высокая требовательность к совершенствованию своего профессионального мастерства, технической и художественной культуре исполнения, стремление в творческой работе к индивидуальному прочтению образно-содержательной стороны и углубленному пониманию формы и стиля произведения, сущности художественно-творческих задач определяют степень художественной зрелости музыканта. Оптимальное использование индивидуальных особенностей личности дает возможность постоянно повышать свои профессиональные качества, формировать навыки самостоятельного мышления (умение детально анализировать факты и

явления), способствующие дальнейшей самостоятельно-творческой деятельности и способности к самообразованию и профессиональному становлению.

В структуру исполнительской самостоятельности студентов-скрипачей входят следующие компоненты:

- мотивационный — проявляется в личностном отношении студента к эмоционально-содержательной стороне музыки, в творческой направленности на самостоятельный поиск художественно-выразительных средств исполняемого музыкального произведения, заинтересованности в совершенствовании профессионально-исполнительской деятельности;
- креативный - определяется способностью студента к проявлению индивидуальности, оригинальности, в процессе интерпретации музыкального произведения, к творческой активности в постановке и решении художественно-исполнительских задач;
- операциональный - основывается в творческом использовании студентом способов художественно-образного интонирования содержания музыки, способности самостоятельно их отбирать с учетом стилистических особенностей и художественно-образного содержания изучаемого произведения, анализировать результаты исполнения и находить пути и способы решения возникающих проблем.

Таким образом, методы исполнения на скрипке в вузах представляют собой комплексный подход к обучению молодых музыкантов, который помогает им развивать свои таланты и достигать высоких результатов в музыкальной деятельности. Важно помнить, что игра на скрипке требует не только технического мастерства, но и эмоциональной отдачи и художественной выразительности, которые можно развивать только через постоянное упражнение и самосовершенствование.

Литература:

1. Ауэр Л. Моя школа игры на скрипке / Л. Ауэр. М., 1965.
2. Ю.Назайкинский Е. В. Звуковой мир музыки / Е. В. Назайкинский. — М. :
3. Любимцева В.С. Музыкальная поэзия в фортепианном цикле «Соприкосновение» Мухаммаджона Атаджанова//Научное сообщество студентов: проблемы художественного и музыкального образования. – 2021. – С. 100-104.
4. История скрипичного искусства : учебник в 3 вып. Вып. 1 / Л. Гинзбург, I
5. Ямпольский А. К вопросам развития скрипичной техники. Проблемы музыкальной педагогики / А. К. Ямпольский ; предис. и ред. В. Ю. Григорьева. М., 1981.

QORAQALPOQ ORKESTRLARINING YOSHLAR MA'NAVIY TARBIYASIDAGI O'RNI

Tmbayev Po'latbay Karimbayevich,
O'zbekiston davlat konservatoriyasi
Nukus filiali "Cholg'u ijrochiligi"
kafedrası o'qituvchisi

***Annotatsiya:** Bugungi kunda yoshlarning ma'naviy tarbiyasi pedagoglar oldida turgan dolzarb masalalardan biri sanaladi. Nafaqat pedagoglar, balki barchamiz bu masalaga jiddiy yondoshishimiz kerak. Ushbu maqolada orkestrlar faoliyatining yoshlarning ma'naviy tarbiyasiga ta'siri ko'rib chiqilgan.*

***Kalit so'zlar:** orkestr, yoshlar, orkestr rahbari, ijro dasturi, konsert namoyishi, mashg'ulot.*

Bugungi kunda Qoraqalpog'iston ta'lim tizimidagi eng asosiy vazifalardan biri bu har tomonlama yetuk yoshlarni tarbiyalab voyaga yetkazishdir. Ayniqsa zamonaviy axborot texnologiyalarning keng rivojlangan bir davrda, internet tarmoqlarining inson ongiga chuqur kirib borayotgan zamonda yoshlarni to'g'ri yo'ldan og'ishmay rivojlanishlariga erishish tobora qiyinlashib bormoqda. Xattoki bunday sharoitda yoshlar san'atdan, asl musiqadan uzoqlashib ham boradilar. Natijada yoshlarda badiiy – ijodiy jihatdan rivojlanishi oqsab boraveradi. Bu muammoni bartaraf etishda yoshlar madaniyat saroylari, musiqa va san'at maktablari, xoreografiya maktablari kabi san'at dargohlari o'zining sezilarli xissasini qo'shishi mumkin. Chunki aynan ular orqali yoshlar san'at va musiqa orqali insonning ruhiy olamiga kirib boradilar, ijod qilish, fikrlash, izlanish, yaratish kabi ko'nikmalarni shakllantirib boradilar. Ularning musiqa bilan professional darajada shug'ullanishlari shart emas, muhimi ularda musiqa va san'atga nisbatan mehr va muhabbat uyg'ota olishdir. Musiqa yoshlarning aqli, yuragi, xissiyotlari va ma'naviy dunyosini o'zaro mutanosiblikda shakllantiruvchi kuchli quroldir. Aynan mana shu mutanosiblik kuchli zamonaviy shaxsni tarbiyalashda muhim sanaladi. Bu maqsadga erishish uchun esa musiqiy ta'lim tarbiya tizimini to'g'ri tashkil etish lozim.

Yuqorida keltirilgan muammo, aslida butun dunyoni tashvishga solayotgan masalalardan biri sanaladi. Shuning uchun ham, olimlar bu borada bir qancha yondoshuvlarni ishlab chiqmoqdalar va taklif etmoqdalar, bolalar va yoshlar jamoalari bilan ishlash metodologiyasiga yangi maqbul yondoshuvlarni aniqladilar [1. 23]. Ya'ni, yoshlar musiqiy jamoalariga, ayniqsa orkestrda ishlash jarayoniga ko'proq e'tibor berish samarali natijalarga olib kelishi kutilmoqda. Jamoada ishlay olish ko'nikmasini yoshlarning orkestr jamoalarida ishlash orqali shakllantirish mumkin. Bu yerda ular o'zi kabi hamfikir yoshlar bilan birgalikda o'zining qobiliyatini o'stirish, kuchini namoyon eta olish, ijod qilish kabi yana shunga o'xshash boshqa ko'plab imkoniyatlarga ega bo'ladilar. Buning uchun ish jarayoni shunday tashkil qilinishi lozimki, yoshlar jamoa bilan birgalikda ishlashni hayotining bir qismi sifatida qabul qilmoqlari kerak. Orkestrning maqsadi, faqatgina asar ijro etish yoki cholg'u chalish emas, balki bo'lajak mashxur insonni tarbiyalash bo'lishi kerak [2. 61]. Bu esa ijrochining shaxs va ijodkor sifatida shakllanishi, qobiliyat va iste'dodi yanada rivojlanishi uchun sharoit yaratish orqali amalga oshiriladi.

Quyida orkestrlar faoliyati davomida olib boriladigan ishlarning jamoa a'zosi bo'lgan yoshlarning ma'naviy tarbiyasiga ko'rsatadigan ta'sirlarini birma bir ko'rib chiqamiz. Bu borada albatta, orkestr rahbarining o'rni alohida ahamiyatga ega. Orkestr faoliyati yoshlar uchun o'ziga xos butun bir ta'lim va tarbiya tizimidan iborat maktab deyish mumkin. Bu yerda yoshlarning orkestrlarda ijrochilik ko'nikmalarini shakllantirish, ijodiy qobiliyatini rivojlantirish, hamkor, jipslashgan musiqiy jamoani tashkil etish maqsad qilingan. Aynan mana shu uchchala jihat orkestr jamoasining har bir tayyorgarlik mashg'ulotlarida, konsert chiqishlarida o'zaro birlashadi.

Orkestr rahbarining faoliyatini uch bosqichga ajratish mumkin: tayyorgarlik bosqichi; orkestr bilan mashg'ulotlar bosqichi; konsert namoyishi bosqichi.

Tayyorgarlik bosqichi ijro dasturini tanlashdan boshlanadi. Bunda shunday asar tanlanishi kerakki, u orkestr jamoasining badiiy texnik imkoniyatlariga mos kelishi, o'quv – ijodiy va badiiy ijroviy masalalarni yechishi, yosh sozandalarning

har tomonlama rivojlanishiga yordam berishi, estetik ta'bini mukammallashtirishi lozim. Ijro dasturini tuzish orkestr rahbari faoliyatining eng qaynoq nuqtasi sanaladi. Chunki u rang barang bo'lishi, mumtoz asarlardan tortib, to estrada ohanglarigacha aks ettiradigan asarlarni tanlashi, dasturni rivojlantirib, doimiy yangilab borishi va bir vaqtning o'zida eskilarini ham yo'qotmasligi, ijrochilar fikri va Dirijyor tahlilini inobatga olishi kerak. Aynan mana shu, ijro dasturini tanlash jarayoni yoshlarning ma'naviy tarbiyasiga kuchli ta'sir qiluvchi asos sanaladi. Chunki, tanlanajak har qanday asar ijrochi yosh sozandani musiqaning yangi bir qirradi bilan tanishtiradi, musiqaning yana boshqa jilolarini anglashga, yangi tuyg'ularni his qilishga, tushunishga, bu tuyg'u bilan yashashga o'rgatadi. Ayniqsa, damli cholg'ular ijrochilarining fiziologik holatlari, boshqa cholg'ular ijrochilaridan tubdan farq qiladi [3. 8]. Ularda asar ijrosiga tayyorgarlik ko'rish yoki aynan asarni ijro etish vaqtida nafaqat ruhiyati, balki butun vujudi nafasi orqali tinimsiz ishtirok etadi. Bu esa ularning jismoniy jihatdan ham chiniqishlariga, sog'lomlik darajasiga yetishlariga imkon beradi.

Orkestr bilan mashg'ulot bosqichi cholg'ularni sozlash bilan boshlanadi. Yaxshi sozlangan orkestr sifatli ijroni ta'minlaydi. Bu esa mas'uliyat deganidir. Yosh sozandaga bunday mas'uliyatli vazifaning topshirilishi ham muhim. Buning uchun bolaga 15-20 daqiqagacha vaqt ajratish yetarli.

Bilamizki, Dirijyorning jamoa bilan so'zlashuv tili bu Dirijyor ishoralaridir. Yosh sozanda bu ishoralarni o'rganishi, tushunishi va ishoralar orqali berilgan vazifalarni bajarish ko'nikmalarini shakllantirishi lozim. Demak, yosh ijrochi mashg'ulot jarayonida ham yangi asarni o'rganishi, atrofdagilarni eshitib, kuzatish bilan bir vaqtda o'ziga taalluqli qismlarni ijro etishi, Dirijyor ishoralariga ko'ra harakat qilishi lozim va bularning barchasini bir vaqtda amalga oshirishi kerak. Bu o'ta murakkab jarayon bo'lib, boladan murakkab ruhiy – jismoniy quvvatni talab etadi. [2. 43]. Har bir mashg'ulot jarayoni ijrochini toliqtiradi, biroq shunga qaramay, o'z faoliyatini davom ettirishi, orkestrdagi hayotini sevishi va ishtiyoq bilan davom etishi bolaning chidamlilik, moslashuvchanlik, mehnatsevarlik ko'nikmalarining shakllanishiga asos bo'ladi. Shuning uchun ham orkestr rahbari

aynan orkestr bilan mashg'ulot bosqichiga o'ta ehtiyotkorlik bilan yondoshishi muhim. Musiqiy asar ustida ishlash bilan bir vaqtda ijrochilar o'rtasida yoqimli ijodiy muhitni tashkil qilish, har bir ijrochini jarayonga jalb qilib, qizg'in mehnatga qiziqishini, hohishini orttirish, mashg'ulotdan ijrochining qoniqish hosil qilishiga erishish orkestr rahbarining tajribasiga bog'liq. Eng muhimi, mashg'ulot bosiqchi jonli va qiziqarli bo'lishi kerak.

Konsert namoyishi bosqichi mashg'ulotlar bosqichining mantiqiy yakuni sanaladi [4. 15]. Bu yerda ijrochilarning kuchli ruhiy tayyorgarliklari ham katta ahamiyatga ega. Konsert aslida shu vaqtga qadar bajarilgan zahmatli mehnatning hosilasi, mevasini oladigan fursat. Bu yerda orkestr jamoasi yanada jipslashishi, bir birini his qilish tuyg'usining yanada kuchayishi, diqqatning ortishi, endi tomoshabinlarni ham his qilishi, ijrodan zavqlanish kuzatiladi. Yosh ijrochi uchun har bir konsert jarayoni katta bir bayram. Shu bilan birga sinov hamdir. Ya'ni bu yerda uning chidamliligi, irodasi, o'zini tutishi sinaladi.

Tajribamdan kelib chiqib ayta olamanki, yoshlar va bolalar konsert namoyishlarida ishtirok etishni juda ham yaxshi ko'rishadi. Barcha tayyorgarlik jarayonlari aynan mana shu konsert namoyishi uchun kechadi. Yosh ijrochilar konsertlar orqali atrofdagilarga yaxshilik va ezgulik, baxt va quvonch, go'zallik va samimiyat ulashishni o'rganadilar. Bu esa o'zlarini yanada bahtiyorroq his etishlariga imkon beradi.

Orkestr faqatgina birgalikda faoliyat olib boradigan ijrochilardan iborat jamoa emas, bu yerdagi har bir a'zoning o'ziga xos xususiyati, qiziqishi, iste'dodi va qobiliyati bor. Orkestrda ishlash jarayonining qiziqarli kechishi uchun ularning aynan mana shu xususiyatlaridan unumli foydalanish zarur. Ijro etilajak asarni tomoshabinlarga yanada qiziqarli bo'lishi uchun shoular, qiziqarli harakatlar yoki shunga o'xshash biror namoyishlar bilan taqdim etishda yosh ijrochilardan jo'yali fikrlar olish mumkin. Ular bildirgan fikrlarni amaliyotda qo'llash esa ham konsert dasturlarining qiziqarli bo'lishiga, ham yoshlarning yanada rag'batlanishiga olib keladi. Bu esa ularda o'ziga bo'lgan ishonchni orttiradi, ijodkorlik qobiliyatini

kuchaytiradi, yangi g'oyalarni dadillik bilan bildirib olish ko'nikmalarini shakllantiradi.

O'zini butun bir jamoaning bir bo'lagi sifatida his qilish juda ajoyib va muhim tuyg'u. Bu tuyg'ular, bugungi internetga qaramlik rivojlanib borayotgan zamonda eng keraklilardan sanaladi. O'zining bor xususiyatlari, iste'dodi, kamchilik va nuqsonlari bilan jamoa a'zosi ekanini, orkestr faoliyatida uning o'z o'rni bor ekanini his qildirish bolani turli nojo'ya yo'llardan ketishini oldini olishga yordam beradi.

Turli cholg'ular orkestrlari avvaldan xarbiy sayllarda, bayram kechalarida, hayobonlarda, madaniyat saroylarda o'z faoliyatini ko'rsatadi [5. 51]. Bu kabi musiqalar tinglovchi va ijrochining ruhiyatiga qanday ta'sir etishi yillar davomida kuzatilgan. Farzandlarimizning bolalikdan, yoshlikdan aynan mana shunday tuyg'ular ostida ulg'ayishi, kelajakda ularning vatanparvar, fidoyi, o'z yurtiga muhabbatli bo'lishiga sabab bo'ladi. Yuqorida keltirilgandan xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, yurtimizda bolalar va yoshlar orkestrlarini rivojlantirishga ko'proq e'tibor berishimiz lozim. Orkestrlarga yoshlarimizni bolalikdan jalb etish, orkestrlar faoliyatini qo'llab quvvatlash bugungi kunda nafaqat ehtiyojimiz, balki jahon bilan hamanafas bo'lish uchun ham zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.Karabayev "Orkestr sinfi" o'quv qo'llanma, "Musiqqa" nashriyoti, Toshkent, 2023 y.
2. Belskiy.B.M. «Duxovoy, a verneye – dushevniy orkestr» (Duxovoy orkestr v istorii muzikalnoy kulturi Samarkanda), Samarkand, 1983.
3. Matyoqubov B. Damli va zarbli cholg'ularda chalishni o'rgatish uslubiyati. T., «ALGO-BOSS», 2004.
4. Kuvatov I. "Orkestr sinfi". T.: "Fan-ziyo", 2021.
5. Akopyan L. O. Muzika XX veka. Ensiklopedicheskiy slovar. — M. : Praktika, 2010.

DEMLI HÁM URMA SAZ ÁSBAPLARDA ATQARÍWSHÍLÍQ QÁBILETLERINIŇ RAWAJLANÍW BASQÍSHLARÍ

Jumabaev Abdirasul Erejepbaevich,
Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası
Nókis filialı, “Saz atqaríwshılıq”
kafedrası asisstant oqıtıwshısı

Annotaciya: *Bul maqalada Ózbekstanda demli hám urma sazlar mektebiniŇ payda bolıwı hám bul tarawda dóretiwshilik óneriniŇ jetilisiw basqıshları.*

Gilt sózler: *demli hám urma sazlar, muzıka, orkestr, dóretiwshilik, konservatoriya.*

Kópshilik demli ásbaplar insan nápesi - demi járdeminde úplep shertiledi. UsınıŇ nátiyjesinde olar “demli” ásbaplar dep ataladı. Demli ásbaplar úplew arqalı ásbap ishine qamalğan hawa háreketke keltiriwi nátiyjesinde dawıs payda boladı. Simfonik orkestrdiŇ barlıq gruppaları ishinde dawıs gózzallığı tárepinen agash demli ásbaplar toparı óz ústinligin kórsete baslaydı.

Agash demli ásbaplar - 4 shańaraqtan ibarat:

1. Fleyta shańarağı (úlken fleyta, fleyta pikkolo, alt fleyta);
2. Gaboy shańarağı (gaboy hám angliskiy rajok)
3. Klarnetlar shańarağı (klarnet in B, klarnet in A, kishi klarnet in Es, kishi klarnet in D, bas - klarnet in B)
4. Fagotlar shańarağı (fagot hám kontrafagot)

Usı ásbaplar shańarağı tembr rań-báreńligi hám dawıs túrleri menen orkestr dawısların jáne de bayıtıwğa úles qosadı. Romantikler, keyinirek impressionistler agash demli ásbaplar toparınıŇ bunday jetiskenliklerin joqarı bahaladı. Agash demli ásbaplar toparınıŇ bunday sapası hám gózzallığı Rimskiy-Korsakov, Skryabin, Debussy, Ravel, R. Shtraus, S. Prokofev, Stravinskiy hám basqa kóplegen kompozitorlar partituralarında kórsetip ótilgen.

Sunday bolıwına qaramastan bul gruppanıŇ orkestrdağı dawamlı atqarılıwı esitiwshini talıqtıradı, sol sebepli de simfonik partituralarda bunday úlgi uşıramaydı. Biraq bólek agash demli ásbaplardıŇ orkestrdağı jeke atqarılıwın

kóplep baqlawımız múmkin. Ağash demli ásbaplar partiyanı kúsheytiw maqsetinde júdá kem jaǵdaylarda bir-birin tákirarlaydı. Ağash demli ásbaplar valtornalar menen sáykeslikte jaqsı esitiledi.

Ağash demli ásbaplardıń dawıs kólemi pútkil orkestr kólemin iyeleydi. Olardıń atqarıw múmkinshilikleri staccato, legato, tremolo, frullato sıyaqlı shtrixlardı óz ishine aladı.

Mısı demli ásbaplar - simfonik orkestrdiń kúshli tárepi bolıp tabıladı. Bul ásbaplar Hár bir obrazdıń ideologik - kórkem tárepini ańlatar eken, obrazǵa sáykes bolǵan mártlik, jawıngerlik, kúsh - qudıret sıyaqlı belgilerdi sáwlelendire aladı. Usınıń menen birge, mıs demli ásbaplar jeke atqarıwshı retinde qatnasqanda da lirik obraz xarakterin de sáwlelendiriw múmkinshiligine iye. Bunda, mıs demli ásbaplardan Hár biri simfonik orkestrde lirik obrazdı sáwlelendiretuǵın ásbap menen bellese aladı.

Mıs demli ásbaplar - 4 shańaraqtan ibarat:

1. valtorna
2. Truba
3. Trombon (alt, tenor, bas)
4. Tuba

Mıs demli ásbaplar glissando, frullato, legato, staccato, con sordino, padiglione in aria sıyaqlı atqarıw múmkinshiliklerin óz ishine aladı. Mıs demli ásbaplarda surdina isletiw múmkinshiligi bar. Surdina - dawıstı páseytiwshi úskene bolıp, ol dawıs tembrine de arnawlı ózgeris kiritedi. Surdina taǵıp shertiw ushın con sordino termini, surdinani alıp shertiw ushın senza sordino termini isletiledi.

Texnikalıq uqıbı tárepinen mıs demli ásbaplar ağash demli ásbaplarǵa salıstırǵanda tómenirek. Barlıq mıs demli ásbaplar fortissimoda birdey kernewde bolmaydı, Hár biri ayrıqsha tembr hám dawıs tolqınına iye. Óz tembriniń jumsaqlıǵı menen valtorna ağash demli ásbaplar hám tarlı ásbaplar menen birdey bolıp tabıladı. Sol sebepli de simfonik orkestrde olar túrli wazıypanı atqaradı. Mıs demli ásbaplar toparları arasında túrli ansambllerde ózgeshe sáykeslik payda etedi.

Misali, trubalar, trombonlar menen, valtornalar tubalar menen gózzal esitilse, tómengi registrlarda tuba hám de trombonlar qoyıw hám tolıq esitiledi.

Urma saz ásbaplar eń áyyemgi ásbaplar túrine kiredi. Olardıń kelip shıǵıwı miynet procesi, oyın háreketleri, ań hám áskeriy júriwler menen baylanıslı. Uzaq tariyxiy rawajlanıw dawamında túrli xalıqlar muzıka ámeliyatında óziniń dúzilisi, dawıs payda etiwı, atqarıw hám ańlatpa múmkinshiligi, shertiliwi tárepten hár qıylı urma saz ásbaplardıń túrleri qalıplesken.

Soqqı urıw arabsha sózden alınǵan bolıp, urıw mánisin ańlatadı. Urma saz ásbaplarda tiykarınan urıw, barmaq penen shertiw, silkiw hám basqa háreketler arqalı dawıs payda boladı.

Urma saz ásbaplar toparın - dawıs biyikligi anıq hám dawıs biyikligi anıq emes ásbaplar iyeleydi.

Litavra, qońıraw, qońırawshalar, ksilofon, vibrafon, marimba - dawıs biyikligi anıq bolǵan ásbaplar bolıp, skripka hám bas gıltlerinde jazıladı. Úshmúyeshlik, kastanettalar, buben, tarelkalar, kishi baraban, úlken baraban, tam-tam, tom-tom, bongi, kongi, fleksaton hám basqalar dawıs biyikligi anıq emes ásbaplar toparına kiredi. Bul ásbaplar bir sızıqlı nota jolı arqalı jazıladı.

Urma saz ásbaplar toparı simfonik orkestr quramında eń úlken gruppaa esaplanadı. Usı ásbaplar hár qanday sharayatta da saxnanıń aqırǵı qatarlarında jaylasqanlıǵına qaramay, orkestrda zárúrli áhmiyetke iye.

1936-jılı Orta Aziyada birden-bir esaplangan Tashkent mámleketlik konservatoriyası dúzildi. Konservatoriya ashılıwınıń dáslepki kúnlerinen demli ásbaplar klası iskerlik alıp bardı. Usı dargayǵa filarmoniya hám opera teatrı orkestrleriniń tájiriybeli sázendeleri, aldın muzıka bilim orınlarında ustazlıq etken oqıtıwshılar usınıs etildi. Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası aǵa oqıtıwshısı Farxod Abdullaevtıń keltiriwinshe: “Tashkent konservatoriyasınıń ashılıwı professional qánige - sázendelerdi, atap aytqanda, demli ásbap shertetuǵın sázendelerdi tárbiyalaw, sonıń menen birge, kóp dawıslı demli orkestr shólkemlestiriw imkaniyatın berdi. Áyne konservatoriya muzıka tálimi sistemasın

rawajlandırır, sonın menen birge milliy dástúrlardi demli ásbapları hám orkestr atqarıwshılıǵında qollanıwǵa tiykar boldı” [1].

Ózbekstanda demli ásbaplar atqarıwshılıǵı mektebiniń jolǵa qoyılıwı kóplegen intalı sazendeler atı menen baylanıslı. Bular V. I. Pavelskiy, N. N. Kozalupov, A. D. Nikitin, M. N. Nikolaenko, E. A. Morozov, M. D. Yakovedslar bolıp tabıladı. Olardan eń iri kózge kórinetuǵındalarınan biri, fleyta áspabınıń atqarıwshısı Vladislav Iosifovich Pavelskiy esaplanadı. Pavelskiydiń kóp jıllıq oqıtıwshılıq iskerliginde student sázendeni, atqarıwdıń kórkem táreplerine, shıǵarmanıń ideyasın ańlap jetiw sıyaqlı sıpatların tárbiyalaw principleri qalıplesti. Ustazdıń ózine has táreplerinen taǵı biri shákirtleriniń jeke múmkinshiliklerin esapqa alǵan halda oqıw programmasın tańler edi. Konservatoriyada V.I.Pavelskiy klasında R.Yusupov, G.Bogdanovich hám A.V.Malkeevlar jetisip shıqtı.

Tashkent konservatoriyasında Matvey Danilovich Yakovec urma saz ásbaplar klasında sabaq beretuǵın edi. Litavra ásbabında sheber atqarıwshı kópshilik dirijyorlar tárepinen tán alıwǵa iye bolǵan. Qollanbada keltiriwine qaraǵanda: “Bul sazende litavrada túrli dinamikadaǵı gózzal sesler uyǵınlıǵılar shıǵarıp, gúldirmama gúmbirlisine uqsas seslerdi shıǵarıwǵa erise alatuǵın edi”.

V.F.Polatov balalar kórkem óner hám muzıka mekteplerinde, orta arnawlı oqıw orınlarında demli hám urma saz ásbaplar klassların ashıwda pıdayılıq kórsetti. Ustaz birinshilerden bolıp truba ushın sabaqlıq baspadan shıǵarttı. Házirgi waqıtqa kelip, onıń shákirtleri Ózbekstannıń kózge kóringen muzıkalıq jámáátlerinde, Oraylıq Aziya, Rossiya hám shet el mámleketleri muzıkalıq institutlarında pedagog retinde iskerlik júrgizip kiyatır. Atap aytqanda, olar arasında A. Selyanin- Rossiyada xızmet kórsetken mádeniyat ǵayratkeri, Saratov konservatoriyası professorı, V.Verigin-Ózbekstanda xızmet kórsetken artist, Ózbekstan mámleket konservatoriyası professorı, M.Muxitdinov-Rossiya mámleketlik úlken simfoniyalıq orkestri solisti, polkovnik G.Terzyan-Ózbekstan Respublikasınıń Ishki Isler ministrliǵı úlgi kórgizbeli orkestri basshısı hám bas dirijyori, B.Matniyazov-Turkiya mámleketlik simfoniyalıq orkestriniń solisti hám de Turkiya konservatoriyasında truba klasında sabaq beredi. A.Artamonov-

Malayziya milliy simfoniyalıq orkestri solisti lawazımlarında iskerlik júrgızıp kelip atır.

Juwmaqlap aytatúgın bolsaq, bugingi kúnge kelip demli ásbaplar orkestri iskerligi sezilerli dárejede aktivlesti desek adaspaymız. Házirde kóplegen mámleketler mádeniyatında ráńbáreń marsh-paradlarǵa, demli ásbaplar orkestrlarınıń saxnalastırılǵan shıǵıwlarına tiykarlangan demli ásbaplardıń keń kólemli festivalları belgili orın iyelep kelmekte. Sonıń menen birge, demli ásbaplar orkestrleri úzliksiz túrde ǵalabalıq bayram hám festivallarda qatnasıp kelip atır.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Abdullaev F. “O’zbekstonda damli cholg’u orkestri tarixidan”. Moziydan sado. 2016 yil
2. Salixov B. Matyokubov B. “O’bekstonda damli va zarbli cholg’ular ijrochiligi tarixi” O’quv qo’llanma 2007 yil
3. Abdullaeva O. “Cholg’ushunoslik” 2018 yil
4. Nigmatov R. “Damli cholg’ular orkestri” 2010 yil

BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHILARINI FORTEPIANO CHOLG‘U IJROCHILIGI KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK MEXANIZMI

Normuminova Gulmira Komiljonovna,
Navoiy davlat pedagogika
instituti o‘qituvchisi

***Annotatsiya:** Fortepiano cholg‘u ijrochiligi kreativligini rivojlantirishning didaktik mexanizmi musiqiy oqimlar negizida taraqqiy etishi yoritilgan. Impressionizm oqimida ijod qilgan fransuz kompozitori K. Debyussi fortepiano cholg‘usida bebaho asarlar, ayniqsa fortepiano va orkestr uchun mukammal asarlar yozgan va ularda klavish cholg‘ularining go‘zal tovushlar koloriti, tarixiy bosqichlarda rivojlanib kelgan boy garmonik ohamgi uyg‘unlikni kasb etadi.*

***Kalit so‘zlar:** barokko, klassitsizm, faktura, nyuans, romantizm, impressionism.*

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining fortepiano cholg‘usida har tomonlama mukammal va professional darajada ijro eta olish salohiyatiga ega bo‘lishi, bugungi kundagi musiqa yo‘nalishiga oid oliy ta‘lim tizimida muhim ahamiyat kasb etadi. Turli texnik murakkabliklarga ega asarlar ustida ishlashda san‘atning boshqa turlari bilan yaqindan tanishish, o‘quvchida barokko, klassitsizm, romantizm, impressionism oqimlarida yaratilgan asarlarni solishtirish orqali tovushlar koloritini boyitish ustida ishlash nihoyatda mukammal ijro sifatiga zamin yaratadi.

Agogik nyuans, lad va tonal ohang uyg‘unligini ijroda shakllantirish bevosita tezlik va sifatga doir texnik mashqlarning o‘zlashtirilish hamda tembr-dinamikani his etish darajasiga bog‘liqdir. Tembr – bu tovushlar bo‘yoqdorligi. Dinamika – tovush kuchi. Tovush dinamikasi, ya‘ni uning jaranglash kuchi to‘g‘ridan-to‘g‘ri tembr bilan bog‘langan. Ijro bo‘yoqdorligiga musiqa cholg‘usining tembr imkoniyatlaridan foydalana olish hisobiga erishiladi.

Ijrochi nafaqat asarlarni nota taxlilini o'zlashtirishi balki, uni strukturaviy va fakturaviy tahlil qilishi, garmonik asosini aniqlashi, nyuanslarini o'rganishi, ularni badiiy mazmun mohiyati balki ijro, ritm, tembr eshitish qobiliyati, yirik hajm dachalish uslubini turkumli asarlarni o'zlashtirish tajribasini beradi.

Xususan butun dunyoga mashxur, virtuz pianinochi, kompozitor F. Listning yorqin ijrochilik faoliyatida ham buni kuzatishimiz mumkin bo'ladi. List shunday deydi: "Menga Motsart va Betxoven asarlarini to'liq o'zlashtirish va mukammal badiiylilik jihatlarini anglashimda Rafael va Mikilanjeloning ijodini kuzatganim asos bo'lib xizmat qildi".

Bugungi kunda jahon va O'zbekiston fortepiano cholg'usi namoyondalari, ijrochilari va pedagoglar kompozitor asarlarining ijro talqini masalalariga jiddiy e'tibor qaratib, yangicha o'rgatish uslublari ustida izlanishmoqda. Buyuk venger kompozitori B. Bartok fortepiano cholg'u ijrochiligining rivojlanishi va taraqqiy etishiga o'zining bir qator fortepiano uchun yozilgan asarlari bilan sezilarli darajada o'z hissasini qo'shdi.

Uning pyesalari ustida ishlangan turli usullar ijrochining mutaxassislik imoniyatini kengaytiradi. Asar ijrosining mukammalligi nafaqat barmoqlar texnikasi, balki oyoqlar bilan olinayotgan pedalning to'g'ri va aniq qo'llanilishiga ham bog'liq. Bu borada *pedalizatsiya ko'nikmasiga* e'tibor kuchliroq qaratilishi lozim.

Bartokning pyesalari o'ziga xos musiqiy stilga ega bo'lib, ularning mavzu bandining fakturasi va musiqiy ifoda vositalari bilan bir- biridan tubdan farq qiladi. Kompozitor asarlarni ijro etishdagi murakkablik tomonlaridan biri musiqiy intuitsiya orqali o'ziga xos individual musiqiy obraz va ijro holatidagi emotsional temperamentning mustaxkamlanishi ta'lab etiladi.

Kompozitor tomonidan yozilgan Kanon, Kretyanskiy tanets pyesalari fortepiano cholg'u ijrochiligining sir- asrorlarini o'rganishga bel bog'lagan har bir yosh ijrochining kamolotida muhim o'ringa egadir. Nega-ki har bir asar, ijrochilarning mukammal musiqiy salohiyat, keng va shu bilan bir qatorda mukammal ijro sifati, texnik tezlikka ega bo'lishi uchun zamin yaratadi.

Fortepiano sohasining keng sur'atlarda jadal rivojlanishi bosqichi keng tus olgan bugungi davrda jahon va O'zbekiston fortepiano san'ati buyuk kompozitor B.Bartokning ijodi, u tomonidan yozilgan pyesalarga ta'lab kuchlidir. Bu asarlar soxa sir- asrorlarini o'rganayotgan yosh ijrochilar tomonidan ham keng talqin etilib kelinmoqda. Fortepiano ijrochisi uchun eng muxim sanaluvchi vazifalardan biri bu- asarning ijro talqini doirasida kompozitor mujassamlashtirgan badiiy g'oyani, asar xarakterining mazmuniy chizgilarini to'laqonli anglab, uni tinglovchiga etkazib berish hisoblanadi. Yuqorida ta'kidlaganimizdek kompozitor Bartokning pyesalari, murakkab vazifalar bilan bir qatorda, fakturaviy ritmik noodatiy ko'rinish kasb etganligi sababli ijrochidan yaxshi shakllantirilgan ritm hissi va kuchli eslab qolish qobiliyatining bo'lishi muximdir.

Shu sababli deyarli dunyoning barcha nuqtalarida musiqa san'atilagi rivojlanish jarayoni tus olgan bir paytda, fortepiano cholg'u ijrochiligining taraqqiy etishi negizida Bartok asarlari sezilarli darajada o'zining o'rni va ahamiyatini saqlab, yanada mustahkamlab kelmoqda.

Ammo O'zbekiston fortepiano san'ati namoyondalari ham Bartokning bu pyesalariga ko'p bora murojaat qilishgan va uning ijro talqini masalalari keng bo'lmasada qisqachada to'xtalib, yoritilib o'tilgan. Kompozitorning pyesa janrida yozilgan asarlari yangicha gorizontali va vertikal garmonik yondashuvli harakatlar hamda boy kontrassli koloritlar bilan boyitilganligi bilan boshqa janrdagi asarlardan tubdan farq qiladi hamda ularni o'rgatishda turli ijro usullarni qo'llash ta'lab etiladi.

Fortepiano cholg'u ijrochiligining shakllanishi va taraqqiy etishi, professional san'at turiga aylanib, bugungi kungacha rivoj topish jarayoni ma'lum bir tarixiy bosqichlarni qamrab olishi bilan ahamiyatlidir.

Fortepiano ijrochiligining dunyo e'tibori va e'tirofiga sazovor bo'lishida O'zbekiston hamda Jahon kompozitorlari tomonidan yaratilgan durdona asarlarning o'rni benihoya katta. Vena klassik maktabi namoyondasi L. Betxovenning fortepiano uchun yozilgan turli janrdagi asarlari, ayniqsa yirik shaklga kiruvchi sonatalari o'zining har tomonlama mukammal, birinchi

bayondayoq ham mavzu, ham tonallik jihatdan o‘zaro kontrast ikki mavzuning bir-biriga qarama-qarshi qo‘yilishiga asoslanish strukturaviyligiga ega ekanligi bilan, ijrochidan yuqori bilim va ijro salohiyatini talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sharipova G., Xodjayeva Z. Musiqa o‘qitish metodikasi. –T., “Nif MSh”, 2020.
2. Qodirov R. Musiqa psixologiyasi, Musiqa,-T., 2005, 14-bet.
3. Алексеев А. Д. Методика обучения игре на фортепиано. –Москва: “Музыка”, 1978, 16 стр.
4. Алексеев А. Д. Методика обучения игре на фортепиано. –Москва: “Музыка”, 1978.
5. Либерман Е.Я. Работа над фортепианной техникой. – М., Классика-XXI, 2003.

YOSHLARNING RUHIY SHAKLLANISHIDA VA TAFAKKURIDA MUSIQANING O‘RNI VA AHAMIYATI

Mutalov Dilshod Azizovich,
O‘zbekiston davlat konservatoriyasi
“Orkestr dirijyorligi” kafedrası
katta o‘qituvchisi,
“Shuhrat” medali sohibi

Annotatsiya: Mazkur maqolada yosh sozandalarga berilayotgan imkoniyatlar, musiqa madaniyati san’atining ulug‘vorligi tahlil qilinadi. “Agar insonning qulog‘i yengil-yelpi, tumtaroq ohanglarga o‘rganib qolsa, bora-bora uning badiiy didi, musiqa madaniyati pasayib ketishi, uning ma’naviy olamini soxta tushunchalar egallab olishi hech gap emas”. Chunki musiqa inson ruhiyati bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, unga eng oson ta’sir etuvchi kuch hamdir.

Kalit so‘zlar: San’at, festival, musiqa, qo‘shiq, kompozitor, bastakor, cholg‘u, oromijon, tafakkur, barkamol, iqtidor, estetik didini, komil inson, darg‘a.

Insonning ma’naviy kamolotida musiqaning o‘rni beqiyos. Shu bois diltorlar kuy-qo‘shiqlarni, mumtoz navolarni sevib tinglaymiz, ulardan zavq, huzur olamiz, farzandlarimizni san’atga, oromijon ohanglarga oshno qilib tarbiyalashga alohida e’tibor qaratamiz. Zero, chinakam musiqiy asarlar yosh avlod ongu tafakkurini boyitish, ular qalbida ezgu fazilatlarni shakllantirishi bilan bebahodir. Musiqaga ishtiyoqi, intilishi yuqori bo‘lgan iqtidorli o‘g‘il-qizlarimizning ko‘pchiligi, istiqlol sharofati tufayli farzandlarimizga yaratib berilayotgan shart-sharoitlar bizlarni yangi-yangi g‘alabalarga ruhlantiradi. Muxtaram birinchi Prezidentimizning “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” asarida “Agar insonning qulog‘i yengil-yelpi, tumtaroq ohanglarga o‘rganib qolsa, bora - bora uning badiiy didi, musiqa madaniyati pasayib ketishi, uning ma’naviy olamini soxta tushunchalar egallab olishi hech gap emas” - degan bebaho fikr bor. Haq gap, shu jihatdan qaraganda, bolalar musiqa va san’at maktablari - barkamol avlodning saodat ostonasi, iqtidorli yoshlarning kamolot, mahorat maktabidir.

“San’at” deganda nimani tushunamiz? Biz avvalo san’at so‘zining lug‘aviy ma’nosini anglab olishimiz zarur. “San’at” so‘zi Arabcha so‘zdan olingan bo‘lib, “yaratish” degan ma’noni anglatadi. San’at so‘zi ko‘p qirrali so‘z bo‘lib, ko‘plab san’at turlarini o‘z ichiga oladi. San’at insonni ezgulikka va ijod qilishga, nafosat olamiga yetaklaydi, ulug‘laydi, yangidan yangi asarlar yaratishga undaydi.

Qadimiy va boy tajribaga ega o‘zbek milliy musiqa madaniyati barkamol yosh avlodga ta’lim va tarbiya berishda asosiy vosita hisoblanib, bu o‘rinda ustoz-shogird an’anasini misol qilib olish o‘rinli. Qadimgi davrlarda musiqa san’atini o‘ziga kasb qilmoqchi bo‘lgan yoshlar usta san’atkorga shogird tushib, yillar mobaynida uning uyida yashab, nafaqat ustozning san’at bobidagi mahoratini, balki uning barcha yaxshi fazilatlarini o‘ziga singdirib olgan. Vaqt o‘tishi bilan ustoz-shogird an’anasi maxorat maktablarining vujudga kelishida poydevor vazifasini o‘tagan. Bunday maktablarning samarali faoliyati mazmunida shaxsni jamiyatda kamol topishi va o‘z o‘rnini belgilashida musiqa haqiqiy ma’nodagi kasbiy tarbiya vositasi ekanligi o‘z ifodasini topdi. Chunki musiqa inson ruhiyati bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, unga eng oson ta’sir etuvchi kuch hamdir.

Musiqa asarini ongli idrok etish, asar mazmunini tushuntirishda o‘quvchilarga musiqa tinglash mashg‘ulotlarini to‘g‘ri tashkil etish muhimdir. Bu ularda tajriba to‘plash va undan oqilona foydalanish, shu bilan birga ma’naviy dunyosini boyitishda yordam beradi. Yoshlarni musiqaga bo‘lgan qiziqishida musiqiy estetik didini tarbiyalaydi.

Kishilarning musiqiy madaniyati faqatgina maktabning ta’siri ostidagina shakllanmaydi. U uyda, tevarak-atrofdagi, jamoat joylarida, to‘y-hashamlarda, bayramlarda, ham shakllanadi. Bolada juda yoshligidan boshlab musiqa hissiyatini tarbiyalash lozim, bu esa uning ruhiy holatini mustahkamlaydi, degan g‘oyani ilgari suradi. Darhaqiqat, musiqa nafaqat insonning ruhiyatiga samarali ta’sir etuvchi vosita, balki o‘z mohiyati va jamiyatidagi maqsad va vazifalariga ko‘ra, tarbiya vositasi hamdir. O‘tib kelayotgan yosh avlodning har tomonlama komil inson bo‘lib shakllanishida barcha fanlar qatori musiqaning o‘z o‘rni naqadar katta ekanligini hamma juda yaxshi biladi. Musiqada shaxs ma’naviy

barkamolligining tarkibiy va o'z o'rnida ajralmas qismlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Musiqa san'atining yosh avlodga kuchliroq ta'sir ko'rsatishi faqat uni tinglash yoki chuqur idrok etishni emas, balki o'quvchilarning shu san'at bo'yicha musiqa madaniyati darslari jarayonida o'rganilayotgan kuy-qo'shiqlarni ularning tafakkurida shakllantirish va rivojlantirish taqozo qiladi.

Musiqa ta'limining asosiy maqsadi va vazifasi o'sib kelayotgan barkamol avlodni milliy musiqa merosimizga vorislik qiladigan, millat va g'ururni umumbashariyat oldida o'zining nafisligi, milliy kuy ohanglari bilan ajralib turadigan jihatlari bilan ko'rsata oladigan, o'ziga xosligini har qanday tashqi ta'sirlardan saqlay oladigan bo'lishi lozim. Musiqiy merosimizni qadrlaydigan iqtidorli yoshlarni tarbiyalab, musiqa san'atiga mehr va ishtiyoqini oshirish, bu borada ularning zaruriy bilim va amaliy malakalarini tarkib toptirish uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratib berish barchamizning asosiy vazifamizdir.

Yurtimizda xalqaro festivallarning o'tkazilishi o'zbek milliy san'atini nafaqat butun dunyoga tanitilishi, balki eng asosiysi boy madaniy merosimizni avloddan-avlodga asl holicha yetkazish, ularni asrab-avaylash va kelajagimiz bo'lgan yoshlarni kamol toptirish, ularni musiqaga bo'lgan mehrlarini tobora oshirib borish va ularni kashf qilish bugungi kundagi dolzarb masalalaridandir. Bunga misol qilib, yaqindagina O'zbekiston davlat konservatoriyasining katta zalida bo'lib o'tgan xalqaro "Navro'z sadolari" – milliy cholg'ular ko'p ovozli ansambl va orkestrlarining festivalini aytishimiz mumkin. Ustoz san'atkorlarning ijod yo'llarini, ularning ijro usullarini bugungi kun iste'dodli yoshlariga muntazam ravishda o'rgatib borish, ayni vaqtda barakali ijod qilib kelayotgan ustoz san'atkorlarning oldida turgan muhim vazifalardan biridir. San'atning hamma janrlari maqom, opera, vokal, raqs, cholg'u va boshqa yo'nalishlarda ham ustoz-shogird an'analari asosida sermahsul ijod qilib kelayotgan ko'plab iste'dodlarni aytishimiz va shunisi quvonarliki, bugungi kunda san'at olamini chuqur egallab, uni tarannum etib kelayotgan ko'plab yosh, iste'dodli san'atkorlarni ko'rib, ko'zingiz quvonadi. Yana bir jihati, bugungi kunda yosh ijrochilar bilan kompozitor va bastakorlar, shoirlarning hamkorligida beqiyosdir: To'xtasin Jalilov,

Komiljon Jabborov, G'anijon Toshmatov, Nabijon Xasanov, Muxtorjon Murtazoev, Manas Leviyev, Sulaymon Yudakov va boshqa ko'plab kompozitor va bastakorlar tomonidan yaratilgan asarlar mukammal darajada yozilganligi uchun yoshlarimiz va xalqimiz tomonidan sevib tinglab hamda ijro etilmoqda. San'atga ilk bor qadam qo'yayotgan yosh ijrochilar eng avvalo san'atni chuqur o'rganmog'i, va har bir qo'shiqchi yoki sozanda eng avvalo yuqorida aytib o'tganimizdek, musiqa san'atini chuqur egallamog'i, ustoz san'atkorlarning ijro namunalarini bilmog'i zarur. Bugungi kunda ijod qilish uchun barcha shart-sharoitlar yaratilgan. O'zbek mumtoz san'atimiz nafaqat O'rta Osiyoda, balki chet ellarda ham o'zining dovrug'ini taratib kelmoqda. Shunday ekan, bugungi kundagi dolzarb masalalardan biri – durdona bo'lgan o'zbek mumtoz san'atini qanday bo'lsa, shundayligicha yosh avlodga yetkazish, yosh, iste'dodli san'atkorlarni kashf qilish va ularni san'atga bo'lgan mehlrlarini oshirish va tarbiyalashdan iborat. Ayniqsa, ustoz-shogird an'alariga tayangan holda, bugungi kunda ustoz san'atkorlarning ijro yo'llarini, ular yaratib qoldirgan mumtoz asarlarni va ijro yo'llaridagi ayrim (qochirim va nolalarni) ijro uslublarini yosh, iste'dodli xonanda va sozandalarga o'rgatish bugungi kundagi ustozlarning va shu murakkab ijrolarni qanday bo'lsa, shundayligicha o'zlashtirib, ijro qilib borish yosh ijrochilar oldida turgan muhim vazifalardan biridir.

Zero, san'at yo'lida tinmay izlanib, mehnat qilib san'atimizni mukammal darajada egallab borayotgan ko'plab iste'dodlar orasidan xalqimiz sevgan san'atkorlar: Muxtor Ashrafiy, Mutal Burxonov, Yunus Rajabiy, Abduhoshim Ismoilov, Xalima Nosirova, Tamaraxonim, Kommuna Ismoilova, Turg'un Alimatov, Faxriddin Sodiqov, G'anijon Toshmatov, Berda Davidova, Saodat Qobulova, Komiljon Jabborov, Nabijon Xasanov, Botir Zokirov, Muyassar Razzoqova va boshqa ko'plab shu kabi san'at darg'alaridek buyuk san'atkorlar yetishib chiqsa ajab emas.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi. - T.: “O‘zbekiston”, 1992.
2. Karimov I.A. O‘zbekiston buyuk kelajak sari. - T.: “O‘zbekiston”, 1998.
3. Sharipova G. Musiqa va uning o‘qitish metodikasi. - T., 2006.
4. Mansurov A., Norxujaev N. Musiqa. 5-sinf uchun darslik. - T., 2004.
5. Ibroximov O. va boshkalar. Musiqa. 7-sinf uchun darslik. - T., 2007.
6. Ilxomov M. Barkamol avlod tarbiyasida she’r, qo‘shiq. T - T., 2010.
7. Yunus Rajabiy, musiqa merosimizga bir nazar, G‘afur G‘ulom nomidagi badiiy adabiyot, Toshkent, 1978.
8. Axmadjon Odilov, O‘zbek xalq cholg‘ularida ijrochilik tarixi, o‘qituvchi, Toshkent, 1995.

AMUDARYO SAN'AT MADANIYATI TARIXI VA TARAQQIYOTI

Qodirova Zilola Rajabboyevna,
O'zbekiston davlat konservatoriyasi
Nukus filiali 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Amudaryo tumanining paydo bo'lishi, o'tgan davr mobaynida qilingan ishlar, tuman madaniyat va san'at sohalarining tarixi va rivojlanishi, tumanimizdan yetishib chiqqan el ardog'idagi taniqli insonlar haqida ma'lumotlar kiritilgan bo'lib, shu kungacha madaniyat sohasida erishilgan yutuqlar, tashkil qilingan muassasalar va ularning bugungi kundagi faoliyati, tumanda san'at sohasidagi bir qancha muammolar haqida ma'lumotlar batafsil yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *Teatr, ansambl, baxshi, xalfa, musiqa, surnay, san'at, ashula, raqs, doston, fortepiano, skripka, violonchel, konsert, lapar, qo'shiq.*

Inson dunyoga kelar ekan, eng avvalo o'z ota-onasini, uyini, tug'ilib o'sgan mahallasini, kindik qoni to'kilgan zaminni taniydi va unga o'z onasidek mehir qo'yib, ona vatan deya ataydi. Xalqimiz orasidagi vatan oiladan, ostonadan boshlanadi degan gaplarning ma'nosi ham shunda. Mamlakatimizning mustaqillikka erishishi bizga vatan tushunchasini keng ma'noda anglashimizga shuningdek, uning tarixi, milliy qadiryatlari-yu an'analarini, ajdodlarimiz xotiralari bilan bir qatorda madaniyatimizni ham yanada chuqurroq anglashimiz va o'rganishimiz uchun misli ko'rinmagan imkoniyatlar eshigini ochdi.

Qoraqalpoq deganda, avvalo bu mehnatkash, ochiq ko'ngil xalqning uzoq o'tmish davomida boshidan o'tkazgan azob-uqubatlari, qanchadan qancha qirg'in-qatog'on davirlardagi yuz bergan voqealar, manashu qiyinchilik yo'llarini sabir-bardosh bilan bosib o'tgan, shuningdek bag'ri kenglik, mardlik va botirlik siymolari aks etgan xalq timsoli ko'z oldimizda gavdalanadi. Bu jafokash xalqimizning azaliy orzu-armolarini, intilishlarini bilish uchun uning cheksiz aqil zakovati bilan yaratilgan "Qirqqiz", "Edige", "Shahriyor" kabi o'lmas dostonlari shuningdek, Kunxo'ja, Ajiniyoz, Berdaq singari ardoqli shoirlarning yaratgan

asarlari murojat qilmaslikning iloji yo'q. Haqiqatdan ham tarixga nazar solish insonni sheksiz o'tmish hodisalari ummoniga sho'ng'ishga undaydi.

Har bir mamlakatning, har bir millatning, garchi u yer kurrasining kichkina bir zarrasi bo'lsa ham o'zining alohida o'rnini bor. Shuningdek, O'zbekiston xaritasida sharqiy tomondan Qozog'iston davlati bilan chegaradosh bo'lgan Qoraqalpog'iston Respublikasi tarkibidagi Amudaryo tumanining ham o'z o'rnini mavjud. Amudaryo Qoraqalpog'istonning eng yirik, aholisi zich joylashgan tumanlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Tarixga nazar salsak, Amudaryo sohillari bo'ylab olib borilgan arxeologik izlanishlar, ilmiy tatqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu yerlarda ikki millon yillar avval ya'ni paleolit davrining o'zidayoq insonlar yashab hayot kechirganligi isbotlangan. Qadimgi Xorazm afsonalariga ko'ra bu makon "Ming qal'a vatani"²⁶ degan nomga ham ega bo'lgan. Bu hududlarda shu kungacha yuzlab qo'rg'on-qal'alar, qishloqlar, qadimiy sug'orish inshootlari, qabriston yodgorliklari, madrasalar bo'lganligi aniqlangan bo'lib ularning aksariyatlari hozirgacha saqlanib qolgan. Jumladan Chilpiq, Gaur qal'a, Jampiq qal'a, Qubotov singari yodgorliklarimiz jahon madaniyati tarixida o'zining munosib o'rnini egallagan. Amudaryoni qadimgi mahalliy Sak-Massaget qavmlari "O'quz"²⁷ nomi bilan ham atashgan. Mazkur atama qadimgi yunon adabiyotidan OKS atamasining o'zgargan shakli bo'lib, Mahmud Qashqariy lug'atida bu nom turkiy tilda "daryo" ma'nosini anglatadi. Ba'zi ma'lumotlarga ko'ra Amudaryoning quyi havzasida Chaqir-O'quz degan tog'²⁸ bo'lib uning yaqinidagi hovuzda suv yozgacha muzlab turgan. Shu sababli O'quz nomi bilan ham atalgan. Tumanimiz tarixida shu hududda joylashgan Toshmadrassa nomli yodgorlik alohida o'rin tutadi. Ma'lumotlarga ko'ra bu madrasa XVIII asr oxirlarida qurilganligi ma'lum bo'lgan. Ko'hna Mang'it qal'asi XVII asr oxirlarida Muhammad Amin Inoqning raqiblari ustidan qilgan g'alabasi sharafiga qurilib, 1787-yilda atrofi baland devor bilan o'ralgan qal'a barpo etilgan. XIX asrga kelib bu yerdan ko'plab taniqli va iqtidorli

²⁶ Nurjonov K, Xo'janiyozov G' Amudaryo "Abu Ali Ibn Sino nomidagi tibbiyot nashiryoti", Toshkent-2004, b-11

²⁷ Shu joyida.

²⁸ Shu joyida.

insonlar yetishib chiqqan, ulardan biri Eshmurod naqqosh Shomurod og‘li bo‘lib 1838-yilda tug‘ilgan²⁹. U mang‘it shahar binolari, madrasa va minoralari loyihalarining ustida ko‘plab ishlar olib borgan. 1926-yilga kelib esa ma‘muriy-hududiy o‘zgarishlar ro‘y beradi, natijada Qilichboy bilan Xitoy Mang‘itga qo‘shilib Mang‘it tumani tashkil qilinadi. 1928-yilga kelib Xorazm tarkibida bo‘lgan Qipchoq qal‘asi Qoraqalpog‘istonning hududiga qo‘shilib, alohida tuman tashkil qilinadi.

XX asrda boshlangan Kolxozlarni yiriklashtirish siyosati bizning tumanimiz hududini ham chetlab o‘tmadi. 1957-yilda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi maxsus farmoni bilan Xorazm viloyatining Mang‘it tumani va Qoraqalpog‘iston Respublikasi tarkibidagi Qipchoq tumanlari birlashtirilib Qoraqalpog‘iston Respublikasi tarkibiga o‘tkazildi hamda “Amudaryo” nomi berildi. Bu davrlarda tumanimizda el ardog‘idagi ko‘plab insonlar taraqqiyot va rivojlanish yo‘lida o‘zlarining ulkan hissasini qo‘shgan matbuot va madaniyat hodimlari, sport ustalari, fan doktorlari, professor-akademiklar yetishib chiqdi. Ulardan Oyim Kamolova, Otajon Xudoyberganov, Yo‘ldosh Shuloxov, Xoljon Omonniyozova, Hasan Abdullaev, Soliya Raximova, Ismoil Yoqubov, Yoqub Raxmonov, Ortiq O‘rozboev va yana ko‘pgina Mehnat qahramonlari, Chorsham Tojimurotov, Shomurot Masharipov singari sport ustalari. O‘zbekiston va Qoraqalpog‘istonda xizmat ko‘rsatgan o‘qituvchi, yurist, madaniyat hodimlari, xalq artistlari va yana ko‘pgina ziyoli insonlarimiz yashab, tumanimiz ilm-fan rivojlanishi va tiklanish taraqqiyoti yo‘lida fidokorona mehnat qilganlar.

Mustaqillik yillarida tumanimizda olib borilgan islohotlar natijasida san‘at va madaniyat sohalarida ham yirik o‘zgarishlar ro‘y berdi. Qipchoq OFY da bolalar musiqa va san‘at maktabi barpo qilinib, shuningdek uning qishloq va ovullardagi filiallari tashkil qilindi. Shu yillarda bolalar musiqa va san‘at maktablarida 500 ga yaqin o‘quvchilar talim-tarbiya olib kelgan. Chekka qishloqlarda ham madaniyat uylari, 90 ga yaqin badiiy havaskorlik to‘garaklari, klublar tashkil qilinib ularga

²⁹ Nurjonov K, Xo‘janiyozov G‘ Amudaryo “Abu Ali Ibn Sino nomidagi tibbiyot nashiryoti”, Toshkent-2004. b-67

qatnashuvchi havaskorlar soni salkam 1800 taga yetdi. Mazkur soha bo'yicha Respublika miqyosida o'tkazilib kelayotgan Yosh Estrada ijrochilari tanlovi, Mukarrama Turg'unboyeva nomidagi yosh raqqosalar tanlovi, M.Qoriyoqubov nomidagi yosh ijrochilar ko'rik tanlovlarida tumanimizning san'atkor yoshlari va iqtidorli jamoalari qatnashib, faxriy unvonlarga ega bolib kelganlar.

1934-yildan buyon "Sotsializm yo'li" nomi bilan nashir qilinib kelayotgan gazeta 1958-yildan "Amudaryo haqiqati" gazetasiga aylantirildi va 2012-yildan boshlab bugungi kungacha "Taraqqiyot ko'zgusi" nomi bilan chop etilib kelmoqda. Bugungi kunda Amudaryo tumani hududida 335 ming kitob fondiga ega 50 ga yaqin kutubxonalar, 20 dan ortiq klublar, 21 ta badiiy havaskorlik to'garaklari, 2ta bolalar musiqa va san'at maktablari, ularning filiallari, istirohat bog'lari, 4 ta kinoteatr, hamda "Uchqun" ashula va raqs ansambli, "Ofarin" folklor etnografik jamoasi, "Jayxun mo'jizasi" an'anaviy sahna-sirk havaskorlik jamoalari, 2020-yilda tashkil qilingan Amudaryo tumani tarix muzeyi tumanimiz xalqiga madaniy xizmat ko'rsatib kelmoqda³⁰.

Baxshisi bor el botir bo'lar deganlaridek, san'atkor baxshilar, raqqosa va hofizlar, madaniyat hodimlari orasidan tumanimizdan chiqqan Ahmad baxshi, Yo'ldosh baxshi, Nazir Raximov, Usmon Ahmedov, Rajab Bobojonov O'zbekiston va Qoraqalpog'istonda xuzmat ko'rsatgan artistlar Japaq Shomurodov, Orzigul Otamurodova, Tilovxon Ahmedovalar shuningdek, tumanimiz musiqiy madaniyatini yanada rivojlantirish yo'lida o'zlarining tinimsiz mehnat va shijoatini ayamagan, Hayitboy Yoqubov, Norgul Allaberganova, Matvafo Mirzaev, Amin Rasulov, Saidabdulla Ismoilov, Ibodulla Habibullaev, Mirza Nurmatov singari xalqimiz xizmatida bo'lgan fidoyi ustozlarimizni tilga olmaslikning iloji yo'q. Hozirda tumanimiz madaniyat bo'limida manashu insonlar tarbiyalagan shogirdlar ustozlari yo'lini davom qilib Amudaryo tumani san'ati va madaniyatining keyingi rivoji uchun o'zlarining amaliy va ilmiy hissalarini ko'rsatib kelmoqdalar. Ulardan, Anvar Xudoyberganov, Bahodir Rajabov, Murodjon Ibragimov, Soatboy Begimov, Nuraddin Yoqubov, Komiljon Muradov,

³⁰ Nurjonov K, Xo'janiyozov G' Amudaryo "Abu Ali Ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti", Toshkent-2004.b-97

Zokir Fayzullayev, Xurshid Tojiboyev, Ikromjon Sitimov, Murodjon O‘razimbetov singari iste’dotli ustozlarimiz shular jumlasidandir.

Tumanimiz san’at madaniyatiga alohida etibor qaratar ekanmiz, bu soha bo’yicha bugungi kundagi erishilayotgan yutuqlar, natijalar ostida san’atimiz tarixi va undan qolgan me’roslar borligini ko’ramiz. Hali yaqin va uzoq o’tmishda ochilmagan yo’llarning ko’pligiga, mana shu zaminimiz tuprog’ida qanday iste’dodli yashaganiga, hamda o’z zamonida nafaqat o’zbek, qoraqalpoq xalqlari orasida balki qo’shni davlatlarda ham o’zlarining hurmatiga ega bo’lgan kuchli iqtidor egalari yetishib chiqqan. Ushbu insonlarning qoldirgan izlariga nazar solar ekanmiz, ich-ichimizdan his qilgan faxr tuyg’usi manashu o’tmish eshiklaridan ortga qarab biroz bo’lsaham nazar solishga undaydi.

XIX asr san’ati tarixida Xorazm xonligiga qarashli bo’lgan Mang’it yerlarida Baxshichilik va Masqarabozlik, Dorbozlik san’ati yaxshi rivojlangan. Folklorshunos olimlarning aytishlariga ko’ra Xorazm dostonchiligi ikkita an’ana bo’yicha o’rganiladi, bular Janubiy dostonchilik hamda Shimoliy Xorazm dostonchiligidir. Shimoliy Xorazm dostonchiligining markazi deb Mang’it shahri tan olingan. Xorazm shimoliy dostonchiligining eng yirik vakili sifatida, nafaqat Xorazmda balki Qoraqalpog’istonda, Turkmaniston kabi bir nechta davlatlarda ham o’z obro’-e’tiboriga va shogirdlariga ega bo’lgan Ahmad baxshini ko’rishimiz mumkin.

Ahmad Matnazar o’g’li 1891-1938-yillar oralig’ida yashab ijod qilgan. Yoshligidan boshlab she’riyat va musiqaga ko’ngil qo’ygan Ahmad baxshi o’z davrida faqatgina o’zimizda mashxur bo’lib qolmasdan qo’shni viloyat va davlatlarda ham xalq orasida taniqli bo’lib shogirdlar tarbiyalagan. Uning dastlabki shogirdlari Bekjon Vayis o’g’li, Qo’chqor Madamin o’g’li, Tangibergan baxshi, Jumamurod Jumaniyoz o’g’li singari insonlar bo’lgan. Uning repertuarlaridan “Shohsanam-g’arib”, “Sayyodxon-Hamro”, “Yusuf-Ahmad”, “Arab Rayxon”, “Bozirgan”, “Xirman dali”, “Go’ro’g’li”, “Avazning uylanishi” kabi dostonlar shuningdek, shoir Maqtumqulining nasihatimiz asarlari asosiy o’rinni egallagan.

1936-yil noyabr oyida Ahmad baxshi eski diniy asarlarni targʻib qilishda ayiblangan. Keyinchalik uning sanʼatini shogirdlaridan boʻlmish Bekchon bola, Xudoybergan baxshi, Yoʻldosh baxshi, Tursunboy baxshi, Japaq baxshi shomurodovlar davom ettirib xalqimizning yaxshi kunlarida xizmat qilib kelganlar. Japaq baxshi Shomurodov (1893-1973). Aslida ismi Jabborbergan boʻlib tumanimizga qarashli Nazarxon ovulida tavallud topgan. U Olimjon Halimov bilan hamkorlikda koʻplagan ijodiy ishlar olib borib hayoti davomida 200 dan ortiq asarlar muallifiga aylanadi. “Suymaganga suykalma”, “Oygul obod”, “Orol qizi”, “Berdaq” singari musiqali drama va hajviy asarlar shular jumlasidandir. Jabbor bergan Shomurodov qilgan ishlari, ijodiy faoliyati uchun 1940-yilda Qorqalpogʻistonda, 1944-yilda Oʻzbekistonda xizmat koʻrsatgan artist unvonlari bilan taqdirlanadi.

Mangʻit elidan yetishib chiqqan, XX asrning koʻzga koʻringan baxshilaridan yana biri Xudoybergan baxshi boʻlib hisoblanadi. Xudoybergan baxshi 1930-1970 yillar oraligʻida yashab ijod qilgan. Xalqimiz Xudoybergan baxshi ijrosidagi “Yusuf va Ahmad” dostonlarni sevib, maroq bilan tinglaganlar.

Oldingi davrlarda xalqimiz hayotida boʻlib oʻtgan toʻy tomoshalar, bayram-yigʻinlar, xalq oʻyinlari va turli marakalarga eʼtibor qaratsak urf-odatlarimiz orasida qiz-yigitlar oʻrtasidagi aytishuvlarga, xalfachilik yoʻnalishlariga koʻzimiz tushadi. Oʻtgan asrlarda hozirgi hayotimizda sanʼatimizning tarixiga aylangan mazkur urf-odatlar oʻz davrida katta ahamiyat kasb etgan. Jumladan toʻylarning eng qiziqarli qismi va koʻrki boʻlgan aytishuvlarda, kuyov joʻralar va kelin tarafdan kelgan qizlar ikki taraf boʻlib oʻlanlar aytishgan. Ayamni aytishlaricha bizning katta buvimiz anchagina oʻlanlarni yoddan bilganlar va bulardan boryoʻgʻi 325 satrini yozib olgan. Bu oʻlanlar orasida taniqli baxshi Ahmad bilan aytishgan oʻlanlari ham boʻlgan. Shuningdek oʻsha davirda yashagan buvimizning uzoq qarindoshi boʻlmish Orzigul momo ham oʻlan aytishda Ahmad baxshining

e'tiboriga tushib 300-400 kishilik to'ylarda u bilan birga aytishuvlarda qatnashganlar³¹.

Amudaryo tumani madaniy hayotining boshlanish davrlaridan to hozirgacha ko'pgina xizmat ko'rsatgan artistlar, madaniyat hodimlari, xalq artistlari va birqancha mukofotlar sohiblari yetishib chiqqan. Ular orasida Orzigul Otamuratova alohida e'tiborga loyiqdir. U Amudaryo tumanining Nazarxon ovulida 1923-yilida tavallud topgan. Orzigul Shomurodova o'zining betakror raqslari va laparlari bilan xalq nazariga tushadi. Shu sababdan "Berdaq" nomidagi Qoraqalpoq davlat musiqali drama teatri rahbariyati tomonidan teatrga ishga taklif qilinadi. 1944-1953-yillar oralig'ida teatrdagi faoliyat yuritadi. 1953-yildan boshlab esa Qoraqalpog'iston radiosi va televedeniyasi qoshidagi ashla va raqs ansamblida ishini davom qildiradi. Uning ijrosidagi ellikdan ortiq qo'shiqlar Qoraqalpog'iston radiosi va televedeniyasining oltin fondiga yozib olingan.

Orzigul Shomuradova san'at sohasida ko'rsatgan yuksak ijrochilik xizmalari uchun "Qoraqalpog'istonda xizmat ko'rsatgan artist" (1949), "O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist" (1959), "Qoraqalpog'iston xalq artisti" (1965), "O'zbekiston xalq artisti" (1969) unvonlari bilan taqdirlangan³².

Tumanimizda Orzigul Shamurodova singari yana ko'pgina serqirra iste'dod egalaridan Nazir Raximov, Hayitboy Yoqubov, Rajabboy Bobojonov, Saidabdulla Ismoilov, Mirza Nurmatov kabi ustoz san'atkorlar ham yetishib chiqib tumanimiz san'at-madaniyatining shakillanishida va rivoj topishida o'zlarining ulkan hissalarini qo'shganlar. Bu kabi insonlar o'z davrida nafaqat tumanimizda balki respublikamizning turli hududlarida hamda qo'shni davlatlarda ham o'z obro'-e'tiboriga, mavqeyiga ega bo'lganlar. Bugungi kunda bu ustoz san'atkorlarimizning ko'rsatgan fidoyiliklari-yu qilgan mehnatlarini ularning iqtidorli shogirdlaridan Anvar Xudoyberganov, Ikromjon Siytimov singari insonlar munosib yo'l bilan davom qildirib kelmoqdalar.

³¹ Yo'ldosheva R. "Adashganlar qissasi", "San'at jurnali" nashriyoti, Toshkent 2008. b.190-192.

³² Shermuhammedov P. "Yurtning teran tomirlari". Toshkent-2005. b-121

O'tgan asrdan buyon xalqimizga madaniy xizmat ko'rsatib kelayotgan "Uchqun" ashula va raqs ansambli bugungi kungacha manashu an'anani davom qildirib, bayram-tadbirlarimizning ko'rki bo'lib xizmat qilib kelmoqda. Hozirda ansamblning musiqiy rahbari sifatida yosh iqtidor egalaridan bo'lmish Murodjon Ibragimov faoliyat yuritmoqda. Murodjon Ibragimov 1967-yilda tug'ilgan bo'lib u Qoraqalpog'iston Respublikasida o'tkazilgan "San'atkor o'quvchi-yoshlar Ko'rik tanlovi", 1993-yilda ilk bor ustoz san'atkor Komiljon Otaniyozov xotirasiga bag'ishlab tashkil qilingan Respublika ko'rik tanlovi, 1996-yilda esa "O'zbekiston-Vatanim manim" ko'rik tanlovlarida Qoraqalpog'iston Respublikasi nomidan ishtirok etib tanlov g'olibi bo'lib faxrli 1-o'rinni egallagan. Shuningdek bugungi kunda "O'zbekiston", "Yoshlar", "Mash'al" va Qoraqalpog'iston radiokanallarida uning ijrosidagi qo'shiqlar namoyish etilib kelmoqda³³. Murodjon Ibragimov "O'zbekiston Vatanim manim", "Yor keldi", "Bulbul", "Pari-pari", "To'y bugun", "Yigit bo'lsang", "Ey nozanin", "Tuhmat yomon" va shuningdek yana birqancha ashulalarning ham muallifidir.

Shuningdek tumanimizda 2009-yilda Ikromjon Siytimov tomonidan "Navo" guruhi tashkil qilingan. Ushbu jamoa 2009-yilda Qoraqalpog'iston Respublikasi miqyosida o'tkazilgan ijodkor yoshlarning "Yagonasan Muqaddas Vatan!" deb nomlangan ko'rik-tanlovida qatnashib, faxrli 1-o'rinni qo'lga kiritdi. Hozirgi kunda mazkur guruh ustoz san'atkor N. Rahimovning "Arzimni ayting", "Armon qolmadi", "Qora ko'zim", "Mastonalarga" singari bir qancha asarlarini o'z repertuarlarining asosiy qismiga aylantirib asarlarga ikkinchi umr bag'ishlab kelmoqda.

Xulosa qilib aytganda Amudaryo tumanida san'at va madaniyat sohalari asosan XX asrdan buyon shakllanib, rivoj topib kelmoqda. Shu davrlardan boshlab ko'pgina xalq artistlari, xizmat ko'rsatgan madaniyat hodimlar va taniqli insonlar yetishib kelmoqda. Musiqa maktablari, madaniyat markazlari, teatrlar, havaskorlik to'garaklari tashkil qilindi. Dastlab "Hamza" nomidagi musiqa maktabining Qipchoq OFY filali sifatida tashkil qilingan maskan bugungi kunga kelib mustaqil

³³ Qodirbergan Hoji Jumamurod O'g'li "Mang'itlik Hofiz", Toshkent "NOSHIR" 2016. b-177.

musiqa maktabi sifatida faoliyatini davom qildirmoqda. 1990-yilda qad ko'targan 9-sonli BMSM binosi 2015-yilga kelib to'liq qayta ta'mirlash ishlari olib birilib tumanimiz yoshlari sifatli ta'lim olishlari uchun barcha sharoitlar yaratildi. Binodagi eski texnika jihozlari, mebel va isitish uskunalari bilan bir qatorda xalq cholg'u asboblari ham yangilariga almashtirildi. Hozirda mazkur bilm dargohida 43 nafar mutaxassis o'qituvchilar 242 nafar iqtidorli yoshlarga 12 ta yo'nalish bo'yicha ta'lim-tarbiya berib kelishmoqda. O'tgan asrning 68-yillarida tashkil qilingan musiqa maktabida dastlab Xalq cholg'ulari bo'limi tashkil qilinadi. Bugungi kunga kelib ham musiqa maktabida ushbu yo'nalish boshqa bo'limlarga nisbatan ancha taraqqiy etib kelmoqda. O'sha davirlardan boshlab maktabimizda Yevropa musiqiy cholg'ulari jumladan fortepiano, skribka, violanchel singari asboblari bo'yicha mutaxassislar yetishmay kelgan bo'lsa, hozirgi davrga kelib ham boshqa tumanlarga nisbatan orqaroqda bo'lib kelmoqda. Tumanimizda musiqiy bilm dargohlari tashkil qilingandan boshlab yo hozirgi kungacha bo'lgan faoliyatiga nazar salsak, o'sha davrlarda ham o'quvchilarga konsertmeyster yetishmasligi, skribka, violanchel va fortepiano asboblari bo'yicha professional mutaxassislar yo'qligi haligacha davom qilib kelaytganligiga guvoh bo'lamiz. Musiqa maktabi tashkil qilingan vaqtda dastlab xalq cholg'ulari bilan bir qatorda fortepiano sinflari ham tashkil qilingan bo'lsada nimaga shu davrlarda ham, hozir ham, faqat xalq cholg'ulari bo'yicha professional mutaxassislar yetishib chiqmoqdalar? Nimaga yevropa damli cholg'u asboblari jumladan klarnet, goboy, truba, fleyta kabi damli cholg'ular sinflari bugungi kungacha ham mavjud emas. Balki bu yo'nalishlar bo'yicha mutaxassislar yo'qdir. Yoki tumanimiz yoshlarining bu asboblarga nisbatan qiziqishlari yo'qmikan? Balki shu kungacha tumanimiz bayram tadbirlarida, to'y-u tomoshalarida bunday asboblari ko'rinish bermaganligi uchun oddiy xalqimiz va o'qish maqsadida musiqa maktabiga tashrif buyuruvchi yoshlarimiz ular haqida ma'lumotga ega emasdirlar?. Nima sababdan jahon miqyosida mashxur bo'lgan skribka, violonchel, fortepiano asboblari qiziquvchilar soni ko'pchilik bo'lsada bu yo'nalish bo'yicha professional mutaxassislar tumanimizda halihanuz faoliyat ko'rsatishmaydi?. E'tibor bersak

hozirgi kungacha Respublika miqyosida o'tkazib kelayotgan tanlovlarda g'oliblikni qo'lga kiritib kelayotgan tumanimiz iqtidorli yoshlarining deyarli 80-90 foizi xalq cholg'ulari, an'aviy ijrochilik va honandachilik yo'nalishlari bo'yicha. Fortepiano, skribka, violonchel yoki damli cholg'u asboblari bo'yicha emas. Qisqa qilib aytganda tumanimizda yuqorida ko'rsatib o'tilgan bir qator ixtisosliklar bo'yicha professional mutaxasislarning yetishmasligi va bunga alohida e'tibor qaratmaslik, yoshlarni ushbu cholg'u asboblari bo'lgan qiziqishlarini va iqtidorlarini to'g'ri shakillantirmaslik, ularning aslida qaysi asbobga qiziqishini, qaysi yo'nalishga nisbatan ko'proq hohish va iqtidor mavjudligini o'rganib shunga yarasha mutaxasisliklarga jalb qilmaslik, yoshligidan boshlab bu masalalarga befarqlik bilan yondashib to'g'ri tushunchalar berib borilmaslik yetarlicha iqtidor egalarining ham musiqa maktabini tugatib o'qishini davom qildirmasdan boshqa soha bo'yicha ketishlariga sabab bo'lib kelmoqda. Bir qarashda oddiy bo'lib tuyilgan ushbu masalalarga jiddiy munosabatda bo'lmaslik o'tgan asrdan to bugungi kunga qadar mazkur yo'nalishlarning rivojlanmasligiga va Respublikamizning boshqa tumanlariga nisbatan har tomonlama orqada qolib ketishiga sabab bo'lib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. K.Nurjonov, G'.Xo'janiyozov **"Amudaryo"** TOSHKENT-2004. "ABU ALI IBN SINO NOMIDAGI TIBIYYOT NASHRIYOTI".
2. Qodirbergan Hoji Jumamurod o'g'li **"Mang'itlik Hofiz"** TOSHKENT "NOSHIR"- 2016.
3. Pirmat Shermuhammedov **"Yurtning Teran Tomirlari"** TOSHKENT-2005.
4. Robiya Yo'ldosheva **"Adashganlar Qissasi"**. "SAN'AT JURNALI" nashriyoti TOSHKENT.
5. "Taraqqiyot ko'zgusi" gazetasi 25-yanvar, 2024-yil. 1-2 son. 4-bet 'Madaniyat va san'at ta'limi' Robiya Yo'ldosheva **"VATANGA MA'NAVIY NUR SOCHMOQQA INTILGAN BOLALAR MASKANI"**.

6. www.amunews.uz sayti, 17.04.2023 Ikromjon Siytimov, tuman Madaniyat va turizm bo'limi mudiri. Maqola, **“XALQQA MADANIY XIZMAT KO'RSATISH SIFATI OSHMOQDA”**.
7. Abatbaeva, R. (2023). KOMPOZITOR NAJIMADDIN MUXAMMEDDINOV DÓRETIWSHILIGINDE ERTEK JANRÍ (To'g'iz to'ng'ilda bir shi'nikildek ertegi tiykarında). Вестник музыки и искусства, 1(2), 46–51.
8. Allambergenovna A. R. THE MANIFESTATION OF EUROPEAN AND NATIONAL TRADITIONS IN THE OPERA "GULAYIM" //International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 2. – С. 185-187.
9. Абатбаева Р. А. ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН МУСИҚА МАДАНИЯТИНИ РИВОЖЛАНИШИДА МАШХУР БАСТАТОР Н. МУҲАММЕДДИНОВНИНГ ЎРНИ //Oriental Art and Culture. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 648-653.
10. АБАТБАЕВА Р. КОМПОЗИТОР НАЖИМАДДИН МУХАММЕДДИНОВ ИЖОДИДА ТАРИХИЙ СИЙМОЛАР //Journal of Culture and Art. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 60-66.
11. Abatbaeva, R. (2023). BALLAD GENRE BY COMPOSER NAJIMADDIN MUHAMMEDDINOV. Modern Science and Research, 2(10), 340–343.
12. Abatbaeva, R. "International Scientific Journal Theoretical & Applied Science manifestation of european and national traditions in the karakalpak ethno-opera «gulayym» SOI: 1.1/TAS DOI: 10.15863/TAS http." T-Science. org 18 (2022).
13. Allaniyazov B. MUSIQA FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH //Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры. – 2024. – Т. 4. – №. 2. – С. 21-24.

SHASHMAQOMNING NASR BO‘LIMI VA ULARNING TARKIBIY TUZILISHI

Karimov Dilshod Mashrab o‘g‘li,
Guliston Davlat Universiteti
San‘atshunoslik fakulteti o‘qituvchi

Annotatsiya: *Maqom san‘ati o‘zining ko‘p asrlik tarixiga ega bo‘lib, avloddan avlodga “ustoz-shogird” an‘anasi oraqali meros bo‘lib o‘tib kelayotgan kasbiy musiqaning namunasidir. Ushbu maqolada Shashmaqomning nasr bo‘limi va ularning tarkibiy tuzilishi haqida ma’lumot berilgan.*

Kalit so‘zlar: *Maqom, cholg‘u, ijrochilik, cholg‘u yo‘llari, aytim yo‘llari, og‘zaki uslub.*

Shashmaqom tizimiga kirgan har bir maqomning cholg‘u bo‘limi ijro etilganidan keyin uning ashula bo‘limiga o‘tiladi.

Maqomlarning aytim (ashula) bo‘limi umumiy nom bilan «Nasr» deb ataladi. «Nasr» – arabcha «ko‘mak», «zafar», «g‘alaba» demakdir³⁴.

Shashmaqomning ashula bo‘limida, bir necha sho‘balar mavjud. Bu sho‘balarni ikki qismga (guruh)ga ajratiladi. Nasr bo‘limidagi birinchi guruhga kirgan sho‘balar - Saraxbor, Talqin, Nasr va Ufarlardir. Saraxbor, Nasr va Talqinlar o‘zidan keyin ijro etiladigan taronalarga ega. Ashula bo‘limining ikkinchi guruhiga kirgan sho‘balar – Savt, Mo‘g‘ulchalar turli maqomlarning o‘ziga xos bo‘lgan ba’zi ashula yo‘llari kiradi. Ikkinchi qismga kirgan sho‘balarning Talqincha, Qashqarcha, Soqiynoma va Ufar deb ataladigan shaxobchalari bo‘lib, Savt va Mo‘g‘ulcha kabilar o‘zining shu shaxobchalari bilan birin-ketin yaxlit ijro etiladi. Birinchi va ikkinchi qismni tashkil etgan sho‘balar, dastlab, o‘zining tarkibiga kirgan shaxobchalari (tarona yoki talqincha, qashqarcha va boshqalari) bilan farqlanadi. Ularning yana bir xususiyati shuki, birinchi qismga kirgan sho‘balar guruhi birin-ketin yaxlit ijro etilgan bo‘lsa, ikkinchi qismga kirgan Savt, Mo‘g‘ulchalar o‘z shaxobchalari bilan birga

³⁴ Ibrohimov O. Maqom asoslari. Toshkent. 2018.54-bet

alohida-alohida aytilgan, ya'ni Savtning ketidan Mo'g'ulchalar ijro etilmaydi. Birinchi qismni tashkil etgan Saraxbor, Nasr, Talqin, Ufarlar Shashmaqom ashula bo'limining asosiy ashula yo'llaridan hisoblanadi. Savt, Mo'g'ulcha kabi sho'balar esa Shashmaqom shakllanishi natijasida yaratilgan.

Amir Nasrulloxon davri (X IX asr o'rtalari)da ko'chirilgan va Shashmaqomga aytilgan she'rlarni o'z ichiga olgan to'plamda Savt nomi uchrasa xam Mo'g'ulcha nomi keltirilmagan. Shu bilan birga, Savtning shaxobchalari (Talqincha, Qashqarcha, Soqiynoma kabilar) nomi va ularga aytilgan she'r matnlari ham berilmaydi. Bundan o'sha davrlarda Mo'g'ulcha va ikkinchi qismga kirgan boshqa nomlar bilan ataluvchi sho'balarning shoxobchalari bo'lmagan edi, degan fikrga kelish mumkin³⁵.

Aytim san'atining murakkab va mukammal namunalari maqom ashulalaridir. Shu sababli, ularni kuylash uchun maxsus amaliy malaka va ijroviy mahorat talab etiladi. Bunga erishish uchun esa, musiqiy tahsilning «ustoz-shogird» an'anasi qo'llanib kelingan. Ushbu an'anaga binoan, maqomchi ustoz o'z san'atini o'rgatish va shu tariqa meros qoldirish yo'lida o'ziga qobiliyatli shogird tanlagan. Shogird ustozning maqom ashulachiligi bobidagi mahoratini ko'p yillar (7–10, hatto 10–15 yil) davomida bosqichma-bosqich egallab borgan. Bu jarayonda nota yozuvlari kam ahamiyatli bo'lib, shogirdlar ustozlarining namunaviy ijrolarini, asosan «tinglash, idrok etish» bilan xotiralariga muhrlaganlar va maxsus mashqlar orqali ularni amaliy o'zlashtirib borganlar. Shuningdek, maqom ashulalarida qo'llangan aruz vaznidagi ko'plab she'riyat (Lutfiy, Sakkokiy, Atoiy, Hofiz, Jomiy, Navoiy, Fuzuliy, Bobur, Mashrab va boshqalar ijodi) namunalarini yod olishlari lozim edi. Bundan tashqari, jo'rnavoz cholg'ular qatorida doira usullarini hamda tanbur ijrochiligini zaruriy darajada o'zlashtirganlar.

Buxoro maqomlarining «Nasr» nomli aytim yo'llari (yoki ashula bo'limlari) ikki guruhdan iborat ashula turkumlariga bo'linadi. Birinchi guruhning tarkibi, odatda, «Saraxbor», «Talqin», «Nasr» deb nomlanuvchi asosiy aytim yo'llari

³⁵ Rajabov I. Maqomlar. Toshkent. 2006. 181-bet.

hamda ularning taronalari va yakuniy «Ufar» ashula qismlaridan tashkil topadi. Mazkur shoʻbalar turkumini quyidagicha tasvirlash mumkin.

1. «Saraxbor» (bosh xabarlar, bosh mavzu)

Tarona

2. «Talqin» (pand-nasihat, maslahat)

Tarona

3. «Nasr» (koʻmak, zafar, gʻalaba)

Tarona

4. «Ufar»³⁶.

Maʼlumki, «Nasr» atamasi Shashmaqomning aytim (shoʻba) yoʻllari uchun berilgan umumiy nom boʻlib, hozirga qadar bu arabcha soʻzning serqirra maʼnolari (proza, koʻmak, zafar, gʻalaba) qay jihatlari bilan shoʻbalarga koʻproq darajada aloqador ekanligi xususida bir toʻxtamga kelinmagan. Ammo bu masalaga tasavvuf kesimida yondashilishi oʻlaroq atamaning «koʻmak» va, ayniqsa, «zafar», «gʻalaba» maʼnolari Shashmaqom tizimida inʼikos etilayotgan gʻoya mazmuniga nihoyatda muvofiq koʻrinadi. Shashmaqomdagi har bir maqomda dastlab «Mushkilot» boʻlimi sadolanib, soʻngra «Nasr» boʻlimiga oʻtilish tartibini «qiyinchiliklarni yengish orqali (ruhiy) gʻalabaga erishish», tarzida talqin etish mumkin.

Shashmaqom aytim yoʻllarining «Nasr» deb nomlanishiga sabab, bu boʻlimdagi asosiy aytim (shoʻba) va aytimlar turkumida «gʻalaba» gʻoyasining muhim oʻrin tutishi hisoblanadi.

Shashmaqomdagi «Saraxbor», «Talqin» va «Nasr» aytim yoʻllari turlicha doira usullarida ijro etilarkan, ularning biridan ikkinchisiga mantiqiy bogʻlanishida taronalar «koʻprik» boʻlib xizmat qiladi.³⁷

Taronalarning asosiy vazifalari quyidagilar:

- Ikkita asosiy shoʻbani bir-biriga bogʻlash;
- Shoʻbalar orasida ohang jihatdan contrast hosil qilish;

³⁶ Ibrohimov O. Maqom asoslari. Toshkent. 2018. 55-bet.

³⁷ Ibrohimov O. Maqom asoslari. Toshkent. 2018. 56-bet.

- Yetakchi bo'lgan hofizga dam berish;

Masalan, «Saraxbor» ashula yo'li ijro etilgach, unga ulanib, taronalari kuylana boshlaydi. So'nggi tarona yakunida «Suporish»³⁸ nomi bilan ma'lum kuy tuzilmasi namoyon bo'ladi va uning vositasida keyingi asosiy ashula qismi – talqinga o'tiladi. Bunda «Suporish» tuzilmasi orqali yangi ashulani (ya'ni, talqinni) kuylashga zamin hozirlanadi, ya'ni Suporish davomida «Talqin» ashulasining doira usuli o'z aksini topadi hamda kuyning tayanch pardalari belgilanadi.

Talqindan «Nasr» ashulasiga o'tish ham shu tariqa amalga oshadi, ya'ni bunda ham «Tarona–Suporish» vositasi qo'llaniladi. Shuni ham aytish kerakki, «Saraxbor», «Talqin», «Nasr»lar yirik hajmli ashula yo'llari bo'lgani holda, ularning orasida bog'lovchi tarzida keluvchi taronalar nisbatan o'rta va kichik hajmli, ko'proq ruboiylar bilan aytiladigan ashulalardir. Birinchi guruh ashulalar turkumi «Ufar» va uning yakunida namoyon bo'luvchi «Suporish» bilan o'z nihoyasiga yetadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

4. Ibrohimov O. “Maqom asoslari”.
5. Rajabov. “Maqomlar”
6. Qodirov N. “Maqom cholg'u ijrochiligi”

³⁸ Fors. Topshiriq, havola

ЗАДАЧИ И МЕТОДЫ ПРИЁМОВ ДЛЯ УСВОЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РОСТА ИСПОЛНИТЕЛЬСТВА

Файзулла Каримов,
Доцент кафедры «Исполнительства
на народных инструментах»
Государственной консерватории
Узбекистана

***Аннотация:** В данной статье говорится о современной педагогике, а также, о задачах и методах приёмов для усвоения профессионального роста исполнительства. Помимо этого речь идёт о необходимости привития специальных навыков профессионального мастерства и музыкального мышления.*

***Ключевые слова:** педагог, музыка, исполнительства, навыки, ученик, учитель, музыкант.*

В современной педагогике утвердилось точка зрения, что обретение навыков в той или иной области человеческой деятельности – результат исключительного воспитания. Вот почему среди педагогов укоренилось суждение, что бесталанных детей не бывает, нужно только найти ту область, к которой у данного ребёнка имеется предрасположенность, так сказать, особое эмоциональное тяготение. Такая позиция, с одной стороны, имеет радужные перспективы, особенно для родителей, которые сразу же начинают уверовать в неповторимость способностей своего чада. С другой стороны, поиски того самого «конька» необыкновенности ребёнка, ещё неспособного самостоятельно определиться, могут привести к вечному блужданию вокруг ожидаемой сенсации. Вот почему, по мнению педагогов, считается весьма мудрым следовать совету – внимательно присмотреться и прислушаться к тому, кто воспитывается под вашим руководством. В данной статье, однако, наше внимание будет сосредоточено на другом обстоятельстве, а именно: у подростка появилось горячее желание обучаться игре на каком-либо инструменте. Специалисты также считают, что комплекс его физических и

физиологических данных соответствует выбору. Возникает вопрос: можно ли считать, что поиски достигли своей конечной цели? Отвечаем: конечно же, нет. Ибо, по существу, именно только теперь начинается кропотливая работа над «вживанием» в избранный род деятельности, превращение «модного» или сиюминутно выбранного под воздействием каких-либо факторов (в том числе предпочтений родителей) увлечения в стабильный интерес. Ведь известно, что «охлаждение» к занятиям может возникнуть даже у детей, весьма одарённых от природы, особенно если результаты не приносят желаемого эффекта. Рассмотрим эту ситуацию на примере учащегося-исполнителя на инструменте.

На первоначальном этапе его природные показатели позволяют легко добиваться успеха. Обладая прекрасной памятью, чувством ритма, хорошей технической беглостью исполнения, он без труда осваивает репертуар, не доставляя хлопот педагогу. Между тем, по прошествии определённого времени (обычно 4-5 лет), чувства победной эйфории рассеиваются и многообещающий юный музыкант замечает, что его манера исполнения нуждается в совершенствовании. В обогащении новыми приёмами, штрихами, а исполнение требует владения такими способностями как музыкальность, культура звукоизвлечения, умение слышать музыку, трактовать звуки сквозь призму тембровых красок и др. При этом одарённый ученик с сожалением констатирует, что исполнение другого молодого музыканта - его сверстника, хотя и имеет погрешности технического плана, всё же воспринимается как более художественное, профессионально убедительное. Иными словами, речь идёт о необходимости привития специальных навыков профессионального мастерства и музыкального мышления.

Можно воспитать эти качества? Безусловно. Но они не приобретаются экстренным путём, а требуют постепенного и поэтапного усвоения. Нам представляется, что эту цепочку методических задач можно выстроить следующим образом:

•прививание опыта систематического слушания инструментальной музыки в исполнении разных по профессиональному уровню музыкантов;

•умение самостоятельно и критически анализировать услышанную музыку, формулировать качественные критерии исполнения;

•систематическое прослушивание собственного исполнения и его оценка совместно с педагогом-наставником;

•конкретизация понятий «музыкальность», «художественная трактовка» и их детализация на основе собственного восприятия, понимания;

•воспитание навыков сравнительной оценки исполнения одного и того же произведения разными музыкантами;

•работа над овладением навыками культуры звукоизвлечения на инструменте, исследование его темброво-акустических возможностей;

•формулирование критериев «стильности» интерпретации: аутентичная и модернизированная виды исполнения;

•подражание эталону как фактор усвоения апробированного временем варианта исполнения: позитивные и негативные аспекты этого явления.

Сформулированные нами тезисы-задачи достаточно сложны и юный музыкант, конечно же, не в состоянии их освоить самостоятельно. Они постигаются только благодаря совместным усилиям педагога и ученика. Важно при этом помнить, что в обиход их общения рекомендуется постоянно включать профессиональный лексикон, процесс обмена мнениями. Содержать качественные критерии, работа ученика в этом направлении должна быть своевременно замеченной наставником и поощряться им соответствующими эпитетами, стимулирующими потребность

самостоятельного мышления (типа: «объясните, почему ваше сегодняшнее исполнение оставляет убедительное художественное впечатление», «в вашей трактовке данного произведения есть как интересные находки, так и спорные моменты, которые хотелось бы обсудить, и услышать ваше мнение», «в вашей игре переплелись превосходно исполненные эпизоды и безликие моменты, что вам мешает их художественно обогатить?» и др.)

Существует мнение, что на этапе начального, среднего и среднего специального образования педагогу достаточно ограничиваться первичными требованиями: научить ученика играть без ошибок, бегло, «чисто» (без фальши) и уверенно. Артистичность хотя и приветствуется, но на ней не фокусируется внимание, оставляя этот аспект на стихийное проявление одарённости. Владение исполнительскими тонкостями, как правило, оставляется для этапа высшего образования, когда, фактически, заканчивается формирование исполнителя из ученика в музыканта. К этому времени обучающийся либо уже стихийно, но без определённой системы, чисто интуитивно доходит до вопросов художественной интерпретации, либо уже неспособен осмыслить такие сложности. В любом случае здесь налицо недоработка педагога, который удовлетворялся малым, не утруждая себя гармоничным воспитанием музыканта, не заботясь о его творческом росте и профессиональном возмужании. Грустная картина, не правда ли, особенно когда осознаёшь, что несколько лет тому назад этот музыкант подавал большие надежды и считался одним из самых перспективных в своей возрастной группе.

Какие же рекомендации нами предлагаются для преодоления застоя и достижения эффективных результатов в деле воспитания молодого музыканта?

Во-первых, необходимо уделять самое серьёзное внимание к процессу обучения, разработать индивидуальную программу и комплексный подход к поэтапному усвоению всех «секретов» профессионального мастерства;

Во-вторых, ставить цели, рассчитанные не на усреднённый уровень, а на профессиональный рост. Учащийся обязан ясно представлять, какие конкретные результаты от него ожидают, уметь объективно соизмерять и оценивать свои возможности;

В-третьих, на каждом занятии важно открывать перед учеником новые горизонты, воспитывать стремление к неумолимому самосовершенствованию;

В-четвёртых, постоянно закреплять достигнутое, двигаться вперёд развивая у ученика амбициозные цели, формулировать для него сверхзадачу;

В-пятых, любить свой инструмент, заботиться о нём, находить стимулы для достижения высоких творческих показателей;

В-шестых, воспитывать у исполнителя потребность в развитии своих способностей.

Опытный педагог может бесконечно дополнять этот перечень, и это закономерно, ибо нет предела для совершенствования. Великий российский педагог-пианист XX века Г.Нейгауз, воспитавший целую плеяду выдающихся музыкантов, справедливо заметил: «Таланты создавать нельзя, но можно создавать культуру, то есть почву, на которой возрастут и будут процветать эти таланты». Ясно, что в данном контексте под «почвой» подразумевается труд педагога - воспитателя, созидателя и творца.

Список литературы:

1. Стратегия действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах.
2. Мирзиёев Ш.М. Обеспечение верховенства закона и интересов человека – гарантия развития страны и благополучия народа. Ташкент, “Узбекистан”, 2017 г, 48стр.
3. Горбунова Т.В. Методика производственного обучения. Курс лекций. – Калуга: Издво КГПУ им. К.Э. Циолковского, 2003. – 100 с.

**UMUMTA'LIM MAKTABLARI "MUSIQA MADANIYATI"
FANIDA CHOLG'ULARNING O'RNI**

Muxiddinova Barno Baxtiyarovna,
Toshkent shahar, Olmazor tumanidagi
249-son umumta'lim maktabi
boshlang'ich sinf o'qituvchisi

**"Yangi O'zbekiston – maktab ostonasidan,
ta'lim-tarbiya tizimidan boshlanadi".**

Sh.M.Mirziyoyev,
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti

***Annotatsiya:** Maqolada bugungi kunda dolzarb bo'lgan boshlang'ich sinf o'quvchilariga "Musika madaniyati" darslari ahamiyati, unda cholg'ular o'rni haqida so'z yuritiladi.*

***Kalit so'zlar:** umumta'lim, maktab, boshlang'ich sinf, cholg'u, musiqa madaniyati, dolzarb, dars.*

Turli fanlarda dars berish uslubi (metodi) va unga yondashuv doim takomillashib boradi. Qobiliyatlar va iste'dodlarni shakllantirish muammosi katta ijtimoiy va davlat ahamiyatiga ega bo'lgan masala bo'lib, boshlang'ich sinflarda bilim, malaka, ko'nikma hosil qilish poydevorining mustahkam qo'yilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Inson tafakkurining mahsuli bo'lgan musiqa san'atining noyob namunalari kishiga zavq, shavq beradi. Yosh avlodni ma'naviy shakllantirishda musiqa san'atining o'rni beqiyosdir. Kelajak avlodga musiqa sir-asrorlarini o'rgatish, musiqa asarini tushunish borasida umumta'lim maktablari "Musika madaniyati" fani ustozlari ijrochilik mahorati, bilim, malakalari muhim o'rin tutadi. O'zbek xalqi axloq qonun-qoidalarini yaratishda maqol, ertak, latifa, dostonlar bilan bir qatorda ohang va qo'shiqlardan keng foydalanib keladi.

Musiqiy cholg'ular xalqlarning moddiy hamda ma'naviy boyligi hisoblanadi. Har bir xalq o'z milliy merosi, davrlar osha yuzaga kelgan an'analari, xalqning milliy ma'naviyatiga xos yaratilgan amaliy san'at, milliy ohanglar namunalari

orqali tarannum etadi, O‘zbek musiqiy cholg‘ular olami bu xususda, ma’nan va moddiy nuqtai nazardan boy hamda rang-barangligini e’tirof etish lozim. Musiqa sanati til, millat tanlamaydi, butun dunyo musiqa san’ati ixlosmandlari aynan musiqa orqali o‘zaro fikr almashadilar. “Ma’lumki, yosh avlod tarbiyasi hamma zamonlarda ham muhim va dolzarb ahamiyatga ega bo‘lib kelgan. Ammo biz yashayotgan XXI asrda bu masala haqiqatan ham hayot-mamot masalasiga aylanib bormoqda”, - deydi mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev.

Musiqa o‘ld qadimiy topilmalar, yozilgan traktatlar o‘zbek musiqasining nihoyatda boy va xilma-xilligidan dalolat beradi. Nota yozuvlari hali mavjud bo‘lmagan davrlarda musiqa asarlari (kuy-qo‘shiqlar) og‘izdan og‘izga, ustozdan shogirdga, ajdoddan-avlodga o‘tib kelgan. Yoshlarimizni maqsadli, zamon talabi darajasida tarbiyalashda Sharq mutafakkirlarining meroslari dasturilamal bo‘lib xizmat qiladi. Al-Farobiy, A.Yassaviy, B.Naqshbandiy, Al-Buxoriy, Beruniy, Ibn Sino, al-Xorazmiy, al-Farg‘oniy, Firdavsiy, A.Temur, A. Navoiy va Bobur singari jahonga taniqli mutafakkirlarning ijtimoiy-siyosiy, falsafiy, pedagogik, axloqiy qarashlariga tayanib ish ko‘rilsa tarbiya ta’sirchanligi yanada mukammallik kasb etadi. Yosh avlodni tarbiyalab voyaga yetkazish – har bir ustoz-o‘qituvchining muqaddas burchi. Inson ma’naviyatli bo‘lishi uchun juda ko‘p insoniylik bilimlari sarchashmasidan bahramand bo‘lishi, o‘z ustida tinmay ishlashi va hayotni kuzatib, undan saboq chiqarib borishi lozim.

Abdulla Avloniy o‘zining «Turkiy guliston yoxud axloq» nomli asarida komil insonlar haqida shunday deydi: «Yaxshi fazilatlarni o‘ziga kasb qilib olgan insonlar yaxshi insonlar deyilur». Shuning uchun tarbiyaviy soatlar, «Odobnoma» darslari kabi “Musiqa madaniyati” mashg‘ulotlari saviyasini oshirish, o‘quvchilarga ijobiy ta’sir etuvchi asarlar tinglashga, kuylashga, o‘zbek xalq cholg‘ulari jarangini ajrata olish, uni e’zozlashga jalb etish muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekistonda ijrochilik amaliyotida foydalanib kelinayotgan milliy musiqa cholg‘ularining 30 dan ortiq turlari mavjud. Shulardan 18 nomdagi musiqiy cholg‘ular XX asrning 40-yillaridan keyin professor A.I.Petrosyans rahbarligidagi

bir guruh mutaxassislar va soz ustalari bilan hamkorlikda takomillashtirilgan musiqiy cholg'ular, konsert sahnalarida yakkanavozlik sifatida, shu bilan birga, orkestr va ko'p ovozli ansambllarda foydalanish uchun mo'ljallangandir. Bu muqaddam mavjud bo'lgan milliy musiqiy cholg'ularning shaklini yiriklashtirish yoki kichikroq ko'rinishga keltirish asosida yaratilgan bo'lib, o'sha cholg'u oilasini yaratish ustida olib borilgan tajribalar edi, natijada nay, chang, rubob, dutor, g'ijjak cholg'ularining oilasi dunyoga keldi. Shular haqida o'quvchilarga qisqacha so'zlab berish, tanishtirish "Musika madaniyati" fani o'qituvchisining vazifasidir. Shu bilan birga musiqa darslarini ishlab chiqishda ularning g'oyasi nafaqat dastur materialiga va o'qituvchi oldida turgan pedagogik vazifaga, balki dastur tomonidan tavsiya etilgan materialni o'zlashtirish vaqtiga ham bog'liqligini yodda tutish muhim. Bu qo'shiq kuylash, asarni tahlil qilish va hattoki musiqiy notalarga taalluqli bo'lishi mumkin. Siz allaqachon darsning kerakli mazmunini bilasiz – siz bir necha marotaba shu kabi darslarni o'tkazgansiz. Ammo ushbu tanish materialga bugungi dunyo, mamlakat, shahar, tuman, maktab, sinfdagi "musiqiy muhit" nuqtai nazaridan qarash lozim. Dars musiqiy zamonaviylikka mos kelishi zarur. Har qanday holatda ham musiqa darsining g'oyasi jamiyatdagi madaniy vaziyatning holati, o'quvchilarning hozirgi hayotni idrok etishini, dunyoqarashini hisobga olgan holda ishlab chiqish lozim. Musiqani hayotning bir qismi sifatida qabul qilish juda zarur, chunki bugungi kunda musiqa o'qituvchisi uchun qiziq bo'lmagan narsa o'quvchilar uchun deyarli ahamiyatsiz bo'lib qoladi. Darslarga tayyorgarlik ko'rayotganda hayot g'oyasi asosida, dars g'oyasi shaxsan sizga qiziq bo'lishi talab etiladi. Musika madaniyati darsi maktab o'quvchilariga musiqiy ta'lim berish va tarbiyalashning asosiy shakli hisoblanadi. Maktabdagi musiqa darsi – bu musiqiy ta'lim va maktab o'quvchilarini yaxlit ta'lim jarayonida o'qitish bo'yicha faoliyatning ma'lum bir bosqichini tashkil etadi. Eng qiyin narsa – darsni tayyorlash. Keling, musiqa darsining tuzilish bosqichlarini – o'ziga xos ichki mantiqqa ega bo'lgan "pedagogik ish"ni kuzatishga harakat qilaylik. O'qituvchining fikrini umumiy g'oyalardan reja, konspektgacha va nihoyat to'g'ridan-to'g'ri musiqa darsini yaratishga qadar olib boradigan yo'lni tahlil qilish

kerak. Darsga tayyorgarlikning navbatdagi bosqichi u kimga tayyorlanayotgani, qaysi sinf, qaysi musiqa bilan tanishishi haqida aniq tasavvurni shakllantirish lozim. Har bir guruhning o'ziga xos ko'rinishi, musiqa san'atiga bo'lgan munosabati mavjud. Shu bilanbirga, har qanday sinflar, boshqa narsalar qatori, cholg'u ovozlarining tarkibiga ega bo'lgan turlari haqida ma'lum bilimga ega. Har bir sinf jamoasi inson qalbining eksklyuziv to'plamidir, nimani hisobga olish va nimani qo'llab-quvvatlash kerak? O'qituvchi yaxshi bilishi kerakki, sinfning umumlashtirilgan ko'rinishida har bir o'quvchi o'ziga xos bir olamni o'zida mujassam etgan shaxsdir. Shuning uchun ham individual badiiy madaniyatni shakllantirish, o'zingiz bilganingizdek, musiqa darsini yaratishda hisobga olinishi lozim bo'lgan omillardan biridir. Musiqa san'ati nozik va serqirra bo'lib, hayotimizning mazmunli bo'lishida, kayfiyatimizni ko'tarishda, ezgulik tomon yetaklashda katta o'rin tutadi. Musiqa asari milliy cholg'ularda yangrashi o'quvchi-yoshlarga yanada yoqimli, mazmunli, ko'ngilga yaqinligi bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Musiqa mashg'ulotlarining oldiga har qanday pedagogik maqsad va vazifani amalga oshirishda "Tarbiya qancha mukammal bo'lsa, xalq shuncha baxtli yashaydi", deydi donishmandlar. Tarbiya mukammal bo'lishi uchun esa bu masalada bo'shliq paydo bo'lishiga mutlaqo yo'l qo'yib bo'lmaydi, eng avvalo o'quvchining musiqa uquvi qobiliyatini tinmay o'stirib borish talab etiladi.

Demak, musiqiy ta'limda o'quvchilarning yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda tashkil etish, o'quv mashg'ulotlarining pedagogik samarasi yuqori bo'lishiga ahamiyat berish, tinglovchilik didiga ega bo'lgan yoshlarni tarbiyalashda o'zbek xalq cholg'ularidan foydalanishni yo'lga qo'yish muhimligini eslatib o'tmoqchimiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. T.: "O'zbekiston". 2017.
3. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: "O'zbekiston", NMIU, 2017.-488 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" (O'zR Qonun hujjatlari to'plami 2017y, 18-son, 313-modda, 19-son, 335-modda, 24-son, 490-modda, 37-son 982-modda).
5. Barkamol avlod O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T.: Sharq, 1998, 64-b.
6. Karimova D. Musiqiy pedagogik mahorati asoslari. O'quv qo'llanma, T. 2019.

ISTE'DODLARNI BIRLASHTIRGAN MUSIQA VA MA'NAVIYAT O'CHOG'I

Kamalova Gulmaryam Maksetullaevna,

O'zbekiston davlat konservatoriyasi
Nukus filiali "Umumkasbiy va ijtimoiy-
gumanitar fanlar" kafedrası o'qituvchisi

Madrimova To'xtajon,

Musiqashunoslik mutaxassisligi
bakalavr yo'nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Qoraqalpog'iston Respublikasidagi 22-sonli bolalar musiqa va san'at maktabi haqida va uning ochilgan yilidan boshlab hozirgi kungacha bo'lgan tarixi, malakali ustozlar va o'quvchilarning erishib kelayotgan yuksak muvaffaqiyatlari haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *musiqa, maktab, o'quvchi, yo'nalish, madaniyat, cholg'u, xalqaro, o'qituvchi, tajriba.*

Musiqa shunday narsaki, u inson ongini boshqarishga qodir, musiqa bu – ijodkorning insonga ayta olmagan va aytmoqchi bo'lgan so'z ohangidir. Bir so'z bilan aytganda musiqa qalb tili, u insonning ichki dunyosini yaqqol ko'rsatib bera oladi. Odamzod yaratilibdiki, dunyoviy bilimlardan tashqari musiqa ilmi ham alohida bilim sifatida chuqur o'rganib kelinmoqda. Bugungi kunga qadar, musiqa ilmi barcha sohalarga kirib bordi.

Maktablarda musiqa fanini o'qitishning asosiy maqsadi o'quvchilarda musiqa madaniyatini shakllantirish, ularni zamon talabiga javob bera oladigan barkamol inson qilib voyaga yetkazishdir. Maktablarda musiqa darslarini o'qitishning asosiy vazifalari, quyidagilardan iborat:

O'quvchilarni musiqa san'atiga bo'lgan qiziqishi va mehr-muhabbatini oshirish, musiqiy faoliyatlar jarayonida o'quvchilarni musiqiy qobiliyatlari, ovozi, diqqat-e'tibori va ijodkorlik his-tuyg'ularini o'stirish.

Musiqiy asarlarni badiiy-g'oyaviy mazmun vositasida axloqiy estetik ruhda tarbiyalash, musiqa darslarida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish, mehnatga muhabbat, Vatanga muhabbat, kattalarga hurmat tuyg'ularini shakllantirish.

Mazkur maqsad va vazifalarni amalga oshirish o'qituvchining kasbiy va pedagogik mahoratlariga bog'liqdir. Har qanday san'atkor ham, maktabda musiqa madaniyati darslarini olib bora olmaydi. Buning uchun musiqa o'qituvchisi pedagogika, psixologiya, bolalar fiziologiyasi, musiqa o'qitish va metodikasi hamda musiqiy kasbiy fanlarni puxta o'zlashtirgan bo'lishi kerak.

Hozirgi kunda yosh avlodlarga katta imkoniyatlar yaratilib, musiqiy maktablar, ixtisoslashtirilgan san'at va musiqa kollejlari, oliy bilim yurtlari barpo etilib, musiqa sohasiga e'tibor berilib kelinmoqda. Bolalar musiqa va san'at maktabi o'quvchilarning qiziqishlari va ehtiyojlariga ko'ra, ularning ijodiy imkoniyatlarini yanada rivojlantirishga yo'naltirilgan musiqa (fortepiano, torli cholg'ular, estrada cholg'u ijrochiligi, xalq cholg'ulari, damli va zarbli cholg'ular, an'anaviy cholg'u ijrochiligi, an'anaviy xonandalik, akademik xonandalik, estrada xonandaligi) va san'at (xoreografiya, teatr san'ati, tasviriy va amaliy san'at) shu yo'nalishlarda o'z faoliyatlarini amalga oshirib kelmoqda. Bolalar musiqa va san'at maktabida o'quvchilarga ta'lim berish, yakka tartibda yoki bir xil yoshdagi va turli yoshdagi bolalarlarning qiziqishlariga ko'ra bir yoxud bir nechta ta'lim yo'nalishlari bo'yicha amalga oshiriladi. Shuningdek, boshqa musiqa maktablardan ajralib o'quvchilarining bilim darajasi bilan namuna bo'lib kelayotgan, 22-sonli Nukus shahridagi bolalar musiqa va tasviriy san'at maktabi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qaroriga asosan maktabning 150 o'rinli yangi binosi qurilib, 2016-yil 12-oktyabrda foydalanishga topshirildi. Maktab asosan, 150 ta o'rinli bo'lib, lekin 529 ta o'quvchi o'qiydi, 3 dan 5 hissa ko'p bu shuni bildiradiki yosh avlodning san'atga bo'lgan qiziqishi kundan kunga sezilarli darajada ortayotgani anglatadi.

Hozirgi kunga qadar bolalar musiqa va san'at maktabi direktori Tajimuratov Ahmad Xojahmedovich tomonidan 8 yil davomida ish faoliyati olib borilmoqda. Maktabda 12 ta yo'nalish bo'lib, o'quv ishlar bo'yicha Bayrambay Seytanov direktor o'rinbosari lavozimida 6 yil o'z faoliyatini yurtdi. Hozirgi kunga qadar bu lavozimda Baxtiyor Botirovich faoliyat yuritib kelmoqda.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, musiqa va san'at maktabida 12 ta yo'nalish bo'lib, umumiy o'quvchilar soni 529 ta pedagoglar soni esa 70 ta o'z kasbini puxta egallagan, pedagogik ko'nikmalarni o'zlashtirgan mohir o'qituvchilar tomonidan o'quvchilarga sifatli ta'lim berib kelinmoqda. Tajribali ustozlar shulardan, oliy ma'lumotlilar 51 ta; o'rta ma'lumotlilar 19 ta; jami o'rindoshlar 2 ta, birinchi malakali toifali o'qituvchilardan 2 ta; magistr darajasiga ega kadrlar soni 17 ta; toifasiz, ammo bilim darajasi yuqori o'qituvchilar 32 ta, qolganlaridan 13 tasi to'liqsiz oliydir. O'qituvchilarning yosh avlodga bergan sifatli ta'limi yil davomida o'z samarasni ko'rsatib keldi. Har yili bo'lib o'tadigan Respublika tanlovlarida Xalqaro onlayn festivallarda yuqori o'rinlarni egallab kelishgan. Bunga misol qilib, 2021-yil 7- oktabr Tasviriy san'at yo'nalishi bo'yicha Respublika tanlovining Qoraqalpog'iston bosqichida Kудayberganov Saulat faxrli 2-o'rinni egallagan. 2021 – yil 25-dekabrda “GULNAR FEST” Xalqaro onlayn tanlovida Li Angelina Milliy xalq raqsi “Buxoro go'zali” nomli raqsni ijro qilib, GRANT PRI yutib oldi. Shuningdek, 2021-yil yanvar oyida Urakova Asemay, Kalboyeva Ulzada, Oybatova Perizat, Perdeboyeva Ramuza, Kamolova Jasmin, Estrada dutor, fortepiano o'quvchilari o'z yo'nalishlari bo'yicha SOUL Xalqaro onlayn festival tanlovida qatnashib, barchasi faxrli 2-o'rinni egallashdi. 2021-yil 7-iyunda Nurillayeva Sarvinoz “Hurliman qiz” baxshilar tanlovida qatnashib 2-o'rini egalladi. 2022-yil 28-aprel Toshkent shahri “Sharq atirguli” Xalqaro ko'rik tanlovida Estrada vokal yo'nalishidan Uraqova Asemay 2-o'rinni, Xoreografiya yo'nalishidan Abdikarimova Oltinoy 2-o'rinni egalladi, “Bo'zatov FEST” Yoshlar ovozi tanlovining Respublika bosqichida 2022-yil Baxshichilik san'atida Elmuratov Azamat 3-o'rinni egalladi. “Sharq atirguli” Xalqaro ko'rik tanlovida 2023-yil 11-13 may Toshkent shahrida Urakova Asemay Estrada vokal yo'nalishida 1-o'rinni egalladi. “Milliy folklor ijrochiligida” Xalqaro onlayn tanlovda 2023-yil 22-noyabrda Toshkent shahrida Ayqulash dutorchilar ansambli faxrli yutuqlarni egallashgan. “Kuz fantaziyasi” onlayn ijodiy tanlovida 2023-yil noyabrda Dutorchilar ansambli 1-o'rinni egallashdi. “Talant shou” televizyon ko'rik tanlovida 2023-yil 18-dekabrda Doirachilar ansambli grand sohibi bo'lishdi.

O'quvchilarning yutuqlari shuni ko'rsatadiki, samarali darslar o'tilayotganligini va har hafta ochiq darslar, haftalik hisobot konsertlari bo'lishi buni yaqqol dalilidir.

2024-yil 12-fevral tasviriy san'at bo'limi o'quvchilariga "Yetti qirrali, bir sirli" nomli mashg'ulot bo'lib o'tdi. Mashg'ulotni O'zbekiston davlat badiiy san'at va madaniyat inistituti o'qituvchisi "Folklor va etnografiya" kafedrasini boshlig'i, Lola Mahammaddinova ochiq darslarni o'tishdi. Joriy yilning 19-24 fevral kunlari respublikamizdagi barcha bolalar musiqa va badiiy maktablarida "Fortepiano haftaligi" o'tkazildi. Haftalik doirasida Nukus shahridagi 22-sonli bolalar musiqa va badiiy maktabining Fortepiano bo'limi o'qituvchilari va o'quvchilari O'zbekiston davlat konservatoriyasining Nukus filialiga tashrif buyurishdi, u yerda Fortepiano bo'limi professor-o'qituvchilari bilan uchrashdi va ularning darslari bilan yaqindan tanishdilar. O'qituvchilar shu jumladan bir-biri bilan metod almashishdi. Bunday uchrashuvlar boshqa musiqa maktablari bilan ham har hafta o'tkazib kelinmoqda. Shu jumladan, o'quvchilari musiqa maktabni yaxshi baholarga yakunlab oliy ta'lim muassasalarida o'qishyabdi.

Barcha fikrlarimizni umumlashtiradigan bo'lsak, musiqani bizga yetkazib berayotgan ustozlardir, muqaddas dinimizda ustoz va murabbiylarga ehtirom beqiyos, zero bashariyatning eng afzal vakillari payg'ambarlar ham muallim va murabbiy qilib yuborilganlar. O'qituvchilik kasbi vakillari jamiyatga suv va havodek zarur, bu muhtaram zotlarni quyoshga o'xshatish mumkin. Quyosh nuridan barcha birday manfaat ko'rganidek, ustozlarning ma'rifati butun bashariyatga naf keltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Allaniyazov B. MUSIQA FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH //Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры. – 2024. – Т. 4. – №. 2. – С. 21-24.
2. Allaniyazov B. THE WAYS OF INCREASING THE EFFECTIVENESS OF LEARNING THROUGH INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN MUSIC LESSONS //Евразийский журнал академических исследований. – 2024. – Т. 4. – №. 2. – С. 41-45.

ЭКОЛОГИК МУАММОНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШДА ЖУРНАЛИСТИКАНИНГ ЎРНИ

Марзияев Ж.К,
Қорақалпоқ давлат университети

Аннотация: Мазкур мақолада бугунги кунда долзарб саналган муаммолардан бири экология муаммоси ҳақида фикр юритилади. Айниқса, экологик муаммонинг олдини олиш ва унда асосан жамиятда экологик журналистикани тутган алоҳида кўрсатиб ўтилади.

Калит сўзлар: Жамият, экология, муаммо, маданият, атроф-муҳит, муносабат, мавзу, одоб-ахлоқ, оммавий ахборот воситалари.

Экологияга тааллуқли мавзу ва муаммоларнинг ёритилиши жамиятда экологик муаммоларнинг вужудга келиши билан бевосита боғлиқдир. Шу боис дастлаб экология ва экологик муаммолар тушунчасига маълум даражада тўхтаб ўтиш жоиздир. Бизга аёнки, кишилиқ жамияти олдида шу кунга қадар маънавий, ахлоқий, сиёсий, ижтимоий муаммолар кўндаланг бўлиб келган. Бугунги кунда улар қаторидан экологик муаммолар алоҳида ўрин олган. Айни пайтда, мазкур муаммо глобал аҳамият касб этмоқда. Зеро, инсониятнинггина эмас, балки атроф-муҳит ҳамда табиатнинг келгусидаги тақдири ана шу муаммо билан боғлиқдир. Инсоният келажагини эса табиат ва атроф-муҳитнинг табиийлигисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Шундай вазиятда журналистикадан ўз вазифасидан келиб чиққан ҳолда муаммога ечим топиш талаб этилади. Журналистика жамиятдаги юз бераётган ҳар қандай муаммога ҳолисона ёндашиши шарт.

Инсоният ва табиат ўртасида экологик муаммоларнинг вужудга келишида унга асосан инсоният жамиятини ва уларнинг табиат ҳақидаги билимларининг пастлигини тадқиқотчи Н.В.Большаков ҳам ҳаммуаллифлар билан биргаликдаги асарида қайд этиб ўтади: «Инсоният жамияти ва бошқа жонли табиат ўртасидаги аниқ заруратга қарамасдан экологиянинг асосий ғоялари жамият онгида адекват кўринишга эга бўлмади. Ҳатто, анчагина

билимдон бўлган аҳоли фаол қатламининг ҳам экологик саводсизлиги сабаб бўлди» [1; 165-170.].

Демак, инсониятнинг саводсизлиги, Ер кураси миқёсида фикр юрита билмаслиги катта муаммолар келтириб чиқаришига, сайёрамизнинг айрим минтақаларида ҳатто, табиий мувозанатнинг бузилишига, экологик ҳалокат юз беришига олиб келди. Бунинг олдини олишнинг бирдан-бир йўли журналистика хизматидан фойдаланишдир. Чунки жамиятни, инсониятни саводлантириш журналистиканинг асосий вазифасига киради. Шунинг учун, журналистикада мазкур муаммони ёритиб бориш ва илмий-назарий ўрганиш аҳамиятли саналади.

Экология муаммосининг долзарблиги ошгани боис мазкур мавзу журналистика соҳаси тадқиқотчиларининг ҳам тадқиқот объектига айланди. Соҳада экологик журналистика каби тушунчанинг пайдо бўлиши эса юқоридаги фикримизни тасдиқлайди. Бунда экология мавзулари журналистиканинг предмети ташкил қилади. Экологик журналистика тушунчасининг предмети, йўналишлари ва назарий аспектларини ишлаб чиқишда тадқиқотчилардан Ш.Фридман, Р.Дж.Кокс, Т.Дж.Лайон, Л.Коханова, Л.Сизова, О.Берлова, А.Кочинева, О.Захарова, М.Шкондин ва М.В.Орловалар раҳбарлигида олиб борилган илмий-тадқиқот ишлари диққатга сазовор эканлигини таъкидлаб ўтиш жоиздир.

Мазкур тадқиқотчилар томонидан билдирилган фикрлар орқали масалага ойдинлик киритадиган бўлсак, улардан А.Кочинева ҳаммуаллифликда яратилган асарда келтирилган «экологик журналистикада ... узлуксиз, кенг турда глобал ва локал аҳамиятга эга муаммоларни журналистикада ёритиш тушунилади» деган, шунингдек, «экологик журналистиканинг предмети сифатида фақатгина муаммолардан иборат бўлиб қолмасдан, атроф-муҳитни қўриқлаш ва ундан фойдаланиш йўналиши бўйича амалга оширилаётган тўғри ишлар ҳам бўлиши мумкин» [2], деган фикри масалага бир қадар ойдинлик киритади.

Шундай фикрлар Ш.М.Фридман ва К.А.Фридманлар томонидан ҳам эътироф этилади: «Журналистикадаги экологиянинг предмети яъни, унинг мавзулар йўналиши бўлган соғлиқни сақлашдан тортиб балиқчиликкача йўналишларни таъкидлаб ўтиш тушунчанинг тўлақонли маънода очилмаслигига олиб келади ва уни таърифлаб бериш анча қийин кечади. Бизни ўраб олган атроф-муҳит мураккаб тасниф сифатида объект қилиб олинади ва унда инсонлар, жонли ва жонсиз мавжудотлар қийин муносабатларга киришганлигини акс эттирувчи журналистикани экологик, деб ҳисоблаш мумкин» [3; 23].

Бундан кўринадики, экология журналистиканинг объекти, бизни ўраб олган атроф-муҳит сифатида, инсонларнинг жонли ва жонсиз табиат билан муносабати сифатида таъкидлаб ўтилган.

Шунингдек, М.В.Орлованинг ҳам мазкур мавзу юзасидан билдирган фикри эътиборга молик: «Журналистика ўзининг фаолият тури бўйича оммавий ахборот воситалари каналлари ёрдамида ахборотларни қайта ишлайди ва тарқатади. Шунга кўра экологияга ихтисослашган журналистика тушунчасининг шаклланиши оддий тарзда қуйидагича бўлиши мумкин: экологик муаммолар қаторига кирадиган хабарларни қайта ишлайди ва оммавий ахборот воситалари орқали тарқатади. Бундай таърифлаш ушбу турнинг журналистик ихтисослашувини тўлақонли тасвирлаб бермайди» [4; 220]. Шунингдек, тадқиқотчи мазкур масала юзасидан фикрини янада ойдинлаштириш мақсадида шундай дейди: «Экологик журналистиканинг объекти бизни ўраб олган ҳар хил қараш ва кўламдаги атроф-муҳит, предмети – жамиятнинг атроф-муҳит билан ўзаро таъсири этишидир. Мавзунинг ОАВ да мунтазам ва тўлақонли ёритилиб борилиши жамиятнинг онгли хулқ-атворини шакллантириши мумкин, бунда унинг яшаш муҳитига зарар етмаган ҳолда талаблари қондирилади. Мана шуларда экологик журналистиканинг вазифалари кўринади. Мазмунли мақсадлар қаторига жамиятнинг глобал ва локал кўламда ўзаро бирга ишлашига асосланган

экологик ва атроф-муҳит йўналиши бўйича замонавий илмий-тадқиқотларни яхлит ишлаб чиқиш киради» [4; 221].

Журналистнинг экология масалаларини ёритишда қандай қийинчилик ва тўсиқларга дуч келишини англаш учун экология атамасига берилган илмий изоҳларни яна ҳам теранроқ ўрганишга тўғри келади. А.А.Горелов «экология» фан йўналиши сифатида организмнинг атроф-муҳит билан ички мажмуининг, яъни, ўсиши, ривожланиши, кўпайиши ва омон қолиш факторларининг ўзаро боғлиқлиги тарзида тушунилади» [5; 35], деб кўрсатади. Бунда биз экологияга ихтисослашган журналистиканинг илмий йўналишдаги журналистикага яқинлигини кўрамиз. Н.В.Калининанинг фикрича, «Илмни тарғиб этувчи журналистиканинг асосий вазифаларидан бири, бу – умуман илмни оммалаштириш. Экологик журналистиканинг мақсади эса экологик билимларни тарғиб қилиш ҳисобланмайди» [6; 105-111].

Атроф-муҳит ҳақидаги материалларнинг бошқа журналистик материаллардан фарқи, бу – ўзгача ахборот, яъни, экологик ахборот эканлигини таъкидлашимиз керак. Биз кўриб ўтган манбаларда экологияга ихтисослашган журналистиканинг бошқа соҳага оид журналистикадан фарқи бўйича билдирган фикрлари бу масалаларга узил-кесил жавоб бера олмайди.

Шундай қилиб, «экологик журналистика – демократик жамият институти. У жамият билан бирга ишлаши ва жамоатчилик назоратини таъминловчи ошкоралик ҳаракати ҳисобланади. Мана шу сабабдан уни ўрганишнинг энг муҳим жиҳатлари журналистнинг экологик маълумотларни эркин олиши, аҳолини атроф-муҳитдаги аҳвол ҳақида маълумотлар билан ўз вақтида ва тўлақонли таъминлаш, экологияга тааллуқли ечимлар қабул қилиш ишларига жамоатчилиқни жалб қилиш каби ҳуқуқий масалалар билан боғлиқ» [7; 6].

Албатта, инсонларда экологик маданият, экологик тарбияни шакллантиришда ОАВнинг нақадар муҳим аҳамиятга эга эканлиги кўзга ташланмоқда. Чунки ОАВ жамиятда ижтимоий фикрнинг шаклланишида,

инсоният таълим-тарбиясида ва ўзини тутишида, йўл-йўриқ кўрсатишдек асосий вазифани бажариб боради.

Хулоса қилиб айтганда, умуман жаҳонда, хусусан минтақамизда экологик вазият, атроф-муҳит аҳволи ачинарли ҳолдалиги туфайли медиада экологик маданият мавзусига доир материалларни ёритиб бориш мақсадга мувофиқдир. Чунки медианинг маърифий-тарбиявий вазифаси экология соҳасидаги муаммоларнинг олдини олишда ва бартараф этишда катта аҳамиятга эга. Шундай экан, жамиятда экологик маданиятни юқори бўлиши, аҳолининг атроф-муҳитга бўлган ижобий муносабатига бевосита асос бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Большаков В.Н., Криницын С.В., Кряжковский Ф.В., Миртитч: Рики Х.П. Проблемы восприятия современным обществом основных понятий экологической науки // Экология. 1996. №3.
2. Кочинева А.Л, Берлова О.А., Колесникова В.Б. Экологическая журналистика: Учеб. пособие. – М.: Центр координации и информации Социально-экологического союза, 1999 / www.seu.ru/ccci/lib/books/ecojour.
3. Фридман Ш.М., Фридман К.А. Пособие по экологической журналистике. – Бангкок, 1998.
4. Орлова М.В. Экологическая журналистика: сущностные характеристики понятия // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. – ТГУ. №1 (23). 2013
5. Горелов А.А. Экология / А.А. Горелов – М.: Высшее образование, 2008.
6. Калинина Н.В. «Факторы экологизации отечественных средств массовой информации: исторический аспект»/Н.В. Калинина// Вопросы журналистики №17. - Владивосток: Издательский дом ДВФУ, 2012.
7. Сулайманова С.Р., Маматова Я.М. Ўзбекистан экологиялық журналистикасы Турақлы раўажлануы контекстинде. – Т.: Extremum-press. 2017.

8. Kamalova D. E. (2020). Theoretical and practical study of the genre of novella in karakalpak literature // International Scientific Journal Theoretical and Applied Science. – Philadelphia. №03(83).
9. Камалова, Д. Э. (2022). Роль художественной детали в композиции произведения (на примере каракалпакской литературы) // Donetskie chteniya 2022: obrazovanie, nauka, innovatsii, kultura i vizovı sovremennosti: Materialı VII Mejdunarodnoy nauchnoy konferentsii. Donetsk: Izd-vo DonNU. – P. 194-197.
http://science.donnu.ru/wp-content/uploads/2022/10/dch_2022-tom-4-filologicheskie-nauki-chast-2.pdf
10. Марзияев Ж.К. (2012). Роль и место публицистических жанров в современной каракалпакской печати. Вестник Челябинского государственного университета. – Челябинск. № 6 (260) . – Стр. 88-92.
11. Marziyaev J.K. (2022). Use of information genres in the print of Karakalpakstan // Science and Education in Karakalpakstan. – Нукус. №3/2 (27). – P. 205-208.
<https://karsu.uz/wp-content/uploads/2023/01/2022-3-2-%D1%81%D0%B0%D0%BD%D1%8B.pdf>
12. Марзияев Ж.К. (2009). Қорақалпоқ публицистикасига бир назар // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент. №5. – Б. 66-69.
13. Марзияев Ж. К. (2009). Ҳозирги қорақалпоқ публицистикасида экологик мавзуларнинг ёритилиши. (2004-2008 йиллари мисолида) // Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Қорақалпоғистон бўлимининг ахборотномаси. – Нукус. №1. – Б. 116-118.
14. Марзияев Ж. К. (2016). Заголовочный комплекс как элемент публицистического стиля //В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ. – Т. 34.
15. Марзияев Ж. К. (2017). Информационная безопасность личности в процессе глобализации //В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ. – Т. 165.
16. Kalybaevich M. J. (2023). MODERN KARAKALPAK PRESS AND GENRES OF JOURNALISTIC WORKS //Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence. – Т. 2. – №. 6. – С. 148-157.

ҚАРАҚАЛПАҚСТАН РАДИОСЫНДА «КҮННИҢ ТЕМАСЫ» ЕСИТТИРИҮИНИҢ ТЕМАТИКАЛЫҚ БАҒДАРЫ

Қутлымуратов. М.Қ
Қарақалпақ мәмлекетлик
университети излениўшиси

Аннотация: Бул мақалада Қарақалпақстан радиосының жәмийетлик сиясий бағдарламалар редакциясының “Күннің темасы” еситтириўине шолыў жасалады.

Гилт сөзлер: Радио, “Күннің темасы”, толқынлар, эфир, журналист

Бүгинги күнде Қарақалпақстан радиосы республика халқына мәмлекет хәм халықаралық майдандағы хәр қыйлы темаларда, яғный жәмийетлик-сиясий, экономикалық, мәдений тараўдағы жаңалықларды, ўақыя-хәдийселерди үзликсиз жеткерип турыўы менен халықтың бирден-бир исенимли куралы болып келмекте.

1991-жылға шекем радиоеситтириўлериниң суткалық көлеми 3,5 саатты кураған болса, ал 1992-жылдан баслап 6 саатқа жеткерилген, 1993-жылдан еситтириўлердиң көлеми 6,5 саатқа узайттырылған. Хәзирги ўақытта яғный, 2024-жылдан баслап радио толқынларында еситтириўлер ўақты толық 24 саатқа жетти.

Информациялар ағымы тез пәт пенен күшейип баратырған хәзирги заманда жәхән ғалаба хабар куралларында глобалласыў хәм интеграциялар дәўиринде журналистикада жүз берип атырған процесслер, шеберлик мәселелери, жанрлар трансформациясы машқалалары тараўдағы изертлениўи зәрүр мәселелердиң бири болып қалмақта. Ғалаба хабар куралларының оператив түри есапланған радио журналистиканың басқа түрлерине қарағанда өзине тән өзгешелиги менен ажыралып турады. Себеби мәмлекетимизде әмелге асырылып атырған кең көлемли реформаларды халқымыз хәм халық аралық жәмийетшилиқ ушын ашық-айдын сәўлелендирип барыўда радиожурналистиканың орны айрықша.

Биз Қарақалпақстан радиосының жәмийетлик саясий бағдарламалар редакциясының “Күннің темасы” еситтириўине шолыў жасаўды мақсет етип алдық. Еситтириўге хәптеде бир мәрте, 20 минут ўақыт ажыратылған. Бул еситтириў арқалы республикамыздың жәмийетлик-саясий, жәмийетлик-экономикалық хәм мәдений турмысын, жүз берип атырған жәмийетлик әҳмийетке ийе ўақыялар, жергиликли хәкимият хәм өзин-өзин басқарыў органлары, пукаралардың жәмийетлик-саясий белсендилигин асырыў, олардың конституциялық хуқық хәм еркинликлерин қорғаў хызметлерин шөлкемлестириў мәселелерине арналған еситтириўлер таярланып барылды.

Еситтириў редакторы Қундыз Жумағалиева қәлеми ысылған радио журналистлердің бири саналады. Озық ойлы, терең пикирлеўши, саясий тәрептен саўатқа ийе журналист бүгинги күннің актуаль мәселелерин усы еситтириў арқалы кең жәмийетшиликке жеткерийде пидәкерлик пенен мийнет етпекте.

“Күннің темасы” еситтириўи атынан да белгили болып турғанындай жәмийетте жүз берип атырған хәдийселерди ғалаба хабар қуралларында қалыс жарытып барыўда, ўақыяларды халыққа түсиндириўде, қойылған машқаланың мағызын шағып, оны шешиў жолларын излестириўге хәрекет етип киятырған еситтириўлердің бири.

“Ассалаўма-әлейкум қәдирли радиотыңлаўшылар, еситтириўимиздің әзийз ықласбентлери! 104.6 толқынында Қарақалпақстан радиоканалы өз еситтириўлерин даўам етеди. Эфирде «Күннің темасы» еситтириўи.” Мине усылай ҳаўа толқынларында дикторлық даўысы еситилип басланады.

“- Өзбекстан Республикасы Президентиниң Пәрманы менен “Өзбекстан - 2030” стратегиясы тастыйықланды хәм де оны 2023-жылда өз ўақтында хәм сапалы әмелге асырыў бойынша Президент қарары қабыл етилди. Пәрманға муўапық, “Өзбекстан - 2030” стратегиясы 5 баслы бағдар хәм де 100 мақсеттен ибарат. Стратегияда хәр бир инсанға өз потенциалын жүзеге шығарыў ушын мүнәсып шараятлар жаратыў. Турақлы экономикалық өсиў арқалы халықтың пәраўанлығын тәмийинлеў. суў ресурсларын тежеў хәм

қоршаған орталықты қорғау. Нызам үстінлигин тәмийинлеу, халық хызметіндегі мәмлекетлик басқарыуды шөлкемлестіріу; “Қәуіпсіз хәм тынышлық сүйер мәмлекет” принципине тийкарланған сиясатты басқышпа-басқыш дауам еттириуден ибарат. Қарарға мууапық, 2024-жыл 1-январьдан баслап мәмлекетлик мектепке шекемги билимлендириу шөлкемлері тәрбияланыушыларына белок, витамин хәм минераллар менен байытылған сүт, йод пенен тойындырылған нан өнімлері берилиуі жолға қойылады.”

Мине усы тақылетте журналист күннің әхмийетли темасын таңлап алады хәм оны радио тыңлаушыларға жеткерип беріуге хәрекет етеди. Соның менен бирге усы темаға қәнигелерди шақырып, олар менен интервьюлер шөлкемлестиреди. Журналист өз шеберлигин иске қосып, актуал мәселеге хәр бир пуқара немқурайды қарамуы ушын қәнигеден бул бағдардағы жумысларды анық хәм түсиникли етип жеткерип беріуине шараят жаратады.

Буннан тысқары журналист өз еситтириуін зеригерли етип, ықласбентлерин жалықтырып алмау ушын көбирек өз үстінде излениуге хәрекет етеди. Себеби, бүгинги информация ағымы күшли бир шараятта аудиторияны жойтып алыу ҳеш гәп емес. Сонлықтан аудиторияны жалықтырмайтуғын, қайта уақыялар тереңлесип, изи не менен жууақланады деген пикирди пайда етиу ушын излениуге, тәжирийбе топлауға, ең баслысы аудиторияны услап қалыу мәселеси турады. Әлбетте, бунда ең дәслепп журналистлик шеберлик, тәжирийбе хәм сөзди өз орнында қолланыу зәрүр болады. Радио журналист Қундыз Жумағалиева бир неше жыллардан берли усы еситтириуге редакторлық етип келмекте. Радио тыңлаушыларды өзине қаратыуда, еситтириуди мазмунлы және әпиуайы етип таярлау керек болады. Егер еситтириу мазмунлы хәм әпиуайы болса, аудиторияның жасы шекленбейди.

Биз “Күннің темасы” еситтириуиниң 2023-жыл 16-сентябрь күнги саны қалай басланғанлығына итибар қаратсақ:

“Бир адам Имам Бухарий ҳазиретинен зейинди кўшейтетуғын дари ҳаққинда сорап келгенинде Имам Бухарий:

“Китапларға даўамлы нәзер салыў зейинди кўшейтеди”-деп жуўап берген екен.

Илим излеў, китап, газета-журналлар оқыў инсанның дўнья қарасын кеңейтеди, өзине тән руўхый ләззет бағышлайды, өзгелер алдында инсанның илими, мәдений, тәрбиялық дәрежесин жоқары көтереди. Себеби көп оқыған, билимли инсанның ҳәр тараўда имканияты көп болады.

Өзбекстан Илимлер Академиясы Қарақалпақстан бөлими, Қарақалпақ гуманитар илимлер илим изертлеў институтының ҳәм ол жерде жұмыс алып барып атырған, илим менен шуғылланыўда пидайылық көрсетип киятырған илимпазлардың халқымыздың мәдениятын, руўхый дўньясын байытыўда, қарақалпақ халқының аўызеки әдебияты менен тарийхын үйрениўде тутқан орны уллы. Бүгинги күнде институтта үлкен илимий изленислер алып барылмақта.”

Мине көрип турғанымыздай еситтириў усылай басланады. Усы тақылетте оқыўшыны китапқа болған қызығыўшылығын арттырыўға ҳәрекет етеди. Еситтириўде журналист Қундыз Жумағалиева Өзбекстан Илимлер Академиясы Қарақалпақстан бөлими, Қарақалпақ гуманитар илимлер илим изертлеў институтының директоры Мақсет Қарлыбаев пенен сәўбетлесиўди шөлкемлестиреди.

Және еситтириўинде болса, яғный 2023-жыл 9-сентябрь күнги санында Қарақалпақстан Республикасы Ден саўлықты сақлаў министрлигине қараслы Саламатлық орайының шыпакери Тамара Рахметова менен зыянлы әдетлерден ўаз кешип, ғалабалық спорт пенен турақлы шуғылланыў, дурыс аўқатланыў принциплерине әмел етиў, атап айтқанда, қурамында дуз, қант ҳәм май муғдары көп болған және қамырлы аўқат ҳәм кондитер, нан өнимлерин нормасынан артық пайдаланбаў арқалы саламат турмыс тәризин күнделикли турмысымызға айландырыў зәрүр екенлигин бүгинги күннің актуал мәселеси екенлиги уқтырыўға ҳәрекет етеди.

Және бир мысал, 2022-жыл 14-июнь күнги санында “14-июнь-Халықаралық донорлар күни” мүнәсибети менен қан системасы кеселликлерин емлеўге байланыслы медицинадағы соңғы жаңалықлар, донорлық, қанның қәуіпсизлигин тәмийинлеў хәм донорларға көрсетилип атырған итибар бойынша таярлаған еситтириўи де жүдә мазмунлы шыққан.

Журналисттиң хәр бир еситтириўи заманагөй талғамға сай, тыңлаўшыларды билимге умтылыўға, логикалық ойлаў, талқылаў, критикалық пикирлеў, пикирди жуўмақлаў арқалы шешимин қабыл етиўге бағдарлайды. Әлбетте, тез пәт пенен раўажланыўлар жүз берип атырған бир ўақытта журналист креативлик хәм дәретиўшилиқ пенен жұмыс алып барыўды заманның өзи талап етпекте.

Биз радио журналист Қундыз Жумағалиеваның “Күнниң темасы” еситтириўине шолыў жасар екенбиз, онда таңлап алынған темалар қайталаныўлары бар екенлигине де гүўа болдық. Бул бир тәрәптен усы көтерилген теманың актуаллығынанда болыўы мүмкин. Соның менен бирге тыңлаўшы берилип атырған мағлыўматты қабыл етип алыўы ушын гәпти узын-шубай етпестен, қысқалыққа да итибар қаратыў лазым. Журналист базы еситтириўлеринде гәптиң созылып кеткенлигине итибар қаратпасақ, еситтириўлер жүдә мазмунлы және тартымлы шыққан. Әлбетте, хәр қандай ғалаба хабар қуралларында хызмет алып барыўшы дәретиўши журналистлерге үлкен жуўапкершилиқ жүкленеди. Усы жуўапкершиликти терең түсинген ҳалда излениўлерин даўам еттирсе ғана өз аудиториясын кеңейтиў имканиятына ийе болады.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. <https://uza.uz/uz/posts/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliy-25-01-2020>.

2. Абдуазизова. Н.А. История национальной журналистики. – Ташкент, Шарк. 2012.
3. Рихсиев. Б. Тўлқинлар қанотида. – Ташкент. 1967.
4. Қарақалпақстан радиосына 60 жыл (60 лет Радио Каракалпакстан). (Подготовлено к публикации: Рустем Даулетмуратов, Сагындык Ембергенов) НПК-Б-92 г., (70 лет Радио Каракалпакстан). – Нукус. Билим 2002.
5. Марзияев. Ж.К., Дауенова. Н.О. Қарақалпақстан радиосы тарийхынан. // Материалы Республиканской научной конференции молодых ученых Каракалпакстана. – Нукус. Наука. 2012.
6. Atajanov N.A., Marziyayev J.K., Qilichov N.R. (2018). *Baspasso'z tipologiyasi*. [Tipologiya press1] Tashkent. Uzbekistan.
7. Marziyayev J. K. Use of information genres in the print of Karakalpakstan // Science and Education in Karakalpakstan. – 2022. – Т. 3. – №. 2. – С. 27.
8. Марзияев Ж. К. Информационная безопасность личности в процессе глобализации //В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ. – 2017. – Т. 165.
9. Марзияев Ж. К. Заголовочный комплекс как элемент публицистического стиля //В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ. – 2016. – Т. 34.
10. Марзияев Ж. К. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АНАЛИТИЧЕСКИХ ЖАНРОВ ПУБЛИЦИСТИКИ //ПРОБЛЕМЫ МАССОВОЙ КОММУНИКАЦИИ: НОВЫЕ ПОДХОДЫ. – 2013. – Т. 24.
11. Marziyayev J. K. Interpretation of environmental problems in the karakalpak press in the years of independence. Dissertation abstract of doctor of philosophy (PhD) on philological sciences. Tashkent. Uzbekistan. – 2019.
12. Kalybaevich M. J. MODERN KARAKALPAK PRESS AND GENRES OF JOURNALISTIC WORKS //Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence. – 2023. – Т. 2. – №. 6. – С. 148-157.

13. Kamalova, D. E. (2021). Rol xudojestvennoy detali v karakalpakskix novellax [The Role of Artistic Detail in Karakalpak Novels]. // Donetskie chteniya 2021: obrazovanie, nauka, innovatsii, kultura i vızovı sovremennosti: Materialı VI Mejdunarodnoy nauchnoy konferentsii. – Donetsk. Izd-vo DonNU. (p. 139-142) http://donnu.ru/public/files/%D0%A2%D0%BE%D0%BC%204%20%2C%20%D0%A7%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C%201%20-%20%D0%98%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D1%8F%20%D1%84%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F_0.pdf

14. Kamalova, D. E. (2022). Chronotope and its role in the composition of the work (On the example of Karakalpak literature). ISJ Theoretical & Applied Science, 09 (113), 105-109. Soi: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-09-113-19> Doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2022.09.113.19>

15. Kamalova, D. E. (2022). SHOIR TOLIBAY QABULOV SHE'RLARIGA YOZILGAN MUSIQALAR // Journal of Research and Innovation

16. Kamalova, D. E. (2023). ХРОНОТОП И ЕГО РОЛЬ В КОМПОЗИЦИИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ КАРАКАЛПАКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ) // THEORETICAL & APPLIED SCIENCE Учредители: Теоретическая и прикладная наука

17. Kamalova, D. E. (2022). Compositional characteristics of small epic genres (On the examples of the work of A.Atajanov, O.Oteuliyev and M.Taumuratov) // THEORETICAL & APPLIED SCIENCE Учредители: Теоретическая и прикладная наука

18. Kamalova, D. E. (2022). Writer's skill to recycle the work and your own style (on the example of Karakalpak literature) // Science and Education in Karakalpakstan.

19. Kamalova, D. E. (2019). ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ КАРАКАЛПАКСКИХ НОВЕЛЛ // Иностранные языки в Узбекистане

MAZMUNÍ

KIRIS SÓZ	4
Allanbaev Rudakiy Orınbaevich – Abdireyim Sultanov belgili dirijyor-kompozitor	4
<u>1-BÓLIM: QARAQALPAQ XALÍQ SAZ</u> <u>ATOARÍWSHÍLÍĞÍN RAWAJLANDÍRÍWDA</u> <u>ABDIREYIM SULTANOV DÓRETIWSHILIGINÍN</u> <u>ORNÍ</u>	6
Rajabov Hikmat Jumaevich - Abdireyim Sultanov Qaraqalpaqstan Xalıq sazları orkestrininń tiykarshısı	6
Allaniyazov Baxadir Qutlımuratovich – Abdireyim Sultanov shıǵarmalarınń kórkemlik ózgeshelikleri	12
Kulchigaeva Moxida Maxsetovna - Abdireyim Sultanov dóretiwshiliginiń qaraqalpaq kompozitorlar mektebiniń qalıplesiwindegi hám rawajlanıwındaǵı ornı	17
Zuxurov Maxmud - Qaraqalpaq muzıka kórkem óneriniń rawajlanıwında kompozitor A.Sultanovtıń tutqan ornı	23
Aliyev Nursultan – Ullı kompozitor Abdireyim Sultanovtıń ómiri hám dóretiwshiligine bir názer	29
Сабурова Умида, Жалғасбаева Шийрин -Қорақалпоқ оркестрнинг ташкил этилишида композитор Абдирейим Султановнинг ўрни	37
Rajabova Nadira Fattaevna, Abdikarimova Indira Toxtarbay qızı - Qaraqalpaq syuitası	43
Jaksilikova Xurliman Muratbaevna - Kompozitor A.Sultanovtıń “Kózlerim” atlı shıǵarmasınıń kórkemlik ózgesheligi	48
Yo’ldashev Abbos Baxrom o’g’li - Qoraqalpoq xalq cholg’ulari orkestrining ijodiy faoliyatidan...	52
<u>2-BÓLIM: QARAQALPAQSTANDA XALÍQ SAZ</u> <u>ÁSBAPLARÍ ORKESTRINIŇ ZAMANAGÓYLIĞI</u> <u>HÁM DÁSTÚRIYLIĞI</u>	58
Жуманиязов Искандер Розуметович - Қарақалпақстанда чанг сазенделериниң раўажланыў тарийхы	58
Baxtiyor Azimov - Dirijyorlik san’atiga bir nazar	63
Shukurjonova Xusnora Farhod qizi - Dutor cholg’usining shashmaqom ijrochiligidagi ahamiyati	68
Гулманов Ибадулло - Даб асбобининг ижрочилик хусусиятлари	71

Xuramov Ulug‘bek Karimjonovich - Cholg‘u ijrochiligi fanlarida maqom usullarini o‘rgatishning innovatsion metodlar	76
Азимов Бахтиёр - Созанда бўлиш осонмас	87
Djumaniyazov Uktam Madrimovich - O‘quvchilarga xalq cholg‘ularini o‘rgatishda sharq allomalari musiqiy risolalarining ahamiyati	95
Анар Жаксымуратова - Қарақалпақ бақсышылық өнериниң раўажланыўы	100
Nabiyeva Maloxat - O‘zbekiston kompozitorlarining dutor cholg‘usi uchun yozilgan asarlarining ahamiyati	106
Sharipov Feruzbek Muzaffar o‘g‘li - Ijrochilik holati va ijro dasturini shakllantirish (Rubob Prima cholg‘usi misolida)	113
Reymbekova Tumaris Anurbekovna - Jas talant iyesi Óktam Jumaniyazovtiń kórkem óner tarawına qosqan úlesi	118
Jetkerbaev Azizbek Nókisbay ulı - Qaraqalpaq xalıq sazları orkestriniń dúziliwı hám rawajlanıwı	125
O‘ngarbaeva Larisa Amanbay qızı - XXI ásirde Qaraqalpaqstanda chang saz ásbabınıń en jayıwında Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filialınıń w.w.a. professorı Jumaniyazov Iskander Rozumetovichitiń tutqan ornı	130
Abutov Alibek Baxit o‘g‘li - O‘zbekistonga Yevropa orkestr cholg‘ularining kirib kelishi va rivojlanishi	135
<u>3-BÓLIM: SAZ ATOQARÍW SHÍLÍGÍNDA</u> <u>MUZÍKALÍQ-TEORIYALÍQ PÁNLERDÍŇ ORNÍ</u>	142
Ochilov Ulug‘bek Musurmonqulovich - Ovoz registrari haqida ma‘lumotlar	142
Saburova Umida Maulenbergenovna - Fortepiano cholg‘usida fransuz musiqasi va Klod Ashil Debyussi ijodining o‘rni hamda ahamiyati	152
Abdisultanov J - Genre differences in karakalpak music (the emergence and development of karakalpak musical dramas)	158
Ruslan Iseev - Arnawlı fortepiano sabaq processinde ses gozallıgınıń áhmiyeti	164
Matjanova Munajat - Ardoqli ustoz O‘razboy Matjonovning qoraqalpoq musiqasi rivojiga qo‘shgan hissasi	171
Умида Сабурова, Алланиязова Айзада - Творчество	175

Людвиг Ван Бетховена	
Abatbaeva Ulbosin Allambergenovna - Muzika mádeniyatı pánin oqıwshılardıǵa artpedagogika tiykarında oqıtıwdıń nátiyjeliliginiń asırıw	179
Karimova Indira - Jańa pedagogikalıq texnologiyalar tiykarında muzika shıǵarmaların talıqlawda L.V. Betxovenniń «Patetik sonatası» shıǵarmasınıń oqıwshılardıǵa jetkerip beriw	185
Dauletyarova Ğaziynexan - Xalıq namalarınıń vokal hám kamer muzıkası janrlarında sáwleleniw	194
Dauletbaeva Gúlxumar Qılıshbay qızı - “Umıılmas xalıq dóretiwshiligi”	201
Turǵanbaev Mirzabek Aralbay ulı - Atqarıwshı, pedagog Timofey Aleksandrovich Dokshicer	210
Erimbetov Diyarbek Baxtiyar ulı - Zamon musıqa bilimlerini egallagan bastakor (Baxshi J.Shamuratovning hayoti va ijodiy ishlari haqida)	214
<u>4-BÓLIM: SAZ ATOARIWSHILIGIN OQITIWDA INNOVACIYALIQ USILLAR</u>	220
Пахратдинова Лиза - Исполнительские методы на скрипке в процессе обучения в вузе	220
Tnibayev Po‘latbay Karimbayevich - Qoraqalpoq orkestrlarining yoshlar ma‘naviy tarbiyasidagi o‘rni	225
Jumabaev Abdirasul Erejebbaevich - Demli hám urma saz ásbaplarda atqarıwshılıq qabilyetleriniń rawajlanıw basqıshları	230
Normuminova Gulmira Komiljonovna - Bo‘lajak musıqa o‘qıtuvchılarınıń fortepiano cholg‘u ijrochiligi kreativligini rivojlantirishning didaktik mexanizmi	235
Mutalov Dilshod Azizovich - Yoshlarning ruhiy shakllanishida va tafakkurida musıqaning o‘rni va ahamiyati	239
Qodirova Zilola Rajabboyevna - Amudaryo san’at madaniyati tarixi va taraqqiyoti	244
Karimov Dilshod Mashrab o‘g‘li - Shashmaqomning nasr bo‘limi va ularning tarkibiy tuzilishi	255
Файзулла Каримов - Задачи и методы приёмов для усвоения профессионального роста исполнительства	259
Muxiddinova Barno Baxtiyarovna - Umumta’lim maktablari “Musıqa madaniyati” fanida cholg‘ularning o‘rni	264

Kamalova Gulmaryam Maksetullaevna, Madrimova To‘xtajon - Iste’dodlarni birlashtirgan musiqa va ma’naviyat o‘chog‘i	269
Марзияев Ж.К - Экологик муаммонинг олдини олишда журналистиканинг ўрни	273
Қутлымуратов. М.Қ - Қарақалпақстан радиосында «Күннің темасы» еситтириўиниң тематикалық бағдары	279

**“QARAQALPAQ XALÍQ MUZÍKA KÓRKEM ÓNERIN
RAWAJLANDÍRÍWDA DIRIJYOR-KOMPOZITOR ABDIREYIM
SULTANOV DÓRETIWSHILIGINÍ ORNÍ HÁM ÁHMIYETI”**

**Respublikahq ilimiy-ámeliy konferenciya materiallari toplami
23-aprel 2024-jil**

**“QORAQALPOQ XALQ MUSIQA SAN’ATINI RIVOJLANTIRISHDA
DIRIJYOR-KOMPOZITOR ABDIREYIM SULTANOV IJODINING O‘RNI
VA AHAMIYATI”**

**Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami
23-aprel 2024-yil**

**«РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ТВОРЧЕСТВА ДИРИЖЕРА-
КОМПОЗИТОРА АБДЫРЕЙИМА СУЛТАНОВА В РАЗВИТИИ
КАРАКАЛПАКСКОГО НАРОДНОГО МУЗЫКАЛЬНОГО
ИСКУССТВА»**

**Сборник материалов республиканской научно-
практической конференции
16 апрель 2024 года**

(Maqalalarda keltirilgen maǵlıwmatlardıń durıslıǵına avtorlardıń ózleri juwapker esaplanadı).